ॐ नमो महिदासाय ऐतरेयाय ।

प्रस्तावः

' ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदः ' इति त्रयीमाचक्षते । अथर्वणस्य चतुर्थस्य यज्ञे प्राधान्याभावात् देशान्तरे वा विद्यमानत्वात् कर्मपभिर्नाऽसौ संगृहीतोऽभूत् प्राचीनतमे काले इत्यैतिहासिकाः । तत्र ऋग्वेदस्य एकविंशतिः शाखा भवन्तीति व्याकरणभाष्यकारः 'एकविंशतिधा बाह्वृच्यं ' इति परम्परया प्रतिपेदे ।

(१) अथ आश्वलायनगृह्यसूत्रे ब्रह्मयज्ञाङ्गाचार्यतर्पणे माण्डूकेयगणः शाङ्खायनगणः आश्वलायनगणश्चेति गणत्रयमुक्तम् । तत्र माण्डूकेयगणे जानन्तिः, बाहविः, गार्ग्यः, गौतमः, शाकल्यः, बाभ्रव्यः, माण्डव्यः, माण्डूकेयश्चेति अष्टौ आचार्या उक्ताः । शाङ्खायनगणे कहोळः, कौषीतकः, महाकौषीतकः, पैङ्ग्यः, महापैङ्ग्यः, सुयज्ञः, शाङ्खायनः इति सप्त आचार्याः । आश्वलायनगणे च ऐतरेयः, महैतरेयः, शाकलः, बाष्कलः, सुजातवक्त्रः, औदवाहिः, महौदवाहिः, सौजामिः, शौनकः, आश्वलायनश्च इति दश आचार्याः । एतद्गणत्रयसङ्कलनया पञ्चविंशतिराचार्या भवन्ति इति सम्प्रदायः ।

(२) अत्रेदमालोचनीयं कहोळः कौषीतकश्चेति भिन्नौ एक एव वेति, एवं सुयज्ञः शाङ्खायनः इत्यत्रापि । तत्र भिन्नाविति प्राप्तं, गार्ग्यनारायणेन ' त्रयोविंशतिवाक्यानि, कहोळादिषु अर्थात् तर्पयामिशब्दः कार्यः ' इत्युक्तत्वात् (आश्वगृ० ३।४।४), हरदत्तेनापि ' कहोळमित्यादिषु द्वितीयानिर्दिष्टेषु तर्पयामि इति भवति, ' कहोळं तर्पयामि इति ' इत्युक्तत्वात् । कहोळकौषीतकयोः सुयज्ञशाङ्खायनयोश्च भेदाभावे उक्तसंख्यापूर्तेरभावप्रसङ्गात् इति । अत्रोच्यते । बृहदारण्यकोपनिषदि (३।५) ' अथ हैनं कहोळः कौषीतकेयः पप्रच्छ ' इत्युपक्रम्य ' ततो ह कहोळः कौषीतकेय उपरराम ' इत्युपसंहृतम् । अत्र ' गिरगोंऽकुषीतकात् काश्यपे ' (पा० ४।१।१२४) अपत्ये ढक् कौषीतकेयः, अन्यः कौषीतकिः ' अत इञ् ' (पा० ४।१।९५) । शाङ्खायनगृह्यसंग्रहे कौसुम्भवास्तव्यपण्डितवरवासुदेवविरचिते चतुर्थाध्याये उदकतर्पणप्रकरणे ' कौषीतकिः, महाकौषीतकिः ' इत्येवोदाहृतम् । यद्यपि शाङ्खायनगृह्यसंग्रहपुस्तके एव अन्ते चौखम्बाया १९०९ सने मुद्रिते संग्रहमूलभूते कौषीतकिसूत्रे ' कौषीतकी, महाकौषीतकी इति दीर्घं पठ्यते', तथापि व्याकरणविरोधात् संग्रहविरोधाच्च दीर्घपाठः अपपाठः एवेति स्वीकर्तव्यम् । अथ ' कौषीतकं ' इति आश्वलायनीयः पाठः कथमिति चेत्, ' छन्दसि दृष्टानुविधिः ' इति ' छन्दोवत् सूत्राणि भवन्ति ' इति च न्यायाभ्यां अतद्गमकृत्वा औत्सर्गिकेण ' तस्यापत्यं ' (पा० ४।१।९२) इत्यनेन स पाठः साधनीयः, शिवादेराकृतिगणत्वाद्वा सिद्धम् । सर्वथाऽपि कुषीतकपुत्रः कहोळः इति सिध्यति । तेन कहोळः कौषीतकः नाम कुषीतकपुत्रः कहोळः इति एक एवायमाचार्यः आश्वलायनाचार्येण उक्तः इति । एवमेव सुयज्ञशाङ्खायनविषयेऽपि ज्ञेयम् । तथाहि । शाङ्खायनश्रौतसूत्रीयः आनर्तीयभाष्यकारः ' पादेतरायतं कुर्यात् सुयज्ञो [illegible] (१।२।१८) [illegible] भुतिभेव कौषा. ३।५) । एकादशाध्याये च प्रस्थाने ' द्वादशाहस्य परिभाषा वोच्यते प्रथमं भगवान् सुयज्ञः सूत्रकारः ' इत्यादि । तस्मात् सुयज्ञोऽयमाचार्यः शाङ्खायनसूत्रकारः इति स्पष्टम् । आश्वलायनगृह्ये आचार्याणां नामानि येन क्रमेण पठितानि, न तेनैव क्रमेण कौषीतकिगृह्यसूत्रे वा शाङ्खायनगृह्यसंग्रहे वा पठितानि । आश्वलायनीये च गणत्रयं यथा स्पष्टमवगम्यते, न तथा कौषीतकिगृह्ये वा शाङ्खायनगृह्यसंग्रहे वा स्पष्टमवगम्यते । परन्तु कहोळकौषीतकपदयोः यथा अव्यवधानेन आश्वलायनीये पाठः, तथैव इतरत्रापि कहोळकौषीतकिपदयोः अव्यवधानेनैव पाठः, एवं सुयज्ञशाङ्खायनयोः अव्यवधानं यथा आश्वलायनीये, तथैव सुयज्ञशाङ्खायनयोः । इतरत्रापि । तेन सर्वथाऽपि

कहोडकौषीतकी कहोडकौषीतकी वा एकैव व्यक्तिः । तत्र कहोड इति स्वनाम, कौषीतकः इति अणप्रत्ययान्तं, कौषीतकिः इति इञन्तं वा पितृनाम इति विशेषः । एवं सुयज्ञसांख्यायनौ सुयज्ञशाङ्खायनौ वा एकैव व्यक्तिः इति सिद्धान्तः ।

(३) अथ सांख्यायनशाङ्खायनशब्दविचारः । आश्वलायनीयाचार्यतर्पणे सांख्यायनशब्द एव पठितः, न शाङ्खायनशब्दः, कौषीतकिसूत्रे शाङ्खायनशब्द एव पठितः, न तु सांख्यायनशब्दः । गृह्यसंग्रहेऽपि तर्पणे शाङ्खायनशब्द एव पठितः, परन्तु ग्रन्थनाम 'सांख्यायनगृह्यसंग्रहः इति, न तु शाङ्खायनगृह्यसंग्रह इति' । किं च ग्रन्थादौ 'ॐसांख्यायनगृह्यस्य दीक्षितश्रेष्ठसूनुना । कृतैषा पद्धतिर्वासुदेवेन शिष्याणां हितकाम्यया ॥' इति श्लोको ग्रन्थकारीयः । एवं चतुर्ष्वप्यध्यायेषु अन्ते 'इति अहिच्छत्रविषये कौसुम्बरवास्तव्यश्रीवासुदेवकृते सांख्यायनगृह्यसंग्रहे अमुकोऽध्यायः इति समाप्तिस्वरूपः । कौषीतकिगृह्यसूत्रान्ते च 'इति शाङ्खायनशाखायाः कौषीतकिगृह्यसूत्रे षष्ठोऽध्यायः.' इति मुद्रितम् । एतावता सांख्यायनः शाङ्खायनश्चेति किंचिदक्षरभेदेऽपि व्यक्तिरेकैव, न भिन्ना । उच्चारणभेदात्तु शब्दभेदः इति निश्चिनुमः ।

(४) अथ ऋग्वेदीयचरणव्यूहस्य महिदासकृतायां वृत्तौ 'जानन्ति बाहवि इत्यारभ्य माण्डूकेयाः इत्यन्तः माण्डूकेयगणः । गार्गी वाचक्नवी इत्यारभ्य सांख्यायन इत्येवमन्तः सांख्यायनगणः । एतेषां कौषीतकिब्राह्मणमारण्यकं च सांख्यायनसूत्रं च । ऐतरेय इत्यारभ्य आश्वलायनान्तः आश्वलायनगणः । एषामैतरेयब्राह्मणमारण्यकं च आश्वलायनसूत्रं च' इत्युक्तम् । अनेन महिदासेन वृत्त्यन्ते 'त्रिदशाङ्कधरामिते गतेऽब्दे मधुमासे दशमीतिथौ सुधांशौ । महिदासबुधः परोपकृत्यै चरणव्यूहमिमं व्यकारि काश्याम् ॥' इत्यनेन वृत्तिपूर्तिकाल उक्तः । काश्यामित्युक्तत्वेऽपि तदुक्तोऽब्दः शालिवाहनशकाब्द एव । शकः १६१३ चैत्रकृष्ण. दशमी इन्दुवासर.इति स काल. इति श्री शंकर नारायण वत्सजोशी इतिहाससंशोधकाः शकावलीं दृष्ट्वा कथयन्ति ।

(५) तत्र सांख्यायनः शाङ्खायनापरपर्याय. एकः आश्वलायनश्चापर. इति द्वौ आचार्यौ कल्पसूत्रकारावेव, न ब्राह्मणकारौ । इतरे तु आचार्याः ब्राह्मणारण्यककाराः । यच्चेदं शाङ्खायनब्राह्मणं शाङ्खायनारण्यकं इति च भण्यते तत् वस्तुतः कौषीतकिब्राह्मणं कौषीतकिआरण्यकमेव स्यात् । नहि ब्राह्मणकार एव सूत्रकार. इति वक्तुं शक्यमिति ।

(६) कहोड. कौषीतकः एकैव व्यक्तिः, सुयज्ञ. सांख्यायनश्च एकैव व्यक्ति. इत्युक्तं प्राक्, शाङ्खायनः आश्वलायनश्चेति द्वावेतौ कल्पसूत्रकारावेव, न ब्राह्मणकारौ इति च इदानीमेवोक्तम् । एवं सति आश्वलायनगृह्योक्तानामाचार्याणां यथाश्रुतानुसारिकल्पनया या पञ्चविंशति' संख्या, सा इदानीं चतुर्भिर्न्यूना सती एकविंशतिर्भवति । तदेन च 'एकविंशतिधा बाह्वृच्य' इति व्याकरणमहाभाष्यकारेणोक्तम् । कहोडकौषीतकयोः सुयज्ञशाङ्खायनयोश्च व्यक्तिभेदे शाङ्खायनाश्वलायनयोः ब्राह्मणारण्यककारत्वे च स्वीकृते महाभाष्यकारोक्तिरियं नैव संगच्छेत ।

(७) माण्डूकेयः नाम प्रथमगणस्थ आचार्य. अन्तिमः ब्राह्मणकारः इति स्वीकार्यमेव । अत एव ऐतरेयारण्यकस्थसंहितोपनिषदि संहितोपासनाप्रतिपादने महर्षिभेदेन उपासनाविषयविशेषप्रतिपादनावसरे 'पृथिवी पूर्वरूपं, द्यौरुत्तररूपं, वायुः संहिता इति माण्डूकेयः' इत्याद्युक्त्वा 'इति नु माण्डूकेयानाम्' इत्युपसंहारः कृतः संगच्छते । परन्तु सांख्यायनगृह्यसंग्रहो नाम चौखम्बायां १९०९ सने यत् पुस्तकं मुद्रितं तदन्ते अध्यायषट्कात्मकं कौषीतकिगृह्यत्वेन यत् सूत्रं मुद्रितं, तत्र उपाकरणप्रकरणे 'प्रत्यृचं जुहुयादिति हैक आहुः, सूक्तानुवाकाद्याभिः इति वा । अध्यायार्धर्चाद्याभिरिति माण्डूकेयः । अथ ह स्माह कौषीतकिः अग्निमीळे पुरोहितमित्येका' इत्युक्तम् । अत्र निर्दिष्टो माण्डूकेयः सूत्रकार एवेति स्पष्टम् । उपाकरणादिप्रतिपादनं हि सूत्रकारस्यैव कृत्यं, न ब्राह्मणारण्यककारस्य इति । परन्तु किंचित् संकटमत्र पुरतः प्रादुर्भवेत्, कथं ब्राह्मणकारः सन् माण्डूकेयः सूत्रकारः स्यादिति । अस्मात् संकटादन्मोक्तस्तु अतिप्राचीनो माण्डूकेय. कश्चित् ब्राह्मणकार. स्यात्, ततोऽर्वाचीनस्तु कश्चित् माण्डूकेयः सूत्रकारः स्यात्, इति स्वीकार्यं गत्यन्तराभावात् । माण्डूकेयसूत्रं तु ब्राह्मणमिव लुप्तम् ।

एवं कौषीतकिविषयेऽपि । शाङ्खायनब्राह्मणारण्यकत्वेन आनन्दाश्रममुद्रिते ग्रन्थे 'तदुह स्माह कौषीतकिः' (२।९, ७।४, ७।१० इ०) इति बहुवारमुपलभ्यते । 'इति कौषीतकं' (३।१ इ०) इति च । ऐतरेयब्राह्मणेऽपि 'पूर्वां पौर्णमासीमुपवसेदिति पैङ्ग्यं, उत्तरामिति कौषीतकं' इति वाक्यं दृश्यते (३२।९।२) । तच्च आनन्दाश्रमीये शाङ्खायनब्राह्मणेऽपि (३।१) अविकृतमुपलभ्यते । तेन कौषीतकः कौषीतकिर्वा ब्राह्मणकारः इति स्पष्टम् । यच्चेदं कौषीतकिगृह्यसूत्रमितिवदन्ति, न तत् वस्तुतः कौषीतकप्रणीतं सूत्रं, किंतु शाङ्खायनप्रणीतमेव सत् कौषीतकिब्राह्मणारण्यकानुसारित्वात् कौषीतकिसूत्रमिति प्रसिद्धिः क्वाचित्की । तथा च ब्राह्मणमारण्यकं च कौषीतकं, श्रौतं गृह्यं च सूत्रं शाङ्खायनकं इति सिद्धम् ।

(८) अथ पैङ्ग्यं कौषीतकं चेति ब्राह्मणारण्यकद्वयं कौषीतकिब्राह्मणे आनन्दाश्रमे शाङ्खायनत्वेन मुद्रिते ऐतरेयब्राह्मणे च स्पष्टतमोल्लेखात् सिध्यति । यत्तु तत्र शाङ्खायनब्राह्मणं शाङ्खायनारण्यकमिति च मुद्रितं, आरण्यकप्रस्तावनायां च तथा साधितमिव तत्तु आपाततः । नहि सूत्रकार एव ब्राह्मणकार इत्यस्य अवश्यवक्तव्यत्वात् । शाङ्खायनश्रौतसूत्रीये आनर्तीयभाष्ये च (१०।१०।११) 'महाकौषीतकिब्राह्मणाभिप्रायेण नाम्ना धर्मातिदेशः इति तद्धर्मप्राप्तिः' इत्युक्तत्वात् महाकौषीतकिब्राह्मणमपि आनर्तीयभाष्यकाल उपलब्धमासीत् । ऐतरेयं ब्राह्मणारण्यकं तु इदानीं कण्ठस्थमेव । तथा च माण्डूकेयं, पैङ्ग्यं, कौषीतकं, महाकौषीतकं, ऐतरेयं चेति पञ्चविधं ब्राह्मणं सिद्धमेव । तेन यावन्त आचार्यास्तावन्ति ब्राह्मणारण्यकानि इति सिद्धान्तयामो वयम् । तत्र ब्राह्मणद्वयमेवेदानीमुपलभ्यते आश्वलायनशाङ्खायनौ च कल्पसूत्रकारावेव, न ब्राह्मणकारौ । शाङ्खायननाम्ना कैश्चित् घुष्यमाणं तु ब्राह्मणारण्यकं न शाङ्खायनकं, किंतु कौषीतकमेव तत् ।

यत्तु बहौ देशे काले च वाजसनेयिन आश्वलायनीयमेव हौत्रं स्वीकुर्वन्ति, तत् शाङ्खायनीयहौत्रवेत्तृणामलाभात् आश्वलायनीयानां च सुलभत्वात् । वस्तुतस्तु कृष्णयजुर्वेदिभिः आश्वलायनीयहौत्रस्वीयाभावे यथा स्वीकार्यं, तथा शुक्लयजुर्वेदिभिः स्वीयहौत्राभावे शाङ्खायनीयमेव हौत्रं स्वीकार्यं नाश्वलायनीयम् । शाकलसंहिता ऐतरेयं ब्राह्मणारण्यकं आश्वलायनसूत्रं चेति एका त्रयी आश्वलायनानां कृष्णयजुर्वेदिनां च स्वीकारार्हा । बाष्कलसंहिता कौषीतकं ब्राह्मणारण्यकं शाङ्खायनसूत्रं चेति द्वितीया त्रयी शाङ्खायनानां शुक्लयजुर्वेदिनां च हौत्रविषये स्वीकारार्हा इति सिद्धान्त इति च ऋग्वेदीयचरणव्यूहस्य महिदासप्रणीते भाष्ये स्पष्टम् ।

(९) अथ संहिता । एकविंशतिधा बाह्वृच्यं इति भगवत्पतञ्जलिवचनात् एकविंशतिराचार्याः तेषां एकविंशतिः संहिताः, एकविंशतिरेव ब्राह्मणारण्यकानि चेति ज्ञायते । न च ताः संहिताः सर्वथा अक्षरशो भिन्नाः बभूवुः, किंतु क्वचिदक्षरभेदः क्वचित् पदभेदः, क्वचित् ऋचां न्यूनाधिकत्वं, पौर्वापर्यभेदश्चेति तत्तत्सम्प्रदायभेदात् भेदः । यथा शाकलसंहितायां वालखिल्यसञ्ज्ञकानि एकादश सूक्तानि न सन्ति, द्वादशाहानुष्ठानोपयोगित्वात्तु वैदिकैः खिलत्वेन पठ्यन्ते । विशेषत उपयोगात्तु पदपाठक्रमपाठसर्वानुक्रमसहितानि पठ्यन्ते । (ऋग्. ८।४९-५९) । तानि तु बाष्कलसंहितान्तर्गतानि तत्रापि अन्तिमानि द्विसूक्तानि न बाष्कलेऽप्यन्तर्भवन्ति । शाकलके 'समानी व आकूतिः' इति अन्तिमा ऋक्, बाष्कलके तु 'तच्छंयोरावृणीमहे' इति अन्तिमा ऋक् । इति दिक् । अधिकं तु चरणव्यूहस्य महिदासभाष्ये द्रष्टव्यम् । आसु संहितासु महता कालेन पाठलोपात् भूयस्यः संहिता लुप्ताः स्युः, तिस्रस्तु अवशिष्टाः । ताश्च प्राक् ये त्रयो गणाः माण्डूकेयगणः शाङ्खायनगणः आश्वलायनगण इत्युक्ताः, तेषां तास्तिस्रः संहिता बभूवुः । पुनश्च माण्डूकेयगणस्य संहिता लुप्ता । अवशिष्टे तु द्वे बाष्कलसंहिता शाकलसंहिता चेति । 'शाकला बाष्कला दोनी' इति मराठीभाषामयगुरुचरित्रे वेदशाखाविचारप्रस्तावे प्रतिपादितम् । तत्र विरोधाभावात् प्रमाणमेव । शाङ्खायनश्रौतसूत्रीये आनर्तीयभाष्ये (१।२।५) 'बाष्कलानामप्रग्रहः, तदर्थं वचनं' इत्युक्तम् । तेन शाकलसंहितायाः भिन्ना या गुर्जरदेशे ऋग्वेदीया द्वितीया संहिता उपलभ्यते सा बाष्कलसंहितैव । बाष्कलसंहिता कौषीतकिब्राह्मणारण्यकं च शाङ्खायनसूत्राधारः इति निश्चयोऽस्माकम् ।

(१०) 'अथैतस्य समाम्नायस्य विताने योगापत्तिं वक्ष्यामः' इति आश्वलायनश्रौतसूत्रगतप्रथमसूत्रस्य व्याख्यानावसरे 'एतस्य इति शब्दः निविद्प्रैषपुरोरुक्कुन्तापवालखिल्यमहानाम्न्यैतरेयब्राह्मणसहितस्य शाकलस्य

वाष्कलस्य च आम्नायद्वयस्य एतदाश्वलायनसूत्र नाम प्रयोगशास्त्र इति अध्येतृप्रसिद्धसम्बन्धविशेष द्योतयति ' इति गार्ग्यनारायणेनोक्तम् । तत्र ' आम्नायद्वयस्य ' इति संहिताद्वयस्य इत्यर्थ । अत्रेद विचारणीय, शाङ्खायन नाम प्रयोगशास्त्र आश्वलायनीयात् पृथगस्ति न वा ? तत्र निषेधपक्ष शाङ्खायनप्रयोगशास्त्रोपलब्धिविरुद्ध । अस्तिपक्ष श्चेत् तत् तर्हि प्रयोगशास्त्र कस्याम्नायस्येति वक्तव्यम् । तृतीयस्तु ऋग्वेदाम्नायो नास्त्येवोपलब्ध , चरणव्यूहवृत्तिकारस्यापि अयमेवाभिप्राय स्पष्ट । तथा सति द्वयान्यतरस्यैवाम्नायस्य प्रयोगशास्त्र शाङ्खायनसूत्र इत्यापतितम् । आश्वलायनीय प्रयोगशास्त्र च शाकलस्यैवाम्नायस्य, इति परिशेषात् बाष्कलस्यैवाम्नायस्य प्रयोगशास्त्र शाङ्खायनक इति निश्चप्रचम् । पर च शाकलस्याम्नायस्य इत्येतावदेव वक्तव्य, न बाष्कलस्येति । किंच ' ऐतरेयब्राह्मण ' इत्युक्त, तर्हि कौषीतकिब्राह्मणस्य उपलभ्यस्य का गति ? तत्सहित क आम्नाय ? छिन्नाभ्रस्येव तस्यनाशस्तु नैव युक्त । तस्मात् शाकलस्याम्नायस्य एतरेयब्राह्मणसहितस्य प्रयोगशास्त्र आश्वलायनसूत्र, बाष्कलस्याम्नायस्य च कौषीतकिब्राह्मणसहितस्य प्रयोगशास्त्र शाङ्खायनसूत्र इति विवेक ।

(११) पण्डितसातवळेकरमुद्रिते ऋग्वेदपुस्तके (पृ ७१–७२) साख्यायनसंहिताक्रम बाष्कलसंहिता क्रमश्चोदाहृतौ प्रबलप्रमाणोपलम्भ विना नेदानामेव भेदेन स्वीकर्तु शक्नुम । बाष्कलसंहितैव शाङ्खायनसंहिता नाम, वस्तुत साख्यायनसंहितैव नास्ति । बाष्कलसंहिता कौषीतकिब्राह्मणारण्यक शाङ्खायनसूत्र चाधीयाना विप्रा एव शाङ्खायना शाङखायनशाखीया इति वा निर्दिश्यन्ते, यथा शाकलसंहिता ऐतरेयब्राह्मणारण्यक आश्वलायनसूत्र चाधीयाना आश्वलायना आश्वलायनशाखीया इति च निर्दिश्यन्ते तद्वत् इत्यस्य सिद्धान्तस्य अस्माभि स्वीकृतत्वात् ।

(१२) आश्वलायनाचार्यैर्यद्यपि आश्वलायनगणे बाष्कल पठित , यदनुसारेणैव प्रागुदाहृता गार्ग्यनारायणोक्ति , तथापि पूषानुमन्त्रणमन्त्रन्यायेन (३।३।१३।३४ जै) तत उत्कृष्य स साख्यायनगणे निवेश्य । यथाश्रुते तु अनल्पप्रमाणविरोध इति ध्येयम् । शाङखायनसूत्र तु बाष्कलानामित्यत्र शाङ्खायनश्रौतसूत्रीये आनर्तीयभाष्ये ' बाष्कलानामग्रहण तदर्थ वचन ' (१।२।५) इति ज्ञापक प्रागुक्तमेव ।

(१३) वृक्षस्य यथा अनेका शाखा भवति, तथा ऋग्वेदस्यापि अनेका शाखा भवन्ति । शाखात्व च संहिताब्राह्मणाभ्या मन्त्रब्राह्मणापरपर्यायाभ्या सपद्यते । एव येय आश्वलायनशाखेति वा शाकलशाखेति वा प्रसिद्धा, तस्या शाकलसंहिता ऐतरेयब्राह्मण चान्तर्भवति । आरण्यक तु ब्राह्मणस्यैव अन्तिमो भाग । अरण्ये पवित्रे स्थले नदीपुलिनादौ वा पठनीयत्वात् अभ्यसनीयत्वात् विचार्यत्वाच्च आरण्यकमित्युच्यते । तदुक्त बृहदारण्योपनिषद्भाष्ये भगवत्पूज्यपादै अरण्यऽध्ययनाच्च आरण्यक इति । अस्य ब्राह्मणस्य ऐतरेयनामधेयत्वे तु सायणाचार्यैरुक्त यथा—" प्रकृतस्य ब्राह्मणस्य ऐतरेयकत्व सप्रदायविद आख्यायिकामाचक्षते । कस्य चित् खलु महर्षे बह्व्य पत्न्यो विद्य ते । तासा मध्ये कस्याश्चित् इतरा इति नामधेयम् । तस्या इतराया पुत्रो महिदास साख्य कुमार । एतच्च आरण्यकाण्डे समाम्नायते ' एतद्ध स्म वै तत् विद्वानाह महिदास ऐतरेय ' (ऐआ. २।८।२) इति । तदीयस्य तु पितु भार्यान्तरपुत्रेष्वेव स्नेहातिशयो, न तु महिदासे । तत कस्या चित् यज्ञसभाया त महिदासमवज्ञाय अन्यान् पुत्रान् स्वोत्सङ्गे स्थापयामास । तदानीं खिन्नवदन महिदासमवगत्य इतराख्या तन्माता स्वकीयकुलदेवता भूमिमनुसस्मार, साच भूमिदेवता दिव्यमूर्तिधरा सती यज्ञसभाया समागत्य महिदासाय दिव्य सिंहासन दत्वा तत्रैनमुपवेश्य सर्वेष्वपि कुमारेषु पाण्डित्याधिक्यमवगत्य एतद्ब्राह्मण प्रतिभासनरूप वर दत्तौ । तदनुग्रहात् तस्य महिदासस्य मनसा ' अग्निर्वै देवानामवम ' इत्यादिक 'स्तृणुते स्तृणुते ' इत्यन्त चत्वारिंशदध्यायोपेत ब्राह्मण प्रादुरभूत् । ततऊर्ध्व ' अथ महाव्रत ' इत्यादिक 'आचार्या आचार्या ' (३।१२।९) इत्यन्त आरण्यकरूप च ब्राह्मणमाविरभूत् " इति । नव्यास्तु अस्यामेव कथाया किंचित् परिवर्तयन्ति, तद्यथा येय इतरा नाम ऋषे पत्नी सा नैर्गिकाभ्य इतरा शूद्रवर्णीया आसीत् । शूद्राश्च पृथीवत्सा भूमिमेव देवता मन्यन्ते इति इतराया स्वकीयकुलदेवता स्वपितृकुलदेवता इत्यर्थ इत्यादि ।

(१४) तस्यास्य ऐतरेयब्राह्मणस्य वेदपाठकपद्धत्या अष्टौ पञ्चिका भवन्ति । पञ्चिका नाम पञ्चानामध्यायाना समुदाय । अर्थात् अष्टसु पञ्चिकासु चत्वारिंशदध्याया भवन्ति । प्रत्यध्याय च कानि चित् खण्डानि । प्रतिखण्ड च

कानि चित् सूत्राणि। सूत्राणि चैतानि पारिभाषिकाण्येव। सायणभाष्ये हि तत्तत्खण्डस्य किंचिदवान्तरं वाक्यं विलिख्य, तद्भाष्यं लिख्यते, तत उत्तर द्वितीयमवान्तरवाक्यं लिखित्वा तत्तद्भाष्यं, एवं यावत् खण्डसमाप्तिः। एवं द्वितीयादिखण्डेष्वपि। तत्र यान्येतानि अवान्तरवाक्यानि, तान्येव सूत्राणि नामेति।

(१५) अथारण्यकम्। यद्यपि ऐतरेयारण्यकानि पञ्च इति वैदिकप्रसिद्धिः, तथापि वस्तुतः चत्वार्येव आरण्यकानि, पञ्चमं तु शौनकप्रणीतं सूत्रं प्रथमारण्यकोक्तमहाव्रतप्रयोगशास्त्ररूपम्। तथा चोक्तं सायणाचार्यैः "ननु प्रथमारण्यकेऽपि 'अथ महाव्रतं, इन्द्रो वै वृत्रं हत्वा' इत्यादिना महाव्रतप्रयोगोऽभिहितः, पञ्चमेऽपि तस्यैवाभिधाने पुनरुक्तिः स्यात्' इत्याद्युक्त्य उक्तं 'नाय दोषः, सूत्रब्राह्मणत्वेन तयोर्भेदात्। पञ्चमारण्यकं ऋषिप्रोक्तं सूत्र, प्रथमारण्यक तु अपौरुषेय ब्राह्मणम्। अत एव तत्र अर्थवादप्रपञ्चेन सहिता विधयः श्रूयन्ते, पञ्चमे तु न कोऽप्यर्थवादोऽस्ति" इति। एतेषु चतुर्षु आरण्यकेषु पाठकपद्धत्या प्रथमारण्यके २२ खण्डानि, द्वितीये २६, तृतीये १२, चतुर्थे १, पञ्चमेतु सूत्रात्मके १४ खण्डानि। सर्वत्र च प्रतिखण्ड कानि चित् सूत्राणि पूर्ववत्।

(१६) अथ ब्राह्मणगताना विषयाणा स्थूला सूची। १–१५।१–४ अग्निष्टोमः। १५।५–६ उक्थ्यः। १६।१–४ षोडशी। १६।५–६, १७।१–५ अतिरात्रः। १७।६–८, १८।१–८ गवामयनम्। १९–२४ अध्यायेषु द्वादशाहः। २५ अ० अग्निहोत्र प्रायश्चित्तानि इ०। २७–३० होत्रकाणां शस्त्रादि। ३१ सत्रे पशोर्विभक्तिः। ३२ प्रायश्चित्तानि। ३३–४० क्षत्रियमज्ञ। इति।

अथारण्यकेषु। १ महाव्रतम्। २–३ उपासना। तत्र द्वितीये २१–२६ खण्डेषु आत्मज्ञानम्। तृतीये च दशमे खण्डे मरणसूचकानि प्रत्यक्षाणि स्वप्नदृष्टानि च अरिष्टानि। ४ महानाम्नीनामका मन्त्राः। पञ्चमे तु सूत्रात्मके आरण्यके महाव्रतप्रयोगः। इति।

(१७) तदेतस्य ऐतरेयब्राह्मणस्य ऐतरेयारण्यकस्य च कोशोऽस्माभिर्विरचितः। तत्र च सर्वाणि अनुष्ठेयानि कर्माणि इतरे च विषया. वर्णक्रमेण निवेशिता.। अर्थवादास्तु नात्र सगृहीताः। तेषा तु पृथगेव सूची निष्पादिता वर्णक्रमेण तदीयप्रतिपाद्यअक्षितविषयसूचीसहिता। तत्र च ऐतरेयब्राह्मणारण्यकयोः कौषीतकिब्राह्मणारण्यकयोश्च वर्तमाना अर्थवादाः सगृहीताः। ऐतरेयकवत् कौषीतकिब्राह्मणारण्यककोशोऽपि विरचित.। परतु तत्रेदानीं ऐतरेयककोश एव प्रसिद्ध. क्रियते, इतरत्तु प्रसिद्धं भवेन्न वेति न जानीमः। अस्मिन् ऐतरेयब्राह्मणारण्यककोशे मूलवाक्यान्यपि कचिन्निवेशितानि बाहुल्येन तु मूलार्थबोधकानि स्वरचितवाक्यान्येव निवेशितानि।

(१८) सोऽयं ऐतरेयब्राह्मणारण्यककोशः १८६८ शकवर्षे विजयादशम्यामेव लिखित्वा समापितोऽपि १८७४ भाद्रपदमासान्तं यावत् गुप्तः गुप्त एवासीत्। आश्विनादौ तु अस्मत्सुहृद्भिः बदलापुरवास्तव्यैः श्री नानासाहेब चापेकरैः स्वीये आर्यसंस्कृतिमुद्रणालये मुद्रयित्वा प्रकाश्यते इति सधन्यवाद सप्रश्रय निवेदयित्वा विरम्यते।

अत्रत्यं न्यूनाधिकं अन्यथा च प्रतिपादनं विद्वद्भिः संशोधनीयमिति प्रार्थना।

(१९) अस्मदीयप्राथमिकलेखस्तु कीलकयोजकानामुपकारको नासीत्। पुनर्लेखने तु कर्तव्ये कालस्तावान्नोपलब्ध इतिकृत्वा अशुद्धिबाहुल्य समुद्भूत् शुद्धिपत्रके तु प्रायस्तत् सर्वं शुद्धं करिष्यते।

रचनाक्रमस्तु यद्यपि वर्णक्रममनुसरत्येव तथापि निर्दोषा रचना नासीत्, कालभङ्गप्रसङ्गात्तु पुनारचना कर्तुं न पार्यते। मूलगता विषयास्तु विस्तरेण क चित् संक्षेपेणापि सर्वे एकत्र समाविष्टा एव।

(२०) वर्णक्रमोऽस्माम्। अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ए ऐ ओ औ इति स्वराः त्रयोदश। ं (अनुस्वारः) । ः (विसर्गः) कवर्गः चवर्गः टवर्गः तवर्गः पवर्गः यवर्गः शवर्गः इति ३५ व्यञ्जनानि, ळ इति कचित् षट्त्रिंशम्। यस्तु ककारे ङस्तु ञकारे अन्तर्भवति।

'ओऽऽऽम्' इत्यस्य ओकारः त्रिमात्रश्चतुर्मात्रो वा उच्चारणीयः इत्यर्थः। एवं 'शों सा वोऽऽऽम्' इत्यादौ ज्ञेयम्।

(२१) अथ ग्रन्थादिसंक्षिप्ताक्षराणि तद्विवरणं च ।

ऋसं.—ऋक्संहिता पण्डितसातवळेकरैः औन्धराजधान्यां मुद्रिता । तत्र मण्डलं सूक्तं ऋक् इत्यङ्कत्रयम् ।

ऐआ.—ऐतरेयारण्यकं आनन्दाश्रममुद्रितम् । आरण्यकं-वंशस्थखण्डं-सूत्रं इत्यङ्कत्रयम् ।

ऐब्रा.—ऐतरेयब्राह्मणम् । अयं संक्षेपः आदौ एकदैव निवेशितः । उत्तरत्र सर्वत्र तु यत्र इतरत् किंचिदक्षरं अङ्कतः प्राङ्नास्ति तत्र आधिकारिकः ऐब्रा. इति संक्षेपोऽस्त्यवेति ज्ञेयम् ।

जै.—जैमिनिमीमांसा अध्यायः पादः अधिकरणं सूत्रं चेति अङ्कचतुष्टयम् ।

द्र०—द्रष्टव्यं इत्यर्थः ।

पा०—पाणिनिः अध्यायः पादः सूत्रं इत्यङ्कत्रयम् ।

प्रयोग—याज्ञिकप्रयोगानुसारेण इत्यर्थः ।

सायण:—सायणभाष्यम् ।

सौत्रं—सूत्रोक्तमित्यर्थः

स्वामी केवलानन्दसरस्वती.

। ॐ नमो गुरुभ्यः ।

ऐतरेय ब्राह्मण-आरण्यक कोषः ।

अक्षरपङ्क्तिः—सु मद् पद् वग् दे इति पञ्च अक्षराणि ।

एतानि होतृजपादौ प्रयोक्तव्यानि । अग्निष्टोमे आज्य शस्त्रस्य होतृजपे इयमक्षरपङ्क्तिः पठ्यते । ऐब्रा ८।६।२.

अक्षरादिध्यानानि- ऊष्माणः स्पर्शाः स्वराः अन्तस्थाः इत्यादीनामुपासना: । एका ऐआ ३।७, द्वितीया ३।८, तृतीया ३।९।१-२२, चतुर्थी ३।११।१-२.

अग्नयः आरण्येन अग्निना संदह्येरन् तदा अरणीति समारोपयेत् अरण्योरात्मनि वा । तदसंभवे अरणी गृहीत्वा पलायेत । गार्हपत्यादाहवनीयाद्वा उल्मुकं गृहीत्वा पलायेत । तस्याप्यसंभवे अग्नये संवर्गाय अष्टाकपालं निर्वपेत् । कुवित्सुनो गविष्टये० मानो अस्मिन् महाधने० इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये संवर्गाय स्वाहा इति । (पुनराधानपूर्वक दर्शपूर्णमासान्तं कृत्वा ततः इयमिष्टिः आहुतिर्वा कर्तव्या इति केचन:) ३२।७।४.

अग्नयः ग्राम्येण अग्निना संदह्येरन् तदा प्रायश्चित्त = अग्नये संवर्गाय अष्टाकपालं निर्वपेत् । कुवित्सुनो गविष्टये० मानो अस्मिन् महाधने० इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये संवर्गाय स्वाहा इति । ३२।६।१.

अग्निं नरो दीधितिभिररण्योः इति पञ्चविंशत्यृचं आज्यशस्त्रं महाव्रते अन्नाद्यकामस्य । तत्र । १-१८ ऋचः विराट्छन्दस्काः । १९-२५ त्रिष्टुभः । तिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमाम् । ऐआ १।२।१-१२.

अग्निं नरो दीधितिभिः इति पञ्चविंशत्यृचं यत् विश्वजिति आज्यशस्त्रं तदपि महाव्रते वैकृत द्वितीय आज्यशस्त्रं । प्रवोदेवायाग्नये इति च शस्त्रं प्राकृतं इति द्वे इति केचित् । तन्न । ऐआ १।१।२.

अग्निं नरो दीधितिभिः इति विश्वजिति महाव्रते चाज्यशस्त्रम् । ऐ आ ५।१।४

अग्निं पुरस्ताद्धरन्ति शामित्रदेशे पशौ नीयमाने. ६।६।८-१०.

अग्निः देवता पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि । २०।१।१-२.

अग्निः वायोः सकाशाज्जायते, प्राणाद्धि बलात् मथ्यमानोऽधि जायते । ४०।५।१२.

अग्निप्रणयनीया ऋचः । अग्निष्टोमे सोमक्रयोत्तरम् । प्रैषः । ५।२।१। ब्राह्मणस्य गायत्री प्रथमा । २-३। राजन्यस्य त्रिष्टुप् प्रथमा । ४-९। वैश्यस्य जगती प्रथमा । १०-१२। मन्द्रस्वरेण प्रथमा, द्वितीयायामनुष्टुभि उपांशुत्यागः । १३-१६। अष्टमी परिधानीया । ३७ ४०। त्रिः प्रथमा त्रिरुत्तमा । ४१। उत्तरवेद्या संभाराः । ९८.

अग्निमन्थनं । ३।४।६, ३।५।१-४४ । आतिथ्यायां चातुर्मास्येषु च । १४।२।६.

अग्निमन्थनीया ऋचः त्रयोदश । प्रैष 'अग्नये मथ्यमानायानुब्रूहि इत्यध्वर्युः । ३।५।१. अभित्वादेव० सावित्री । २-४। त्वामग्ने पुष्करादधि० तृचमाग्नेयं गायत्रं । ७-८ । यदि न जायेत यदि वा चिरं जायेत राक्षोघ्न्यः गायत्र्योऽनूच्याः अग्ने हंसि न्यत्रिणं० इत्येताः ।३।५।९-१२. राक्षोघ्न्या एकस्या द्वयोर्वाऽनूक्तयोरेव यदि जायेत 'उत ब्रुवन्तु जन्तवः०' इत्यनुब्रूयात् । १३-१४। आ यं हस्ते न खादिनं० । १५-१९। प्रदेवं देववीतये० प्राद्वियमाणाभिरूपा । २०-२३। आजातं जात० । २४-२७। आग्निनाऽग्निः समिध्यते । २८-२९ । त्वं ह्यग्ने अग्निना ।

३०-३२। त मर्जयन्त। ३३-३४। यज्ञेन यज्ञमयजन्त इति परिधानीया। ३५-३९।मथितस्याग्नेः अग्नौ प्रहरणे प्रदेवं देववीतये। ४०-४१।त्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमामन्वाह। ताः सप्तदश संपद्यन्ते। ४२-४४.

अग्निर्नेता ऋक् मरुत्वतीये शस्त्रे धाय्या महाव्रतादौ। ऐब्रा १।५।७.

अग्निर्वै उद्यान् वायुमनुप्रविशति। सोऽन्तर्धीयते। ४०।५।१०,

अग्निवती इष्टिः 'उद्ग्रहे' इत्यत्र द्र०। ३२।५।१।

अग्निविहरणं धिष्ण्येषु। आग्नीध्रादेव सदसि अग्नीन् विहरन्ति। १०।४।२.

अग्निषु अन्तरागमने प्रायश्चित्तं तदपवादश्च 'अन्तरागमने' इत्यत्र द्र०। ३२।२।१।३,७.

अग्निष्टोमः १-१९ अध्यायेषु प्रतिपादितः उत्तरत्रापि केचिद्विशेषाः उच्यन्ते। अथ प्रयोगपुस्तकानुसारेण अग्निष्टोमस्य हौत्रविषये रूपरेखा उच्यते। सोमप्रवाकः। वरणम्। मधुपर्कः। दीक्षणीया। प्रायणीया। सोमक्रयः। आतिथ्या। तानूनप्त्रम्। आप्यायनम्। निह्नवः। प्रवर्ग्यः। उपसद्। अग्निप्रणयनम्। हविर्धानप्रणयनम्। अग्नीषोमप्रणयनम्। अग्नीषोमीयः पशुः। ऐन्द्राग्न- पशु- विच्छिन्नसंधानार्थम्। आश्विनः पशुः दौर्ब्राह्मण्यनिरासार्थम्। प्रवृताहुतयः। दण्डप्रदानम्। वनस्पतियागः। यूपः। प्रवृताहुतयः। दण्डप्रदानम्। अभिषुः। मनोता। प्रातरनुवाकः। अपोनप्त्रीयाः। उपांशुग्रहः। अन्तर्यामग्रहः। उपांशुसवन- ग्रावा। बहिष्पवमानम्। सवनीयः पशुः। अग्निमन्थनम्। प्रवृताहुतयः। दण्डप्रदानम्। पर्यग्निकरणम्। उपस्थानानि। उपवेशनम्। सवनीयपुरोडाशाः। द्विदेवत्यप्रचारः। उन्नीयमानानुवचनम्। प्रस्थितयाज्याः। द्विदेवत्यग्रहभक्ष। ऋतुयाजाः। आज्यशस्त्रम्। होतृजपः-शस्त्र-शस्त्रजपः-याज्या-भक्षः इद प्रतिशस्त्र भवति। प्रउग शस्त्रम्। मैत्रावरुणशस्त्रम्। ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रम्। इति प्रातःसवनम्। ग्रावस्तोत्रम्। माध्यंदिनपवमान। दधिघर्मः। सवनीयपुरोडाशाः। पशुपुरोडाशाः। उन्नीयमानानुवचनम्। प्रस्थितयाज्याः। दक्षिणा। मरुत्वतीयग्रहप्रचारः। मरुत्वतीयशस्त्र होतुः। निष्केवल्यं शस्त्रं मैत्रावरुणस्य। (मैत्रावरुणशस्त्रम्)। ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रम्। अच्छावाकशस्त्रम्। इतिमाध्यंदिनं सवनम्। आदित्यग्रहः। आर्भवः पवमानः। विप्रुड्ढोमः। हविर्यागः। वनस्पतियागः। स्विष्टकृत्। इडा। सवनीयपुरोडाशाः। स्विष्टकृत्। उन्नीयमानानुवचनम्। प्रस्थितयाज्याः। इडोपाह्वानम्। सावित्रग्रहप्रचारः। वैश्वदेव शस्त्रम्। घृतयागः सोमयागः घृतयागः। पात्नीवतग्रहः। आग्निमारुतं शस्त्रम्। पात्नेजक कर्म। हारियोजनः। इति तृतीयसवनम्। निष्क्रमणम्। समाहुतयः। दधिद्रप्सभक्षणम्। सख्यविसर्जनम्। प्रायश्चित्तानि। अवभृथः। उदयनीया। मैत्रावरुणी आमिक्षा। देविकाहवींषि। उदवसानीया। इति।

अग्निष्टोमः आज्यशस्त्रप्रभृतिः आग्निमारुतान्तः। कौब्रा १६।९.

अग्निष्टोमगत आग्निमारुतशस्त्र पृष्ठ्यषडहगतप्रथमाहस्य आग्निमारुतशस्त्र च एकमेव। २०।२।१५.

अग्निष्टोमनिष्पादकाः स्तोमाश्चत्वारः त्रिवृत्, पञ्चदशः सप्तदशः, एकविंशश्चेति। ऐब्रा १।८।७ सायणः।

अग्निष्टोमप्रशंसा। १४।१-६.

अग्निष्टोमस्य नवतिशतं (१९०) स्तोत्रीया ऋचः। प्रातःसवने बहिष्पवमाने त्रिवृत् स्तोमः, आज्यशस्त्राणि चत्वारि पञ्चदशस्तोमकानि इति (६९) स्तोत्रीयाः। माध्यंदिने पवमानं पञ्चदश, पृष्ठस्तोत्राणि चत्वारि सप्तदशस्तोमकानि इति (८३)। तृतीयसवने आर्भवः पवमानः सप्तदशस्तोमकः, यज्ञायज्ञीयं च एकविंश इति (३८) मिलित्वा (१९०)। १४।३।४ सायणः।

अग्निष्टोमस्य यथा प्रायणीया तथा उदयनीया, विशेषस्तु अल्पः। १४।५।४-८

अग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि द्वादश, शस्त्राणि च द्वादश। १४।१।६, ३६।४।६.

अग्निष्टोमे अहीने च मैत्रावरुण ब्राह्मणाच्छंसि- अच्छावाकाना परिधानीयाः। 'परिधानीया' शब्दे द्र०। २७।४।५.

अग्निष्टोमे ऋतुग्रहप्रचारे ऋतुयाज्यार्थं मैत्रावरुणः होतादीन् प्रेष्यति। २४।४।२ सायणः।

अग्निष्टोमे ऋतुयाजेषु प्रैषवषट्कारौ भवतः, परतु प्रैषमन्त्र पठित्वा होतर्यज इति प्रैषो मैत्रावरुणस्य भवति। होत्रादयोपि प्रैषरूपामेव याज्या पठित्वा वषट्कारं कुर्वन्ति। प्रैषानन्तर अत्र ऋक् न भवति। २२।४।२ सायणः।

अग्निष्टोमे तृतीयसवने होत्राकाणा शस्त्राणि न सन्ति अतिरात्रे तु सन्ति। ३०।५।१.

अग्निष्टोमे दक्षिणासु नीतासु ता अनु सुब्रह्मण्या सतिष्ठते। २६।३।१२.

अग्निष्टोमे निष्केवल्यशस्त्रान्ते उक्थ वाचीन्द्रायोपशृण्वते त्वा इति जपः। तत्र उक्थ वाचीन्द्राय इति भागः उक्थसपत् नाम। उपशृण्वते त्वा इति भागस्तु उक्थवीर्यं नाम। ५।१२।३-४.

अग्निष्टोमे प्रातःसवने अच्छावाकस्य शस्त्र इन्द्राग्नी आगत० इति। ऐआ ५।१।५ सायणः।

अग्निष्टोमे प्रातःसवने आज्य शस्त्रं होतु', प्रउग होतुः, मैत्रावरुणशस्त्रं ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र अच्छावाकशस्त्र चेति पञ्च। तत्रैक प्रउग इतराणि चत्वारि आज्यानि इत्युच्यन्ते। माध्यंदिने सवने मरुत्वतीय होतु', निष्केवल्य मैत्रावरुणस्य, मैत्रावरुणशस्त्र, ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र, अच्छावाकशस्त्र चेति पञ्च। तृतीयसवने वैश्वदेव होतुः, आग्निमारुत होतुः इति द्वे। मिलित्वा द्वादश शस्त्राणि। प्रयोगः।

अग्निष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणस्य शस्त्र आनो मित्रावरुणा०। ब्राह्मणाच्छंसिन' आ याहि सुषुमा हि ते० इति। अच्छावाकस्य इन्द्राग्नी आगत० इति। ऐआ। ५।१।५ सायणः।

अग्निष्टोमे माध्यंदिने मरुत्वतीय होतुः शस्त्र आ त्वा रथ इत्यादिक तदन्ते च जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय इति सूक्तम्। ऐआ ५।१।८ सायणः।

अग्निष्टोमे शस्त्राणि द्वादश। तेषु आज्यं प्रथम, तत्राग्निर्देवता। आग्निमारुत अन्तिम तत्र विष्णुराम्नातः इति आग्निः अवमः, विष्णु, परम' इत्युक्तम्। ऐआ उपक्रमे सायणः।

अग्निष्टोमे सवनानि असत्वरमाणाश्चरेयुः। १४।६।२.

अग्निष्टोमे होता उत्तमे शस्त्रे परिधानीयाया उत्तमे वचने अन्तिम चतुरक्षर द्विरुक्त्वा प्रणुयात् ' यज्जरिते यज्जरित्रो३३३म् इति। अतिरात्रे तु धेहि चित्र धेहि चित्रो३३३म् इति। २८।७।१३.

अग्निष्टोमे होत्रादयः ऋतुग्रहप्रचारे मैत्रावरुणेन प्रैषसूक्तगतेन प्रेषिते सति याज्यया वषट्कुर्वन्ति। अध्वर्युयजमानौ तु प्रेषितौ स्वस्वयाज्या ' होतुरेतद्यज ' इति होत्रे प्रयच्छतः, स्वय वा पठतः। २।२।४२ सायणः।

अग्निसंसर्गे प्रायश्चित्तं। गार्हपत्याहवनीययोः ३५।५।२, अग्नीना त्रयाणा ३, अन्यैरग्निभिः ४, दिव्येनाग्निना ३२।६।२, शवाग्निना ३, आरण्येनाग्निना ४। तत्रतत्र शब्दे द्र०।

अग्निहोत्रमधिश्रित अमेध्यमापद्येत तदा सर्वं अग्निहोत्रहवण्या पर्यासिच्य प्राङुदेत्य नित्या समिधमाधाय उत्तरत उष्ण भस्म निरुह्य मनसा अग्निहोत्रमन्त्रमनुद्रुत्य प्रजापते न त्वत् इति ऋचा वा (न मनसा नोपांशु) जुहुयात्। उन्नयनकाले एकस्मिन् द्वयोर्वा उन्नीतयोः सतोः अमेध्यपाते अदुष्ट द्रव्यान्तर अधिश्रयणादिना सस्कृत्य जुहुयात्। ३२।४।१.

अग्निहोत्र अधिश्रित स्कन्दति वा विष्यन्दते वा तदा अद्भिरुपनिनयेत्। दक्षिणेन पाणिना अभिमृश्य जपेत् दिव तृतीय यज्ञोऽगात् ० ययोरोजसा स्कभिता रजासि ० (सौत्र) इति मन्त्रद्वयम्। ३२।४।२ ५.

अग्निहोत्र अस्तमिते साय जुहोति, उदिते प्रातः। २५।४।१-८.

अग्निहोत्र (हविः) आहवनीय प्रति नयनकाले स्खलेत् भ्रश्येत वा तत्रैवोपविश्य तत्रैवानीतायाः स्थाल्याः सकाशात् पुनरन्यत् जुहुयात्। ३२।४।६.

अग्निहोत्र वैश्वदेवं षोडशकल = रौद्रं गवि सत् (पयः यदा गवि भवति तदा तत् रुद्रदेवताक इत्यर्थः एव उत्तरत्र), वायव्य उपावसृष्ट (वासरू पिऊं लागल्यावर), आश्विन दुह्यमान, सौम्य दुग्ध, वारुण अधिश्रित (तापत ठेवलें असता), पौष्णं समुदन्तं (वर येऊं लागता), मारुत विष्यन्दमान (उतूं जाऊं

लागता), वैश्वदेव बिन्दुमत्, मैत्र शरोगृहीत (साय आली असता), द्यावापृथिवीयमुद्वासित (खाली उतरल्यावर), सावित्र प्रक्रान्त (होमाकरिता नेण्याच्या आरंभी), वैष्णव ह्रियमाण, बार्हस्पत्य उपसन्न (आहवनीया जवळ ठेवलेले), अग्नि पूर्वाहुति, प्रजापतेरुत्तरा । ऐन्द्र हुत, इति षाड्दशकल्पत्वम् । २५ । १ । ५ ८.

अग्निहोत्र साय प्रातश्च स्वाहाकारेण जुहुति । १४ । २ । ३.

अग्निहोत्रदोहकाले अग्निहोत्री (धेनु) वत्सेनोपसृष्टा यदि उपविशेत् तदा यस्माद् भीषा निषीदसि० इत्यभिमन्त्र्य उदस्थाद्देव्यदितिः० इत्युत्थापयेत् । उद पात्र अस्या मुखे ऊधनि च उपगृह्णीयात् । एना ब्राह्मणाय दद्यात् । २५ । २ । १–५ । यदि वाश्येत (हम्बरल्यास) अन्न आदयेत् सूयवसाद् भगवती० इति । ६ यदि स्पन्देत स्पन्दनेन च पय स्कन्देत् तदा स्कन्न अभिमृश्य जपेत् यदद्य दुग्ध पृथिवी० इति । ७–८ । परिशिष्टेन जुहुयात् यदि अल होमाय स्यात् ९ । सर्वस्मिन् स्कन्ने अन्या दुग्ध्वा जुहुयात् । अन्याऽभावे दधियवाग्वादिना जुहुयात् । १०–११ । सर्वथा असंभवे तु 'अह श्रद्धा जुहोमि' इति संकल्परूप श्रद्धाहोम एव कर्तव्य ।

अग्निहोत्रस्य प्रशंसा । २५ । ३.

अग्निहोत्रस्य सायमाहुतय प्रातराहुतयश्च मिलित्वा (७२०) भवन्ति । ता यजुष्मत्य इष्टका एवेति ध्यातव्यम् । २५ । ३ । ११–१२.

अग्निहोत्रादि अपत्नीकस्यापि भवति । तदेषाऽभि यज्ञगाथा गीयते । यजेत् सौत्रामण्यामपत्नीकोऽप्यसोमप । मातापितृभ्यामनृणार्थात् यजेति वचनाच्छ्रुति (श्रुते) इति । ३२।८ । ९–१६. । तस्मादपत्नीकस्य आधान कुर्वन्ति । ३२ । १० । २ । अपत्नीक अग्निहोत्र जुहोति । ३२ । १० । १ ४.

अग्निहोत्रीधेनुविषये प्रायश्चित्तानि । ३२।२। 'अग्निहोत्रकाले' इत्यत्र यदुक्त तदेवात्र प्रायश्चित्त प्राधान्येनोक्तम् ।

अग्निहोत्रे अधिश्रिते यजमानमरणे 'अधिश्रिते' इति शब्देद० । ३२।१।२.

अग्निहोत्रे उदितहोम सिद्धान्त । अनुदितहोमस्तु कौषीतकिना, स तु अत्र निन्दित । २५।४।–९.

अग्निहोत्रे 'उद्धराहवनीय' इति यजमान अध्वर्यु प्रेष्यति । साय अस्तमयात् प्राक् प्रातश्च उदयात् प्राक् २५।१।१ ४.

अग्निहोत्रे मन्त्रौ 'भूर्भुव स्वरोऽऽऽमग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्नि स्वाहा' इति साय जुहोति । 'भूर्भुव स्वरोऽऽऽसूर्यो ज्योतिर्ज्योति सूर्य स्वाहा' इति प्रात । २५।६।४

अग्नीना त्रयाणामपि उपशान्तौ अग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवते अष्टाकपाल निर्वपेत् । आ याहि तपसा० जने० आ नो याहि तपसा जने० इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये तपस्वते जनद्वते पावकवते स्वाहा इति । ३२।७।४.

अग्नीना त्रयाणामपि मिथ संसर्गे प्रायश्चित्त । अग्नये विविचयेऽष्टाकपाल निर्वपेत् । स्वर्णवस्तोरुषसामरोचि० त्वमग्ने मानुषीरीळते विश० इतियाज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये विविचये स्वाहा इति । ३२।५।३

अग्नीना दिव्येनाग्निना संसर्गे(एकस्यापि),अग्नयेऽप्सुमते अष्टाकपाल निर्वपेत् । अप्स्वग्ने सधिष्टव० मयोदधे मेधिर पूतदक्ष० इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नयेऽप्सुमते स्वाहा इति । ३२।६।२

अग्नीना शवाग्निना संसर्गे प्रायश्चित्त अग्नये शुचयेऽष्टाकपाल निर्वपेत् । अग्नि शुचिव्रततम० उदग्ने शुच यस्तव० इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये शुचये स्वाहा इति । ३२।६।२

अग्नीषोमप्रणयनीया ऋच । अग्नीषोमाभ्या प्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहि इति प्रैष । ५।४।१. सावीर्हि देव प्रथमाय० इति सावित्री प्रथमा । २-३, प्रैतु ब्रह्मणस्पति० इति ब्राह्मणस्पत्या द्वितीया । ४ ६, होता देवो अमर्त्य० इतितृच आग्नेय गायत्रमन्वाह सोमे राजनि प्रणीयमाने । ७ ९,उपत्वाग्ने दिवेदिवे इति तिस्र.,

प्रभृति (१ १०) अनवद्यमी परिधा निया । शास्त्रयाज्या प्रिवा वर्धस्व । प्रयोगे ।

अच्छावाकशस्त्र चतुर्विंशेऽहनि महाव्रत च प्रात सवने आसुते सिञ्चत श्रियम् । ऐआ ५।१।५.

अच्छावाकस्य अग्निष्टोमे प्रात सवने परिधानीया गोमद्धिरण्यवत्, विकृतौ आह सरस्वती यतो । अग्निष्टोमे माध्यंदिने शुन हुवेम । विकृतौ नून सातै । अग्निष्टोमे विकृती च तृतीयसवने उभा जिग्यथु । २७।४-५.

अच्छावाकस्य अहरह शस्य अभितष्टेव दीधया । अहीने माध्यंदिने सपातापरिष्यात् । २९।४।११-२२

अच्छावाकस्य अहरह शस्ये सूक्ते प्रतिपत् उरु नो लोकमनु । २९।६।५

अच्छावाकस्य अहर्गणेषु ऐन्द्राग्नशस्त्रे आरम्भणीया यत्सोम आसुते । २७।३।५.

अच्छावाकस्य अहीनसूक्त माध्यंदिने प्राधद् वह्नि जैनयन्त । इदमेव चतुर्विंशे अभिजिति विषुवति विश्वजिति महाव्रते परावित्सु अह सु अभ्यावर्तिषु च । २९।२।५,८

अच्छावाकस्य अहीने परिधानीया उभा जिग्यथु । २८।७।६। उक्थ्ये तु अत्यचतुरक्षराभ्याय ऐरयेथामीर येथा इति । २८।७।१२

अच्छावाकस्य अहीने प्रात सवने परिधानीया आह सरस्वतीवतो इति । सा मुक्तिर्नाम । माध्यंदिने नून सातौ सा विमुक्तिर्नाम । २९।६।८–१०, २९।७।३.

अच्छावाकस्य अहीने प्रात सवने प्रस्थितयाज्या प्रातर्या वभिरागत । २८।२।६। माध्यंदिने इन्द्राय सोमा प्रदिवो । २८।३।१२ । तृतीयसवने इन्द्राविष्णू पिबतम् । २८।४।११.

अच्छावाकस्य अहीने माध्यंदिने द्वे सूक्ते शसनीये भूय इद्० इमामुषु । २८।५।६

अच्छावाकस्य उक्थ्ये तृतीयसवने आरम्भणाय सूक्त जागत ऋतुर्जनित्री । अन्ते वैमम अष्टर्चे ऐन्द्रावैष्णव स वा यमेंना । १५।५।३, २८।७।२–४.

अच्छावाकस्य चतुर्थेऽहनि आवापिकसूक्त प्रयोमहे इति विराट्छन्दस्क । किंवा यो वाचा विवाचो मृध्रवाच- इति वैमदसूक्त । पञ्चमेऽहनि इमिन्द्र गर्दभ मृण इत्यादितृच पाङ्क्त । षष्ठेऽहनि आदित्ते अस्य वीर्यस्य चर्किरन् इति पारुच्छेप आयष्ट तृच । २९।३।८ ९

अच्छावाकस्य तृतीयसवने शिल्पेषु अन्ते ऋतुर्जनित्री इत्यादय नाराशसमिश्रा ऋच शसनीया । २८।८।-१–३

अच्छावाकस्य दक्षिणं अश पशुभाग । ३१।१।२.

अच्छावाकस्य षष्ठेऽहनि प्रयोमहे एवयामरुत जागत अतिजागत वा सूक्त मारुत शसनीय तत्र न्यूङ्ख । ३०।४।१ ४.

अच्छावाकस्य षष्ठेऽहनि माध्यंदिने द्यौर्नय इन्द्र इति विष्णुलिङ्गोपेत मारुत एवयामरुत सूक्त शसनीयम् । ३०।४।१४ १५

अच्छावाकस्य षष्ठेऽहनि धिष्ण्यशस्त्रे नाभाकस्तृच ता हि मध्यमराणाम् । २९।८।१-३

अच्छावाकस्य सद प्रवेशे विशेष । पुरस्तादन्ये होत्रका सद प्रसर्पन्ति पश्चादच्छावाक । १०।४।५.

अच्छावाकस्य स्तोमविवृद्धौ आवापिक सूक्त आयाह्यर्वाङुप । २९।३।१०–११

अज मेघ्य प्रयुक्ततम । ६।८।३.

अञ्ज सव = अञ्जसा ऋजुमार्गेण, सव सोमाभिषव यस्मिन् यागे स । यत्र ग्रावा इति नवर्च सूक्त, तत्र प्रथमादिभिश्चतसृभि अभिषव, नवम्या द्रोणकलशे प्रक्षेप, आद्याभिश्चतसृभिर्होम । अनन्तरमेवावभृय त्व नो अग्ने इति द्वाभ्याम् । प्रत्येत्य शुनाभित् दशमृचा आहवनीयस्योपस्थान इति । सोय अञ्जसव । ३३।५।१२.

अञ्जनं नेत्रयो दीक्षितसस्कार । १।३।६ ७.

अञ्जन यूपस्य । यैप अञ्जन्ति यूपमनुब्रूहि इति ६।२।१, अञ्जन्ति त्वामध्वरे इत्यादय सप्त ऋच अञ्जनानुवचनीया । तत्र अञ्जने प्रथमा, उच्छ्रयणे द्वितीया, युवा सुवासा इति सप्तमी परिव्ययणे सा च परिधानीया । ति. प्रथमा निरुक्ता । ६।२।१ ३३.

अञ्जने महावीरस्य अनुवचनीया। अञ्जन्ति च प्रथयन्तो ४।२।६

अतिक्रम उपसत्सु। सकृदतिक्रम्य आश्रावयति। ४।१।२

अतिच्छन्दस् जगती असृजत। १९।६।६

अतिच्छन्दा छन्द पृष्ठ्ये षडहे षष्ठेऽहनि। २२।७।१.

अतिथि यद्यपि दरिद्र याचनार्थे चरति तथापि सन्मार्गवर्ती श्रेष्ठश्च भवति। न वा अस्य नमातिष्याया ह्रियन्ते। ऐआ ११।१९.

अतिमर्श विहरण, अतिलङ्घ्य मुख्यमानत्वात् अतिमर्श। वालखिल्येषु प्रथमसूक्तस्य प्रथमाया ऋच प्रथमपादस्य द्वितीयसूक्तगताद्वतीयस्या ऋच द्वितीयेन पदेन सयोजनम्। एव २।२।१ + १।१।२, १।१।३ + २।२।४, २।२।३ + १।१।४ इति। एवमे वोत्तरत्र। ३०।२।६ सायण।

अतिमर्शप्रशसा वालखिल्यासु। ३०।२। ७–८.

अतिरात्र गवामयने प्रथममह। १७।६।१ सायण। अन्तिम च। १७।८।३–८.

अतिरात्र। १६।५–६। तत्र आश्विन शस्त्र। १७।६–९। रात्रिपर्याये प्रथम होतु शस्त्र पान्त मा वो अन्धस। १६।६।२–२, पर्यायत्रये होतु शस्त्रयाज्या। प्रथमे अध्वर्यवो भरतेन्द्राय सोम, द्वितीये अपाय्यस्यान्धसो। तृतीये पिबा हरी। १६।६।३। प्रथमपर्याये शस्त्रे प्रथम पादा द्विरभ्यसनीया स्तोत्रे इव। ४, मध्यमे पर्याय मध्यमा पादा स्तोत्रे शस्त्रे च द्विरभ्यसनीया। ५, तृतीये पर्याये उत्तमा पादा स्तोत्रे शस्त्रे च द्विरभ्यसनीया। ६–७। इन्द्राय मद्वने सुत, इद वसो सुतमन्ध, इद ह्यन्वोजसा सुत इति ऋग्भि स्तुवन्ति च शसन्ति च। ८–९। द्वादश रात्रिपर्याया सर्वे पञ्चदशा। गणचतुष्टयेन एकैक पर्याय। पर्याशा साक्षात् त्रय एव गणास्तु द्वादश भवन्ति। तत्र होतृचमसमुख्य प्रथमो गण, मैत्रावरुणचमसमुख्य द्वितीयो गण, ब्राह्मणाच्छंसिचमसमुख्य तृतीयो गण, अच्छावाकचमसमुख्य चतुर्थो गण। तत्र प्रथमौ द्वौ पर्यायौ अध्वर्युश्चरति, अन्तिमौ द्वौ प्रतिप्रस्थाता। षोडशिस्तोत्रे एकविंश साम, अन्ते सधिस्तोत्र त्रिवृत्स्तोमकम्। एव च अतिरात्रे एकोनत्रिंशत् स्तोत्राणि भवन्ति। १४।३।२ सायण। ब्रह्मा 'भूर्भुव स्वरिन्द्रवन्त स्तुध्व' इति स्तोत्र प्रसवमाह। २५।१।५–६। होता उत्तमे शस्त्रे परिधानीयाया उत्तमे वचने चतुरक्षर द्विरुक्त्वा प्रणुयात् धेहि चित्र धेहि चित्रोऽऽऽम् इति। २८।७।१३.

अतिरात्रे एकाहे तृतीयसवने होत्रकाणा शस्त्राणि सन्ति अग्निष्टोमे तु न सन्ति। ३०।५।१.

अतिवाद। ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे षष्ठेऽहनि वीमे देवा अक्रसत इति अनुष्टुप् अर्धर्चश। शाखान्तरीया इयम्। ३०।७।२०

अतिशसन स्तोमविवृद्धौ प्रात सवने माध्यंदिने सवने च एकया द्वाभ्या वा ऋग्भ्या अतिशसेत्, अपरिमिताभिस्तृतीयसवने। २९।७।१०–१३। तत्र प्रात सवने एकया द्वाभ्या वा इति नियम, माध्यंदिने एकया द्वाभ्या अपरिमिताभिर्वा इति विकल्प, तृतीयसवने तु अपरिमिताभिरेव। २७।५।७–८

अतिशसनार्थे स्तोमविवृद्धौ, चतुर्विंशादिस्तोमैर्युक्तेषु अह सु स्तोमसख्यामतिक्रम्य ऋचा शसन अतिशसन नाम। तस्मिन् कर्तव्ये मैत्रावरुण को अद्य नर्यो इति सूक्तमावपेत्। ब्राह्मणाच्छंसी वनेन वायो इति सूक्त, अच्छावाक आयाह्यर्वाङुप वन्धुरेष्ठा इति। २९।३।१०–२०

अत्यये (अतिक्रमे) अमावास्याया पौर्णमास्या वा प्रायश्चित्त–अग्नये पथिकृते अष्टाकपाल पुरोडाश निर्वपेत्। वेत्था हि वेधो अध्वन ० आदेवानामपि पन्था० इति याज्यानुवाक्ये। आहुति वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये पथिकृते स्वाहा इति। ३२।७।३

अत्रि पञ्चममण्डलस्य ऋषि प्राक्त्वेनोपास्य। ऐआ २।१।१–६, २।१०।१–५.

अद्रय = ग्रावाण सोमाभिषवार्था। ३५।६।४.

अधिकारी द्वादशाहस्य। भूयसी दक्षिणा ददत् अपापश्च ईदृशो यजमान। 'ददत् याजय'। दक्षिणा प्रतिग्रहीता ऋत्विजा याज्यम्। उभये राध्नुवन्ति य एव

विद्वांसो यजन्ते च याजयन्ति च । द्वादशाहे हि याजने प्रतिषेधो भवति, तत एवमुक्तम् । १९।३।१-२.

अधिश्रिते अग्निहोत्रे सान्नाय्ये हविःषु वा आहिताग्नेर्मरणे यजमानदहनदेशे एतानि उक्तानि हवींषि यजमानं परितः क्षिपेत् यथा सर्वाणि संदहेरन् । ३२।१।२.

अधिषवणं चर्म = यस्मिन् सोमः अभिषूयते । ३५।६।४.

अधिषवणफलके = द्वे उपरवेषु काष्ठफलके स्थाप्येते, तदुपरि चर्म, तदुपरि दृषद् (पाषा), तस्यां सोमः अभिषूयते ग्रावभिः (वरखंड्यांनीं) । ३५।६।४.

अध्ययनविधिः बोधपर्यवसायी । पाठमात्रपर्यवसायी वा शाङ्करदर्शनानुसारात् । ऐ.ग्रा उपक्रमे सायणः।

अध्रिगुः । होतुः । प्रैषः अध्वर्योः मैत्रावरुणं प्रति 'उपप्रेष्य होतर्हव्या देवेभ्यः' इति ।६।५।६। मैत्रावरुणस्य होतारं प्रति उपप्रैषः 'अजैदग्निरसनद्वाजं०' इति । ७-९ । अध्रिगुः दैव्याः शमितार आरभध्वमुत मनुष्या उपनयत मेध्या दुर आशासना मेधपतिभ्या मेधं इत्यादिः । ६।६।१-१६, ६।७।१-११ । यदि एकदेवत्यः पशुः स्यात् 'मेधपतये मेधं' इति ब्रूयात्, यदि द्विदेवत्यः 'मेधपतिभ्यां मेधं' इति ब्रूयात्, यदि बहुदेवत्यः 'मेधपतिभ्यो मेधं' इति ब्रूयात् ।६। ।६. 'अस्ना रक्षः संसृजतात्' इत्यत्र रक्षःपदं उपांशु वक्तव्यम् । ६ । ७ । ५.

अध्रिगो शमीध्वं सुशमि शमीध्वमध्रिगा ऽ ऽ ऽ उ' इति त्रिर्ब्रूयात् 'अपाप' इति च । ६ । ७ । ११ । अध्रिगुपाठानन्तरं जपः 'शमितारो यदत्र सुकृतं कृणवथास्मासु तत् यद्दुष्कृतमन्यत्र तत्' इति । ६ । ७ । १२-१३.

अध्रिगौ 'अस्ना रक्षः संसृजतात्' इत्यत्र रक्षःपदं नैवोच्चार्यं इति केचित् । उपांशु उच्चार्यमिति सिद्धान्तः। ६।७।१-९.

अध्वर्यवः महाव्रते निष्केवल्योपक्रमात् प्राक् अपाघाटलिकाद्युम्बुल्वीणादीनां शब्दान् कारयन्ति । ऐआ ५।५।११.

अध्वर्युः ऐन्द्राग्न ग्रहं इन्द्राग्नी आगत सुतं इति मन्त्रेण गृह्णाति । तत होतुः आज्यं शस्त्रम् ।१०।५।१७.

अध्वर्युः मैत्रावरुणेन ऋतुयाज्यार्थं प्रेषितः 'होतरेतद्यज' इति स्वयाज्या होत्रे प्रयच्छति (प्रायः) अग्निष्टोमे । षडहे षष्ठेऽहनि तु स्वयमेव पठेत् । २२ । ४ । २ सायणः ।

अध्वर्युः वपां स्रुवेणाभिघारयन्नाह स्तोकेभ्योऽनुब्रूहि इति प्रैषम् । ७ । २ । १-२.

अध्वर्युः हिरण्यकशिपौ आसीनः प्रतिगृणाति राजसूये शौनःशेपाख्याने । शतं गवां प्रतिगरित्रे दद्यात् एतच्चैवासनम् । ओम् इति ऋचः प्रतिगरः । तथा इति गाथायाः । ३३ । ६ । १२-१३, १५.

अध्वर्युः होतारं प्रति उत्तरमाह 'उतेमनन्नमुः' इति एवंधनासु वषट्कारेषु च होतृजपमध्ये समवनीतासु । अग्निष्टोमे । ८ । २ । १२-१३.

अध्वर्युभिः प्रेङ्खः उपकल्पनीयः महाव्रते । ऐआ ५ । ४ । १ सायणः.

अध्वर्योः आज्यशस्त्रकालीने आहावे अनुष्टुप्त्वं, परार्धं चतुष्पदाधीनं अभ्याहूयते होता ।१०।५।४। आहावोत्तरमध्वर्युः सम्यक् द्विपाद् भवति । ५.

अध्वर्योः दक्षिणं पार्श्वं पशुभागः । ३१ । १ । २.

अध्वर्योः मैत्रावरुणं प्रति आध्रिगौ प्रैषः 'उपप्रेष्य होतर्हव्या देवेभ्यः इति । ६ । ५ । ६.

अध्वर्योः होतृशस्त्रजपोत्तरं प्रातःसवने 'ओमुक्थशाः' इति चतुरक्षरो जपः । एवं माध्यंदिने सवने । तृतीयसवने तु ॐ इत्येकाक्षर एव जपः । १२ । १ । २-४.

अनुचरः तृचः अच्छावाकाख्ये ऐन्द्राग्नशस्त्रे अग्निष्टोमे प्रातःसवने इन्द्राग्नी अप० । प्रयोगः । निष्केवल्यशस्त्रे होतुः पृष्ठे चतुर्थेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे श्रुधी हवं विपिपाना० । २१ । ४ । १९ । तत्रैव षष्ठेऽहनि रेवाँ इद्रेवतः स्तोता० । २२।७। १४ । ब्राह्मणाच्छंस्याज्ये अग्निष्टोमे प्रातःसवने आ नो याहि० । प्रयोग । मरुत्वतीये शस्त्रे पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि इदं वसो सुत० ।२०।१।९। तत्रैव द्वितीयेऽहनि इन्द्र इत् सोमपा० । २० । ३ । ६ । तत्रैव तृतीयेऽहनि नय इन्द्रस्य सोमाः । २१ । १ । १३ । तत्रैव चतुर्थेऽहनि इदं वसो सुतमन्ध । २१ । ४ । १२॥

तत्रैव पञ्चमेऽहनि इन्द्र इत् सोमपाः । २२ । १ । ९ । तत्रैव षष्ठेऽहनि सय इन्द्रस्य सोमाः । २२ । ७ । ७ । मरुत्वतीये शस्त्रे एव छन्दोमप्रथमेऽहनि 'इद वसो सुत-मन्धः' । २३।१।१२। तत्रैव छन्दोमे द्वितीये इन्द्र इत् सोमपाः । २३ । ३ । १० । तत्रैव छन्दोमे तृतीये त्रय इन्द्रस्य सोमाः । २४।११।१ । अग्निष्टोमे प्रातःसवने मैत्रावरुणाज्ये आ नो गन्त रिशादसा । प्रयोग । तत्रैव माध्यंदिने मैत्रावरुणपृष्ठे कया त्वं न ऊत्या । प्रयोग । तत्रैव तृतीयसवने वैश्वदेवशस्त्रे अद्या नो देव सवितः । प्रयोग । पृष्ठ्ये षडहे वैश्वदेवशस्त्रे प्रथमेऽहनि अद्या नो देव सवितः। २०।२ । १, द्वितीयेऽहनि आ विश्वदेव ।२०।३। २ । तृतीयेऽहनि अद्या नो देव सवितः ।२१।२।६। चतुर्थे-हनि आ विश्वदेवं ।२१।५।६। पञ्चमेऽहनि अद्या नो देव सवितः २२। २ । ६ । षष्ठेऽहनि 'दोषो आगात्' । २२ । ८ । ८ । वैश्वदेवशस्त्रे एव छन्दोमे प्रथमे अद्या नो देव सवितः । २३ । २ । ६ । १२ । छन्दोमे द्वितीये आ विश्वदेव सत्पतिं । २३ । ४ । ८ । छन्दोमे तृतीये अद्या नो देव सवितः । २४ । २ । ९.

अनुचरः नवर्च. पृष्ठ्ये षडहे पञ्चमेऽहनि निष्के-वल्यशस्त्रे स्वादोरित्था (१-३) आ नो हरिभि. (१-३) इन्द्र विश्वा अवीवृधन् (१-३) । २२।२।९.

अनुचर. प्रगाथ अग्निष्टोमे माध्यंदिने अच्छावाक पृष्ठे 'तरोभिर्वो विदद्वसुं', ब्राह्मणाच्छंसिपृष्ठे 'तरवा यामि सुवीर्यं', मरुत्वतीयशस्त्रे होतृ. पृष्ठे 'इद वसो सुत' । अग्नि-ष्टोमे तृतीयसवने आग्निमारुते शस्त्रे 'देवो वो द्रविणोदा.'। पृष्ठ्ये षडहे निष्केवल्यशस्त्रे प्रथमेऽहनि 'अभि त्वा पूर्व' । २१ । १ । १३ 'द्वितीयेऽहनि ' त्व होहि चेरवे' । २० । ३ । ११ । तृतीयेऽहनि यदिन्द्र यावतस्त्व २१ । १ । १८ । निष्केवल्ये शस्त्रे छन्दोमे प्रथमे ' त्व होहि चेरवे । २३ । १ । २० । २५ । छन्दोमे द्वितीये 'अभि त्वा पूर्व' ।२३ ।३।२१। छन्दोमे तृतीये त्व होहि चेरवे । २४ । १ ।२१.

अनुपानीया. नाम ऐन्द्रीश्रवतक्ष पवनाः इत्यनु-किलाय मधुमौ उताथम् । अथ महान् प्रतिगरः 'मदामोदैव' इति । आग्निमारुते शस्त्रे विश्वाभ एव

रम् । १३।१४।१-२.

अनुबन्धचतुष्टयं= इदमाद्याक्षिप्तपरिहारयोः अलौ-किक उपायो विषयः, तद्बोधः प्रयोजनं, तद्बोधार्थी अधिकारी, उपकार्योपकारकभावः संबन्धः। ऐन्द्राउपक्रमे सायणः ।

अनुमतिः= या पूर्वा पौर्णमासी साऽनुमतिः । ३२।९।२.

अनुमन्त्रणं वषट्कारस्य । मतभेदेन मन्त्रचतुष्टयम् 'वाक्' इत्येकः पक्षः । 'वषट्कार मा मा प्रमृक्षो माऽहं त्वा प्रमृक्षं बृहता मन उपह्वये व्यानेन शरीरं प्रति-ष्ठासि प्रतिष्ठां गच्छ प्रतिष्ठां मा गमय' इति द्वितीयः पक्षः । 'ओजः सह ओजः' इति तृतीयः पक्षः । 'वागोज. सह ओजो मयि प्राणापानौ' इति चतुर्थः पक्ष. सिद्धान्तः । ११।८।२-१०.

अनुयाजानिषेधः आतिथ्यायाम् । ३।६।१२-१५। उपसत्सु ४।९।११.

अनुयाजाः प्रायणीयाया न सन्ति प्रयाजाश्च उदयनी-याया न सन्ति इति एकः पक्षः, उभयमुभयत्र वर्तते एव इति पक्षः सिद्धान्तः । २।५।१-४

अनुरूपः = अर्थानेन यः स्तोत्रीयः तस्य अनु-रूप कुर्वन्ति । (उदा स्तोत्राचा जो ऋगादिरूप पहिला अवयव असेल, तो आज स्तोत्राचा दुसरा अवयव करावयाचा, त्याला अनुरूप म्हणतात.) २७।२।१-३;२१।१।१.

अनुरूप. प्रगाथः निष्केवल्ये स्तोत्रियात् उर्ध्वं-स्तायाभिव शस्तव्य. । १२।१३।१-४.

अनुरूपः शस्यावयवो द्वितीयः । स च प्रगाथरूप-स्तवो वा तृचो वा एकाहैव वा स्यात् । स एव अनु-चर इत्युच्यते । स्तोत्रियानुरूपौ एव प्रतिपदनुचरौ । औदुपाले स्तोत्रियानुरूपौ इत्युच्येते, होत्रे पुनस्तावेव प्रतिपदनुचरौ उच्येते । १२।१२।७.

अनुवषट् प्रातरनुवाकस्य प्रथम. एकः इत्येकः पक्षः, पञ्च, इति द्वितीय, अपरिमितः इति तृतीय-सिद्धान्तः । ७।८।१ ४.

अनुवषट्कारः सक्ते ' सोमस्याग्ने वीहि ' इति ।

११।५।२-६। प्रवर्ग्ये पूर्वाह्णे अपराह्णे च। ४।५।४-६। महाव्रते निष्केवल्यशस्त्रान्ते याज्यावषट्कारेणोपसंतनुयात् अनवानम्। ऐआ ५।१३।७.

अनुवषट्कारनिषेधः आदित्यग्रहे।१३।५।३। प्रत्युयाजेषु।१।५।६-७। द्विदेवत्येषु।९।४।२-३। पात्नीवतग्रहे।२६।३।१। सावित्रग्रहे च।१३।५।४.

अनुवषट्कारेण सोमस्य धर्मस्य वाजिनस्य च स्विष्टकृतः सिद्धिः। तेषु पृथक् स्विष्टकृन्नास्ति। ४।५।६.

अनुवादरूपाणां 'द्विः संवत्सरस्य पच्यते' इत्यादीनामर्थवादाना न स्वार्थे प्रामाण्यम्। ऐत्रा उपक्रमे सायणः।

अनुव्याहाराः नाम के चिन्महर्षयः। परकीयदोषोक्तिमनु स्वस्य व्याहाराः शापरूपं वचनं येषां प्राणोपासकानां ते महर्षयः। शापवचनं यथा-१ प्राणं वंशं इमथा प्राणं मा वंश सदधतं न शक्नोषि मागस्त्वा वंशो हास्यति। २ प्राणं वंशं समधिक्षिपन्त नाशकः संधातुं प्राणस्त्वा वंशो हास्यति, इति। ऐआ ३।४.

अनुष्टुप्कारं शंसनं नाम पादद्वये अष्टाक्षरे अवसाय चतुर्थपादे प्रणवः। ऐआ ५।१२।२ सायणः।

अनुष्टुप् छन्दः चतुर्थेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे। २१।४।१-२.

अनुष्टुप्सहस्रं निष्केवल्ये महाव्रते इत्येके। ऐआ २।१७।३.

अनुष्टुभं गायत्री अभजत। १९।६।६.

अनूकं= पृष्ठवंशः, सान्ना इत्येके। ३१।१।२ सायणः।

अनूबन्ध्यापशुपुरोडाशं अनु निर्वाप्याणि देविकाहवींषि देवीना हवींषि च। १५।३-४.

अनूबन्ध्यायाः समिष्ययजुःपुरोडात् 'पुनर्नो अग्निर्जातवेदा ददातु क्षत्रं पुनरिह पूर्तं दात् स्वाहा' इति मन्त्रेण होमः आहवनीये क्षत्रियस्य यजमानस्य। ३४।३।३.

अन्तरागमने अग्निषु प्रायश्चित्तं, अनो वा रथो वा श्वा वा यदि गच्छेत् नैनन्मनसि कुर्यात्। चेन्मनसि कुर्वीत, गार्हपत्याद् आ आहवनीयं अविच्छिन्नां उदक धारां 'तन्तुं तन्वन् रजसो' इति मन्त्रेण सिञ्चन् अध्वर्युः मध्येन गच्छेत्। तच्च प्रायश्चित्तार्थमेवेति न दोषः। ३२।११।३,७.

अन्तर्यामग्रहं अनुमन्त्रयेत होता उपांशु 'अपानं यच्छ स्वाहा त्वा सुहव सूर्याय' इति अग्निष्टोमे। तमभ्यपानेत् 'अपानापानं मे यच्छ' इति। वागुपसर्गस्यैषायं प्रयोगः। ८।८।३.

अन्तर्यामग्रहहोमपर्यन्तं अपोनप्त्रीयोत्तरं होतुर्वाङ्नियमः। ८।३।१-२.

अन्धाहिः। तस्य दृष्टिः। १३।२।३.

अन्नं अदीतयः महाव्रते पक्षिरूपेण ध्यातस्य निष्केवल्यस्य। गायत्री तृचाशीतिः, बार्हती तृचाशीतिः औष्णिही च तृचाशीतिः या शस्यते, सा अन्नं इति ध्यानं कर्तव्यम्। ऐआ। १।१९।१-४.

अन्नं प्रभूतं दद्यात् यजमानः महाव्रते। ऐआ ५।५।१२.

अन्नाद्यकामस्य बैल्वो यूपः। ६।१।६--९.

अन्नाद्यकामस्य महाव्रते आज्यशस्त्रे 'अग्निं नरो दीधितिभिररण्योः' इति पञ्चविंशत्यृचम्। ऐआ १।२।१--१२.

अन्यैरग्निभिः स्वाग्नीनां संसर्गे प्रायश्चित्तं, अग्नये क्षामवते अष्टाकपालं निर्वपेत्। 'अक्रन्ददग्निः स्तनयन्निव द्यौः, अधा यथा नः पितरः परासः' इति याज्यानुवाक्ये। आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये क्षामवते स्वाहेति। ३२।५।४.

अन्वाधानं दक्षिणाग्नेः कर्तव्यमेव।३२।११।४-६.

अन्वाधानकाले दक्षिणाग्नेराहरणं कर्तव्यमेव। ३२।११।४--६.

अपहारे सायंदुग्धस्य सानाय्यस्य, प्रातर्दुग्धं द्वैधं कृत्वा अन्यतरात् आतञ्च्य उभाभ्यां यजेत। ३२।३।१। प्रातर्दुग्धस्य उभयस्यापि वा अपहारे तस्य स्थाने ऐन्द्रं माहेन्द्रं वा पुरोडाशं निर्वपेत्। ३२।३।२--३। अथवाज्येनैव हविषामपहारे तु सर्वेत्र आज्यं परिकल्प्य तयैवाज्यहविषा इष्ट्वा यजेत। ततः पुनः साङ्गया तयैवेष्ट्या यजेत। ३२।३।४.

अपाशान्तिः नाम मन्त्राः। तस्य वाचनं यज्ञाङ्ग

राजाभिषेके आसन्द्यामारोहणोत्तरं ' शिवेन मा चक्षुषा पश्यतापः०' इति।२७।२।९-११.

अपिशर्वराणि नाम अतिरात्रे रात्रिपर्यायेषु 'द्वादश स्तोत्राणि अपिशर्वराणि '। १६।६।११.

अपोनप्त्रीयं सूक्तं अग्निष्टोमे प्र देवत्रा ब्रह्मणे० इति। तत् संततमनुब्रूयात्। तस्य निः प्रथमां संततमन्वाह तेनैव तत्सर्वं संततमनूक्तं भवति। ८।१।१-८। तत्र प्रथमाः नव ऋचः अनूच्य हिनोता नो अध्वरं इत्येकादशी दशमीत्वेन वक्तव्या। ८।२।१-२। आवर्वृततीरधनु इति एकधनासु आयतासु।३। प्रति यदापो इति प्रतिदृश्यमानासु एकधनासु। ४। आ धेनवः पयसा इति चात्वालसमीपमुपायतीषु। ५। समन्या यन्त्युप इति समायतीषु (होतृचमसस्थवसतीवरीभिः संयोजितु समीप नीतासु)। ६-८। आपो न देवीरुपयन्ति इति होतृचमसे वसतीवरीषु एकधनासु च समवनीयमानासु। ९। अथ होता अध्वर्युं पृच्छति ' अवेरपोऽध्वर्यो३ऽ ' इति। १०-११। अध्वर्युः प्रत्याह ' उतेमनन्नमुः ' इति। १२-१३। होता प्रत्युत्थिष्ठति आह च ' तास्वध्वर्यो इन्द्राय तारिषो३ऽऽम् (सोत्र)। १४-१५। अनुप्रपद्येत च अध्वर्यो यन्त्यध्वाभिः इत्यनुब्रुवन्।१६-२१। तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामस्तु अमूर्या उपसूर्ये इत्यनुब्रूयात्। २२।अपो देवीरुपह्वये इति पशुकामः।२३।एताः सर्वा अनु ब्रुवन् अनुप्रपद्येत। २४-२५। एमा अग्मन्नाप उशती इति साद्यमानासु वसतीवरीषु एकधनासु च। २६। आग्मन्नाप उशती इति सन्नासु परिधानीया। २७.

अप्तोर्यामः अत्यतिरात्रः। अप्तोर्यामो नाम ज्योतिष्टोमसंस्थया शेष एव। तत्र अतिरात्रोत्तरं चत्वारि स्तोत्राणि अधिकानि इति तत्र त्रयस्त्रिंशत् स्तोत्राणि भवन्ति, तत्र अन्तिमं स्तोत्रं वैष्णवम्। १४।३।२ सायणः।

अप्रतिरथं नाम सूक्तं आशुः शिशानो इति। २७।६।४.

अभिचारः वषट्कारेण। यं द्विष्यात् तं ध्यायेत् वषट्करिष्यन् (वषट्कारात् प्राक् होता) ११।६।१.

अभिचारप्रयोगः निष्केवल्य याज्यायां, अविराजा (विराड्भिन्नछन्दस्कया ऋचा) अस्य याजयेत् गायत्र्या वा त्रिष्टुभा वा अन्येन वा छन्दसा।१२।११।१०.

अभिचारप्रयोगः प्रउगशस्त्रयाज्यान्तवषट्कारेण, यं द्विष्यात् तं ध्यायेद् वषट्करिष्यन्। ११।६।१.

अभिचारप्रयोगाः मरुत्वतीयशस्त्रे। यः कामयेत क्षत्रेण विशं हन्यामिति गिरस्तर्हि निविदा सूक्तं विशंसेत् (सूक्तस्य आदौ मध्ये अन्ते च निविदं दध्यात्)। यः कामयेत विशा क्षत्रं हन्यामिति गिरस्तर्हि सूक्तेन निविदं विशंसेत् (निवित्पदानां आदौ मध्ये अन्ते च सूक्तं शंसेत्)। य उ कामयेत उभयत एनं विश- (पितृदिभ्यः पुत्रादिभ्यश्च, मातृपक्षे पितृपक्षे वा) पर्यवच्छिनदानि इति, उभयतः (निविदामादावन्ते च) तर्हि व्याहृयीत (आहावं पठेत्) १२।८।८-१०.

अभिचारे निविद्सूक्तयोः शंसने विशेषः। यं कामयेत क्षत्रेणैनं व्यर्धयानि इति, मध्ये निविदः सूक्तं शंसेत्। *यं कामयेत विशा एनं व्यर्धयानीति मध्ये सूक्तस्य निविदं शंसेत्।* १०।१।२-३.

अभिजित् सर्वस्तोमः गवामयने विषुवतः प्राक्तने दशाहे व्युत्क्रमेण चतुर्थमहः। १८।५।२.

अभिजिति माध्यंदिने अहीनसूक्तानि शंसेत्। मैत्रावरुणः आ सत्यो यातु मघवाँऋजीषी इति। ब्राह्मणाच्छंसी अस्माइदु प्र तवसे इति। अच्छावाकः शासद् वह्निर्जनयन्त वह्निं इति। २९।२।८.

अभिप्लवः षडहः गवामयने आदित्यानामयने च। १८।१.

अभिप्लवषडहे द्वौ त्र्यहौ। प्रथमे ज्योतिः गौः आयुः (ज्योतिष्टोमः गोष्टोमः आयुष्टोमः)। द्वितीये गौ आयुः ज्योतिः इति व्युत्क्रमः। अत्र षडहे प्रथमं षष्ठं चाहः अग्निष्टोमौ ज्योतिष्टोमौ, मध्ये चत्वार उक्थ्याः। तथा च आद्यन्तौ ज्योतिष्टोमौ, मध्ये गोष्टोमौ उक्थ्यौ आयुष्टोमौ उक्थ्यौ इति चत्वारः। १८।१।१-५.

अभिमन्त्रणं अभिषेकोत्तरं राज्ञः ऐन्द्रामहाभिषेके प्राच्यां त्वा दिशि०इमा आपः शिवतमा इत्येतेन च तृचेन देवस्य त्वेति च यजुषा भूर्भुवः स्वरिति च व्याहृतीभिः

इत्येकः पर्यायः। दक्षिणस्यां त्वा इत्यादिर्द्वितीयः। प्रती-च्यां त्वा इत्यादिस्तृतीयः। उदीच्या त्वा इत्यादिश्चतुर्थः। ऊर्ध्वायां त्वा इत्यादिः पञ्चमः। अस्यां त्वा ध्रुवाया इत्यादिः षष्ठः। इति षड्भिः पर्यायैः। ३९।५।१२.

अभिमन्त्रणं आसन्द्याः ऐन्द्रमहाभिषेके। बृहच्च ते रथंतरं च पूर्वौ पादौ इत्यादि। ३९।३।१-२.

अभिमन्त्रणं आसन्द्याः यज्ञाङ्गराजाभिषेके। तां पश्चादुपविश्य आच्य जानु दक्षिणं, उभाभ्यां पाणि-भ्यामालभ्य अभिमन्त्रयते यजमानः अग्निष्ट्वा गायत्र्या इत्यादि।३७।२।२३.

अभिमन्त्रणं राज्ञः सुरापानोत्तरं ऐन्द्रामहाभिषेके। अपाम सोमं०शं नो भव० इति। ३९।६।६.

अभिमर्शः पुरोहितेन राजदत्तस्य विष्टरस्य कर्तव्यः, या ओषधीः सोम राज्ञीर्बह्वीः शत० इति। ४०।४.

अभिवान्यवत्सा गौः नाम अभिवाः अभिगतः अन्यः वत्सः यस्याः सा गौः। स्ववत्सो मृतः, अन्यव-त्सेन च स्रवति या, सा गौः।३२।१।४ सायणः।

अभिषिक्तः क्षत्रियः जयार्थिनं शरणागतं राजानं, तस्य रथोपस्थं वनस्पते वीड्वङ्गो हि इति ऋचा अभि-मृश्य ब्रूयात् आतिष्ठस्वैता ते दिशमभिमुखः० इतिम-न्त्रम्। ततः अभीवर्तेन हविषा इति सूक्तेन एनं दिक्षु आवर्तयेत्। ततः आशुः शिशानः इत्यप्रतिरथेन सूक्तेन, शास इत्था इति शाससूक्तेन, प्रधारयन्तु मधुनः इति सौपर्णसूक्तेन च एनमन्वीक्षेत। जयति ह तां सेनाम्। ३७।६।२-५.

अभिषिक्तः क्षत्रियः पुनः राष्ट्रप्राप्त्यार्थिनं पुरुषं शरणागतं अपराजितायां दिशि प्रवर्तयेत्, राष्ट्रमगच्छति। ३७।६।७.

अभिषिक्तः क्षत्रियः द्वंद्वयुद्धे जयार्थिनं पुरुषं शर-णागतं अपराजितायां दिशि प्रवर्तयेत्, जयति ह तं संग्रामम्। ३७।६।६.

अभिषेकः। अभिमन्त्रणोत्तर ऐन्द्रमहाभिषेके राज्ञः आसन्द्यामासीनस्य, औदुम्बर्या आर्द्रया शाखया सप-लाशया जातरूपमयेन च पवित्रेण अन्तर्धाय इमा आपः शिवतमा इति तृचेन, देवस्य त्वेति च यजुषा, भूर्भुवः-स्वरित्येताभिश्च व्याहृतिभिः। ३९। ४। २.

अभिषेकः उदवसानीयोत्तरं क्षत्रियस्य। यज्ञाद्गो-ऽयम्। ३७। १-७। तत्र संभाराः। ३७। १। ३। आसन्द्याः प्रतिष्ठापनम्। ४। आसन्द्या उपरि व्याघ्रचर्म। ३७।२।१। आसन्द्या अभिमन्त्रणम्। २-३। आसन्द्या-मारोहणम्।४-८। अपां शान्तिवाचनम्।९-११। उदुम्बर-शाखामन्तर्धायाभिषिञ्चति, अभिषेके मन्त्राः इमाः आपः शिवतमा इमाः० याभिरिन्द्रमभ्यषिञ्चत् प्रजापतिः० महान्तं त्वा महीना (इति तिस्रः ऋचः सौनाः) देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे—यशसेऽन्नाद्याय इति यजुः सौनं, भूर्भुवःस्वः इति व्याहृतयः इति। ३७। ३। १-९। होमः, ब्रह्म प्रपद्ये स्वाहा क्षत्रं प्रपद्ये स्वाहा इति आहुतिद्वयम्। १०। संभारप्रशंसा। ३७। ४। १-७। सुराकंसं राजहस्ते आदधाति स्वादिष्ठया मदिष्ठया इति। ८-९। शान्तिवाचनं नाना हि वां देवहितं इति। १०-१२। सुराशेषदानं पानोत्तरं मित्राय। १३-१४। अवरोहः आसन्द्याः सकाशात्। ३७। ५। १-४। अवरोहणप्रकारः। २। अवरोहोत्तरं उपस्थं कृत्वा आसने ५। ब्रह्मणे त्रिर्नमस्कारः। ५-६। वरदानं। ५, ७। वाग्विसर्गः। ५, ७। समिदाधानं। ८-१०। उत्क्र-मण त्रीणि पदानि। ११-१२। दिगुपस्थानं। १३। शत्रूणां व्यपनुदिवचनम्। ३७।६।८। गृहे आगमनम्। ८। आज्याहुतीः कंसेन चतुर्गृहीताः प्रपद जुहोति। ९। ३७। ७। १-४। आशीर्मन्त्रपाठः। ५-६। अत्र विशेषः तत्तच्छब्दे द्र०।

अभिषेकप्रयोगः यज्ञाङ्गराजाभिषेकस्य। पुरस्ता-देव संभारा उपक्लृप्ता भवन्ति। औदुम्बरी आसन्दी प्रादेशमात्रपादा अरत्निमात्रशीर्षण्यानूच्या मौञ्जविवाना व्याघ्रचर्मास्तरणा, औदुम्बरश्चमसः, उदुम्बरशाखा अन्ती-यसी अभिषेकार्थं, तस्मिंश्चमसे दधि मधु सर्पिः आत-पवर्ष्या आपः शष्पाणि तोक्मानि सुरा दूर्वा इत्यष्टौ क्षिप्तानि भवन्ति। महावेदेः दक्षिणाया स्फ्यवर्तन्यां तामासन्दीं प्रतिष्ठापयन्ति, तस्या अन्तर्वेदि द्वौ पादौ, बहि-र्वेदि द्वौ। अथ यजमानः पश्चादासन्दीमुपविश्य दक्षिणं जानु आच्य तामुभाभ्यां पाणिभ्यामालभ्य अभिमन्त्रयते

ब्राह्मणोक्तेन मन्त्रेण । अभिमन्त्र्य तामारोहति अग्रे दक्षिणेन जानुना, अथ सव्येन तेनैव मन्त्रेण । अथ पुरोहितः अपाशान्ति वाचयति शिवेन मा चक्षुषा इति । अथोदुम्बरशाखामन्तर्धाय यजमानमभिषिञ्चति इमा आपः शिवतमा० याभिरिन्द्रमभ्यषिञ्चत् प्रजापतिः० महान्तं त्वा महीना० इति तिसृभिर्ऋग्भिः, देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यामग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसेन्द्रस्येन्द्रियेणाभिषिञ्चामि बलाय श्रियै यशसेऽन्नाद्याय इति यजुषा भूर्भुवःस्वः इति च व्याहृतिभिः । व्याहृतिवर्जमेके अथर्वभौमस्य । अथ जुहोति ब्रह्म प्रपद्ये स्वाहा, क्षत्रं प्रपद्ये स्वाहा इति । अथ सुराकंसं यजमानहस्ते आदधाति स्वादिष्ठया मदिष्ठया इति ऋचा । आधाय शान्तिं वाचयति नाना हि वां देवहितं० सदस्कृतं० इति । यजमानः सुरा भूयः पीत्वा शेषं मित्राय प्रयच्छति । उदुम्बरशाखां परिकर्मी भूमौ प्रतिष्ठापयति । शाखाया पादौ प्रतिष्ठाप्य प्रतितिष्ठामि द्यावापृथिव्योः० इति प्रत्यवरोहं यजमानो जपति । अथ प्रत्यवरोहेण प्रत्यवरुह्य उपस्थं कृत्वा प्राङासीनो 'नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे' इति त्रिर्नमस्कृत्य 'वरं ददामि जित्या अभिजित्यै विजित्यै संजित्यै' इति वाचं विसृजते । उपेत्याय आहवनीये समिधमभ्यादधाति समिदसि समेद्धस्वेन्द्रियेण वीर्येण स्वाहा इति । आधाय समिधं प्राङ् उदङ् प्रागुदङ् वा त्रीणि पदानि अभ्युत्क्रामति (उध्या मार्गे पुढे पुढे) क्लृप्तिरसि दिशां० इति प्रतिकर्म । तेनैव मन्त्रेण अपराजिता (ऐशानीं) दिशमुपतिष्ठते । उपस्थाय 'अप प्राच विश्वाँ अमित्रान्० इति अमित्राणां व्यपनुत्तिं ब्रुवन् गृहमभ्येति । एत्य गृहान् पश्चात् गृहस्याग्रे रुपविशाय अन्वारब्धाय पुरोहितः कंसेन चतुर्गृहीतास्तिस्र आज्याहुतीः ऐन्द्रीः प्रपदं नाम जुहोति–पर्यूषु प्रधन्व वाजसातये परिवृत्रा सूर्वक्ष प्राणममृत प्रपद्यतेऽयमसौ शर्म वर्माभयं स्वस्तये । सह प्रजया पशुभिर्गि सक्षणिर्द्विषस्तरध्या ऋणयान ईयसे स्वाहा ॥ अनु हि त्वा सुतं सोम मदामसि महे समर्यराज्ये वाजाँ अभि पवमान प्रगाहसे स्वाहा ॥ अजीजनो हि पवमान सूर्यं विधारे शक्मना पयो गोजीरया रंहमाणः पुरं ध्या स्वाहा ॥ इति । अथान्ततः प्रजातिमाशास्ते इह गावः प्रजायध्व० इति । ३७।१–७.

ब्रह्म प्राणममृतं प्रपद्यतेऽयमसौ शर्म वर्माभयं स्वस्तये । सह प्रजया सह पशुभिर्

अभिषेकान्तक्षत्रिययागोदाहरणं जनमेजयः पारिक्षितः। ३७।७।१.

अभिष्टवः : प्रवर्ग्ये । पूर्वं पटलम् । तं संभृत्य (प्रवर्ग्यकर्मोपयुक्तसाधनसंभार संपाद्य) अध्वर्युप्रतिप्रस्थातारौ आहतुः 'ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामो होतर्घर्ममभिष्टुहि' इति । ४।१।३ । अथ होता ब्रह्मजज्ञानं' प्रथमं' ४।२।१। इयं पित्रे ।२। महान्मही अस्तभाय इति ब्राह्मणस्पत्या । ३ । अभि त्यं देवं सवितारं इति सावित्री ।४। (एताश्चतस्रः शाखान्तरस्था आश्वलायनेन पठिताः।४।६।३।) संसीदस्व महाँ असि इति महावीरस्य खरे स्थापनार्था । ५ । अञ्जन्ति यं इति महावीराय अज्यमानायाभिरूपा ।६। पतङ्गमक्त० यो नः सनुत्यो० भवानो अग्ने० इति द्वे द्वे । ७ । कृणुष्व पाजः इति पञ्च राक्षोघ्नीः ।८। परि त्वा गिर्वणो गिर० अधिद्वयोरदधा० शुक्रं ते अन्यद्० अपश्यं गोपा० ।९। वा एकविंशतिर्भवन्ति । स्रक्के द्रप्सस्य इति नव पावमान्यः।४।३।१।अयं वेनः० पवित्रं ते० तपोष्पवित्रं० वियत्पवित्रं० । २–४ । गणानां त्वा इति ब्राह्मणस्पत्य एकोनविंशत्यृचं ।४।४।१। प्रथश्च० तृचं घर्मतन्वः नाम, अपश्यं त्वा तृचं ।२–४। काराधत् काक्षीवतं आश्विनं नवर्चं ।५–७। आभात्यग्निः त्रैष्टुभं पञ्चर्चं ।८–१०। ग्रावाणेव त्रैष्टुभं अष्टर्चं ।११–१२। ईळे द्यावा जागतं पञ्चविंशत्यृचं ।१३–१६। अकुत्वत्उपोत्तमा आधेया (आवपनीया) ।१७। ईळेद्यावीया उत्तमा परिधानीया ।१८–२० । इति तु पूर्वं पटलम् । अथोत्तर । उपह्वये० हिङ्कृण्वती० अभि त्वा देव० समीवत्स न० से वत्स इव० यस्ते स्तनः० गौरमीमे० नमसेदुप० संजानाना उपसीदन्० आ दशभिर्विवस्व० दुहन्ति सप्तैका० समिद्धो अग्निरश्विना० (शाखान्तरस्था शौची) समिद्धो अग्निर्वृषणा (शाखान्तरस्था शौची) तद् प्र-

क्षवम० आत्मन्वन्नभो० उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते० इत्युक्त्वा अवतिष्ठते । अधुक्षत् पिप्युषी इति दुग्धाया, उपद्रव पयसा (सौत्री) इति दुग्धे आह्रियमाण, आ नूनमश्विनो इति गव्ये दुग्धे आसिच्यमाने, आ सुते सिञ्चत श्रियं इति आजे दुग्धे आसिच्यमाने, समुद्रे महतीरपः इति आसिक्तयोः दुग्धयोः सतोः, (इत्येकविंशतिः) ४।५।१–२ । उदु ष्य देव. सविता इत्यनूत्तिष्ठति, प्रैतु ब्रह्मणस्पति' इत्यनुप्रैति, गन्धर्व इत्था पद इति खरमवेक्षते, नाके सुपर्णं इति उपविशति, तप्तो वा घर्मो (सौत्रौ) उभा पिबतमश्विना इति द्वे पूर्वाह्णे याज्ये ।३। अग्ने वीहि इत्यनुवषट्करोति ।४। यदुस्रियास्वाहुत (सौत्री) अस्य पिबतमश्विना इति द्वे अपराह्णे याज्ये, अग्ने वीहि इत्यनुवषट्करोति । ५–६ । विश्वा आशा दक्षिण इति ब्रह्मा जपति । ७ । होमोत्तर स्वाहाकृतः शुचि० समुद्रादूर्मि० द्रप्स. समुद्रमभि० सखे सखाय० ऊर्ध्व ऊ षु ण० ऊर्ध्वो न. पाह्यस० तपेमित्या० ।८। पावक शोचे तव इति भक्षमाकाङ्क्षते।९। हुतं हविर्मधु हविः इति सर्वेषा भक्षणमन्त्रः ।१०। श्येनो न योनि० आ यस्मिन् सप्त वासवा० इति द्वे सत्साद्यमाने प्रवर्ग्यपात्रे ।११। हविर्हविष्मो महि इति उत्तमदिने आपराह्णिके उपोत्तमा । १२ । सूयवसाद् भगवती इति परिधानीया । १३ । प्रशसा । १४–१५.

अभ्यञ्जनं नवनीतेन दीक्षितसस्कार. । १।३।४-५.

अभ्युत्क्रमण यज्ञाद्गक्षत्रियाभिषेके । समिधमभ्याधाय त्रीणि पदानि प्राङुदङ् अभ्युत्क्रामति (पुढें पुढें उदया मार्गें) कहतिरीप दिशा मधि० इतिमन्त्रेण । ३७।५।११-१२.

अभ्युत्क्रोशनं (गुणकीर्तन) । आस-ग्रामासीनं राजान राजकर्तार. अभ्युत्क्रोशन्ति ऐन्द्रमहाभिषेके, इम जना अभ्युत्क्रोशत० इत्यादि । ३९।३।५.

अमावास्याया पौर्णमास्या वा अत्यये प्रायश्चित, ' अत्यये ' इति शब्दे द्र० । ३२।४।१.

अमित्राणा ष्यपनुत्ति. यज्ञाद्गक्षत्रियाभिषेके । अप प्राच इन्द्र विश्वाँ अमित्रान् इति नुवन् पदानेति । ३७।६।८.

अमेध्यपाते अग्निहोत्रे प्रायश्चित्तं ' अग्निहोत्रे ' इत्यत्र द्र० । ३२।४।१.

अयातयाम नाम अमरायुः नाम मन्त्रकाण्ड=ऐतश -प्रलापाः । तान् ऐतशो मुनिर्ददर्श । एते अश्वा आ प्लवन्ते इत्यादयः ऋक्संहितापरिशिष्टे । ३०।७।२.

अयुवं= पृथग्भावरहितं, अस्थिरम् । ४०।२।२ सायणः ।

अयुवमारि = युवमरणरहितम् । ४० । २ । २ सायणः ।

अर्धर्चश व्यतिमर्षविहरण वाल्यखिल्याना = प्रथमसूक्तगतप्रथमाया ऋच. पूर्वार्धस्य द्वितीयसूक्तगतद्वितीयस्या ऋचः उत्तरार्धेन सयोजन, व्यत्ययेन द्वितीयसूक्तगतप्रथमाया ऋच. पूर्वार्धस्य प्रथमसूक्तगतप्रथमाया ऋच' उत्तरार्धेन सयोजनम् । अनयैव रीत्या उत्तरासामपि ऋचा सयोजनम् । २९।८।५ सायणः ।

अयमहः नाम मन्त्र', तं होता पठति द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसग्रहे 'ते वा एते ग्रहमगृह्णन्त' इत्यादिम् । (चतुर्होतृमन्त्रपाठस्पशस्तोत्तर इति सायण:) २४।६।१३.

अवट. = गर्त. पशोः पुरीषस्थापनार्थ. ऊवध्यगोहः नाम । ७।१।८ ९.

अवभृथं, उन्मुच्य कृष्णाजिन अवभृथमभ्यवैति । १।३।२२ । सहैव वाससा अभ्यवैति । २३.

अवरोहणं राज्ञ आसन्द्या सकाशात् उदुम्बरशाखाया यज्ञाद्गराजाभिषेके । उपर्येव आसीन' भूमौ पादौ प्रतिष्ठाप्य प्रत्यवरोहमन्त्रमाह ' प्रतितिष्ठामि द्यावापृथिव्यो ० इत्यादिम् । अवरोहोत्तर उपस्थं कृत्वा आसनम् । ३७।५।१-५.

अवस्यु = अवक्षीय धनरहित ।४०।३।१२.

अवान्तरेडाप्राशन सवनीयपुरोडाशानाम् । अवान्तरेडामेव पूर्वं प्राश्नीयात् अथ होतृचमस भक्षयेत् । ९ । ६ । २–३.

अवि. मेष्यः यज्ञार्ह । ६ । ८ । ३.

अविज्ञातप्रायश्चित=भूर्भुव स्व. इति सर्वो अनुद्रुत्य आहवनीये एव जुहुयात् । २५ । ७ । ५.

अविवाक्यं दशमहः द्वादशाहे । यदि प्रमादात्

मन्त्रे तन्त्रे वा कश्चित् किंचित् विरुद्धमाचरेत् तत् समीचीनमन्येन वाच्यं, अत्र तु नास्मिन् अहनि केनचित् कस्यचित् विवाच्यं (इत्यतः) अविवाक्यमित्येतदाचक्षते । संशये तु बहिर्वेदि स्वाध्यायप्रयोगः, अन्तर्वेदीत्येके । पत्नीसंयाजोत्तरं मानसग्रहाय प्रसर्पेयुः । सदसः प्रसृप्य तीर्थदेशे मार्जयित्वा पत्नीशालां प्रपद्य ' समन्वारभध्वं ' इत्युक्त्वा जुहुयात् ' इहरमेह रमध्वं' इत्यादिना । ततः पत्नीशालातः प्रसृप्य तीर्थदेशे मार्जयित्वा आग्नीध्रं प्रपद्य समन्वारभध्वं इत्युक्त्वा जुहुयात् उपसृजन् धरुणं० इति । ततः आग्नीध्रात् प्रसृप्य सदः संप्रपद्य यथायथं अन्ये ऋत्विजः व्युत्सर्पन्ति, संसर्पन्ति उद्गातारः सार्पराज्ञा ऋक्षु (आयं गौः पृश्नि०) स्तुवते । मनसा प्रस्तौति, मनसोद्गायति, मनसा प्रतिहरति, वाचा शंसति (होता) । अथ चतुर्होतॄन् होता व्याचष्टे । तदेव स्तुतमनुशंसति । चतुर्होतृव्याख्यानपद्धतिस्तु औदुम्बरीं सर्वे समन्वारभन्ते ' इषमूर्जमन्वारभे ' इति । वाचं यच्छति, न दिवा वाचं विसृजेरन् । किंतु अर्धास्तमिते आहवनीयं परीत्य यदि हीनमकर्म० इति मन्त्रेण वाचं विसृजेत् । ततः चतुर्होतृव्याख्यानं, ' तेषां चित्तिः स्रुगासीऽऽऽत् । चित्तमाज्यमासीऽऽऽत् । इत्यादि दश पदानि । ततः अवग्रहसंज्ञको मन्त्रः ' ते वा एते ग्रहमगृह्णत । वाचस्पते विधे नामन्० ' इत्यादिः । चतुर्होतृमन्त्रे अध्वर्योः प्रतिगरः ' ओऽऽऽम् होतस्तथा होतः ' इति अवसितेअवसिते दशसु पदेषु । अवग्रहमन्त्रपठनोत्तरं प्रजापतेस्तनूः नाम मन्त्रान् अनुद्रवति ' अन्नादा चान्नपत्नी च ' इत्यादीन् । अथ ब्रह्मोद्यं वदन्ति ' अग्निर्गृहपतिरिति हैक आहुः सोऽस्य० ' इत्यादि । २४।४–६.

अविहृतं षोळशिनं (शस्त्रं) समृद्धो यजमानः शंसयेत् । १६ । ४ । ५–६.

अविहृते षोडशिशस्त्र स्तोत्रं च नाम परस्परव्यतिषङ्गरहितः ऋचा यथाधीतपाठः । १६।२।४ सायणः ।

अवेक्षणं पादप्रक्षालनोदकस्य पुरोहितेन (प्रक्षालनात् प्राक्) क्रियते ' अस्मिन् राष्ट्रे श्रिय० ' इति । ४० । ४.

अवेक्षणं पादप्रक्षालनोदकस्यावशिष्टस्य पुरोहितेन क्रियते 'आपः पादावनेजनीर्द्विषन्तं निर्दहन्तु मे' इति । ४० । ४.

अवेष्टेः राजसूयोत्पन्नायाः अपि पृथक् प्रयोगो भवति त्रैवर्णिकाधिकारिकः। ऐआ ५ । १ । १ सायणः ।

अव्रत्याचरणे (दिवा स्वापादि) आहिताग्नेः उपवसथेऽहनि कृते प्रायश्चितं = अग्नये व्रतपतये अष्टाकपालं निर्वपेत् । त्वमग्ने व्रतपा असि, यद्वो वयं प्रमिनाम इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये व्रतपतये स्वाहा इति । ३२ । ७ ।२.

अशनापिपासयोः भागो दत्तः प्रत्येकं इन्द्रियविषयभोगे । ऐआ २ । २२.

अश्रुकरणे आहिताग्निना उपवसथेऽहनि प्रायश्चित्तं= अग्नये व्रतभृते अष्टाकपालं निर्वपेत् । त्वमग्ने व्रतभृच्छुचिः० व्रतानि बिभ्रद् व्रतपा० इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये व्रतभृते स्वाहा इति । ३२।७।१.

अश्वः मेध्यः यज्ञार्हः । ६।८।१.

अश्वत्थस्य सृष्टिः । ३५।६।२.

अश्वस्य सृष्टिः । ऐआ २।२२.

अश्वस्य स्तुतिः । २१।१।७–११.

अश्वमेधकर्तारो राजानः तत्पुरोहिताश्च ' ऐन्द्रमहाभिषेकफलोदाहरणानि ' इत्यत्र द्र० ।

अष्टाचत्वारिंशस्तोमस्य विष्टुतिः

१७।६।९ सायणः ।

अष्टाश्रिः यूपः । ६।१।३–४.

अस्तोमकृन्तत्रं=स्तोमानां त्रिवृत्पञ्चदशादीनां कृन्तत्रं कृन्तनं छेदः, तद्राहित्यम् ।२३।१।१३ सायणः ।

अस्नातेन अग्निहोत्रहोमे कृते प्रायश्चित्तम् । अग्नये वरुणायाष्टाकपालं निर्वपेत् । त्वं नो अग्ने वरुणस्य० स त्वं नो अग्ने० इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये वरुणाय स्वाहा इति । ३२।७।२.

अहतं वासः दीक्षितसंस्कारः। तच्च सकृद्धौतं नवं श्वेतं सदशं वस्त्रम्। १।३।१५-१६.

अहरहः शस्येषु कद्रुन्तः प्रगाथाः। यस्तमिन्द्र त्वावसुं, कन्नव्यो अतसीनां कदून्वस्याकृतं इति। ते च वैकृतारम्भहेतुत्वात् आरम्भणीयाः। २१।५।१-४.

अहरहःशस्येषु परिधानीयाः। मैत्रावरुणस्य नू ष्टुत०, ब्राह्मणाच्छंसिनः एवेदिन्द्रं०, अच्छावाकस्य नूनं सा ते। २१।६।८-१०.

अहरहःशस्येषु सूक्तप्रतिपदः त्रिष्टुभः। मैत्रावरुणस्य अप प्राच इन्द्र, ब्राह्मणाच्छंसिनः ब्रह्मणा ते ब्रह्मयुजा, अच्छावाकस्य उरुं नो लोकमनु इति। केचित् एताः प्रगाथानां पुरस्ताच्छंसन्ति तत् तथा न कुर्यात् किन्तु सूक्तानां पुरस्तादेव शंसनीयाः। अत्र तु व्याहावो नास्ति २१।५।५-१४, ६।१-७.

अहरहःशस्यानि अहीने माध्यंदिने। कद्रुन्तः प्रगाथाः, प्रतिपदः अहीनसूक्तानि च। २१।१।२-४.

अहरहःशस्यानि सूक्तानि। २१। ४-७। मैत्रावरुणस्य यो ह जातो वृषभः इति सूक्तात् पुरस्तात् वैश्वामित्रं पर्यर्चम्।२१।४।१-६। ब्राह्मणाच्छंसिनः उदु ब्रह्माण्यैरत इति वासिष्ठ षड्टचं संपातादुपरिष्टात्। ७-१२। अच्छावाकस्य अभितष्टेव दीधया इति वैश्वामित्रं अनिरुक्तं दशर्चं संपातादुपरिष्टात् ।१३-२२.

अहर्गणेषु शस्त्राणा आरम्भणीयाः। मैत्रावरुणस्य मैत्रावरुणशस्त्रे ऋजुनीती नो वरुणः। ब्राह्मणाच्छंसिनः ऐन्द्रे शस्त्रे इन्द्रं वो विश्वतस्परि। अच्छावाकस्य ऐन्द्राग्ने शस्त्रे यत्सोम आ सुतेनरः। २७।२। १-६.

अहिर्बुध्नीया ऋक् उत नोऽहिर्बुध्न्यः। इयं आग्निमारुते शस्त्रे आपोहिष्ठीयोत्तरम् ।१३।१२।५.

अहीनसूक्तानि। २१।२। ४-११। होत्रकाः प्रातःसवने पञ्चस्तोमीयान् शस्त्वा माध्यंदिने अहीनसूक्तानि शंसेत।४। मैत्रावरुणस्य आ सत्यो यातु मघवाँ ऋजीषी, ब्राह्मणाच्छंसिनः अस्मा इदु प्रतव्यसे, अच्छावाकस्य शासद् वह्निर्दुहितुर्नप्त्यं। तानि पञ्चसु अहःसु भवन्ति (गवामयने) चतुर्विंशे, अभिजिति, विषुवति, विश्वजिति महाव्रते च ।२१।२। ४-११.

अहीनस्य युक्तिर्विमुक्तिश्च (योगो विमोकश्च) ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रातःसवने अन्तरिक्षमविद इति पर्यासतृचस्य अन्तिमया इन्द्रेण रोचना दिवः इति परिधानीयया योगः, माध्यंदिने एवेदिन्द्रं इति परिधानीयया विमोकः। अच्छावाकस्य आहं सरस्वतीवतोः इति प्रातःसवने परिधानीयया योगः, माध्यंदिने नूनं सा ते इति परिधानीयया विमोकः। मैत्रावरुणस्य प्रातःसवने ते स्याम देव वरुण इति परिधानीयया योगः, माध्यंदिने नू ष्टुत इति परिधानीयया विमोकः। २१।७। १-५.

अहीनाः परिधानीयाः। मैत्रावरुणस्य प्रातःसवने ते स्याम देव वरुण, माध्यंदिने नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान, तृतीयसवने इयमिन्द्रं वरुणमष्ट मे गीः। ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रातःसवने इन्द्रेण रोचना दिवः, माध्यंदिने एवेदिन्द्रं वृषणं, तृतीयसवने बृहस्पतिर्नः परिपातु। अच्छावाकस्य प्रातःसवने आहं सरस्वतीवतोः, माध्यंदिने नूनं सा ते प्रति, तृतीयसवने उभा जिग्यथुः। २०।४।१-५ तथा।

अहीने अग्निष्टोमे च परिधीयाः। मैत्रावरुणस्य प्रातःसवने ते स्याम देव वरुण, माध्यंदिने नू ष्टुत इन्द्र। ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रातःसवने अन्वरिक्षमविद इति पर्यासे तृचे इन्द्रेण रोचना दिव इति, माध्यंदिने एवेदिन्द्रम्। अच्छावाकस्य प्रातःसवने आहं सरस्वतीवतोः, माध्यंदिने नूनं सा ते। २७।४-५.

अहीने माध्यंदिने अहरहःशस्यानि, कद्रुन्तः प्रगाथाः, प्रतिपदः, अहीनसूक्तानि च। २१।१।१-४.

अहीनेषु, द्वादशाहस्य अहीनस्य धर्मागमविषये आख्यायिका अग्निष्टोमसंस्थायां ।१४।१।१, १४।४।१.

" अदितेः प्रायणीयोदयनीययोः। २।१।१-४.

" अनुष्टुप् प्रशंसायां। १२।२।१-५, ३।१।५, ४।१-२.

" अपोनप्त्रीयसूक्तस्यान्वयस्य स्तुतेः प्रशंसायां। ८।१।७-८.

" आग्निमारुतशस्त्रस्यायां। दूता नाक रोहिणी। प्रजापतिर्वै स्वां दुहितरमभ्

ध्यायत् इत्यादिः । १३।९।१-६, १०।१-३.

" आश्विनशस्त्रप्रतिपदर्थी । १७।१-३.

" आश्विनशस्त्रे ऋक्सहस्रार्था । १७।१।१.

" इन्द्रस्य छन्दसां च प्राधान्यसिध्यर्था । १६।५।१-५.

" इन्द्रस्य मरुतां मरुत्वतीयशस्त्रयाज्यायाश्च प्रशंसार्था । १२।९।१-२.

" उक्थ्ययागार्था । १०।५-६.

" उपसदर्था । ४।६।१ ६.

" ऐशान्याः दिशः अपराजितत्वार्था । ३।३।५-६.

" कवषस्य ऐलूषस्य अपोनप्त्रीयसूक्तप्रशंसार्था । ८।१।१-४.

" क्षत्रियस्य सोमभक्षराहित्यार्था । ३५।१-५.

" तानूनप्त्रार्था । ४।७।४-८.

" तूष्णींशंसार्था । ९।७।१-४.

" दीक्षणीयार्था । १५।१।१-८.

" देवनीथनामकमन्त्रप्रशंसार्था । ३०।८।२-३, ९।१.

" द्वादशाहस्य व्यूढत्वार्था । १ ।५।१.

" द्विदेवत्यप्रहार्था । ९।१।१-३.

" नाभानेदिष्ठस्य । २२।९।१-७.

" निष्केवल्यशस्त्रयाज्यावाक्यार्था । १२।१०।१-४, ११।१-९

" प्रवर्ग्यार्था । ४।१-२.

" प्रातरनुवाकप्रथमऋगर्था । ७।६।१,४.

" यूपस्य तथैव स्थापनार्था ।.६।३।३.

" यूपार्था । ६।१।१, ३।३.

" वपाहोमप्रशंसार्था । ७।३।६.

" सवनीयपुरोडाशगतपयस्याप्रशंसार्था । ८।४।१०.

" सवनीयपुरोडाशविधानार्था । ८।५।१.

" स्तोत्रीयतृचार्था निष्केवल्यशस्त्रे । १२।१२।१-२.

'आगन्म वृत्रहन्तमं' इति द्वितीयं तृचं प्रथमं शंसेत् 'विशो विशो वो अतिथिं' इत्याज्यशस्त्रे सति महाव्रते, पुष्टिकामस्य । ऐआ १।१।५-१४.

आगूः नास्ति द्विदेवत्यानां द्वितीययाज्यायाः ९।४।४-६.

आग्निमारुतं शस्त्रं अग्निष्टोमे तृतीयसवने होतुः अन्तिममिदं त्वरया शंस्तव्यम् १३।९-१४ । प्रतिपत्— 'वैश्वानराय पृथु पाजसे' सूक्तं, तत्र प्रथमा ऋक् अनवानं, 'अत्र आदौ एव विचार्य निश्चेतव्यं पश्चात्त निर्णेयम् । १३।११।१-४ । मारुतं शंसति प्रत्वक्षसः सूक्तं, प्रगाथद्वयं यज्ञायज्ञायो० देवो वो द्रविणोदा० मध्ये योनिं चानुरूपं च, अस्य स्तोत्रियानुरूपौ वैश्वानरीयमारुतसूक्तोत्तरं प्रगाथद्वयम् । १३।११।५-८ । जातवेदस्यं प्रतव्यसीं, आपोहिष्ठीयं 'आपो हि ष्ठा' इत्यारभ्य शनैः शंस्तव्यं, अहिर्बुध्नीया 'उत नोऽहिर्बुध्न्य' । १३।१२।१-५ । देवानां पत्नीः 'देवानां पत्नीरुशती रवन्तु' ऋग्द्वयम्, । राका 'राकामहं' ऋग्द्वयम् । राका पूर्वमेके तत्र । पावीरवी, पावीरवी कन्या । यामी 'इयं यम प्रस्तर०मातली कव्यैः' । पित्र्याः, 'उदीरतामवर' तिस्रः । पित्र्यासु प्रत्यृचमाहावः । यामीं उत्तरामेके पित्र्याभ्यः। १३।१३।१-१९ । अनुपानीया ऐन्द्रीश्चतस्रः स्वादुष्किलायं, अत्र मद्वान् प्रतिगरः मदामो दैव इति । वैष्णुवारुणी, यंयोरोजसा स्कभिता। वैष्णवी, विष्णोर्नु कं वीर्याणि, । प्राजापत्या, तन्तुं तन्वन् रजसो। परिधानीया, एवा न इन्द्रो मघवा । भूमिमुपस्पृशन् परिदध्यात् । याज्या आग्निमारुती, अग्ने मरुद्भिः शुभ०। १३।१४।१-१४.

आग्निमारुतं शस्त्र यज्ञायज्ञीयं (प्रयोगपुस्तकस्थं) अग्निष्टोमे तृतीयसवने होतुः । सूक्तं आग्नेयं निविद्धानं वैश्वानराय पृथु १-१० ऋचः, निविदः । ८।१-१५, पूर्वोक्तसूक्तशेषः एकादशी ऋक्, शं नः करत्यर्वते ऋक्, सूक्तं मारुतं निविद्धानं प्रत्वक्षसः प्रतवसो १-९ ऋचः, निविदः । ९।१-१४, मारुतसूक्तशेषः

षष्ठी ऋक्, प्रतिपत् प्रगाथ स्तोत्रिय यज्ञायज्ञा वो, अनुचर प्रगाथ देवो वो द्रविणोदा, सूक्त आग्नय निधिद्धान प्रथमर्षी नव्यसी १-७ ऋच, निविद १०१ १६, आग्नेयसूक्तशेष अष्टमी ऋक्, तृच आपो हि ष्ठा, ऋक् उत नोऽहिर्बुध्न्य, द्वृच देवाना पत्नी रुशती, द्वृच राकामह सुहवा, ऋक् पावीरवी, ऋक् इय यम प्रस्तर, ऋक् मातली कव्यैर्यमो ऋक् उदीरतामवर, ऋक् आह पितृन्, ऋक् इद पितृभ्यो नमो, द्वृच स्वादुष्किलायं, ऋक् ययोरोजसा स्कभिता, ऋक् विष्णोर्नुकं, ऋक् तन्तु तन्वन् रजसो, ऋक् 'एवा न इन्द्रो मघवा' परिधानीया ।

आग्निमारुत शस्त्र छन्दोमप्रथमऽहनि द्वादशाह । प्रतिपत् तृच गायत्र वैश्वानरो अजीजनत्, सूक्त मारुत गायत्र प्रयज्ञस्त्रिष्टुभमिष, ऋक् जातवेदस्या जातवेदस सुनवाम, सूक्त जातवेदस्य गायत्र दूत वो विश्ववेदसम् । २३।२।१४-१६

आग्निमारुत शस्त्र छ दोमद्वितीयेऽहनि प्रतिपत् तृच गायत्र ऋतावान वैश्वानर, सूक्त मारुत गायत्र मीळ्ह शर्धो, ऋक् जातवेदसा जातवेदसे सुनवाम, सूक्त जातवेदस्य अग्नि नरो दीधितिभि । २३।४।१५-१८

आग्निमारुत शस्त्र छ दोमतृतीयेऽहनि प्रतिपत् तृच वैश्वानरो न ऊतय, सूक्त मारुत गायत्र मरुतो यस्य हि क्षये, ऋक् जातवेदसा जातवेदसे सुनवाम, सूक्त जातवेदस्य गायत्र प्राग्नये वाचमीरय । २४।२।१६-२१

आग्निमारुत शस्त्र प्रथमेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे । इदम चातिमेऽपि,रद रयिरसपि निचित् । प्रतिपत् सूक्त वैश्वानराय पृथुपाजसे, सूक्त मारुत परा ह प्रनक्षो, ऋक् जातवेदसा जातवेदसे सुनवाम, सूक्त जातवेदस्य प्रत्यर्षी नव्यसीम् । २०।२।१०-१४.

आग्निमारुत शस्त्र द्वितीयेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे प्रतिपत् तृच पृक्षस्य वृष्णो, सूक्त मारुत वृष्णे शर्धाय सुमखाय, ऋक् जातवेदसा जातवेदसे, सूक्त जातवेदस्य यज्ञेन वर्धत जात । २०।४।८-११.

आग्निमारुत शस्त्र तृतीयेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे प्रतिपत् वैश्वानराय धिषणा, सूक्त मारुत धारावरा मरुतो, ऋक् जातवेदसा जातवेदस, सूक्त जातवेदस्य त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिरा । २।२।१४।१७

आग्निमारुत शस्त्र चतुर्थेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे प्रतिपत् सूक्त वैश्वानरस्य सुमतौ, सूक्त मारुत क ईं व्यक्ता नर, ऋक् जातवेदसा जातवेदसे, सूक्त जातवेदस्य अग्नि नरो दीधितिभि । २१।५।१२ १७.

आग्निमारुत शस्त्र पञ्चमेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे प्रतिपत् तृच हविष्पान्तमजर, सूक्त मारुत वपुर्नु तच्चिकितुषे, ऋक् जातवेदस्य जातवेदसा, तृच जातवेदस्य अग्निर्होता गृह । २२।३।११-१४.

आग्निमारुत शस्त्र षष्ठेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे प्रतिपत् सूक्त अदृश्र दृष्णमह, सूक्त मारुत मध्वो वो नाम, ऋक् जातवेदस्य जातवेदसे, सूक्त जातवेदस्य स प्रत्नथा सहसा । २२।१०।५ १०

आग्निमारुत शस्त्र महाव्रते । प्रतिपत् सूक्त वैश्वानराय धिषणा । (१-१५ ऋच), सूक्त मारुत प्रयज्यवो मरुतो भ्राज । (१-१० ऋचः), ऋक् जातवेदस्या जातवेदसे, सूक्त जातवेदस्य इम स्तोममर्हते जात । (१-१६ ऋच) । ऐआ ११२२।११-१४.

आग्निमारुत शस्त्र महाव्रते । सामगे यज्ञायज्ञीये सामनि प्रयुक्ते सति सूक्त वैश्वानराय धिषणा, ऋक् स न करत्वत्वेति, सूक्त प्रयज्यवो मरुतो । (१ १० ऋच), प्रतिपत् प्रगाथ यज्ञायज्ञा वो, अनुचर प्रगाथ देवो वो, ऋक् जातवेदस्या जातवेदसे, शस्त्रशेष प्राकृत आपो हि ष्ठा इत्यादि । ऐआ ५।१३।१५

आग्निमारुत शस्त्र महाव्रते सामगे इलान्दे सामनि प्रयुक्ते सति, तत्रापि एकतृचगानपक्षे पूर्वोक्तप्रगाथ द्वयस्थाने अग्ने तव श्रवो इति षट् ऋच प्रतिपदनुचरौ वर्तव्यौ । तृचद्वयगानपक्षे तु आग्नि न स्ववृक्तिभि इति षट् ऋच अनुचर कर्तव्य । ऐआ ५।१३।१५.

आग्निमारुती ऋक् याज्या आग्निमारुतशस्त्रस्य अग्ने मरुद्भि शुभयद्भि । १३।१४।१४

आग्नीध्र पात्नीवतग्रहस्य याज्या उपांशु आह, वषट्कारो नास्ति, नेष्टुग्रहस्य आग्नीधो भक्षयति ।

२६।३।८-११.

आग्नीध्रस्थानं पृष्ठत. कृत्वा अग्नीषोमप्रणयनीयासु त्रयोदश्याः अन्तिम पाद अन्वाह होता । ५।४।१५-१६.

आग्नीध्रस्य प्रातःसवनं प्रस्थितयाज्या उक्षान्नाय वशान्नाय ।२८।२।५ । माध्यंदिने आपूर्णो अस्य कलशः । २८।३।१३ । तृतीयसवने इमं स्तोममर्हते । २८।४।१२ । पात्नीवतग्रहे प्रस्थितयाज्या तृतीया ऐभिरग्ने सरथम् । २८।६।४.

आग्नीध्रस्य सव्य ऊरुः पशुभागः अजिनं च यः श्वः सुत्यामाह । ३१।१।२.

आग्नीध्रीयमण्डपे वासः ऋत्विजा सुत्यायाः प्राचीनायां रात्रौ । १०।४।१.

आग्नीध्रीयादिषु धिष्ण्येषु अग्निविहरणम् । १०।४।१-२

आग्नीध्रीये होता, मध्यतीये शस्त्रे परिश्रिते, तिस्र आज्याहुतीर्जुहोति महाव्रते । ऐआ. ५।१।११०-१३

आग्नीध्रे होमः पत्नीशालायाः संसृप्य तीर्थे मार्जेयित्वा आग्नीध्रे संभवन्ति होमः उपसृज धरुणं इति । द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसग्रहे । २४।३।१४-१६.

आग्नीध्रे अध्वर्युणा आहुत्या हूयमानाया अग्नीषोमप्रणयनीयासु दशमीमाह होता अग्निष्टोमे । ५।४।१७.

आग्रयणेन अनिष्ट्वा नवान्नाशने प्रायश्चित्तम् । अग्नये वैश्वानराय द्वादशकपाल निर्वपेत् । वैश्वानरो अजीजनत्, पृष्टो दिवि पृष्टो अग्निः इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आह नीवे जुहुयात् अग्नये वैश्वानराय स्वाहा इति । १३।८।१.

आचार्यः रहस्ये पुराक्षणादधाति स्वादिष्ठया मदिष्ठया इति ऐन्द्रमहाभिषेके । ३९।६।३.

आचार्याय दक्षिणादान ऐन्द्रमहाभिषेके, सहस्र, हिरण्यं, क्षेत्र, चतुष्पात्, अपरिमितम् । ३९।६।२

आजिज्ञासेन्याः ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे षष्ठेऽहनि अर्धर्चशः शंसति । इदेत्थ प्रागपागुदक् इति चतस्रः ऋचः शस्यान्तरमता. एते पठिताः ।३०।७।१८.

आज्य हिरण्यस्य प्रतिनिधिः । ७।५।६.

आज्यभागौ अप्सुमन्तौ कारीर्यादिवर्षकामेष्टिषु । अप्स्वग्ने सधिष्टव, अप्सु मे सोमो अब्रवीत् । आश्व. २।१३।३-४ । अवभृथे च । ६।१३।४.

आज्यभागौ आग्नेयौ अन्वारम्भणीयाया समिधाऽग्निं दुवस्यत, एह्यूषु ब्रवाणि ते । बुद्धिमदिन्दुमतौ इत्याचक्षते । आश्व. २।८।७-८.

आज्यभागौ आतिथ्याया समिधाऽग्निं दुवस्यत, आप्यायस्व समेतु ते । आश्व. २।६।१-४

आज्यभागौ जीवातुमन्तौ आयुष्कामेष्ट्या आ नो अग्ने सुचेतुना, त्वं सोम महे भगम् । आश्व. २।१०।२-३। पित्र्याया च । आश्व २।१९।१६.

आज्यभागौ दर्शपूर्णमासयोः जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु, जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेतु, इति । ३।६।५ । सायणः ।

आज्यभागौ दीक्षणीयायामग्निष्टोमे पूर्वमीजानस्य, त्वमग्ने सप्रथा असि, सोमयास्ते मयोभुवः । पूर्वमीजानस्य अग्नि. प्रत्नेन मन्मना, सोम गीर्भिष्ट्वा इति के चित्, पार्श्वगो एवेति सिद्धान्तः । अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्, त्वं सोमासि सत्पतिः । १।४।१-७.

आज्यभागौ परोक्षवार्त्रघ्नौ साकमेधेषु मरुत्वः ऋीडिन्य. इत्यत्र । उत ब्रुवन्तु जन्तवः, अय मृत्युरगमीत । आश्व २।१८।१५.

आज्यभागौ पावकवन्तौ पवित्रेष्ट्या ऋचाविव । आग्नेयस्य अग्ने रक्षाणि सेधति, पत्रे पवित्रमर्चिषि । सौम्यस्य यो धारया पावकया, आ कलशेषु धावति पवित्रे । आश्व २।१२।३-६.

आज्यभागौ पुष्टिमन्तौ अग्न्याधेये तृतीयस्या अग्नी सोमीयेष्टौ अग्निना रयिमश्नवत्, गयस्फानो अमीवहा । आश्व २।१।१७ । साकमेधेषु आदित्येष्टौ । आश्व. २।१९।४० । पशुबन्धे । आश्व २।१८।५.

आज्यभागौ रक्षितवन्तौ रक्षःघ्नन्यामिष्टौ अग्ने रक्षाणो अहसः, रक्षः सोम त्रिधत । आश्व. २।१०।५.

आज्यभागौ वार्त्रघ्नौ पौर्णमास्या अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्, त्वं सोमासि सत्पतिः । आश्व. १।५।१२.

आज्यभागौ वृधन्वन्तौ अमावास्याया अग्निः प्रत्नेन मन्मना, सोम गीर्भिष्ट्वा वयम् । आश्व. १।५।१३ ।

अग्नाधेये द्वितीयस्यां पावकपुनर्नोष्टौ । आप. २१।१।२५। साकमेधेषु सांतपनीष्टौ । आप. २१।८।३.

आज्यशस्त्रं अग्निष्टोमे प्रातःसवने होतुराज्यम् । बहिष्पवमानोत्तरं ऋतुग्रहभक्षणादूर्ध्वम् । अक्षरपङ्क्तिः, सु मद् पद् वग् दे । पिता मातरिश्वा । आहावः, शों सावोऽऽऽम् । तूष्णींशंसः, भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्नोऽऽऽम । इन्द्रो ज्योतिर्भुवो ज्योतिरिन्द्रोऽऽऽम् । सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः स्वः सूर्योऽऽऽम । निविदः, अग्निर्देवेद्धः अग्निर्मन्विद्धः इत्यादयः । (१।१–१२) । सूक्तं, प्र वो देवायाग्नये बर्हिष्ठमर्चास्मै । अन्त्या परिधानीया । शस्त्रजपः, उक्थं वाचि घोषाय त्वा । शस्त्रयाज्या, येऽऽऽयजामहेऽग्न इन्द्रश्च दाशुषो॰ देवाऽऽऽवौषट् । अनुवषट्कारः, सोमस्याग्ने वीहीऽऽवौषट् । भक्षः, उत्पन्नं (भद्रं) अग्ने भक्षयति ततश्चमसिनः नाराशंसान् भक्षयन्ति, आप्याययन्ति । १०।५।१, १०।६।७-९, १०।१०।१० ३, ५-९ ऐआ. १।३।१ सायणः । ऐआ. ५।१।४ सायणः ।

आज्यशस्त्रम् । आज्यं पवमानमनु शंसति । १०।५।१। आग्नेयं होता आज्यं शंसति । ४ । आनुष्टुभं होता आज्यं शंसति । ८ । सैषा अनुष्टुभः लिः प्रथमा विरूपमा । १० । याज्या विराट् त्रयस्त्रिंशदक्षरा आग्नेन्द्री अग्न इन्द्रश्च दाशुषो । १०।५।१२-१६ । पदपदं तूष्णींशंसं शंसति । १०।६।१ द्वादशपदा पुरोरुचं शंसति २ । प्र वो देवायाग्नये इति सूक्तं शंसति । ३-९ । याज्यया यजति । १० । आहावः निविद् सूक्तम् । आह्वयते अथ निविदं दधाति । १०, ।१।८, १०।२।१-१२ । निविदं शस्त्वा सूक्तं शंसति । १०।१।१, १०।३।१।५ । प्रथमे पदे (पादे) विहरति, उत्तमे पदे समस्यति (सूक्तस्य प्रथमाया ऋचः प्रथमे पादे विच्छेदं कृत्वा द्वितीयः पादः शंसतव्यः । अवसानतोवात परंतु मध्ये विवृतिः कर्तव्या । तृतीय-चतुर्थपादयोस्तु समसनमेव, न विहरणम् ।) १०।३।२४.

आज्यशस्त्रं । आज्यशस्त्राणि चत्वारि अग्निष्टोमे । तानि सर्वाणि प्रातःसवने एव । तत्र प्रथमं होतुः, द्वितीयं मैत्रावरुणस्य, तृतीयं ब्राह्मणाच्छंसिनः, चतुर्थं अच्छावाकस्य । प्रयोगः ।

आज्यशस्त्रं छन्दोमप्रथमेऽहनि द्वादशाहे नैत्रुभं, समुद्रादूर्मिर्मधुमान् । २३।१।६–१० । द्वितीयेऽहनि त्रैष्टुभं, अग्निं वो देवमग्निभिः २३।२।६–७ । तृतीयेऽहनि त्रैष्टुभं, अयमग्ने मह्ना महना । २४।१।७–८.

आज्यशस्त्रं पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि, उप प्र यन्तो अध्वरं । २०।१।४–५ । द्वितीयेऽहनि अग्निं दूतं वृणीमहे । २०।३।४। तृतीयेऽहनि, युक्ष्वा हि देवहूतमान् २१।१। ४–११ । चतुर्थेऽहनि पाङ्क्तं, अग्निं न स्वृक्तिभिः २१।४।३–८ । पञ्चमेऽहनि । जागतं, इममू षु वो अतिथिं । २२।१।६ । षष्ठेऽहनि अतिच्छन्दाः, अयं जायत मनुषो । २२।७।४.

आज्यशस्त्रे महाव्रते अन्नाद्यकामस्य, अग्निं नरो दीधितिभिः । ऐआ. १।२।१-१२ । कीर्तिकामस्य, अबो-ध्यग्निः समिधा । ऐआ. १।१।१५ । पुष्टिकामस्य, विशोविशो वो अतिथिं । ऐआ. १।१।५।१४। प्रजापशु-कामस्य, होता जनिष्टचेतनः । ऐआ. १।१।१६.

आज्यशस्त्रं महाव्रते प्र वो देवायाग्नये इति शतर्चं प्राकृतं, अग्निं नरो दीधितिभिः इति पञ्चविंशत्यृचं च विश्वजिति विहितं वैकृतं द्वितीयं इति के चित् । ऐआ. १।१।३.

आज्यशस्त्रस्य आरम्भणीया प्र वो देवायाग्नये इत्यनु-ष्टुप् अग्निष्टोमे । १२।३।१.

आज्यशस्त्रस्य आहावे अध्वर्योः चतुष्पदत्वमिव । १०।६।४-५.

आज्यशस्त्रस्य याज्या विराट् त्रयस्त्रिंशदक्षरा आग्नेन्द्री अग्न इन्द्रश्च दाशुषो दुरोणे इति । १०।५।१०–१६, १०।८।८, १०।९।१०–११.

आज्यशस्त्रे तूष्णींशंसः, भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्नोऽऽऽ म् इत्यादिः षट्पदः । ९।७।१–६.

आज्यशस्त्रे न्यूङ्खः तृतीयपादे उत्तमावर्जं पृष्ठ्ये षडहे चतुर्थेऽहनि । २१।३।११.

आज्यशस्त्रे पुरोरुक् (निविद्) । तूष्णींशंसं शस्त्वा पुरोरुचं शंसति । उचः पुरोरुचं शंसति, द्वादशपदां पुरोरुचं शंसति । मधो जातवेदसा । १०।७।५-११, १०।९।२.

आज्यशस्त्रे शंसने ऋक्क्रमः द्विविधः, ब्राह्मणोक्तः सूत्रोक्तश्च । सूत्रे एव विस्तर उक्तः ।

ब्राह्मणोक्तः	सांहितिकः (ऋसं ११२३।१-७)	
१ प्र वो देवाय	१ प्र वो देवाय	१
२ दीदिवांसं	५ ऋतावा यस्य	२
३ स नः शर्माणि	४ स यन्ता विप्र	३
४ उत नो ब्रह्मन्	६ स नः शर्माणि	४
५ स यन्ता विप्र	३ दीदिवांसं	५
६ ऋतावा यस्य	२ उत नो ब्रह्मन्	६
७ नू नो रास्व परिधानीया	नू नो रास्व परिधानीया	७

ऐब्रा १०।८।१-११, १०।९।३-११.

आज्य-आशिर-पशुविधिः अग्निष्टोमे तृतीयसवने । १३।३।२-३.

आज्याहुतिः प्रशस्ता । ७।४।१.

आज्याहुतीः तिस्रः होता महाव्रते माध्यंदिने मरुत्वतीये शस्त्रे संस्थिते विसंस्थितसंचरेण निष्क्रम्य आग्नीध्रीये औदुम्बरेण स्रुवेण जुहोति अनु माभिन्द्रो, आदित्या मा विश्वे, पितरो मा विश इतिमन्त्रैः । ऐआ. ५।१।१०-१३.

आतपवर्ष्या आपः चमसे पात्र्यां वा अभ्यानेयाः ऐन्द्रमहाभिषेके संभारः । ३९।२।१ । यज्ञाङ्गराजाभिषेके न चमसे प्रक्षेप्याः । ३७।१।३.

आतानः = विस्तारः, रचना, प्रयोगशास्त्रम् । २१।४।१२ इ०. ऐआ. ५।१।८.

आतिथ्या अग्निष्टोमे । नवकपालः पुरोडाशः । ३।४।३ । विष्णुर्देवता । ४ । अग्निम-थनं । ३।४।६, १४।२।६, ३।५।१-४४ । आज्यभागयोः पुरोनुवाक्ये-३।६।१४ । याज्ये । ९। प्रधानस्य याज्यानुवाक्ये । ६-८। सयाज्ये । ९।१० । पूर्वेडान्ता इयं । ११, १५।१।३। अनुयाजप्रतिषेधः ३।६।१२-१५। हविरातिथ्यं निरुप्यते सोमे राजनि आगते । ३।४।१-२। अग्निं मन्थति सोमे राजन्यागते । ३।४।६.

आतिथ्याबर्हिरेव उपसत्सु अग्नीषोमे पशौ च । ४।८।१.

आतिथ्याय अश्नन्तं नाद्रियन्ते । ऐआ. १।१।१०.

आत्मनः = देहमध्यस्य, उपस्थानं चित्याभिः, महाव्रते माध्यंदिने । होता । ऐआ. ५।२।६.

आत्मा अश्रुतः अगतः अमतः अनतः अदृष्टः अविज्ञातः अनादिष्टः श्रोता मन्ता द्रष्टा आदेष्टा घोष्टा विज्ञाता प्रज्ञाता सर्वेषां भूतानामन्तरपुरुषः । स मे आत्मा इति विद्यात् । ऐआ. ३।१०।१९.

आत्मा = देहमध्यः निष्केवल्यशस्त्रस्य महाव्रते । तदिदास इति सूक्तं नवर्चं, ता सुते कीर्तिं षडृचं, भूय इद् वावृधे पञ्चर्चं, नृणामुत्वा नृतमं तृचं, सुददोहाम्न्ता अस्य सुददोहसः ऐआ. ५।६।१,११ । के चित्तु तदिदास सूक्तगततृतीयस्या ऋचः तृतीय पादमुद्धृत्य । दक्षिणपक्षगताभिस्त्वाशूरप्रगाथगतस्य 'अश्वायन्तो मघवन्निन्द्र वाजिन.' इत्यस्य पादस्य स्थाने पठनीयः, अश्वायन्तो इत्येतं च . पूर्वोक्ततृतीयपादस्थाने पठनीयः । एवं तदिदाससूक्ततृतीयस्या ऋचः चतुर्थं पादं ततः उद्धृत्य उत्तरपक्षगतत्वामिद्धिप्रगाथे 'गामश्वं रथ्यमिन्द्र सकिर' इत्यस्य स्थाने पठनीयः, गामश्वं इत्येतं च पूर्वोक्तचतुर्थपादस्थाने पठनीयः इति वदन्ति । ऐआ. ५।६।२-३.

आत्मा निष्केवल्यस्य महाव्रते । तदिदास, तां सुते, भूयइद्, नृणामुत्वा, इति त्रयोविंशतेः ऋचां 'नदं व ओदतीनां' इत्यनया ऋचा पादशः पादशो विहरणं कर्तव्यम् । किं च तदिदासऋचः प्रथमद्वितीयचतुर्थपादेषु पु, रु, षः, इति त्रीण्यक्षराणि यथासंख्यं स्थापनीयानि । तथा सति आत्मस्था एका ऋक्, नदं व ओदतीना इत्येषा एका ऋक्, उभयोः पादशो मिश्रणे द्वे बृहत्यौ भवतः एवं च २३ + २३ = ४६ एतावत्यो बृहत्यः संपद्यन्ते । तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठं यतो जज्ञ उग्रस्त्वेष नृम्णः । सद्यो जज्ञानो निरिणाति शत्रून्, अनु यं विश्वे मदन्त्यूमाः इति ऋक् प्रथमा । नदं व ओदतीनां, नदं यो युवतीनाम् । पतिं वो अघ्न्यानां, धेनूनामिषुध्यसि इत्येषा ऋक् नदः नाम । अनयोर्मिश्रणं यथा " अपि निदर्शनायोदाहरिष्यामः-तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठं पु नदं व ओदतीनाम् । यतो जज्ञ

उग्रस्त्वेषनृम्णो ह नदं यो युवतीनोऽऽऽम् । (एषा एका बृहती निष्पन्ना) सद्यो जज्ञानो निरिणाति शत्रून् पतिं वो अघ्न्यानाम् । अनु यं विश्वे मदन्त्यूमाः पो धेनूनामिषुध्यसोऽऽऽम् ।" एषा द्वितीया बृहती निष्पन्ना। इदं बृहतीद्वयं इत्थमेव त्रिःपठनीयं प्रतिपत्त्यात् । अथ तदिदाहेत्याद्यात्मभागस्थाना सर्वासां ऋचा नदेन विहरणं उक्तरीत्यैव कर्तव्य ' पु—रु—षः ' इत्यक्षराणि तु प्रथमायामेव ऋचि, नोत्तरासु । ऐआ. १।१३।१,७; १।१५-१६; ५।६।४-६.

आत्मा ब्रह्म चिद्रूपम् । ऐआ. २।२५.

आत्रेयस्य दक्षिणो बाहुः पशुभागः । ३१।१।२.

आदित्यः अग्नेर्जायते । ४०।५।१३.

आदित्यग्रहः अग्निष्टोमे तृतीयसवनारम्भे । १३।५।१-२.

आदित्यग्रहस्य याज्या आदित्यासो अदितिर् । इय मद्गती । १३।५।२.

आदित्यग्रहे नानुवषट्करोति, न भक्षयति । १३।५।३.

आदित्यात्चन्द्रमा जायते । ४०।५।१४.

आदित्याना सृष्टिः ' तस्य (प्रजापतेः) यद्रेतसः प्रथममुददीप्यत तदसावादित्योऽभवत्. ' ' अथ तृतीयमदीदेदिव त आदित्या अभवन् ' । १३।१०।१.

आदित्यानामयन = अतिरात्र., उक्थ्यश्चतुर्विंशः, शेषं सर्वे अभिप्लवाः षडहाः, अन्ते च महाव्रतं, अतिरात्रः । १८।३।५-६,८.

आदित्योपस्थानं होतुः महाव्रते माध्यंदिने मार्जालीयहोमोत्तर, तत्र मार्जालीयहोममन्त्रा एव स्वाहाकाररहिता दश, द्वौ चाधिकौ ' एवेवाऽऽऽइदं मधूऽऽऽइदं मधु, इमं तीव्रसुत पिबाऽऽऽइदं मधूऽऽऽइद मधु ' इति । तत्र आदित्ये प्राक्स्थिते प्राङ्मुखो होता, आदित्ये प्रत्यक्स्थिते तु प्रदक्षिण पर्यावृत्य प्रत्यङ्मुखः सन्नुपतिष्ठेत । ऐआ. ५।१।२६.

आदित्यो वै अस्त यन् अग्निमनुप्रविशति । ४०।५।९.

आधवनीयः फलचमससंभारेषु उपकल्पनीयः । ३५।६।४.

आध्वर्यवं यजुषा । २५।७।३-४.

आनुष्टुभं चतुर्थमहः पृष्ठ्ये षडहे । २१।४।६.

आन्ध्राः विश्वामित्रपुत्रा एव शप्ताः सन्तः संजाताः । ३३।६।२.

आपः आतपवर्ष्याः चमसे पात्र्या वा समानेयाः ऐन्द्रमहाभिषेके संभारेषु । ३९।२।१ । यशाङ्गराजाभिषेके च चमसे समानेयाः । ३७।१।२ ।

आपः पादावनेजनीर्द्विषन्तं निर्दहन्तु मे । ४०।४।९.

आपः शूद्राणां भक्षो व्रतादिषु । ३५।३।४.

आपोहिष्ठीयः तृचः शनैःशनैः शंस्तव्यः अग्निष्टोमे आग्निमारुते शस्त्रे जातवेदस्योत्तरम् । १३।१२।३-४.

आप्यायनं सोमाप्यायन=जलेन प्रोक्षणम् । तत्र अंशुरंशुष्टे देव सोमाप्यायता इत्यादिर्मन्त्रः । यजमान ऋत्विजश्च सर्वे कुर्वन्ति । ४।९।३-४.

आप्रियः नाम पशोः प्रयाजयाज्याः एकादश । १ समिधः, २ तनूनपात् वसिष्ठ शुनकभिन्नानां, नराशंसो वसिष्ठशुनकानाम्, ३ इलः, ४ बर्हिः, ५ दुरः, ६ उषासानक्ता, ७ दैव्या होतारा, ८ तिस्रो देवीः, ९ त्वष्टा, १० वनस्पतिः, ११ स्वाहाकृतयः इति ।६।४।१-१६। यथार्षि । १६ । अत्र आश्वलायनः—समिद्धो अग्निर्निहितः पृथिव्या (ऋस २।३।१-११) इति शुनकाना, जुषस्व नः समिधमग्ने अद्य (ऋस ७।२।१-११) इति वसिष्ठाना, समिद्धो अद्य मनुषो दुरोणे (ऋसं १०।११०।१-११ अनाराशंस) इति सर्वेषा (शुनकवसिष्ठभिन्नाना) आश्व ३।२।६ । यथऋषि वा आश्व. ३।२।७। अत्र शौनकश्लोकः 'कण्वाङ्गिरोऽगस्त्यशुनका विश्वामित्रोऽत्रिरेव च । वसिष्ठःकश्यपो वाध्र्यश्वो जमदग्निरयोत्तमः ॥ इति । अत्र गार्ग्यवृत्तिः—सुसमिद्धो न आवह ऋस १।१३।१-१२ कण्वाना तनूनपान्नराशंससहितम् ।

समिद्धो अग्न आवह, ऋस १।१४२।१-१३ कण्वभिन्नानामाङ्गिरसाम् ।

समिद्धो अद्य राजसि ,, १।१८८।१-११ अगस्तीनां

अनाराशंसम् ।

समिद्धो अग्निर्निहितः ऋसं. २।३।१-११ शुनकानां अतनूनपात् ।

समित्समित्सुमना ,, ३।४।१-११ विश्वामित्राणां अनाराशंसम् ।

सुषमिद्धाय शोचिषे ,, ५।५।१-११ अत्रीणां अतनूनपात् ।

जुषस्व नः समिधं ,, ७।२।१-११ वसिष्ठानां अतनूनपात् ।

समिद्धो विश्वतस्पतिः ,, ९।५।१-११ कश्यपानां अनाराशंसम् ।

इमां मे अग्ने समिधं ,, १०।७०।१-११ वाध्र्यश्वानां अतनूनपात् ।

समिद्धो अद्य मनुषो (ऋस १०।११०।१-११) शुनकवाध्र्यश्वभिन्नभृगूणां अनाराशसम् ।

प्राजापत्ये तु (पशौ) जामदग्न्यः (समिद्धो अद्य मनुषो) सर्वेषां (वसिष्ठशुनकसहितानाम् । आश्व. ३।२।८.

आप्रियः जामदग्न्यः समिद्धो अद्य मनुषो द्वादशाहे प्राजापत्ये पशौ । १९।४।६-८.

आप्रियः पशुषु यथर्षि भवन्ति । १९।४।७.

. आयुष्यं सूक्तं कया शुभा सवयसः सनीळाः । २३।३।१५. ऐआ. १।६।१२.

आरण्येनाग्निना अग्नीना दाहे प्रायश्चित्तं, समारोपयेदरण्योः, (असंभवे) आहवनीयात् गार्हपत्याद्वा उल्मुकं समादाय दूरं गच्छेत्, (तदसंभवे) अग्नये संवर्गाय अष्टाकपालं निर्वपेत् । कुविदङ्ग नो गविष्टये, मा नो अस्मिन् महाधने इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये संवर्गाय स्वाहा इति । ३२।६।४.

आरम्भणीयस्तृचः मरुत्वतीयशस्त्रस्य माध्यंदिने अनुष्टुप् आ त्वा रथम् । १२।३।२.

आरम्भणीया ऋक् आज्यशस्त्रस्य प्रथमस्य प्र वो देवायाग्नये । १२।३।१.

आरम्भणीयाः अहर्गणेषु शस्त्राणां, मैत्रावरुणस्य ऋजुनीती नो वरुणः, ब्राह्मणाच्छंसिनः इन्द्रं वो विश्वतस्परि, अच्छावाकस्य यत्सोम आसुते । २७।३।१-६.

, आरम्भणीयानि सूक्तानि उक्थ्ये तृतीयसवने ऐन्द्राणि जागतानि । मैत्रावरुणस्य चर्षणी धृतं, ब्राह्मणाच्छंसिनः प्र मंहिष्ठाय, अच्छावाकस्य ऋतुर्जनित्री, अन्ततश्च वेषु भेष वां कर्मणा इति । २८।७।१-४.

आरम्भणीया वैश्वदेवशस्त्रस्य तृतीयसवने तत्सवितुर्वृणीमहे । १२।३।३.

आरोपणं आसन्द्या यजमानस्य । ऐन्द्रे महाभिषेके वसवस्त्वा गायत्रेण छान्दसा इत्यादिमन्त्रेण । ३९।३।३-४.

आरोहणं आसन्द्या यज्ञाङ्गराजाभिषेके । यजमानः अग्रे दक्षिणेन जानुना अथ सव्येन, अग्निष्ट्वा गायत्र्या सयुक् इत्यादिना । ३७।२।३-८.

आर्त्विज्य त्रिविधं जग्धं गीर्णं वान्तं इति । जग्धं= ऋत्विक् धनलंपटः अनुष्ठानतात्पर्यरहितश्चेत् । गीर्णं= यजमानस्य भयंकरो यदि ऋत्विक् । वान्तं= पातित्यादिना अपवादेन युक्तः ऋत्विक् यत्र । प्रमादकृते तु तस्मिन् प्रायश्चित्तं वामदेव्यसाम्नि । तच, कयानश्चित्र इति तृतीया गायत्री सप्तसप्ताक्षरपादा । तत् त्रिभिरक्षरैर्न्यून, तत्र प्रतिपादान्ते ' पु, रु, षः ' इत्यक्षराणि यथासंख्यं उपवपेत्, अभीषुणः सखीना पु, अविता जरितॄणा रु, शतं भवा स्यूतिभिः षः इति । नित्यप्रयोगेऽपि इदं कुर्यात् ' अपि यदि (यद्यपि) सगृद्धा इव ऋत्विजः स्युः ' । १५।१।१-७.

आर्त्विज्याधिकारी द्वादशाहे दक्षिणाप्रतिग्रहसमर्थः तपस्वी विद्वांश्च । १९।३।१.

आर्त्विज्याय आह्वानं स्वीकर्तव्यमेव, ' यशसा वा एषोऽभ्येति य आर्त्विज्येन, तं यः प्रतिरुन्धेत् यशः स प्रतिरुन्धेत्, यदि तु अयाज्यः स्वयमपोदितम् ' । ३०।८।४.

आर्भवं तृचं गायन वैश्वदेवशस्त्रे छन्दोमप्रथमेऽहनि अयं देवाय जन्मने ।२३।२।९,१२। छन्दोमाद्वितीयेऽहनि युवाना पितरः पुनः । २३।४।११ । छन्दोमतृतीयेऽहनि इन्द्र इषे ददातु नः ।१। ते नो रत्नानि धत्तन ।२-३। २४।२।१२.

आर्भव निविद्धाने सूक्ते वैश्वदेवशस्त्रे अग्निष्टोमे तृतीयसवने तक्षन् रथं सुवृतम् । प्रयोगे. ।

आर्भवं सूक्तं वैश्वदेवशस्त्रे पृष्ठ्ये षडहे । प्रथमेऽहनि इहेह वो मनसा । २०।२।६, । द्वितीयेऽहनि तक्षन् रथं सुवृतं।२०।३।५। तृतीयेऽहनि अनश्वो जातो ।२१।२।१०। चतुर्थेऽहनि प्र ऋभुभ्यो दूतमिव ।२१।५।९। पञ्चमेऽहनि ऋभुर्विभ्वा वाज इन्द्रो ।२२।२।९। षष्ठेऽहनि चतुर्दशर्चं किमु श्रेष्ठः किं यविष्ठ इत्येकं चतुर्ऋचं, उप नो वाजा अध्वर इति द्वितीयम् । २२।८।११.

आर्भवपवमानस्य स्तोत्रियः स्वादिष्ठया मदिष्ठया । १२।३।३.

आर्भवसूक्तस्य तक्षन् रथं सुवृत इत्यस्य वैश्वदेवशस्त्रगतस्य आदौ सुरूपकृत्नुमूतये इति धाय्या । अन्ते च येभ्यो माता, एवा पित्रे, इति द्वे शस्त्वा अयं वेनश्चोदयत् इति धाय्या । १३।६।१-४.

आलम्भनविधिः अग्नीषोमीयपशोः । ६।३।९.

आवापिके सूक्ते स्तोमविवृद्धौ चतुर्विंशादिस्तोमेषु । मैत्रावरुणस्य को अद्य नर्यो इति सूक्तं, ब्राह्मणाच्छंसिनः वने न वायो न्यधायि, अच्छावाकस्य आ याह्यर्वाङुप । २९।२।१०-११

आवापिका ऋचः उत्तरस्मिन् पृष्ठ्यषडहस्य अन्यूह्यस्याः । चतुर्थेऽहनि न ते गिरो अपि मृष्ये इति चतस्रः प्र वो महे महि वृधे इति तिस्रश्च इति सप्त विरजः । तत्र प्रथमास्तिस्रः मैत्रावरुणस्य, तृतीयाचतुर्थिपञ्चम्यः ब्राह्मणाच्छंसिनः,पञ्चमीषष्ठीसप्तम्यः अच्छावाकस्य। वैमदीरावपेरन् इति पक्षान्तरं, तत्र यजामह इन्द्र इत्याद्याः विमदेन ऋषिणा दृष्टाः सप्त । तत्र ।१।२।३। मैत्रावरुणस्य,।३।४।५। ब्राह्मणाच्छंसिनः, । ५।६।७ । अच्छावाकस्य । पङ्क्ती. पञ्चमेऽहनि यश्छिद्धि सत्य सोमपा इति सप्त । तत्र १।२।३ मैत्रावरुणस्य, ३।४।५ ब्राह्मणाच्छंसिनः, ५।६।७। अच्छावाकस्य । पारुच्छेपीः षष्ठेऽहनि इन्द्राय हि द्यौः इत्याद्याः सप्त ऋचः, तत्र १।२।३ मैत्रावरुणस्य, ३।४।५ ब्राह्मणाच्छंसिनः, ५।६।७ अच्छावाकस्य । अयं चावापः सम्पातोत्तरं अहरहःशस्येभ्यश्च पूर्वम् । २९।३।८-९.

आशिर-आज्य-पशुविधिः ।१३।२।२-३.

आशीर्मन्त्रपाठः प्रपदहोमोत्तरं महास्नानाभिषेके 'इह गावः प्रजायध्वमिहाश्वा इह पूरुषाः । इहो सहस्रदक्षिणो वीरस्त्राता निषीदतु ॥' इति। ३७।७।५-६.

आशीर्वादमन्त्रः स्वस्त्ययनं नाम । स च 'प्र, च' इत्येव । ११।२।१.

आश्रमचतुष्टयं शब्दान्तरैस्तत्तं मलं (२), अजिनं (१), श्मश्रूणि (३), तपः (४) इति । ३३।१।७.

आश्वत्थानि पलाशानि चमसे पात्र्या वा समोप्यानि ऐन्द्रमहाभिषेके संभारः ।३९।२।१-४, ।३९।२।१.

आश्विनग्रहशेषभक्षमन्त्रः होतुः 'एषं वसुः संयद्वसुरिह वसुः संयद्वसुर्मयि वसुः संयद्वसुः श्रोत्रपाः श्रोत्रं मे पाहि' इति । सर्वतः परिहारमाश्विनं भक्षयति (खदिरः, श्रोत्रसामीप्येन पात्रस्य प्रदक्षिणीकृत्य) । ९।३।७-८.

आश्विनशस्त्रं अतिरात्रे । १७।१-५ । घृतं प्राश्य शंसेत् । १७।१।२ । आह्वानः शकुनिरिव उत्पतिष्यन् आह्वयीत । ३ । प्रतिपत् आग्नेयी अग्निर्होता गृहपतिः स राजा । ४ ९ । अग्निं मन्ये पितर इति केचित् तत्र । आग्नेयं उषस्य ऐन्द्रं आश्विनं इति ।१७।२।१-७। स्वौणि सप्तसप्तच्छन्दो युक्तानि । सौर्याणि च सप्तच्छन्दांसि इति केचित् तत्र, किंतु त्रीण्येव शंसेत् । सूर्यो नो दिवस्पातु, उदुत्यं जातवेदसं इति द्वे गायत्रे, चित्रं देवानामुदगाद् इति त्रैष्टुभं, नमो मित्रस्य वरुणस्य चक्षसे इति जागतं इति । १७।३।५-१२ । ऐन्द्रः प्रगाथः इन्द्र क्रतुं न आभर, प्रगाथः रथन्तरयोनिः अभि त्वा शूर, प्रगाथः मैत्रावरुणः बहवः तृरचाश्च, ऋचौ द्यावापृथिवीये मही द्यौः पृथिवी इति गायत्री, ते हि द्यावापृथिवी इति जागती, द्विपदा विश्वस्य देवीमृचयस्य ।१४।४।१-१८। परिधानीया ब्राह्मणस्पत्या बृहस्पते अति यदर्यः, प्रजाकामस्य पशुकामस्य च एवा पित्रे विश्वदेवाय इति, तेजस्कामस्य ब्रह्मवर्चसकामस्य च बृहस्पते अति यदर्यः इति । याज्ये द्वे उभा पिबतमश्विना इति गायत्री, अश्विना वायुना इति त्रिष्टुप् । किं वा उभा पिबत गायत्री, प्र वामन्धांसि मद्या इति विराट् । १७।५।१-२०.

आश्विनी इष्टि. ज्योग्नाशे (हरवस्थाते) प्रायश्चित्तम्। अश्विभ्या द्विकपाल निर्वपेत्, अश्विनावर्तिरस्म आगोमता नासत्या इति याज्यानुवाक्ये। आहुति वा आहवनीये जुहुयात् अश्विभ्या स्वाहा इति। ३२।८।२.

आसन्दी औदुम्बरी प्रादेशमात्रपादा अरत्निमात्र शीर्षण्यानूच्या (अरत्निमात्र आडव्या पश्चा नसविवेली) मौञ्जविवाना व्याघ्रचर्मास्तरणा। यज्ञाङ्गे राजाभिषेके सभेषु दक्षिणाया स्प्यवर्तन्या प्रातेष्ठापयति,अन्तर्वेदि द्वौ पादौ बहिर्वेदि द्वौ। २७।१।३-४। अभिमन्त्रण तस्याः।३७।२।२ ३। तत्र आरोहण राज्ञ। ४-८। अवरोहण ततः। ३७।५।१-४। ऐन्द्रमहाभिषेकेऽपि इयमासन्दी उक्तविधा, तस्या अभिमन्त्रण, तस्या राजान आरोहयेत्। ३९।३।१-४.

आसन्दी औदुम्बरी उद्गाता अधिरोहति महाव्रते। ऐआ. १।८।१०-१२, ५।४।१६.

आसन्दीमारोहयेत् राजानं ऐन्द्रमहाभिषेके, वसन्तस्त्वा गायत्रेण च्छन्दसा त्रिवृता स्तोमेन रथतरेण साम्नाऽऽरोहन्तु, इत्यादिना मन्त्रेण। ३९।३।३-४.

आसन्द्या अभिमन्त्रण ऐन्द्रमहाभिषेके, बृहच्च रथंतर च पूर्वौ पादौ भवता, वैरूप च वैराज चापरौ शाक्वररैवते शीर्षण्ये इत्यादिना। ३९।३।१-२.

आसन्द्या अभिमन्त्रणं क्षत्रिय यज्ञे महाभिषेके, अग्निष्ट्वा गायत्र्या सयुक् छन्दसाऽऽरोहतु सवितोष्णिहा इत्यादि। ३७।२।३.

आसन्द्याः प्रतिष्ठापन यज्ञाङ्गे अभिषेके दक्षिणाया स्प्यवर्तन्या अन्तर्वेदि द्वौ पादौ बहिर्वेदि द्वौ। ३७।१।४

आसन्द्यामारोहण यज्ञाङ्गे अभिषेके क्षत्रियस्य अग्निष्ट्वा गायत्र्या सयुक् इत्यादिनैव मन्त्रेण। ३७।२।३-८.

आसन्द्यामासीन राजान राजकर्तारः अभ्युत्क्रोशन्ति ऐन्द्रमहाभिषेके, इमं जना अभ्युत्क्रोशत सम्राज साम्राज्य इत्यादि। ३९।३।५ ६.

आसन्द्यामासीनस्य राज्ञोऽभिषेक यज्ञाङ्ग, पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन् पुरोहितः औदुम्बर्या आर्द्रया शाखया सपलाशया जातरूपमयेन च पवित्रेण अन्तर्धाय अभिषिञ्चति, इमा आपः शिवतमा इत्येतेन तृचेन, देवस्यत्वेति च यजुषा, भूर्भुवः स्वरित्येताभिश्च व्याहृतिभिः। ३९।४।२.

आहनस्या. नाम मन्त्राः दश ब्राह्मणाच्छंसिशिल्पे पठेऽहनि। तासु न्यूङ्ख। ताश्च यदस्या अंहुभेद्या. इत्यादयः (ऋग्वेदितापरिशिष्टे पठिताः)। ३०।१०।४ ७.

आहवनीयोपस्थान क्षत्रिययागे। पुरस्तादीक्षाया आहुतिं हुत्वा आहवनीयमुपतिष्ठते नेन्द्रादेवताया एमि न त्रिष्टुभश्छन्दसो न पञ्चदशात् स्तोमात् इत्यादिना। ३४।५।१-४। अनुबन्ध्यायाः समिष्टयजुषामुपरिष्टात् हुत्वा आहुतिं आहवनीयमुपतिष्ठेत नाग्नेर्देवताया एमि न गायत्र्याश्छन्दसो न त्रिवृत स्तोमात् इत्यादिना। ३४।६।१-४.

आहाव: 'अध्वर्यो' इति। अयं द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसग्रहे चतुर्होतृपाठरूपशस्त्रस्य। २४।६।१.

आहावः आग्निमारुतशस्त्रगतासु तिसृषु विश्वासु ऋक्षु प्रयुक्तम्। १३।१३।१९.

आहावः निविद् सूक्त चेति त्रयाणा विधिः। १०।१।१.

आहाव. निष्केवल्ये शस्त्रे महाव्रते त्रि. त्रि। शस्त्रादौ 'अध्वर्यो शोंऽऽऽसावोम्' इति, निविद' परिधानी-' याया्श्चादौ 'शोंऽऽऽसावोऽऽऽम्' इति। ऐआ. ५।५।१०

आहावः प्रात सवने 'शोंऽऽऽसावोऽऽऽम्,' माध्यंदिने 'अध्वर्यो' शोंऽऽऽसावोऽऽऽम्,' तृतीय सवने 'अध्वर्यो' शोशोंऽऽऽसावोऽऽऽम्,' इति। १२।११।१४.

आहाव. वैश्वदेवशस्त्रे उभयतो धाय्याम्। १३।७।२-३.

आहाव' शस्त्रस्य अवयवविशेष. शोंऽऽऽसावोऽऽऽम् इत्यादि'। अयं शस्त्रादौ तन्मध्ये च पठ्यते। आह्वानं आहूयते आहूय इति शब्देरयमेवोच्यते। १२।१२।४ सायणः।

आहावे आज्यशस्त्रकालीने होता प्राङ्मुखः पराङ् गौरिव चतुष्पदासीनमध्वर्युं शोंऽऽऽसावोऽऽऽम् इत्याह्वयते । आहावोत्तरमध्वर्युः सम्यक् द्विपाद् भवति। १०।६।४-५.

आहिताग्निना उपवसथे अश्रुकरणे प्रायश्चित्तं। 'अश्रुकरणे' इति शब्दे द्रष्टव्यम् । ३२।७।१.

आहिताग्नेः उपवसथदिने मरणे उत्तरो यागो न कर्तव्यः । ३२।१।१.

आहिताग्नेः उपवसथे अव्रत्याचरणे प्रायश्चित्तं, 'अव्रत्याचरणे' इति शब्दे द्र. ३२।७।२.

आहिताग्नेः मरणविषये प्रायश्चित्तं, उपवसथे, अधिश्रिते अग्निहोत्रे सांनाय्ये हविःषु वा, आसन्नेषु हविःषु, प्रवासे, प्रेतास्थिविनाशे पर्यन्तः । ३२।१।१-९.

इडा=अन्नम् । ४०।३।७.

इडान्ता आतिथ्या । ३।६।११.

इडोपाह्वानं अग्नीषोमीयपशोः, पश्विडा । ६।१०।११.

इडोपाह्वानं अग्नीषोमीयपशुपुरोडाशस्य । ६।९।११.

इडोपाह्वानं सवनीयपशुपुरोडाशस्य द्विदेवत्यान् भक्षयित्वा इडामुपह्वयते । ९।६।१.

इन्द्रः देवता द्वितीयेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे । २०।३।१ ३.

इन्द्रगाथाः कुन्तापसूक्ते पञ्च अर्धर्चशः शंस्तव्याः, य इन्द्रो दाशराज्ञे मानुषं व्यगाहथाः इत्यादयः । ३०।६।२५-२६.

इन्द्रनिहवः प्रगाथः मरुत्वतीये शस्त्रे भवति इन्द्र नेदीय एदिहि इति । १२।४।२,१२।५।१-२, २०।१।८, २०।३।७, २१।१।१३, २१।४।१२, २२।१।९, २२।७।७, २३।१।१२, २४।१।११. ऐआ. १।५।३.

इन्द्रस्य देवैरभिषेकः कृतः । तत्र आसन्दी, आरोहणमन्त्राः, अभ्युत्क्रोशः, अभिमन्त्रणं, । ३८।१।१-६। अभिषेकः, प्राच्यां दक्षिणस्यां प्रतीच्यां उदीच्यां ध्रुवायां ऊर्ध्वायां इति दिग्भेदेन देवैरभिषेकः । ३८।२।१-२

इन्द्रियसृष्टिः । ऐआ. २।२१.

इळादधः नाम दर्शपूर्णमास विकृतिरूपः यज्ञक्रतुः तं दध्ना चरन्ति । १४।२।९.

इलान्दं साम महाव्रते अन्ते सामगा गायन्ति यज्ञायज्ञीयं वा । इलान्दपक्षेऽपि एकतृचे तृचद्वये वा गानं इति पक्षद्वयम् । ऐआ. ५।१३।१५.

इष्टानिष्टार्थं वषट्कारप्रयोगाः । ११।७।१–११.

इष्टापूर्तस्यापरिज्यानिः नाम होमः दीक्षायाः पुरस्तात् क्षत्रियस्य यजमानस्य । चतुर्गृहीतमाज्यं आह्वनीये 'पुनर्न इन्द्रो मघवा' इति ऋक्, तदन्ते च क्षत्रं पुनरिष्टं पूर्तं दात् स्वाहा इति मन्त्रः । अनुबन्ध्यायाः समिष्टयजुषामुपरिष्टात् च 'पुनर्नो अग्निर्जातं' इति ऋक्, तदन्ते च क्षत्रं पुनरिष्टं पूर्तं दात् स्वाहा इति मन्त्रः । ३४।३।१-४

उक्थं शस्त्रं द्विविधं पवमानोक्थं एकं, यत् पवमानार्थं भवति । ग्रहोक्थं द्वितीयं, यत् ग्रहार्थं भवति । ३६।१।४ सायणः ।

उक्थदोहः नाम मन्त्रसंघः । मूर्धा लोकानामसि० एतावस्त उक्थ भूमयः० प्रजापतिः० भूर्भुवःस्व० आयुः प्राणं० इत्यादयः अष्टौ महाव्रते निष्केवल्योत्तरं उक्थसंपज्जपः, ततः उक्थदोहजपः होतुः । ऐआ. ५।१३।१–५.

उक्थवीर्यं नाम मन्त्रः 'उपशृण्वते त्वा' इति । तस्य स्थाने महाव्रते निष्केवल्योत्तरं उक्थदोहं जपेत् । ऐआ. ५।१२।४.

उक्थवीर्याणि नाम मन्त्रान् होता जपति । सोऽयं महाव्रते निष्केवल्योत्तरं द्वितीयो जपः । बोधाय त्वा, श्लोकाय त्वा शृण्वते त्वा, उपशृण्वते त्वा, आश्रुत्यै त्वा, आश्रुताय त्वा इति षट् मन्त्राः षण्णां शस्त्राणामन्ते क्रमेण होता पठनीया भवन्ति । तेऽत्र जप्याः । ऐआ. ५।५।७.

उक्थसंपत् नाम मन्त्रः, होतुर्जपः महाव्रते निष्केवल्योत्तरं 'उक्थं वाचीन्द्राय' इत्युक्थसंपत् । ऐआ. ५।१२।३.

उक्थोपासनं प्राणदृष्ट्या । ऐआ. २।४–२०.

उक्थ्यः ज्योतिष्टोमसंस्थाविशेषः । अग्निष्टोमस्य विकृतिरयम् । तत्र अग्निष्टोमादूर्ध्वं उक्थपर्यायास्त्रयः । तत्र प्रथमे चमसगणे मैत्रावरुणशस्त्रे इन्द्रावरुणा युवमध्व-

राय नः इति दशर्चं सूक्तम् । द्वितीये चमसगणे ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे ऐन्द्राबार्हस्पत्य उद प्रुतो न वयो रक्षमाणाः इति द्वादशर्चं सूक्तं, अच्छाम इन्द्रं मतयः स्वर्विद इत्येकादशर्चं सूक्तं च । तृतीये चमसगणे अच्छावाकशस्त्रे स वां कर्मणा समिषा इत्यष्टर्चं ऐन्द्रावैष्णवं सूक्तम् । पोतुः द्वौ ऋतुयाजौ प्रस्थितयाज्याश्च तिस्रः । नेष्टुः द्वौ ऋतुयाजौ प्रस्थितयाज्याश्च तिस्रः । १५।६।१–६.

उक्थ्यस्य पञ्चदश स्तोत्राणि, पञ्चदश शस्त्राणि । तत्र अग्निष्टोमोत्तरं त्रीणि । १४।३।१.

उक्थ्ये अच्छावाकः परिधानीयाया अन्त्यं चतुरक्षरं अभ्यस्यति ऐरयेथामैरयेथा इति । २८।७।१२.

उक्थ्ये तृतीयासवने आरम्भणीयानि सूक्तानि होत्रकाणां 'आरम्भणीयानि' इति शब्दे द्र० । २८।७।१-४.

उक्थ्ये तृतीयसवने मैत्रावरुणः इन्द्रावरुणा युवं इति ऐन्द्रावरुण शंसति । तस्य स्तोत्रियानुरूपौ आग्नेयौ एह्यूषु० आग्निरगामि० इति । २८।६।९ । ब्राह्मणाच्छंसी ऐन्द्राबार्हस्पत्य शंसति प्रमंहिष्ठाय इति । तस्य स्तोत्रियानुरूपौ ऐन्द्रौ वयमुत्वा० योन इद इति । २८।६।१० । अच्छावाकः ऐन्द्रावैष्णव शंसति ऋतुर्जनित्री इति । तस्य स्तोत्रियानुरूपौ ऐन्द्रौ अधाहीन्द्र गिर्वणः, इयं त इन्द्र गिर्वणः इति । २८।६।१०

उक्थ्ये त्रिंशत् स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । ३६।४।३.

उक्थ्ये 'भूर्भुवः स्वरिन्द्रवन्तः स्तुध्वं' इति ब्रह्मा स्तोत्रप्रसवमाह । २५।५-६.

उक्थ्ये साकमश्वेन साम्ना उक्थ्यस्तोत्राणि प्रणयेत् प्रमंहिष्ठीयेन साम्ना वा । १५।५।८-१०.

उच्छ्रयणं यूपस्य । होत्रा अनुप्रवचनीया मन्त्रा उक्ता अत्र । अञ्जन्ति यूपमनुब्रूहि इत्याहाध्वर्युः । अञ्जन्ति त्वा मध्वरे इत्यन्वाह । उच्छ्रयस्व वनस्पते इत्युच्छ्रीयमाणाय, समिद्धस्य श्रयमाणः, ऊर्ध्व ऊषु ण, ऊर्ध्वा नः पाह्यंहसो, जातो जायते, युवा सुवासा इत्युत्तमया परिदधाति । ता एताः सप्तान्वाह । त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमाम् । ६।२।१-३३.

उत्क्रमणं (उत्क्रमा) यशाद्गराजाभिषेके । आधाय समिधं त्रीणि पदानि प्राङुदङ् अभ्युत्क्रामति कृत्तिरसि दिशां मयि देवेभ्यः इति राजा । ३७।५।११–१२.

उपस्थानं अपराजिताया दिशः यशाद्गराजाभिषेके उत्क्रमणोत्तरं कृत्तिरसि दिशां मयि इति मन्त्रेण । ३७।५।१३.

उत्तरवेदी नाभिः । अनुवादोऽयं तेन विधिर्गम्यते । उत्तरवेद्या मध्ये नाभिः नाम अल्पीयसी वेदिरेव क्रियते । ५।२।२३, ३२.

उत्तरवेद्या पौतुदारवाः परिधयः अग्निष्टोमे । ५।२।२८.

उत्तरवेद्या संभाराः स्थाप्यन्ते गुग्गुलु ऊर्णास्तुकाः सुगन्धितेजनानि च अग्निष्टोमे । ५।२।२८.

उदक्षानं = परिप्लुः परिप्लवा इत्यध्वर्यवो यद् वदन्ति, तत्पात्रम् । ३५।६।४.

उदयनीया अग्निष्टोमे, प्रायणीयावत् । विशेषस्तु पत्नीसंयाजाः समिष्टयजुश्चास्ति । प्रायणीयायां तु न सन्ति । (सत्याषाढः ९।६।११, गार्ग्यवृत्तिः ६।१४।२) देवताः अग्निः, सोमः, सविता, पथ्या स्वस्तिः, अदितिः इति क्रमेण । देवतानां देशास्तु प्रायणीयोक्ता एव । प्रायणीयानिष्कासे स्थाल्यां वा (निष्कासयुक्तस्थाल्यां इत्याचारः) उदयनीयानिर्वापः २।५।७ ८ । होता समानः, त एव ऋत्विजः ये प्रायणीयायाम् । आश्व ६।१४।५ । प्रयाजा न सन्ति अनुयाजाश्च सन्तीति पूर्वपक्षः, उभयवत्त्व सिद्धान्तः । २।५।१-४ । संयाज्ये सेदग्निरग्नीरत्यस्त्वन्यान्० सेदग्निर्यो वनुष्यतो० इति विराजौ । २।४।४ ७ । *द्रव्यं आदित्याश्चरुः, इतरेषां चतुर्णामाज्यम्* । आश्व ६।१४।३.

उदयनीयाया पथ्या स्वस्तिः चतुर्थी देवता, प्रायणीयाया तु प्रथमा । २।५।१९.

उदरं ब्रह्म इति शार्कराक्ष्या उपासते । ऐ.आ. २।४।५.

उदर्कः=अवसानं=विच्छेदः । पुरस्तादुदर्के उपरिष्टादुदर्के समानोदर्के इति भेदाः । पूर्वकालीनो विच्छेदः पुरस्तादुदर्के, शंसनादूर्ध्वकालीनो विच्छेदः उपरिष्टादुदर्के, यस्मिन् सूक्ते चरणः चरणार्धो वा पुनः पुनः प्रत्यृचं पठ्यते तत्सूक्तं समानोदर्कम् । २१।२।१७ सायणः.

उदवसानीया द्वादशाहसत्रस्य वसन्ते कुर्युः। ३९।४।१३.

उदाहिततरः=उन्नततरः। ऐआ ५।३।११.

उदितहोम एवाग्निहोत्रे अनुदितहोमस्तु गौणः पक्षः स च शास्त्रात्तुरीय.। २५।४।१ ८, २५।५-६।

उदितहोमप्रशंसा। २५।४ ६.

उदुम्बरशाखा अहर्वीयसी अभिषेकार्थां राजाभिषेके। ३७।४।१-७, ३९।३।१.

उदुम्बरस्य सृष्टि। ऊर्जो वा एषोऽन्नाद्यात् वनस्पतिरजायत यदुदुम्बरः। भौज्य वा एतद् वनस्पतीनाम्। ३५।६।१.

उदूहामि=परिज्ञातस्वरस्थानविशेषयुक्तं करवाणि। ऐआ. ५।४।२ सायणः।

उद्गाता औदुम्बरीमासन्दीमधिरुह्यगायति महाव्रते। ऐआ. १।८।१०- २, ५।४।१६। शौचाचमनार्थं गमने प्राप्ते यजमानानुज्ञया गत्वा पुनरागत्य पूर्ववत् समारोहेत्। ऐआ. ५।४।१७.

उद्गातारः महाव्रते यज्ञायज्ञीय वा इलान्द वा साम गायन्ति। इलान्दगानमपि एकतृचे वा तृचद्वये वा गीयते इति पुनः पक्षद्वयम्। ऐआ. ५।१३।१५.

उद्गातारः= छन्दोगाः = सामगा' (सामगशब्दस्य लोके 'सामक' इति अपभ्रंशः सवत्र:) षोडशिशास्त्रः स्तोत्रियादि नानदसामपक्षे अविहृतत्वेन, गौरिवीतसामपक्षे च विहृतत्वेन स्तुवन्ति। १६।२।४ सायणः

उद्गातारः सौम्ये चरौ महुल्भृतावते स्वात्मान पूर्वमवेक्षेरन्, ततो होता इति के चित्। तत्र, होतैव पूर्वमवेक्षेत। १३।८।६.

उद्गातु. श्येनाकार वक्षः पशुभाग. ।३१।१।१.

उद्गीथ' उद्गाता गातव्यः सामास्वरतृतीय' पाञ्चभक्तिके, साप्तभक्तिके तु चतुर्थ. । १२।१२।४.

उद्धरण आहवनीयस्य साय छायाया समेदातपात् सति आतपे नियति चित्। ३२।१।१२.

उद्धरणाभावे सूर्योदये रजतमन्वधाय (उपरिधृत्या) प्रातरुद्धरेत्। ३२।११।१ २। सुवर्णमग्रे च हिरण्य पुरस्तत्य तायमुद्धरेत्। ३२।११।२.

उद्धरणे अग्नौ अग्ने' प्रायश्चित्तम्। तत्र निधानात् प्राग्याने उद्धृत पूर्वमग्नि अपर निदध्यात्। यदि प्राद् नानुपश्येत् अग्नयेऽग्निवते अष्टाकपाल निर्वपेत्। अग्निनाऽग्निः समिध्यते, त्वं ह्यग्ने अग्निना इति याज्यानुवाक्ये। आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नयेऽग्निवते स्वाहेति। ३२।५।१.

उद्धरणे प्रैषः अग्निहोत्रे सायं प्रातश्च। उद्धराहवनीय इत्यपराह्णे आह, उद्धराहवनीयं इति प्रातः (उषसि)। २५।१।१-४.

उद्यती नाम त्रिवृत्स्तोमस्य विष्टुतिः। उपास्मै, दविद्युतत्या, पवमानस्य ते इति त्रिषु तृचेषु प्रथमप्रथमा ऋचः प्रथमे पर्याये, द्वितीयद्वितीया ऋच द्वितीये, अन्तिमा-अन्तिमाश्च ऋचः तृतीये पर्याये इति। १४।४।१ सायणः।

उन्नयनं नाम अग्निहोत्रहवण्यादौ स्रुवादिना सेचनम्। ३२।४।१ सायणः

उन्नीयमानयाज्याः सप्त होतारः एकैका पठन्ति। २८।१।'८ सायणः.

उन्नीयमानसूक्तगता आदिमाः सप्त ऋचः उन्नीयमानयागयाज्याना पुरोनुवाक्याः। २८।१।८.

उन्नीयमानसूक्तानि प्रातःसवने आत्वा वहन्तु हरयः, इन्द्र. गायत्री.। २८।१।१-४। सर्वे सूक्तमन्वाह। आदिमाः सौम्यन्वाह इति के चित् तन्न। माध्यंदिने असावि देव गोऋजीकं, इन्द्रः त्रिष्टुप् वसिष्ठः सर्वे सूक्तमन्वाह। आदिमाः सप्तेति के चित् तन्न।२८।३।१-४। तृतीयसवने इहोपयात शवसो, वमदेवो गौतमः ऋभव' त्रिष्टुप्। २८।४।१, ४-५.

उन्नेतु तिस्रः कीकसाः अर्धं च वैकर्तस्य पशुभागः। ३१।१।२

उपगातॄणा सव्यं पार्श्व पशुभागः। ३१।१।२.

उपप्रैषः मैत्रावरुणस्य होतार प्रति अध्रिगौ। ६।५।६.

उपनसवदिने आहिताग्नेर्मरणे उत्तरो यागो न कर्तव्य.। ३२।१।१

उपवसथनिर्णयः दर्शपूर्णमासयोः। पूर्वां पौर्णमासीमुपवसेत् इति पैङ्ग्य उत्तरामिति कौषीतकम्। एवममावास्यामपि। ३२।९।१-५.

उपवसथे अमत्याचरणे (दिवास्वापादि) आहिताग्नेः प्रायश्चित्तम् । 'अमत्याचरणे' इति शब्दे द्र० । ३२।७।२.

उपवसथे अश्रुकरणे आहिताग्नेः प्रायश्चित्त, 'अश्रुकरणे' इत्यत्र द्र० । ३२।७।१.

उपवासः (रात्रौ) यागप्रागुदिने व्रतार्थं कर्तव्यः । ३२।९।१.

उपविशाति विहरे पुरोहितः या ओषधीः सोम राज्ञी विष्ठिताः पृथिवीमनु इति, वरणप्रयोगे । ४०।४.

उपविशेत् चेत् अग्निहोत्री धेनुः दोहकाले, तदा प्रायश्चित्तं 'अग्निहोत्रदोहकाले' इति शब्दे द्र० । २५।२।१ ५, ३२।२।१-२.

उपशान्तिप्रायश्चित्तं (विझर्णे), 'नाशप्रायश्चित्तं गार्हपत्ये' इत्यत्र द्र० । ३२।४।८.

उपशान्तौ, 'अग्नीनां त्रयाणामपि' इति शब्देद्र. प्रायश्चित्तम् । ३२।७।२.

उपसत्प्रशंसा । ४।७।१-३ ४।८।११.

उपसत्सु तिस्रः सामिधेन्यः तिस्रो देवताः । १५।१।४.

उपसदः अग्निष्टोमे । ४।६-९ । आख्यायिका ४।६।१-७, कालः ।४।६।७। बर्हिः ।४।८।१। देवता ।४।८।२। द्रव्यं ।४।८।३। मत ।४।८।४-६। सामिधेन्यः ।४।८।७। याज्यानुवाक्याः ।४।८।८-१४। प्रयाजानुयाजनिषेधः ।४।९।१। सकृदतिक्रम्य आश्रावणं ।४।९।२। तत्तत्र शब्दे विवरणं द्र० ।

उपसदः तिस्रः अग्निष्टोमे । द्वादश द्वादशाहे । १०।२।३.

उपसदन्तासु इष्टिषु मन्द्रः स्वरः अग्निष्टोमे । १५।१।६.

उपस्थानं अग्नेः, प्रवासे प्राप्ते, प्रत्यावादेत्य, अहरहश्च । तूष्णीमेव अग्न्यादि विषयदर्शनरूपं, किंवा 'अभयं वोऽभयं मेऽस्तु' इति पठेत् । ३२।११।८.

उपस्थानं = 'आदित्योपस्थानं' (इत्यत्र द्रष्टव्य) महाव्रते माध्यंदिने होतुः । ऐआ. ५।१।४६.

उपस्थानं = आवहनीयोपस्थानं (इत्यत्र द्र०) क्षत्रिययागे । ३४।५-६.

उपस्थानं 'नित्याग्नेः' (इत्यत्र द्र०) महाव्रते माध्यंदिने, होता । ऐआ. ५।२।२-६.

उपांशुग्रहं होमादूर्ध्वं होता 'प्राणं यच्छ स्वाहा सुहव सूर्याय इति अभिमन्त्रयेत । तं अभिप्राणेत् 'प्राण प्राणं मे यच्छ' इति, अग्निष्टोमे ८।२।३.

उपांशुग्रहहोमपर्यन्तं अपोनप्त्रीयानुवचनमारभ्य होतुर्वाङ्नियमः । ८।३।१-२.

उपांशुत्वं नाम 'करणवत् अशब्द अमनःप्रयोगं उपांशु' इति प्रातिशाख्यम् । करणवत्=ओष्ठव्यापारयुक्तम् । अमनःप्रयोग=न तु मनःप्रयोगव्यापारमात्रम् । अशब्दं=परैः श्रवणायोग्यम् । ऐआ ५।१।३ सायणः ।

उपांशु पात्नीवग्रहस्य याज्यामाह अग्नीध्रः । २६।३।८.

उपांशुसवनग्रावाणं 'व्यानाय त्वा' इत्यभिमृश्य वाचं विसृजेत होता अग्निष्टोमे प्रातःसवने । ८।३।२.

उपावहरणं सोमस्य अग्निष्टोमे । सोमं क्रीत्वा प्राचीनवंशे नयनम् । तत्र होता सोमोपावहरणीयाः अष्टौ ऋचः अन्वाह । तत्रादौ 'सोमाय क्रीताय प्रोह्यमाणायानुब्रूहि' इत्याहाध्वर्युः । अथ होता भद्रादभिश्रेयः प्रेहि इत्येका, सोम यास्ते मयोभुव इति तृचं सौम्यं गायत्रं, सर्वे नन्दन्ति यशसा इत्येकां, अगन्देव ऋतुभिर्वर्धतु इत्येका, याते धामानि हविषा इति सप्तमीं, इमां धियं शिक्षमाणस्य देवेति वारुण्या परिदधाति । तासां त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमाम् । ३ । १-३.

उभयमन्तरेण पाठः नाम क्रमपाठः । संहितापदक्रमाः । ऐआ. ३।२-६.

उष्ट्रः अमेध्यः अभक्ष्यः । ६।८।६.

उष्ट्रस्य सृष्टिः प्रजापतेः रेतसः प्रदीप्तस्य भस्मनः प्रकाशात् । १३ । १० । २.

उष्णिक्त्वं संपादनीयं 'गायत्रीषु' इति शब्दे द्र० महाव्रते निष्केवल्ये औष्णिहतृचाशीतौ । ऐआ. ५ । ११ । २ सायणः ।

ऊतयः नाम दृष्टयश्च आहुतयश्च । १ । २ ।४.

ऊरुः ऊर्ध्वभागः, सक्थि च अधोभागः इति भेदः

३१।१।२ सायण°.

ऊरू महाव्रते निष्केवल्यस्य । इन्द्राग्नी युव सु न इति तृचम् । तत्र द्वितीया सप्तपदा, द्वादशी त्रिष्टुप्, इतरा षट्पदा । तत्र द्वितीया ऋच आदिमपादत्रयेण गायत्रीं कुर्यात्, उत्तरैश्चतुर्भि पादै अनुष्टुभ कुर्यात् । द्वादशीं त्रिष्टुभं पञ्च शंसेत् । इतरास्तु दश गायत्री कार शंसेत् । निविद्धान सूक्त प्रयोमहे मन्दमाना, निविदश्च (३।१-२०) इन्द्रो देव सोम पिवतु इत्यादय । सूक्त बनेन वायो इत्यर्धर्चे, यो जात एव इति पञ्चदशर्चे, त्यमूषु वाजिन तृच, इन्द्रो विश्व विराजति इत्येकपदा शाखान्तरस्था, इन्द्र विश्वा अवीवृध इत्यष्टर्चे आनुष्टुभ, तत्र आद्यन्तयोरर्धर्चयो॰ यथाम्नातपाठेन शंसन, मध्यमाना तु चतुर्दशानामर्धर्चाना व्यतिषङ्गेण शसन, यथा प्रथम: अर्धर्च यथाम्नात शस्तव्य, तृतीयपादस्य सयोजन द्वितीयस्या ऋच प्रथमपादेन इत्येकानुष्टुप् सपन्ना । तत प्रथमायाश्चतुर्थे पाद द्वितीयस्या द्वितीयपादेन संयोज्य प्रथमार्धर्चं कुर्यात्, ततो द्वितीयस्यास्तृतीय पाद तृतीयस्या प्रथमपादेन संयोज्य द्वितीयमर्धर्चं कुर्यात्, सेय द्वितीया अनुष्टुप् । एवमुत्तरत्रापि एकैकपादा-तिरतत्वेन द्वौ द्वौ पादौ सयाज्य अर्धर्चान् कृत्वा ताद्दशाभ्यामर्धर्चाभ्या एकैका अनुष्टुप् सपादनीया । उत्तम अर्धर्चस्तु यथाम्नात एव शस्तव्य इति । पिबा सोममिन्द्र मन्दतु त्वा इति पच, योनिष्ट इन्द्र सदने इति षड्ऋच, तत्र आदिमाश्चतस्र शस्त्वा पञ्चमीं शंसेत् । पञ्चम्या परिदधाति तथा निष्केवल्यस्य परिसमाप्ति । ऐआ १।२०-२१, ५।१२।१-२

ऊर्णास्तुका नाम अवि (मेंढा) सबन्धिन दीर्घा रथा लोमा । ५।२।२८ सायण ।

ऊरूध्यगोह=पशो पुरीषस्यापनार्थे अवट खनति यत्रो । ७।१।८-९.

ऋक्तो यज्ञभ्रवप्रायश्चित्त भू स्वाहा इति गार्हपत्ये जुहुयात् । २५।७।२

ऋक्च व्यतिमर्शविहरण वालखिल्याना । १ सुक्ते १ ऋक्+२ सूक्ते२ ऋक्,१ २।१+१।२ इति रीत्या सर्वत्र । २९।८।९ सायण.

ऋग्म: नाम ऋच मिनोति मिमाति मीनाति वा । ऋचा युक्त इत्यर्थ । ऋक्शिरस्क प्रैषमन्त्र इति प्रकरणबलात्सिद्धो यौगिकार्थ । २२।४।६.

ऋग्वेदस्य मण्डलर्षय प्राण एवेति उपासना । ते च शतर्चिन माध्यमा. गृत्समद विश्वामित्र, वामदेव: अत्रय भरद्वाज, वसिष्ठ प्रगाथा पावमान्य क्षुद्रसूक्ता. महासूक्ता इति । ऐआ. २।९-१०.

ऋग्वेदस्य हौत्रत्व समाख्याबलात् मीमासाया विचारितम् । ऐब्राउपक्रमे सायण ।

ऋचा शौन शेपाख्यानगताना प्रतिगर: 'ओम्' इति । ३१।६।१२-१३.

ऋतुग्रहयागविधि. 'ऋतुयाजैश्चरन्ति' । ९।५।१.

ऋतुग्रहा द्वादश । तत्र मैत्रावरुणेन प्रेषिता होता पोता नेष्टा अग्नीत् ब्राह्मणाच्छसी प्रशास्ता अच्छावाक अध्वर्यु गृहपतिश्च इत्येते षड्ग्रहेषु 'ऋतुना सोम' इति याज्याया पठन्ति, सप्तमादिदशमान्तेषु चतुर्षु ग्रहेषु 'ऋतुभि सोम' इति, एकादशद्वादशयोस्तु 'ऋतुना सोम' इति पठन्ति । ऋतुयाजाना नानुवषट् कुर्यात् । ९।५।२-७

ऋतुयाजेषु अग्निष्टोमे मैत्रावरुण प्रैषमन्त्र पठित्वा होतर्यज इति प्रेष्यात । होत्रादयश्च याज्या प्रैषमेव पठित्वा तदन्ते वषट्कुर्वन्ति । षडहे षडऽहनि तु ऋग्मेभ्योऽपि उभय कुर्वन्ति । २२।४।६ सायण ।

ऋतुयाजेषु मैत्रावरुणेन प्रैषमन्त्रमुच्चार्य ऋच पठित्वा प्रैष कर्तव्य, होत्रादिभिरपि प्रैषमन्त्र पठित्वा ऋच मुच्चार्य वषट्कार कर्तव्य ' तस्मात् ऋग्मेभ्य एवाधि प्रेषितव्य ऋग्मेभ्योऽधि वषट्कृत्य " इद सर्वं षडहे षडऽहनि ।२२।४। ६

ऋतुयाजौ द्वौ द्वौ पोतुर्नेष्टुश्च भवत उक्थ्ये क्रतौ । अग्निष्टोमऽप्येवम् । होतुरपि द्वावेव ऋतुयाजौ । तत्र प्रथम सप्तमश्च होतु, द्वितीयोऽष्टमश्च पोतु, तृतीयो नवमश्च नेष्टु इति । १५।६।६.

ऋतुयाज्या द्वादश क्रमेण होता पोता नेष्टा अग्नीत् ब्राह्मणाच्छसी प्रशास्ता होता पोता नेष्टा अच्छावाक: अध्वर्यू (अध्वर्यु प्रतिप्रस्थात्रा सह) गृहपतिश्च पठन्ति

अग्निष्टोमे ।२४।४।२.

. ऋतुयाज्यापठनार्थे मैत्रावरुणः होत्रादीन् प्रेष्यति अग्निष्टोमे । २४।४।२ सायणः ।

ऋश्यस्य पशोः सृष्टिः प्रजापतेः रेतसः प्रदीप्तस्य भस्मनः सकाशात् । १३।१०।२.

ऋषयः अश्वमेधकर्तृणां पुरोहिताः 'ऐन्द्रमहाभिषेकफलोदाहरणानि' इत्यत्र द्र० ।

एकधनासु अप्सु आवर्तनं प्रतिदर्शनं इत्यादिक्रियायुक्तासु सतीषु होता अपोनप्त्रीया ऋचः आववृत्ततीरधनु इत्यादीरन्वाह 'अपोनप्त्रीयं सूक्तं' इत्यत्र द्र० । ८।२।१-२७.

एकपदाः षष्ठेऽहनि वालखिल्याना प्रगाथेप्रगाथे एकैका अन्तेअन्ते प्रक्षेपणीयाः । ताश्च पञ्च । इन्द्रो विश्वस्य गोपतिः, इन्द्रो विश्वस्य भूपतिः, इन्द्रो विश्वस्य चेतति, इन्द्रो विश्वस्य राजति, इन्द्रो विश्वं विराजति इति । तत्र चतस्रः शाखान्तरे दशमेऽहनि पठिताः । पञ्चमी तु शाखान्तरे महाव्रते पठिता । तास्ततः अत्रानेतव्याः । २९।८।४-६ सायणः ।

एकविंशस्तोमः चतुर्थेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे । २१।४।१-२.

एकविंशस्तोमस्य विषुविः । १४।४।१-२ सायणः ।

एकाहेषु अग्निष्टोमेषु असर्वपृष्ठेषु ऐकाहिका एव होत्रकाः । ३६।४।१.

एतं ह्येव बह्वृचा महत्युक्थे मीमांसन्ते, एतमग्नावध्वर्यवः, एतं महाव्रते छन्दोगाः । ऐआ. ३।१।११.

एवयामरुत सूक्तं वैश्वदेवशस्त्रे षष्ठेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे, प्रवोमहे मतयो यन्तु । सहचरसूक्तमिदम् । २२।१०।१-४

एवयामरुते अच्छावाकीयशस्त्रे षष्ठेऽहनि न्यूङ्खः प्रवोमहे इत्यत्र । ३०।४।१-२.

ऐकाहिकाः परिधानीयाः । मैत्रावरुणस्य प्रातःसवने, ते स्याम देव वरुण, माध्यंदिने नू ष्टुत इन्द्र नू गृणान, तृतीयसवने इयमिन्द्रं वरुणमष्ट मे, ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रातःसवने स न इन्द्रः शिवः सखा, माध्यंदिने एवेदिन्द्रं वृषणं, तृतीयसवने बृहस्पतिर्नः परि पातु । अच्छावाकस्य प्रातःसवने गोमद्धिरण्यवत्, माध्यंदिने शुनं हुवेम मघवान, तृतीयसवने उभा जिग्यथुर्न परा । २७।५।१-५ सायणः ।

ऐतरेयं ब्राह्मणमारण्यकं च कस्य चिद् बहुपत्नीकस्य इतरायाः नामवत्याः पुत्रेण महिदासेन भूदेवतायाः अनुग्रहात् लब्धं, इति ऐतरेयकं इत्युच्यते । उपक्रमे सायणः ।

ऐतशप्रलापो नाम सप्ततिसंख्याकपदसमूहः । अयमेव अग्नेरायुः नाम अयातयामः नाम मन्त्रकाण्डम् । तत्र षष्ठेऽहनि ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे कुन्तापोत्तरं पदावग्राहं निविद्वत् शस्यते । उत्तमेन पदेन प्रणौति (अन्ते पदे प्रणवः) । एता अश्वा आप्लवन्ते, प्रतीपं प्रातिसत्वनं, इत्यादिः । ऋग्वेदखिले । तत्र अष्टादशपदान्येव शंस्तव्यानि इति के चित् । तं हैके भूयांसं शंसन्ति सर्वाण्येव । स न निषेधेत् यावत्कामं शंस इत्येव ब्रूयात् । ३०।७।१-१५.

ऐन्द्रः महाभिषेकः पुरुषार्थः । तत्र शपथदानं पुरोहितेन ।३९।१।१-२। शपथग्रहणं क्षत्रियेण ।३। संभाराः ३९।२।१-४, ३।१। चमसे पात्र्यां वा वानस्पत्यान् औषधांश्च संभारान् समोप्य दध्यादि अभ्यानयेत् । ततः चमसादिः भूमौ प्रतिष्ठापनीयः । ३९।३।१। अभिमन्त्रणं आसन्द्याः । १-२। आरोपणं क्षत्रियस्य आसन्द्यां ।३-४। अभ्युत्क्रोशनं ।५। अभिमन्त्रणं ।६, ३९।४।१। अभिषेकः ।२। अभिमन्त्रणं। ३९।५।१-२। दक्षिणादानं ।३९।६।२। सुराकंसं क्षत्रियहस्ते आदधाति ।३। सुरापानं क्षत्रियेण । ४-७ । अभिमन्त्रणं । ६-७, अभिषेकप्रशंसा । ३९।७।९। (एतेषां क्रियाणां विवरणं तत्रतत्र शब्दे द्रष्टव्यम्)।.

ऐन्द्रमहाभिषेकः क्षत्रिययज्ञाङ्गः । उदवसानीयायां संस्थिताया अभिषिञ्चन्ति ।३७।१।२। संभाराः ।३। आसन्द्याः प्रतिष्ठापनं ।४। व्याघ्रचर्मास्तरणं ।३७।२।१। अभिमन्त्रणं आसन्द्याः ।२-३। आरोहणं आसन्द्यां ।३-८। ब्रह्मशान्तिमन्त्रवाचनं ।९-११। अभिषेकः ।३७।३।१-९ । होमः अभिषेकाङ्गम् । १०। प्रशंसा ।३७।४।१-७। सुराकंसं क्षत्रियहस्ते आदधाति पुरोहितः ।

८-९। शान्तिवाचनं।१० ११। सुरापाने, सुराशेषदाने मितोय।१३-१४। अवरोहः।३७।५।१-२। प्रत्यवरोहमन्त्रः।३-४। नमस्कारो ब्रह्मणे। ५-६। वरदानं।७। समिदाधाने आह्वनीये।८-१०। अभ्युत्क्रमणं।११ १२। द्विगुपस्थानं।१३, ३७।६।१। आभिजाणां व्यपनुत्तिः। ८। प्रपदहोमः।९, ३७।७।१-४। आशीर्वादमन्त्रपाठः। ५-७। ऋत्विजा अभिषेकपरिज्ञानाभावे निन्दा।८। प्रशंसा।९-१०। ('अभिषेकः उदवसानीयोक्तं' इति शब्देपि द्रष्टव्यम्।तत्तत्पदार्थविवरणं तु तत्तच्छब्दे द्रष्टव्यम्.)

ऐन्द्रमहाभिषेकफलोदाहरणानि अमुना पुरोहितेन अमुष्य राज्ञोऽभिषेकः कृतः, तेन स राजा समन्त पृथिवीं जयन् परीयाय अश्वेन च मेध्येन ईजे.-इ.

पुरोहिताः	राजानः	
तुरः कावषेयः	जनमेजयः परिक्षितः	३९।७।१-३
च्यवनः भार्गवः	शार्यातः मानवः	४
सोमशुष्मा वाजरत्नायनः	शतानीकः सात्राजितः	५
पर्वत।रदौ	आम्बाष्ठ्यः	६
,,	युधाश्रौष्टिः औग्रसैन्यः	७
कश्यपः	विश्वकर्मा भौवनः	८-१०
वसिष्ठः	सुदाः पैजवनः	११
संवर्तः आङ्गिरसः	मरुत्त आविक्षितः	१२-१४
उदमयः आत्रेयः	अङ्गः वैरोचनः	३९।८।१-८
दीर्घतमा मामतेयः	भरतः दौष्यन्तिः	३९।९।१-७

ऐन्द्रमहाभिषेकविद्याप्राप्तिफलोदाहरणानि। बृहदुक्थः आचार्यः दुर्मुखाय पाञ्चालाय प्रोवाच। ३९।९।८। विद्याप्राप्तिफले प्रत्युदाहरणं, राजा अभिषिक्तः सन् जिगाय। परस्तात् पुरोहित सोऽप्रमानयाचके, तेन पराजिग्ये इति। स च राजा आत्यरातिः जानतपिः ३९।१०।१। यज्ञाङ्गाभिषेकविद्यावतः उदाहरणं तु जनमेजयः पारिक्षितः। अभिषेकान्तक्षत्रियवागोदाहरणमपि जनमेजयः पारिक्षित एव। ऋत्विजा च तादृशविद्याज्ञाना निन्दा। ३७।७।७-१०।

ऐन्द्रमहाभिषेकविद्यावते पुरोहिताय न द्रुह्येत। ३९।९।११.

ऐन्द्रमहाभिषेकविद्यावते पुरोहिताय अत्यरातिर्जानतपिर्दुद्रोह। तेन स पराजिग्ये। ३९।१०।९.

ऐन्द्रवायवः ग्रहः द्विदेवत्यः इन्द्रतुरीयः। पुरोऽनुवाक्ये द्वे अनुष्टुभौ इति के चित्, गायत्र्यौ सिद्धान्तः। वायवायाहि, ऐन्द्रवायवी इन्द्रवायू इमे सुता उप प्रयोभिरागतम्। याज्ये द्वे, गायत्र्यौ इति के चित् परंतु वायवी अग्रं पिबा मधूनां, ऐन्द्रवायवी शतेनानो अभिष्टिभिः इत्येव गायत्र्यौ इति सिद्धान्तः। ९।२।३-६। भक्षमन्त्रः एष वसुः पुरूवसुः-उपहूता वाक् सह प्राणेन०। भक्षणं पुरस्तात् प्रत्यञ्चम्। ९।३।३-८.

ऐन्द्राग्नं ग्रहं अध्वर्युः इन्द्राग्नी आगतं सुतं इति गृह्णाति। तदर्थं अच्छावाकस्य आज्यम्। १०।५।१७.

ऐन्द्राग्नग्रहस्य आज्यशस्त्रस्य याज्या अग्र इन्द्रश्च दाशुषो इति विराट् त्रयस्त्रिंशदक्षरा। १०।५।१२, १७.

ऐशान्या दिशः अपराजितत्वे आख्यायिका। देवासुरयुद्धे अन्यासु दिक्षु देवाना पराजयः, ऐशान्यां तु न पराजयः किंतु जय एवेति तस्यास्तात्पर्यम्। ३।३।५-६.

ओकः—गृहम्। ४०।३।६.

ओषधीः शतविचक्षणाः = शतशाखासहिताः। ४०।४।५.

औदुम्बरः चमसः ऐन्द्रमहाभिषेके पुरुषार्थे। ३९।३।१, यज्ञाङ्गे। ३७।३।१.

औदुम्बरः वाणः शततन्तुः महाव्रते तन्तुवाद्यविशेषः। ऐआ. ५।४।१.

औदुम्बराणि प्रैङ्खस्य काष्ठानि पालाशानि वा महाव्रते माध्यंदिने। ऐआ ५।३।४.

औदुम्बराणि फलानि क्षत्रिय यज्ञे फलचमसार्थम्। ३५।४।२, ३५।६।१.

औदुम्बराणि फलानि चमसे पात्र्यां वा समोप्यानि ऐन्द्रमहाभिषेके। ३९।२।१-२, ३।१

औदुम्बरी आसन्दी ऐन्द्रमहाभिषेके पुरुषार्थे। ३९।३।१। यज्ञाङ्गे। ३७।१।३.

औदुम्बरीं आसन्दीमधिरोहति उद्गाता महाव्रते। ऐआ. १।८।१०-१२, ५।४।१६.

औदुम्बरीं शाखा समन्वारभन्ते सर्वे 'इषमूर्जमन्वारभामहे' इति चतुर्होतृमन्त्रव्याख्यानरूपशस्त्रकाले द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसग्रहे। २४।५।१-५.

औदुम्बरी शाखा अलीयसी अभिषेकार्था। ३७।१।३, ३९।३।१.

औदुम्बरेण स्रुवेण होता आग्नीध्रीये तिस्र आज्याहुतीर्जुहोति मरुत्वतीये शस्त्रे सस्थिते महाव्रते। 'आज्याहुतीः' इति शब्द द्र०। ऐआ. ५।१।१०-१३.

औदुम्बर्या आर्द्रया शाखया सपलाशया यजमानमभिषिञ्चति ऐन्द्रमहाभिषेके। ३७।३।१-९, ३९।९।२.

औद्गात्र साम्ना (सामवेदेन) क्रियते। २५।७।३-४.

औष्णिही तृचाशीतिः अथ सूददोहाः महाव्रते निष्केवल्ये शस्त्रे। य इन्द्र सूक्तं (१-२३), इन्द्रः सुतेषु सूक्तं (१-२३), तमभिप्रगायत सूक्तं (१-१३), तत्र अन्त्यामुद्धरेत्, इन्द्राय साम गायत सूक्तं (१-१२), सखाय आशिषामहि सूक्तं (१-३०), तत्र अन्तिमतृचमुद्धरेत्, य एक इद् विदयते तृचः, आयाह्यद्रिभिः सुतं तृचः, यस्य त्यच्छम्बरं मदे तृचः। वक्ष्यमाणासु सर्वासु गायत्रीषु उष्णिक्त्वं संपादनीयम्। यदिन्द्राह यथा त्वं इति सूक्तं गायत्रं, प्र सम्राजं चर्षणीनां सूक्तं गायत्रं तत्र उत्तमामुद्धरेत्, सुरूपकृत्नुमूतये सूक्तं गायत्रं, आ त्वेता नि षीदत इति सूक्तं गायत्रं, युञ्जन्ति ब्रध्नमरुषं इति सूक्तं गायत्रं, एन्द्र सानसिं रयिं इति सूक्तं गायत्रं, इन्द्रेहि मत्स्यन्धसः इति सूक्तं गायत्रं, य आनयत्परावतः इति सूक्तं गायत्रं अत्र उत्तमास्तिस्र उद्धरेत्, रेवतीर्नः सधमादः इति तृचः गायत्रः। अत्र १२० गायत्र्यः उष्णिक्त्वेन संपादिताः सत्यः ११४ उष्णिहः संपद्यन्ते, स्ततःसिद्धा उष्णिहः १२६, इति औष्णिही तृचाशीतिः (८० × ३ = २४०) संपद्यते। तदन्ते सूददोहाः। ऐआ. ५।१।३।१-२.

कक्षन्तः प्रगाथाः अदरदः शस्त्रेषु ककुप्सात्मनाः मैत्रावरुणशंसत्वात् आरम्भणीयाः। यच्छक्रमिन्द्र व्यावयं,

यत्नन्यो अतसीनां, कदूत्वस्याकृतं इति। २९।५।१-४.

कन्यादानं आत्रेयः उदमयः अङ्गराजपुरोहितः दशसहस्राणि निष्ककण्ठीः आढ्यकन्याः अदात्। ३९।८।६.

कपालनाशे (हरवल्यास) प्रायश्चित्तं 'आश्विनी इष्टिः' इत्यत्र द्र०। ३२।८।२.

कयाशुभीय सूक्तं पञ्चदशर्चं कया शुभा सवयसः सनीळाः इति। इदमेव संज्ञानसूक्तं नाम, इन्द्रोऽगस्त्यो मरुतस्ते समजानत (तथा एतेन ऐकमत्यमभूत्), संतानिसूक्तं इदमेव संतानकरत्वात्, आयुष्यसूक्तं चेदं आयुष्करत्वात्। द्वादशाहे छन्दोमप्रथमेऽहनि मरुत्वतीये शस्त्रे इदमुपास्य सूक्तम्। २३।१।१३-१६.

करम्भः सवनीयपुरोडाशेषु द्वितीयं हविः। मन्थं संयुक्त करम्भः इत्याचक्षते। व्रीहिधानाना सक्तवः मन्थः सन् करम्भः। (पाण्यात किंवा दह्यांत कालविलेलें भाताच्या लाह्यांचें पीठ) ८।५, ८।६।१। तस्य याज्या 'पूषण्वान् करम्भमस्तु' इति। ८।६।५.

कलिः शयानो भवति। ३३।३।४ (बेसावधपणे झोपा काढणें म्हणजे कलि).

कवषस्य ऐलूषस्य आख्यायिका अपोनप्त्रीयसूक्तप्रशंसार्था। ऋषयो वै सरस्वत्या सत्रमासत। ते कवषमैलूषं सोमादनयन् दास्याः पुत्रः कितवोऽब्राह्मणः, कथं नो मध्येऽदीक्षिष्टेति, तं बहिर्धन्वोदवहन् अत्रैनं पिपासा हन्तु, सरस्वत्या उदकं मा पादिति। स बहिर्धन्व उदूळ्हः पिपासया वित्त एतदपोनप्त्रीयमपश्यत् प्र देवत्रा ब्रह्मणे गातुरेतु इति। तेनापां प्रियं धामोपागच्छत्। तमापोऽनूदायन् तं सरस्वती समन्तं पर्यधावत्। तस्माद्धाप्येतर्हि परिसारकमित्याचक्षते यदेनं सरस्वती समन्तं परिससार। ते वा ऋषयोऽब्रुवन् विदुर्वा इमं देवाः, उपेमं ह्वयामहे इति तथेति, तमुपाह्वयन्त। ८।१।१-४.

कश्यपगोत्रजब्राह्मणरहितं यज्ञ जनमेजयस्य कं। ३५।१।२.

काण्डवीणाः पत्न्यो वादयन्ते महाव्रते। ऐआ. ५।५।१३.

काम्येन निरयष्टिः इति भृमांसकाना डिण्डिमः।

१।२।१६ सायण ।

कारव्या नाम ऋच कुन्तापसूक्ते चतस्र । ता पच्छ शस्तव्या, तासु निनर्द । इन्द्र कारुमबूबुधत् इत्याद्या । ३०।६।१६-१८.

काल उपसदा अग्निष्टोमे । दिनत्रये सुपूर्वाह्ने स्र पराह्न ।४।६।७

काल दीक्षणीयाया आमावास्येन वा हविषेष्ट्वा पौर्णमासेन वा तस्मिन्नेव हविषि तस्मिन् बर्हिषि दीक्षित (तस्मिन्नेव दिने इत्यर्थ)। स एका दीक्षा (एक प्रकार)। सोमपूर्वमेवाधान इति द्वितीय प्रकार । १।१।१२.

काल द्वादशाहस्य । चैत्रिरयोर्मासयोर्दीक्षित। १९।४।१-३ । आपूर्यमाणपक्षेषु यजन्ते । १९।५।८

काल प्रातरनुवाकस्य । महति रात्र्ये, पुरा वाच प्रवदितो, पुरा शकुनिवादात्, अध्वर्युणा उपा कृते । ७।५।८-१५

किंपुरुष अभेध्य अमक्ष्य ।६।८।६

किरिश नाम राजा । तस्य पुत्र सुत्वन्। स च सुत्वा भार्गायण भर्गस्य गोत्रापत्यम् । ४०।५।१८

कीकसा = पार्श्वे स्थिता मांसखण्डा । ३१।१।२ सायण ।

कीर्तिकामस्य महाव्रते आग्यशस्त्र, अनोभ्याश समिधा इति द्वादशर्चम् । ऐआ १।१।१५

कुन्तापसूक्त निशहत्र षष्ठऽहनि ब्राह्मणाच्छंसिशस्ये वृषाकपेरुत्तरम् । तत्रेतिहास, " छन्दसा वै षष्ठेनाह्ना आप्ताना रसोऽत्यनेदत् (अतिक्रम्यागच्छत्) स प्रजा पतिरबिभेत् पराडय रसा लोकान् अत्येष्यतीति, त परस्ताच्छ दोभि पर्यगृह्णात्, नाराशस्या गायत्र्य, रैभ्या त्रिष्टुभ, पारिक्षित्या जगत्य, कारव्यया अनुष्टुभ । तत् पुनश्छ द सु रसमदधात् " इति । ३०।६।१ २। नाराशंसी शसति इद जना उपश्रुत इत्याद्यास्तस । ३ ६ । रैभी शसति, वच्यस्व रेभ वच्यस्व इत्याद्या स्तिस्र । ७ ९ । पारिक्षिती शसति, राज्ञो विश्वजनी नस्य इत्याद्याश्चतस्र ।१० १५। कारव्या शसति, इन्द्र कारुमबूबुधत् इत्याद्याश्चतस्र । नाराशंस्यादिषु कारव्यान्तासु न्यूङ्खो नास्ति । निनर्दस्तु कर्तव्य । १६ १८ । दिशा क्लृप्ती शसति, य सभेयो विदथ्य इत्याद्या पञ्च ता अर्धर्चश शसति । १९-२२ । जन कल्पा शसति, योऽनाक्ताक्ष इत्याद्या षड् अर्धर्चश शसति । २३ २४ । इन्द्रगाथा शसति, यदिन्द्रादो दाशराज्ञे इत्याद्या पञ्च, अर्धर्चश शसति । दिशा क्लृप्त्यादिषु न्यूङ्खनिनर्दौ न स्त । २५ २६

कुम्ब्या = आचारशिक्षणरूपा ऋक् । ब्रह्मचार्यसि अपोऽशान । कर्म कुरु दिवा मा स्वाप्सी इत्यादि । ऐआ. २।२८।८ सायण

कुष्ठा = कोणा । ए़आ ५।३।८ सायण ।

कुहू = या उत्तरा अमावास्या सा (सा नष्टेन्दुकला कुहू इत्यमर)। ३२।९।३

कूर्चान् होत्रका समारोहन्ति प्रशा च महाव्रते दर्भासनानि । ऐआ ५।४।१६

कृत सम्पद्यते चरन्, चरैव । ३३।३।४.

कृन्तत्र छन्दस छेद । २३।१।१३

कृष्णाजिनं दीक्षितसस्कार । उन्मुच्य कृष्णाजि नमवभृथमभ्यवैति । १।३।१७ १८.

कौषारव = कुषारो कुषारवस्य वा पुत्र मैत्रेयो महर्षि परिमरमन्त्रज्ञानवान् आसीत् । ४०।५।१८

क्रम । सहितापदक्रमोपासना । ऐआ ३।१ ६.

क्रय सामस्य प्राच्या दिशि अतिष्ठाय । ३।१।१

क्लोमा = हृदयपार्श्ववर्ती मांसखण्ड । ३१।१।२ सायण ।

क्षत्र नाम मानसात्वादस्य शौर्यम् । ४०।१।४ सायण ।

क्षत्रिययज्ञ उक्थ्यसस्थ एव पञ्चदशस्तोम इति क चित् । वस्तुतस्तु ज्योतिष्टोमे एवाग्निष्टोम स्यात् । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । ३६।४।२ ६

क्षत्रिययज्ञे विशेष । दययजनयाचन आदित्य प्रार्थन । दीक्षादिने पूर्वाह्ने उद्यन्तमादित्यमुपतिष्ठेत ' इद श्रेष्ठ ज्योतिषा ज्योतिरुत्तमं० ' ऋक्, ' देव सवितर्देव यजन मे देहि ' इति यजुश्च । ३४।२।१-२.

इष्टापूर्तस्यापरिज्यानिः नाम होमः पुरस्ताद्दीक्षायाः चतुर्गृहीतमाज्यं आहवनीये ' पुनर्न इन्द्रो मघवा ददातु ब्रह्म पुनरिष्टं पूर्तं दात् स्वाहा ' इति । ३४:३।१-२ । अथ अनूबन्धायाः समिष्टयजुषामुपरिष्टात् ' पुनर्नो अग्निर्जातवेदा ददातु क्षत्रं पुनरिष्टं पूर्तं दात् स्वाहा ' इति । ३-४ । अथवा ' ब्रह्म प्रपद्ये ब्रह्म मा क्षत्राद् गोपायतु ब्रह्मणे स्वाहा ' इति पूर्वहोममन्त्रः, ' क्षत्रं प्रपद्ये मा ब्रह्मणो गोपायतु क्षत्राय स्वाहा ' इत्युत्तरहोममन्त्रः, ३४।४।१-७ । आहवनीयोपस्थानं पूर्वहोमादनन्तरं ' नैन्द्राद्देवताया एमि न त्रिष्टुभश्छन्दसः ' इत्यादिना । ३४।५।१-४ । उत्तरहोमादनन्तरं नाग्नेर्देवताया एमि न गायत्र्याश्छन्दसः ' इत्यादिना । ३४।६।१-४ । दीक्षितस्यावेदनं, ' अदीक्षिष्टायं ब्राह्मणोऽसौ अमुष्य पुत्रः ' इत्यादिर्ब्राह्मणमन्त्र एव । ब्राह्मणप्रवरापेक्षायां तु पुरोहितस्यार्षेयेण ३४।७।१-४ । यजमानभागः दीक्षणीयादिषु ब्रह्मणे परिहर्तव्यः, अग्नौ हैके जुह्वति ' प्रजापतेर्विभान्नाम लोकस्तस्मिंस्त्वा दधामि सह यजमानेन स्वाहा ' इति । तत्तथा न कुर्यात् । ३४।८।१-६ । फलचमसः । न्यग्रोधस्यावरोधाः फलानि औदुम्बराणि आश्वत्थानि प्लाक्षाणि च अभिषुणुयात् । क्षत्रियस्य सोऽयं फलभक्षः, न सोमभक्षः । ३५।१-५, ३५।६।१-३ । फलचमसस्य प्रयोगः । सोमक्रयात् प्राक् न्यग्रोधावरोहान् औदुम्बराश्वत्थप्लाक्षफलानि क्रयेण संपादनीयानि । सोमाभिषवे जाते न्यग्रोधादि द्रव्यं द्वेधा विभज्य एकं भागं माध्यंदिनाय अवस्थाप्य अपरं भागं अभिषुणुयात् । ३५।६।४ । सोमचमसोन्नयनं कृत्वा फलचमसमुन्नयेत् । तस्मिन् द्वे दर्भतरुणके प्रास्ते स्याताम् । वषट्कृते तयोरेकं अन्तःपरिधि प्रास्येत् आ दधिक्राः शवसा ' इति ऋचा सस्वाहाकारया । सोमचमसाहरणकाले यजमानचमसमाहरेत्, भक्षणार्थं सोमचमसोद्ग्रहणकाले फलचमसमुद्गृह्णीयात् । इळामुपहूय यदा होता सोमचमसं भक्षयेत् तदा यजमानः सोमचमसं भक्षयेत् । भक्षमन्त्रश्च ' यदत्र शिष्टं रसिनः सुतस्य ' इति ब्राह्मणे पठितः । ३५।७।१-४ । आत्मस्पर्शः भक्षणोत्तरं शं न एधि हृदे पीतः प्राण आयुर्मोषधे सोम तारीः ' इति । ५। फलचमसाप्यायनं मन्त्रद्वयेन 'आप्यायस्व समेतु ते ' ' सं ते पयांसि समुयन्तु वाजाः ' इति ।७। आसादनं प्रकम्पनं सोमचमसवत् । ३५ । ८ । १ । अथ नाराशंसस्य फलचमसस्य भक्षणं 'नराशंसपीतस्य देव सोम मतिविद ऊमैः पितृभिर्भक्षितस्य भक्षयामि ' इति मन्त्रेण प्रातःसवने । ' नराशंसपीतस्य० ऊर्वैः पितृभिर्भक्षितस्य भक्षयामि' इति माध्यंदिने । नराशंसपीतस्य० काव्यैः पितृभिर्० ' इति तृतीयसवने । ३५।८।१। आत्मस्पर्शः आप्यायनं च पूर्ववत् । माध्यंदिने तृतीयसवने च प्रातःसवनवत् सोमचमसावृता च । ५-६ । स्तोत्रशस्त्रेषु विशेषः, प्रातःसवनं तृतीयसवनं च प्राकृतमेव । माध्यंदिने माध्यंदिनः पवमानः अभिजिदादिवत् । पवमाने रथंतरम् । मरुत्वतीयं शस्त्रं, प्रतिपत् ' आ त्वा रथं यथोतये ' तृचः, अनुचरस्तृचः ' इदं वसो सुतमन्धः ' । बृहत् पृष्ठ, इन्द्रनिहवः प्रगाथः ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः प्रकृतिवत् । धाय्याः प्रकृतिवत्, मरुत्वतीयः प्रगाथः 'प्र व इन्द्राय बृहते ' ऐकाहिकः । ३६।१।१-८ । निविद्धानं सूक्तं ' जनिष्ठा उग्रः सहसे ' इत्येकादशर्चं गौरिवीतम् । निष्केवल्यं शस्त्रं प्रतिपत् ' त्वामिद्धि हवामहे,' अनुचरः ' अभि त्वा शूर', धाय्या ' यद्वावान ', सामप्रगाथः ' उभयं शृणवच्च नः ' ।३२।२।१-५। निविद्धानं सूक्तं 'तमु ष्टुहि यः' इति पञ्चदशर्चं भारद्वाजं, बृहत् पृष्ठम् । ३६।३।१-५ । होत्रकाणां शस्त्राणि प्रकृतिवत् । ३६।४।१। अभिषेको दशाहगः । ३७।१-७.

क्षत्रिययज्ञे क्षत्रियः यजमानः स्वान्यायुधानि निधाय ब्रह्मण आयुधानि स्वीकरोति । ३४।१।१९.

क्षत्रिययज्ञे सर्वत्र बृहत् पृष्ठम् । ३६।३।५.

क्षत्रिययज्ञे अग्निप्रणयनीयासु त्रिष्टुप् प्रथमा । ५।२।४-१.

क्षत्रियस्य अभिषेकान्तामिष्टोमयागोदाहरणं जनमेजयः पारिक्षितः । ३७।७।७-९.

क्षत्रियस्य आयुधानि अश्वरथः, कवचः इषुधन्व च । ३४।१।२.

क्षत्रियस्य साक्षाद्भुकस्य स्तः भेषत्वम् ।

३३।२।७ ८.

क्षत्रियस्य सोमभक्ष दधिभक्ष अरुणो वा नेष्ट, किंतु फलचमसभक्ष एव। ३५।३।१ ४.

क्षत्रियस्य सृष्टि प्रजापतिर्यज्ञमसृजत, यज्ञ सृष्टमनु ब्रह्मक्षत्रे असृज्येताम्। ३४।१।१

क्षत्रियात् ब्राह्मणो भूयात् । ३३।३।८

क्षुत्पिपासयो सर्वेष्वेव इन्द्रियेषु भागो भवति। ऐआ. २।२३।५.

क्षुद्रसूक्ता मण्डलस्य मागदृष्टया उपास्या। ऐआ १।१।१ ६.

खरमवेक्षते प्रवर्ग्ये ' गन्धर्व इत्था पदमस्य ' इति, होता। ४।५।३

खरे महावीरस्य सादने अनुवचनीया ऋक् ' सद्यो दस्व महाँ असि ' इति। ४।२।५.

खादिर यूप स्वर्गकामस्य। ६।१।१५

गण्डूपदस्य सृष्टि (गाडूळ-गाडवळ) । सोमाहरणकाले गायत्र्या सोमपालेन नखच्छेदे कृते यानि रनावानि, ते गण्डूपदा अभवन्। १३।२।२

गताश्रिय प्रजातिकामस्य देविकाहवींषि देवाना हवींषि च समुच्चयेन कर्तव्यानि अनुवाक्यापुरोडाशोत्तरम्। १५।४।६, ९.

गर्दभस्य सृष्टि, प्रजापते रेतस प्रदीप्तस्य भस्मन सकाशात्। १३।१०।२

गवय अमेध्य अभक्ष्य। ६।८।२.

गवयस्य सृष्टि गर्दभस्येन। १३।१०।२

गवामयन सत्र षट्यधिकशतत्रयदिनसाध्यम्। प्रतिदिन च अग्निष्टोम-उक्थ्य-षोडशी-अतिरात्राणा सरपानामन्यतमया युक्त सोमयाग एवानुष्ठीयन। तत्र प्रथमे दिवसे अतिरात्र, द्वितीये चतुर्विंशस्तोम उक्थ्य १७।६ ८। अतिरात्र अन्तिम। १७।८।२-८। अभिप्लव षडह। १८।१। षडहा पञ्च १८।१। स्वरसामानि १८।३।१ ४। आभिप्लवषडहा, पृष्ठ्यषडहा १८।३।८। विषुवान्। १८।४-८। विषुवत अवस्तात् परस्ताच्च दशाहद्वयम्। १८।४।४। स्वरसामान त्रयत्रय इति पर्। १८।४ ५। अभिजित् सर्वस्तोम, विश्वजित् सर्वपृष्ठ्य। १८।५।२। महाव्रत १८।८।८।१.

गाथाना प्रतिगर ' एव तथा ' इति शौन - शेपाख्याने राजसूये। ३३।६।१२ १३.

गाथा सर्वलोकस्य प्रसिद्धार्थप्रतिपादिका ऋक्, ' प्रात प्रातरनृत ते वदन्ति पुरोदयाज्जुह्वति येऽग्नि होत्र ' इत्यादि। ऐआ २।१८।८ सायण।

गायत्र प्रात सवन अग्निष्टोमे। २६।२।८

गायत्रतृतीयसवन छन्दोमत्र्यह। २३।७।१२, १७, ४।१४, १९. २४।२।१५, २१

गायत्री अनुष्टुभमसृजत। १९।६।६.

गायत्री अष्टाक्षरा प्रात सवनमुदयच्छत्। १३।४। १-२.

गायत्रीकार शसन नाम पादद्वये अष्टाक्षरे अवसाय अष्टाक्षरतृतीयपादे प्रणव इति। ऐआ ५।१२।२ सायण।

गायत्री छन्द प्रथमेऽहनि षडहे। ३०।१।१-२

गायत्री तृचाशीति महाव्रते निष्केवल्ये शस्त्रे गायत्रीं तृचाशीतिं शसति, अथ सूददोहा। ऐआ १।१९।१। महाँ इन्द्रो य ओजसा इति सूक्त, तत्रान्तिम तृचमुद्धरेत्, पुरोळाश नो अन्धस इति तृच, इद वसो सुतमन्ध इति सूक्त, तत्र प्रथम अन्तिम च तृचमुद्धरेत्, तत्रैव स्वादव सोमा इति ऋचगुच्छस्य, तत्स्थाने 'न ह्यन्य बळाकर' इत्येता प्रत्ययदधाति, जज्ञानो नु शतक्रतु इति ऋक्, पातमावो इति सूक्त तत्रान्त्या मुद्धरेत्, प्रकृतान्यूनाधिक इति सूक्त, आ प्र द्रव इति सूक्तम्। एव २४० गायत्र्य तृचाना अशीति। तत सूददोहा पठनीया। ऐआ ५।१२।२ सायण।

गायत्रीषु उष्णिक्त्वसंपादन महाव्रते निष्केवल्ये शस्त्रे अशीतितृचाशीतौ। यथा, द्वे गायत्र्यौ मिलित्वा पद् उष्णिह सपद्यन्ते। द्वाभ्या गायत्र्या अक्षरचतुष्काणि पर्मर्जन। तेषु एकैक अक्षरचतुष्क पूर्वासु पट्सु गायत्रीषु प्रक्षेप्तव्य योजनीय, एव सर्वास्वपि गायत्रीषु सप्तकेषु उष्णिक्त्व संपद्यते। ऐआ ५।१।१।२ सायण।

गायत्रीषु निविद दधाति। २१।५।९, २२।१।१४, ३।५, ८।१३.

गायत्रीसोमाहरणादिमाहात्म्यज्ञानवान् दानपात्रम्। १३।४।६.

गायत्र्यः द्वितीयस्य त्र्यृचस्य माध्यंदिन वहन्ति। २२।७।१३; ८।६.

गायत्र्यौ तृतीयसवने वैश्वदेवस्य प्रतिपदः तृचस्य उत्तरे द्वे ऋचौ, अनुचरश्च सर्वः गायत्रः। १३।४।३.

गायत्र्यौ माध्यंदिने मरुत्वतीयस्य प्रतिपदः उत्तरे द्वे ऋचौ, अनुचरश्च सर्वः गायत्रः। १३।४।२.

गार्हपत्याहवनीयौ यदि मिथः संसृज्येयातां तदा प्रायश्चित्तं, अग्नये वीतयेऽष्टाकपालं निर्वपेत्। 'अग्न आ याहि वीतये, यो अग्निं देववीतये' इति याज्यानुवाक्ये। आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये वीतये स्वाहा इति। ३२।५।२.

गार्हपत्ये उपशान्ते, आहवनीये च सति सर्वमाहवनीयं भस्मसहितं पात्रे समोप्य गार्हपत्यायतने निधाय अथ प्राञ्चमाहवनीयमुद्धरेत्। ३२।४।८.

गीर्णे आर्त्विज्ये तत्र प्रायश्चित्तं च 'आर्त्विज्यं त्रिविधं' इत्यत्र द्र०। १५।२।१-१०.

गुग्गुलु प्रसिद्धं धूपसाधनम्। ५।२।२८ सायणः।

गृत्समदः मण्डलर्षिः प्राणदृष्ट्या उपास्यः। ऐआ २।१।२-६; १०।१-५.

गृहपतेः भार्यायाः यो प्रतप्रदः, तस्य सव्यौ पादौ ओष्ठार्धं च पशुभागः। गृहपतेर्यो व्रतपदः, तस्य तु दक्षिणौ पादौ ओष्ठार्धं च पशुभागः। ३१।१।२.

गृहपतेः सदं च अनूकं च (पृष्ठवंशश्च वास्तेश्च सास्ना वा) पशुभागः। ३१।१।२.

गोः यमलजनने प्रायश्चित्तं 'यमलजनने' इति शब्दे द्र०। ३२।८।८.

गोः सृष्टिः। देवताः ईश्वरमब्रुवन् 'आयतनं नः प्रजानीहि यस्मिन् प्रतिष्ठिता अन्नमदामेति। ताभ्यो गामानयत्। ता अब्रुवन् न वै नोऽयं अलं' इति। ऐआ २।२२.

गौः देवता पञ्चमेऽहनि षडहे। २२।२।१-५.

गौः मेध्यः। ६।८।२.

गौरमृगः नाम पशुः यस्य शृङ्गे अपि लोमशे। सः अमेध्यः अभक्ष्यः। ६।८।६। स च प्रजापतेः रेतसः प्रदीप्तस्य भस्मनः सकाशात् अजायत। १३।१०।२.

गौरिवीतं षोडशि साम विद्धते 'अभि प्र गोपतिं गिरा' इत्यस्यां ऋचि उत्पन्नम्। १६।२।१, ४.

ग्रहग्रहणं द्विदेवत्यानां एकेनैव पात्रेण। यागस्तु पात्रद्वयेन। ९।३।१.

ग्रहाः प्रातःसवने नव गृह्यन्ते अग्निष्टोमे 'नव प्रातर्ग्रहा गृह्यन्ते' धाराग्रहाः। ११।१।१.

ग्रहाणां द्विदेवत्यानां प्रतिग्रहणे होतुर्मन्त्रास्त एव, मैत्रावरुणः प्रच्छति 'मयि वसुः पुरोवसुः' इत्यादयः। ९।३।२.

ग्रहोक्थं पवमानोक्थं चेति द्वेधा उक्थम्। यत् पवमानस्तोत्रार्थं, तत् पवमानोक्थम्। प्रातःसवने प्रथमं होतुराज्यं, माध्यंदिने मरुत्वतीयं होतुः पृष्ठं, तृतीयसवने वैश्वदेवं होतुः शस्त्र इति पवमानोक्थानि। माध्यंदिने हौत्रकाणां चत्वारि शस्त्राणि ग्रहोक्थानि। ३६।२।४.

ग्रावस्तुत् अग्निष्टोमे माध्यंदिने ग्रावस्तोत्रमन्वाह। तच्च अर्बुदस्य काद्रवेयस्य दृष्टेः। २९।१।१-३। तत्र उष्णीषेण ग्रावस्तुतः नेत्रवेष्टनं।४-७। ग्रावस्तोत्रे ऋचः शतं वा त्रयस्त्रिंशत् वा, अपरिमिताः इति मुख्यः पक्षः।२९।२।१-५। शंसनं च अक्षरशः, चतुरक्षरशः, पच्छः, अर्धर्चशः, ऋक्शः इति पक्षाः; तत्र अर्धर्चशः इति सिद्धान्तः। ६-७। गायत्रीभिश्च जगतीभिश्च।८-९। सर्वेषां नास्ति।१०.

ग्रावस्तुतः स्कन्ध्या मणिकाः तिस्रश्च कीकसाः पशुभागः। ३१।१।२.

ग्रावस्तोत्रीयं 'अभि त्वा देव सवितः' इयं द्वृक् लिः, युञ्जते मनः इति ऋक्, आ तू न इन्द्र इति ऋक्, मा चिदन्यत् इति ऋक्, प्रैते वदन्तु (१-१३), आव ऋञ्जस ऊर्जां (१-८) प्र वो ग्रावाणः (१-४)। ततः यावदभिषुतः सोमो भवति, यावद् वा ग्रहा गृहीता भवन्ति, तावत् स्वादिष्ठया मदिष्ठया इत्यादिपावमानीभिरभिष्टुयात्। ततः 'अप्नरे अधि' इति परिधानीया। के चित्तु 'प्रैते वदन्ति' इति चतुर्दशर्चे अर्बुदसूक्तमेव

ग्रावस्तोत्रीयं, 'प्र वो ग्रावाणः' इति चतुर्ऋचमेवान्ये, गाणगारिमते तु 'आप्यायस्व समेतु ते' इत्यादि अन्यदेव ग्रावस्तोत्रम्। प्रयोगः।

ग्रीवाः महाव्रते पक्ष्याकारत्वेन कल्पितस्य निष्केवल्यशस्त्रस्य। 'ग्रीवा यस्येदमारजः' इति तृचः शाखान्तरीयः पञ्चमे शौनकेन पठितः, तदन्ते सूददोहा। ग्रीवा अर्धर्चशः शंसनीयाः। ऐआ ११।७।२-३,; ५।७।१-५,१४.

घर्मतन्वः नाम 'प्रथश्च यस्य सप्रथश्च नाम' इति तृचः।४।४।२-३.

घर्मसंभरणविधिः। ४।१।१-२। प्रवर्ग्यानुष्ठाने अनुज्ञापनमन्त्रः 'ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः' इति। प्रैषमन्त्रः होतरभिष्टुहि इति। ३.

घर्मस्य स्विष्टकृन्नास्ति तस्यानुवषट्कारेण सिद्धिः। ४।५।६.

घृतयागस्य द्वितीयस्य याज्या वैष्णवी 'उरु विष्णो विक्रमस्व' इति। अग्निष्टोमे माध्यंदिने वैश्वदेवोत्तरं घृतयागौ द्वौ, मध्ये सौम्यश्चरुश्च भवति।१३।८।१.

घृतयागस्य प्रथमस्य याज्या आग्नेयी 'घृताहवनो घृतपृष्ठो अग्निः' इति। १३।८।१.

- घृते चरुः प्रतिष्ठाकामस्य दीक्षणीयायाम्। १।१।८-११.

चक्षुर्वैसत्यं, 'एतदेव मनुष्येषु सत्यं निहितं यच्चक्षुः'। १।१६।१०-११.

चतुर्थमहः आनुष्टुभं पृष्ठ्ये षडहे। २१।४।६.

चतुर्थेऽहनि न्यूङ्खः निष्केवल्ये शस्त्रे 'कुह श्रुत इन्द्रः कस्मिन्' इति सूक्ते, माध्यंदिनीयत्वात् प्रथमे पादे (२१।३।१२) पृष्ठ्ये षडहे। २१।५।१.

चतुर्थेऽहनि न्यूङ्खः प्रातरनुवाके प्रथमे पादे, आज्यशस्त्रे उत्तमावर्जं तृतीये पादे, माध्यंदिने प्रथमे पादे पृष्ठ्ये षडहे। २१।२।१०-१२.

चतुर्थेऽहनि पृष्ठ्यषडहस्य 'न ते गिरो अपि मृष्ये' इति चतस्रः, 'प्र वो महे' इति तिस्रः इति सप्त विराजः अन्यूङ्ख्याः अहीनसूक्तेषु आवापिकाः 'यज्ञा- मह इन्द्र' इत्याद्याः सप्त वैमदीर्यो आवापिकाः। २१।३।१.

चतुर्थेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे वाग् देवता, एकविंशः स्तोमः, वैराजं साम, अनुष्टुप् छन्दः, आज्यशस्त्रं, प्रउगं, मरुत्वतीयं, निष्केवल्यं।२१।४।१-१४। वैश्वदेवं आग्निमारुतम्। २१।५।१-१७.

चतुर्विंशस्तोमस्य विष्टुतिः। १७।६।१ सायणः।

चतुर्विंशं नाम गवामयनस्य द्वितीयमहः आरम्भणीयम्। उक्थ्यो वा अग्निष्टोमो वा १७।६-८। चतुर्विंशः स्तोमः।१७।६।३। उक्थ्यस्य पञ्चदश स्तोत्राणि, पञ्चदश शस्त्राणि, स्तोत्रियाः त्रीणि शतानि षष्टिश्च। अग्निष्टोमः स्यादित्याहुः, अष्टचत्वारिंशाः त्रयः पवमानाः चतुर्विंशानि इतराणि स्तोत्राणि। उक्थ्य एव स्यात्। बृहद्रथंतरे सामनी विकल्पेन। निष्केवल्यशस्त्रे 'तदिदास भुवनेषु' इति बृहद्दिवं सूक्तं शंस्तव्यम्।

चतुर्विंशे अहीनपरिधानीयाभिः परिदध्युः। तत्र मैत्रावरुणः ऐकाहिकाभिरेव सवनद्वये (१-२) परिदध्यात्, ब्राह्मणाच्छंसी प्रातःसवने अहीनगताभिः माध्यंदिने च ऐकाहिकाभिः परिदध्यात्, अच्छावाकः अहीनगताभिरेव परिदध्यात्। २९।७।७-९.

चतुर्विंशे अहीनसूक्तानि माध्यंदिने होत्रकाणाम्। २९।२।८.

चतुर्विंशेऽहनि महाव्रते च प्रातःसवने मैत्रावरुणस्य शस्त्रे 'ता नः शक्रं पार्थिवस्य', ब्राह्मणाच्छंसिनः सुरूपकृत्नुमूतये, अच्छावाकस्य 'आ सु ते सिञ्चत श्रियम्।' ऐआ. ५।१।५ सायणः।

चतुःष्टोमपदस्य निर्वचनं, वसवो रुद्रा आदित्या विश्वेदेवाः इति चतुष्टया देवाः चतुर्भिः स्तोमैः त्रिवृत्पञ्चदशसप्तदशैकविंशैः अस्तुवन् तस्माच्चतुःस्तोमः, स एव चतुःष्टोमः। १४।५।२.

चतुर्होतृमन्त्रः अविवाक्ये दशमेऽहनि. तेषां चित्तिः स्रुगासीऽऽऽत्, चित्तमाज्यमासीऽऽऽत्' इत्यादीनि दशपदानि. तच्छंसनपद्धतिश्च 'अविवाक्यं दशमं' इत्यत्र द्र०। २४।६।३-१२. २४।३-६.

चत्वारः पुरुषा इति बाध्वः ऋषिः 'शरीरपुरुषः, छन्दःपुरुषः, वेदपुरुषः' महापुरुषः इति। ऐआ. ३।१.

चन्द्रमसो वै वृष्टिर्जायते । ४०।५।१५.

चन्द्रमा आदित्याज्जायते । ४०।५।१४.

चन्द्रमा वै अमावास्यामनुप्रविश्यति सोऽन्तर्धीयते । ४०।५।८.

चमसः औदुम्बर. । तत्र दधि, मधु, सर्पिः, आतपवर्ष्या आपः, शष्पाणि, तोक्मानि, सुरा, दूर्वा., इत्यष्टौ द्रव्याणि प्रक्षेप्याणि यज्ञाङ्गराजाभिषेकसंभारेषु । ३७।१।३.

चमसः औदुम्बरः. तत्र वानस्पत्यानि फलानि, औषधानि तोक्मानि, दधि, मधु, सर्पिः, आतपवर्ष्या आपः, इति प्रक्षेप्याणि ऐन्द्रमहाभिषेकसंभारेषु । ३९।३।१.

चमसः होमार्थं भक्षणार्थं च सोमस्य पात्र दीर्घ-चतुरस्र समुष्टिकम् । ३५।६।४ सायणः ।

चयनानुष्ठाननिषेधः पितृआचार्येतरयागे निष्केव-ल्योपासकस्य । ऐआ. ३।१०।१–६.

चराति चरतो भगः (प्राप्त्यर्थे)। ३३।३।३.

चरुः घृते प्रतिष्ठाकामस्य अग्निष्टोमे दीक्षणीयायाम् । १।१।८–११.

चरैव । 'नानाश्रान्ताय श्रीरस्ति इति रोहित शुश्रुम । पापो नृषद् (नरगृहे वर्तमानः अलसः) वरः (अपि) जनः, इन्द्र इत् चरतः सखा ॥ चरैव'। ३३।३।१. 'पुष्पिण्यश्चरतो जङ्घे, भूष्णुरात्मा फले-ग्रहिः । शेरे (शेरते) ऽस्य सर्वे पाप्मानः श्रमेण प्रपथे हताः ॥ चरैव ।' २. 'आस्ते भग आसीनस्य ऊर्ध्व-स्तिष्ठति तिष्ठतः । शेते निपद्यमानस्य चराति चरतो भगः ॥ चरैव'। ३. 'कलिः शयानो भवति संजि-हानस्तु द्वापरः । उत्तिष्ठंस्त्रेता भवति कृतं संपद्यते चरन् ॥ चरैव'। ५.

चर्मवेधनं राजपुत्रेण महाव्रते । ऐआ. ५।५।१३.

चातुर्मास्याना राजसूयोत्पन्नानामपि पृथक् प्रयोगो भवति । ऐआ ५।५।१ सायणः.

चातुर्मास्येषु अग्निमन्थनम् । १४।२।६.

चित् एव आत्मा ब्रह्म । ऐआ. २।२५.

चित्याग्नेः उपस्थानम् । शिरसः, प्रदक्षिणमग्निं निष्क्रम्य अग्रेण यूप पुरस्तात् प्राङ्मुखस्तिष्ठन् अग्नेः शिर उपतिष्ठते 'नमस्ते गायत्राय यत्ते शिरः इति । ऐआ ५।२।२। तेनैव यथेत प्रत्येत्य दक्षिणमुदङ्मुखः पक्षं नमस्ते राथन्तराय यत्ते दक्षिणः पक्षः' इति । ५।२।३। अपरेणाग्निपुच्छमुपक्रम्य प्राङ्मुख उत्तर (पक्ष) 'नमस्ते बृहते यत्ते उत्तरः पक्षः, इति । ५।२।४। पश्चात् प्राङ् पुच्छ 'नमस्ते भद्राय यत्ते पुच्छ यातं प्रतिष्ठाः इति । ५।२।५ दक्षिणतः पुच्छस्य आत्मान 'नमस्ते राजनाय यत्त आत्मा' इति । ५।२।६। इद महाव्रते माध्यंदिने, होता ।

चित्याग्नेरुपस्थानानन्तर होतुः सदःप्रवेशः महाव्रते माध्यंदिने । ऐआ. ५।३।१.

छन्दः षष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि गायत्री २०।१।१–२, द्वितीये त्रिष्टुप् २०।३।१–३, तृतीये जगती २१।१।१–३, चतुर्थे अनुष्टुप् २१।४।१–२, पञ्चमे पङ्क्तिः २२।१।१, षष्ठे अतिच्छन्दाः २२।७।१.

छन्दःपुरुषः वर्णसमाम्नायः । तस्य रसः अकारः, अग्निमीळे इत्यकारादित्वात् । ऐआ. ३।१।२,४.

छन्दांसि गायत्री उष्णिक् अनुष्टुप् बृहती पङ्क्तिः त्रिष्टुप् जगती इति सप्त पूर्वाणि, विराट् द्विपदा अति-च्छन्दा अन्यश्च किंचित् इति चत्वारि उत्तराणि । ऐ-आ ५।४।९ सायणः ।

छन्दांसि पृष्ठ्ये षडहे पृष्ठस्तोत्रशस्त्राधाराणि क्रमेण गायत्री त्रिष्टुप् जगती अनुष्टुप् पङ्क्तिः अतिच्छन्दाः इति । १९।६।६ सायण ।

छन्दोगेभ्यः याग शततन्तुं संस्कृत्य होता प्रयच्छेदिति महाव्रते । ऐआ ५।४।१–७.

छन्दोमप्रथमेऽह्नि आज्यं शस्त्रं २३।१।१–१०। प्रउग ११,। मरुत्वतीयं १२–१९। निष्केवल्यं २०–२१, २३।२।१–५। वैश्वदेवं २३।२।६–१२। आग्निमारुतम् १३–१६। छन्दोमद्वितीयेऽहनि आज्यं त्रैष्टुभं २३।३।६–७। प्रउगं ८–९। मरुत्वतीयं १०–२०। निष्केवल्यं २१–२४, २३।४।१–७। वैश्व-देवं ८–१४। आग्निमारुतं १५–१९। छन्दोमतृतीयेऽ-हनि आज्यं त्रैष्टुभं २४।१।३–८ प्रउगं त्रैष्टुभं ९–१०

मरुत्वतीये ११-१८। निष्केवल्ये २१-२२, २४।२-१-६। वैश्वदेवे ९-१५। आग्निमारुते १६-२१.

छन्दोमाः त्रयः द्वादशाहे अष्टमनवमैकादशेषु अहःसु। प्रथमः चतुर्विंशः, द्वितीयः चतुश्चत्वारिंशः, तृतीयः अष्टाचत्वारिंशः । छन्दोभिः गायत्रीत्रिष्टुब्जगतीभिः स्वाक्षरसंख्याद्वारेण मीयन्ते परिछियन्ते इति छन्दोमशब्दस्य व्युत्पत्तिः । २३।१।८, २४।१-२.

छन्दोविशेषः प्रातरनुवाके अग्निष्टोमे । आग्नेयानि उषस्यानि आश्विनानि च शतशत छन्दांसि, देवतास्तिस्रः, छन्दांसि सप्तच्छन्दसां क्रमश्चात्र गायत्री अनुष्टुप् त्रिष्टुप् बृहती उष्णिक् जगती पङ्क्तिः इति । ७।७।१२-१७ । अत्र व्यूढत्वेऽपि बृहतीमध्यकत्वात् अव्यूढत्वम् । ७।८।९.

जगती अतिच्छन्दसमसृजत । २९।६।६.

जगती छन्दः पृष्ठ्ये षडहे तृतीयेऽहनि । २१।१।१-२.

जगती मूलतः चतुरक्षरा, सोमाहरणप्रसङ्गेन एकाक्षरा अभूत् । सा पुनः गायत्र्याः त्रिष्टुब्रूपायाः संमेलनेन द्वादशाक्षरा संपन्ना । सा द्वादशाक्षरा जगती तृतीयं सवनमुदयच्छत् । १३।४।३.

जगतीषु निविदं दधाति । २३।१।१८; २।४; ३।१७; ४।४. २४।१।१८;२।७.

जगतीसहस्रं महाव्रते निष्केवल्ये शस्त्रे शस्तव्यं इत्येके । ऐआ. २।१७।३.

जगत्प्रातः सवनः द्वितीयः त्र्यहः व्यूढस्य पृष्ठ्यषडहस्य । २१।४।९.

जगत्प्रासाहाः । जगत्यः बहुला यासु, ताः तृतीयसवनगताः प्रस्थितयाज्याः । २८।४।१५.

जगत्यो वै छन्दोमत्र्यहस्य मध्यंदिनं वहन्ति व्यूढत्वात् । २३।१।१८; ३।१७; ४।३. २४।१।१८.

जघने आर्त्विज्यं तत्र प्रायश्चित्तं च ' आर्त्विज्यं त्रिविधं ' इत्यत्र द्र. । १५।२।१-१०.

जनकल्पा नाम मन्त्राः कुन्तापसूक्तेषु षट् ' योऽनाक्ताक्षः ' इत्यादयः, ते अर्धर्चशः शंस्तव्याः । ३०।६।२३-२४.

जननाशौचं दशाहम् । यदा वै पशुर्निर्दशो भवति अथ स मेध्यो भवति । ३३।२।३.

जन्मत्रयं जीवस्य । पुरुषशरीरात् रेतोरूपेण स्त्रीशरीरे प्रवेशः प्रथमं जन्म, मातुः सकाशात् द्वितीयं, मृत्वा पुनर्जन्म तृतीयम् । ऐआ. २।१४.

जन्यानि सपत्नाः, प्रतिजन्यानि द्विषन्तो भ्रातृव्याः' ४०।२।३,११.

जपः पुरोहितस्य । यदा राजा पुरोहितं वृणीते, तदा ' अग्निर्वाव पुरोहितः पृथिवी पुरोधाता, वायुर्वाव पुरोहितः अन्तरिक्षं पुरोधाता, आदित्यो वाव पुरोहितः द्यौः पुरोधाता' इति । ४०।४१.

जपः होतुः पशौ अध्रिगुपाठानन्तरं 'शमितारो यदत्र सुकृतं कृणवथास्मासु तत्, यद्दुष्कृतं अन्यत्र तत्' इति । ६।७।१२-१३.

जपः होतुः महाव्रते प्रस्तोत्रा प्रथमप्रतिगरस्य काले कथिते सति, ' सुपर्णोऽसि.' इति, उपयवीर्याणि च जपति, ' सं प्राणो वाचा ' इत्यादि च जपति, आहूय ' वाक् ' इति च जपति । ऐआ. ५।५।४-९.

जपः होतुः, यथाहूतिजपः महाव्रते प्रेङ्खं चालयति जपति, पुनश्चाल्यति । ऐआ. ५।४।८-१०.

जागतं वै तृतीयसवनम् । २८।४।२५; ७।१,९.

जातवेदसः आयतनं तृतीयसवनं आग्निमारुतशस्त्रे । १०।७।१०.

जातवेदस्यं सूक्तं आग्निमारुतशस्त्रे । अग्निष्टोमे अनुरूपोत्तरं, प्रतव्यसीं नव्यसीं जागतमन्त्या त्रिष्टुप् । १३।१२।१-२ । छन्दोमप्रथमेऽहनि ' दूतं वो विश्ववेदसं' गायत्रं अनिरुक्तम् । २३।२।१६ । छन्दोमद्वितीयेऽहनि ' अग्ने मृळ महाँ असि ' गायत्रम् । २३।४।१८ । छन्दोमतृतीयेऽहनि ' प्राग्नये वाचमीरय' गायत्रम् । २४।२।१९ २१ । पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि ' प्रतव्यसीं नव्यसीम् ' । २०।२।१४ । द्वितीयेऽहनि ' यज्ञेन वर्धत जात ' जागतम् । २०।४।११ । तृतीयेऽहनि ' त्वमग्ने प्रथमो अङ्गिराः' जागतं तिस्र त्रिष्टुभः । २१।२।१७ । चतुर्थेऽहनि ' अग्निं नरो दीधितिभिः' विराजस्त्रिष्टुभश्च । २१।५।१६-१७.

पञ्चमेऽहनि 'अग्निर्होता गृहपति' अतिच्छन्दा तृच। २२।३।१४। षष्ठेऽहनि 'स प्रत्नथा सहसा जायमान' त्रैष्टुभ सूक्तम्। २०।८।८-१०.

जातवेदस्या ऋक् आग्निमारुतशस्त्रे एव, 'जातवेदसे सुनवाम' इति छन्दोमप्रथमे। २३।२।१५। छन्दोमद्वितीये। २३।४।१७। छन्दोमतृतीये। २४।२।१८। पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि। २०।१।१२-१३। द्वितीय २०।४।१०। तृतीये २१।२।१६। चतुर्थे २१।५।१५। पञ्चमे २२।३।१३। षष्ठे २२।१०।७.

जाया। 'तज्जाया जाया भवति यदस्या जायते पुन'। ३३।१।१०। सखा ह जाया। ३३।१।८। पतिर्जाया प्रविशति गर्भो भूत्वा।९। आभूतिरेषा भूति बीजमेतन्निधीयते १०। देवाश्चैतामृषयश्च तेज समभरन् महत्। ११.

जाया बह्व्य। तस्मादेकस्य बह्व्यो जाया भवन्ति नैकस्यै बहव सह पतय। १२।११।१

जीवति मृतशब्दश्रवणे प्रायश्चित्त (त्वद्विषये)। 'अग्नये सुरभिमते अष्टाकपाल निर्वपत्।' 'अग्निर्होता न्यसीदत्, साध्वीमकर्देववीतिं' इतियाज्यानुवाक्ये। आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् 'अग्नये सुरभिमते स्वाहा' इति। ३२।८।७

जीवरूपेण ब्रह्मण शरीरे प्रवेश। 'स एतमेव सीमान (ब्रह्मरन्ध्र) विदार्य एतया द्वारा प्रापद्यत। ऐआ २।२३।७-८.

जीवस्य जन्मत्रयम्। 'जन्मत्रय जीवस्य' इत्यत्र द्र०। ऐआ २।२४

जीवो ब्रह्मैव नापर। तच्च चिदेव। 'प्रज्ञान ब्रह्म' ऐआ. २।२५।६०.

ज्योति ष्टोम चतु सस्थ अग्निष्टोम, उक्थ्य, षोडशी, अतिरात्रश्चेति। स च सार्धेन अध्यायषोडशकेन अभिहित (ऐतरेयब्राह्मणे)। अस्यैवाश्रतम सस्था आग्निष्टोमैव गवामयन प्रवर्तते। १७।७।१ सायण।

ज्योतिष्टोमे वामदेव्यसाम्नि तृतीयस्यामृचि प्रतिपादान्ते 'पु, रु, ष' इति अक्षरोपव प कर्तव्य।

६

१५।२।१ १०

तन्तुमती इष्टि 'सूतकान्नभक्षणे प्रायश्चित्त' इत्यत्र द्र० ३२।८।६

तस्मादेकस्य बह्व्यो जाया भवन्ति, नैकस्यै बहव सह पतय। (पुरुषैरैकमत्येन सह वर्तमाना न इष्यन्त इति सायण) १२।११।१.

तस्य य आत्मानमाविस्तरा वेद। ऐआ. २।१४।१.

तस्य (प्राणरूपस्य ईश्वरस्य) वाक् तन्ति (दावण) नामानि दामानि। ऐआ २।६।१

तानूनप्त्रम्। ते देवा अबिभयु अस्माक विप्रेमाणमनु इदमसुरा आ भविष्यन्ति इति (आमच्या आपसातील यादवीमुळें असुरांचे 'फावेल') ते व्युत्क्रम्य (एकान्तामध्ये पृथक् पृथक् सभा घेऊन) अमन्त्रयन्त। अग्निर्वसुभिरुदक्रामत्, इन्द्रो रुद्रै, वरुण आदित्यै, बृहस्पतिर्विश्वेदेवै। तेऽब्रुवन् हन्त या वै न इमा प्रियतमास्तन्व ता वरुणस्य राज्ञो गृहे सनिदधामहे। ताभिरेव न स न सगच्छातै, यो न एतदतिक्रामात् (जो कोणी एकीचा नियम मोडील त्याची प्रियतनू त्याला परत मिळणार नाहीं) य आलुलोभयिषात् (लोभानें लढाई करुन उपटू पाहील) तथति। ते यद् वरुणस्य राज्ञो गृहे तनू सन्यदधत, तत् तानूनप्त्रमभवत्। तत् तानूनप्त्रस्य तानूनप्त्रत्वम्। तत्कर्म स्वरूप तु आतिथ्याया श्रौवात् स्रुचि चमसे वा आज्य समवद्यति चतुरवत्त पञ्चावत्त वा, 'आपतये त्वा गृह्णामि' इत्येते प्रतिमन्त्रम्। 'अनाधृष्टमसि०' इति यजमानसप्तदशा ऋत्विज तानूनप्त्र समवमृशन्ति (आज्याला स्पर्श करुन मैत्रीची शपथ घ्यावी) इति। ४।७।४-८.

तानूनप्त्र कुर्वद्भि परस्पर द्रोहो न कर्तव्य। ४।७।७.

तार्क्ष्यं सूक्त 'त्यमू षु वाजिन देवजूत' इति, छन्दोमेषु त्रिषु, पृष्ठ्ये षडहे च पञ्चस्वपि अह सु, निष्केवल्य शस्त्रे भवति। २०।१।१६-१७, २०।३।१४ इ.

तिथिस्वरूप, या परि अस्तमियात् अभ्युदियाद् वा इति, सा तिथि (यागार्हा)। ३२।१०।८.

तीर्थं उत्करचात्वालयोर्मध्यदेशः । ऐब्रा ५।२।३ सायणः।

तीर्थे मार्जयित्वा । पत्नीशालायाः प्रसृप्य तीर्थे मार्जयित्वा, आग्नीध्रं संप्रपद्य, समन्वारभध्वमित्युक्त्वा 'उप सृजं धरुणं' इति आग्नीध्रीये, जुहुयात् । द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसग्रहे । सदसः प्रसृप्य, तीर्थे मार्जयित्वा पत्नीशालां संप्रपद्य, समन्वारभध्वमित्युक्त्वा 'इह रमेह रमध्वं' इति शालामुखीये जुहुयात् । २४।३।६-१६.

तूष्णींशंसः प्रथमे आज्यशस्त्रे । भूरग्निर्ज्योतिर्ज्योतिरग्नेऽऽऽम्, इन्द्रो ज्योतिर्भुवो ज्योतिरिन्द्रोऽऽऽम्, सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः स्वः सूर्योऽऽऽम् । इति षट्पदः तूष्णींशंसः । ९।७।४; ८।१ । आह्वावोत्तरं उपांशु तिर इव (अस्पष्टं) षट्पदः । १०।७।१-४; १०।९।१। त्रिपदः षट्पदो वा इति आश्वलायनः (५।९।११)। तूष्णींशंसं शस्त्वा उच्चैः पुरोरुचं (निविदं) शंसति १०।७।५-६.

तूष्णींशंसे शस्ते केन चिन्निन्दायां कृतायां शापे वा दत्ते 'एष एतेमामार्तिमारिष्यति प्रातर्वाव वयमद्येमं शस्ते तूष्णींशंसे संस्थापयामस्त यथा गृहानितं कर्मणाऽनुसमियादेवमेवैनमनु समिमः' इति मन्त्रं जपेत् । ९।७।६.

तूष्णींशंसे शस्ते केन चिन्निन्दा न कर्तव्या शापो वा न देयः (शंसन० कर्त्रे) । ९।७।६.

तृतीयसवनं ऐन्द्रार्भवम् । २८।४।६.

„ जागतम् । २८।४।१५; ७।१.

„ जातवेदस आवर्तनं आग्निमारुते शस्त्रे १०।७।१०.

„ द्वादशाक्षरा जगती उदयच्छत् । १३।४।३.

„ नाराशंसं वै तृतीयसवनम् । २८।८।१.

„ वैश्वदेवम् । २७।१।६-११; २८।७।१.

„ सद्बनाराशंसम् । ८।६।३.

तृतीयसवनारम्भे आदित्यग्रहः । १३।५।१-३.

तृतीयसवने अग्निष्टोमे अहीने च मैत्रावरुणस्य परिधानीया 'इयमिन्द्र वरुणं', ब्राह्मणाच्छंसिनः 'बृहस्पतिर्नः परिपातु', अच्छावाकस्य 'उभा जिग्यथुः' । २७।५।५। सायणः ।

तृतीयसवने अग्निष्टोमे होत्रकाणां शस्त्राणि न सन्ति अतिरात्रे तु सन्ति।३०।५।१०

„ सवनीयपशोः श्रपयित्वा अद्ग्रहोमः । ७।३।८-९.

„ अच्छावाकः अन्ततः शिल्पेषु, अनाराशंसीः शंसति. (नाराशंससंबन्धरहिताः ऋतुर्जनित्री इत्यादयः ऋचः) । २८।८।१-३.

तृतीयसवने आरम्भणीयानि सूक्तानि ऐन्द्राणि जागतानि शस्यन्ते उक्थ्ये । २८।७।१.

तृतीयसवने उन्नीयमानसूक्तं मैत्रावरुणस्य इह्योपयात शवसो नपात' इति सूक्तगता आदिमा नव ऋचः । समैवेति के चित्. तत्र । २८।१।६-१२; ४।१.

तृतीयसवने प्रतिगरः । 'शंसामोदैवोम्' इति अध्वर्युः प्रतिगृणाति पञ्चाक्षरेण । १३।१।४.

तृतीयसवने प्रस्थितयाज्याः होतुः 'इन्द्रऋभुभिर्वाजवद्भिः,' मैत्रावरुणस्य 'इन्द्रावरुणा सुतपा,' ब्राह्मणाच्छंसिनः इन्द्रश्च सोमं पिबतं,' पोतुः 'आ वो वहन्तु सप्तयः, नेष्टुः 'अमेव नः सुहवा', अच्छावाकस्य 'इन्द्राविष्णू पिबतं', आग्नीध्रस्य 'इमं स्तोममर्हते' । २८।४।६-१२.

तृतीयसवने बलिष्ठतमया वाचा शंसेत् । १४।६।५.

„ मरुत्वतीयसूक्तस्य आरम्भणीयं सूक्तं 'वैश्वानराय पृथुपाजसे' इति वैश्वानरीयम् । १२।३-४-५.

तृतीयसवने महाव्रते आग्निमारुतं शस्त्रम् । ऐब्रा. १।२२।११-१४, वैश्वदेवम् । १।२२।१-१०, ५।१३।१४.

तृतीयसवने मैत्रावरुणः ऐन्द्रावारुणं 'इन्द्रावरुणा सुतं' इति सूक्तं शंसति । तस्य स्तोत्रियः आग्नेयः 'एह्यूषु' इति, अनुरूपः आग्नेयः 'आग्निरगामि' इति । ब्राह्मणाच्छंसी ऐन्द्राबार्हस्पत्यं 'प्र मंहिष्ठाय' इति शंसति । तस्य स्तोत्रियानुरूपौ ऐन्द्री 'वयमुत्वा' 'यो न इदं' इति । अच्छावाकः ऐन्द्रावैष्णवं शंसति 'ऋतुर्जनित्री' इति, तस्य स्तोत्रियानुरूपौ ऐन्द्री 'अधाहीन्द्र गिर्वणः', 'इयं त इन्द्र गिर्वणः' । २८।६।१-१०

तृतीयसवने वैश्वदेवशास्त्रस्य प्रतिपदस्तृचस्य उत्तरे द्वे ऋचौ गायत्र्यौ अनुचरश्च गायत्रः ।१३।४।३.

तृतीयसवने शस्त्रजपः होतुः ' उक्थं वाचीन्द्राय देवेभ्यः' इत्येकादशाक्षरः, अध्वर्योः ओम् इत्येकाक्षरः । १२।१।४.

तृतीयसवने शस्त्रेषु एकां पच्चं शिष्ट्वा निविद्धानम् ।११।१०।३–५, १०–११.

तृतीयसवने सवनीयपशुदग्रहोमाः ।७।३।८-९.

तृतीयसवने स्तोमविवृद्धौ अतिशंसनं अपरिमिताभिरेव ऋग्भिः तथा माध्यंदिने । प्रातःसवने तु एकया द्वाभ्यां वा । २७।५।७–८;२९।७।१०–१३.

तृतीयसवने ' रथीरिन्द्रवन्तः स्तुध्वं ' इति प्रशास्तोत्रप्रसवमाह । २५।१।५–६.

' तृतीयसवने होतुः एवयामरुत् सूक्तं शस्यं भवति । ३०।५।३। तच शं नः करति इति शैत्याः धाय्याया उपरिष्टात् मारुतसूक्तस्य च पुरस्तात् । ३०।४।१४-१५.

तृतीयेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे व्यूढे विश्वेदेवा देवता, एतदशः स्तोमः, वैरूपं साम, जगती छन्दः । २२।१। १-३ । आज्यं शस्त्रं ' युक्ष्वा हि देवहूतमान '। ११। प्रउगं ' वायवायाहि वीतये ' इत्यौष्णिहम् । १२ । मरुत्वतीयं ।१३–१७। निष्केवल्यं ।१८–२२, २१।२। १-५। वैश्वदेवं ।६-१३। आग्निमारुतम् ।१४–१७.

तेजस्कामस्य अपोनप्त्रीये ' अमूर्या उप सूर्ये ' इत्यनया अनुपपदन एकधनासु । ८।२।२२.

तेजस्कामस्य पालाशो यूपः ६।१।१०–१३.

तोकमाः = धान्याङ्कुराः (मोड फुटलेले धान्य) यशाद्गराजाभिषेके संभारेषु चमसे पात्र्यां वा प्रक्षेप्याः । २७।१।२। ऐन्द्रमहाभिषेके तु धान्यचतुष्टयस्य मीहीणां महाव्रीहीणां प्रियङ्गूनां यवानामिति ।३९।२।३–४; ३।१.

त्रयस्त्रिंशः स्तोमः षष्ठेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे । २२।७।१.

त्रिणवः स्तोमः पञ्चमेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे । २२।१।१–५.

त्रिवृत् स्तोमः प्रथमेऽहनि । २०।१।१८-२.

त्रिवृत् स्तोमस्य उद्यती नाम विष्टुतिः । ' उपास्मै गायता, दविद्युतत्या रुचा, पवमानस्य ते कवे, इति त्रिषु तृचेषु आदिमाः तिस्रः ऋचः प्रथमे पर्याये गातव्याः, द्वितीया द्वितीये पर्याये, अन्तिमाश्च तृतीये पर्याये' सेयं उद्यती विष्टुतिः १४।४।१ सायणः ।

त्रिष्टुप् छन्दः द्वितीयेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे । २०।३।१–३.

त्रिष्टुप् पङ्क्तिमसृजत ।१९।६।६.

त्रिष्टुप्प्रातःसवनः छन्दोमत्र्यहः । २३ । १ । १०–११; ३।७, ९; २४।१।८–१०.

त्रिष्टुप् मूलतः चतुरक्षरा, सोमाहरणकाले एकाक्षरा अभूत् । पुनः गायत्रीसंमेलनेन एकादशाक्षरा संपन्ना सा एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् माध्यंदिनं सवनमुदयच्छत् । १३।४।२.

त्रिष्टुप्छन्दस्कं महाव्रते निष्केवल्यशस्त्रे शंसनीयं इति के चित् । ऐआ. १।१७।२.

त्रेता, उच्छिष्टत्रेता भवति । ३३।३।४.

त्रैष्टुभानि च जागतानि च सूक्तानि गवामयने विषुवति शस्यन्ते ' यस्तिग्मशृङ्गः, ' ' दिवश्चिदस्य इति । १८।७।६; १८।८।३-७.

त्रैष्टुभो हि माध्यंदिनः । ऐआ. १।६।२२.

त्र्यहः द्वितीयः जगत्प्रातःसवनः २१।४।५.

त्र्यहे उत्तरस्मिन् आवापिकाः पञ्च अन्यूङ्ख्याः। विराजश्चतुर्थेऽहनि, ' न ते गिरो अपिमृष्ये ' (१–४), ' प्रवोमहे महिवृधे ' (१–३) इति सप्त प्रचः। तासु मैत्रावरुणस्य (१–३), ब्राह्मणाच्छंसिनः (३–५), अच्छावाकस्य (५–७) इति । अथवा वैमदीः आवपेरन्, ' मन्दामहे इन्द्रं' इत्याद्याः सप्त । तासु मैत्रावरुणस्य (१–३), ब्राह्मणाच्छंसिनः (३–५), अच्छावाकस्य (५–७) इति । पङ्क्तीः पञ्चमे, ' यच्चिद्धि त्वम्पोमपाः ' इति सप्त । तत्र विभागः पूर्ववत् । पारुच्छेपीः षष्ठे ' इन्द्राय हि द्यौः ' इत्यादयः सप्त । विभागः पूर्ववत् ।२१।३।८-९.

दक्षिणाः माध्यंदिने सवने नीयन्ते । १३।१।३.

दक्षिणामेरन्याधानं कर्तव्यमेव । ३२।११।४-६.

दक्षिणाग्नौ 'अन्नादायान्नपतये स्वाहा' इत्याहुतिं जुहोति अन्वाधानोत्तरम्। ३२।११।५.

दक्षिणा। दातव्यैव यज्ञे दक्षिणा भवति अत्यल्पिकाऽपि।३०।९।११.

दक्षिणादान आचार्याय ऐन्द्रमहाभिषेके। अभिषिक्तः- अभिषेक्त्रे ब्राह्मणाय सहस्रं दद्यात्, क्षेत्रं दद्यात्, चतुष्पाद् दद्यात्, अपरिमितमेव दद्यात्। ३९।६।२.

दक्षिणा दोषं दृष्ट्वा त्यक्ता सती तेनैव वा अन्येन वा न ग्राह्या। 'न निवृत्तदक्षिणा प्रतिगृह्णीयात्'। ३०।९।२-३.

दक्षिणासु नीतासु, ता अनु सुब्रह्मण्या सतिष्ठते अग्निष्टोमे। २६।३।१२.

दधिधर्मे दध्ना चरन्ति। १४।२।९.

दधि चमसे पात्र्या वा अभ्यानेय ऐन्द्रमहाभिषेके संभारः। ३९।३।१। यज्ञाङ्गे च राजाभिषेके। ३७।१।३.

दधि वैश्यानां भक्षः सोमयागादौ, न सोमः। ३५।३।३.

दन्तोत्पत्त्यनन्तरं, द्वितीयदन्तोत्पत्त्यनन्तरं मेध्यत्वं कुमारस्य। ३३।२।४-७.

दर्शपूर्णमासयोः उपवसथदिननिर्णयः। पूर्वां पौर्णमासीमुपवसेदिति पैङ्ग्य, उत्तरामिति कौषीतकम्। या पूर्वा पौर्णमासी साऽनुमतिः, योत्तरा सा राका। या पूर्वाऽमावास्या सा सिनीवाली, योत्तरा सा कुहूः, उत्तरामुपवसेद्। ३२।९।१-५.

दर्शपूर्णमासयोः पञ्चदश सामिधेन्यः। १४।२।४.

दर्शपूर्णमासाविङ्गिरस्विः इळादधः, सर्वसनिरात्तः, यविष्ठवः, शौनकयज्ञश्च। १४।२।१ (आपस्त्मः.) सायणः।

दशममहः द्वादशाहे-२४।३।६। प्रशंसा। २४।३।१-४। इद अविवाकरं नाम, नास्मिन्नहनि केन चित् कस्य चित् विवाच्यं (न वक्तव्यम्)। संशये बहिर्वेदि स्वाध्यायप्रयोगः, अन्तर्वेदि इत्येके (आश्वला.)। ५। शालामुखीये गार्हपत्यहोमः। ६-१३। आग्नीध्रीये होमः। १४-१६। सर्पराज्ञीषु स्तोत्रं। २४।४।१-५। होता चतुर्होतॄन् व्याचष्टे, तदेव शस्त्रं। ६-१०; २४।६।१-१३। प्रजापतेस्तनूः ब्रह्मोद्यं च अनुद्रवति। १४-२२। सम्राट्दौ औदुम्बरीसमन्वारम्भः। २४।५।१-५। वाङ्नियमः। ६-९। वाग्विसर्गः समयाविषिते सूर्ये अस्तमिते एव वा। १०-१६ मानसग्रहः। २४।३।६-१३, २४।४-६.

दशमेऽहनि मानसग्रहे। सदसः प्रसृप्य तीर्थे मार्जयित्वा पत्नीशाला सम्प्रपद्य 'समन्वारभध्वं' इत्युक्त्वा 'इह रमेह रमध्वं' इति शालामुखीये जुहुयात्। पत्नीशालायाः सृप्य (सर्वे) तीर्थे मार्जयित्वा आग्नीध्रे सम्प्रपद्य 'समन्वारभध्व' इत्युक्त्वा 'उपसृजं धरुणं०' इति आग्नीध्रीये जुहुयात् २४।३।६-१६.

दशापवित्रं यज्ञाङ्गराजाभिषेके अध्वर्युरुपकल्पयति। ३५।६।४.

दाक्षायणयज्ञे पयसा प्रचरति। १४।२।७.

दाधिक्री ऋक् अनुष्टुप् 'दधिक्राव्णो अकारिषं' इति षष्ठेऽहनि ब्राह्मणाच्छंसिशिल्पे। ३०।१०।८-९.

दानं अदानं च। काले एव दद्यात् काले न दद्यात्। न सर्वदैव दातव्यं रिक्तत्वप्रसङ्गात्। न च सर्वदैव अदातव्य अपकीर्तिप्रसङ्गात्। ऐआ. २।१।८।१३.

दानपात्र गायत्रीसोमाहरणादिमाहात्म्यज्ञानवान्। १३।४।६.

दासीपरिनर्तनं मार्जालीयं परितः महाव्रते माध्यंदिने। स्त्रियः अवमाः पद्धुचमाः (कर्मीति कर्मी ३, जास्तीति जास्त ६) शिरस्यितपूर्णकुम्भाः मेध्याः मति सशास्ति (होता) इम धिष्ण्यं उदकुम्भं च (तत्र स्थापितं) त्रिः प्रदक्षिणं परिव्रज्य दक्षिणैः पाणिभिः दक्षिणानूरूनाघ्नानाः 'एवीवाऽऽऽइदं मधुऽऽऽइद मधु इतिवदन्त्यः' इति। ताश्च उदकुम्भान् शिरसि अधि निधाय दास्यो मार्जालीय परि नृत्यन्ति पदो निघ्नतीः इदमधु गायन्त्यः। ऐआ. ५।१।१।२७-२८। उद्धृत स्तोत्रे सशास्ति 'कुम्भमुदकं लैव निनयाथ अत्र (मार्जालीये), उत्तरे मार्जालीये (आग्नीध्रीये इत्यर्थः), चेपमन्तर्वेदि' इति। वास्तथा कुर्वन्ति। ५।२।१.

दाहे । अग्निदाहे प्रायश्चित्तं 'अग्नयः प्राग्नेय' इत्यत्र, उत्तरे च द्र० । ३२।६।; ७।४.

दिगुपस्थानं यशाङ्गराजाभिषेके समिदाधानो-त्क्रमणोत्तरं 'कल्तिरासि दिशां मयि०' इति अपरा-जितां दिशमुपतिष्ठते । ३७।५।१३.

दिवाकीर्त्यं, दिवैव कीर्तनीयं मन्त्रजातं यस्मिन्, तत् विषुवदहः दिवाकीर्त्ये गवामयने मध्यममहः । १८।४।४.

दिव्येनाग्निना अग्नीना संसर्गे प्रायश्चित्तं 'अग्नीना' इत्यादौ द्र० । ३२।६।.

दिशांक्लृप्तीः नाम मन्त्रान् कुन्तापसूक्ते अर्धर्चशः शंसति. 'यः सभेयो विदथ्यः' इत्यादीन् पञ्च । ३०।६।१९–२२.

दीक्षणीया अग्निष्टोमे । देवता अग्नाविष्णू ।१।१।१–२। द्रव्यं एकादशकपालः पुरोडाशः घृते चरुर्वा प्रति-ष्ठाकामस्या ३–७। कालः, आमावास्येन वा हविषेष्ट्वा पौर्णमासेन वा तस्मिन्नेव हविषि तस्मिन् बर्हिषि दीक्षेत् एषो (एषा उ) एका दीक्षा। १२ । सप्तदश सामिधेनी-रनुब्रूयात् । १३–१५ । संस्काराः यजमानस्य दीक्षि-तस्य ।१।३।१–२३; १।६।६–१२। आज्यभागयोः। पुरोऽनुवाक्ये १।४।१–७, प्रधानस्य याज्याऽनुवाक्ये । १।४।८–११ । संयाज्याः काम्याः नित्ये च ।१।५।१–२५; १।६।१–५ । सवतन शब्दे द्र०

दीक्षणीयादिषु इष्टिषु यजमानभागो ब्रह्मणे देयः क्षत्रियेण यजमानेन । अग्नौ हैके जुह्वति 'प्रजापतेर्वि-भालाम' इति मन्त्रेण । ३४।८।१–६.

दीक्षणीया पत्नीसंयाजान्ता । १५।१।१.

दीक्षा द्वादश द्वादशाहे । १९।२।२.

दीक्षायाः पूर्वं होमः क्षत्रियस्य । चतुर्गृहीतमाज्यं आहवनीये 'पुनर्न इन्द्रो मघवा' इति ऋचमनु-द्रुत्य 'वदा पुनरिदं पूर्तं दात् स्वाहा' इति । इष्टापूर्तस्या-परिज्यानिः नाम होमोऽयम् ।३४।३।२।१-२; ४।१-४.

दीक्षायाः प्राक् द्वादशाहे प्राजापत्यं पशुं आलभेत । १९।४।४–१२.

दीक्षितत्वावेदने क्षत्रियेऽपि यजमाने ब्राह्मणशब्द-स्यैव प्रयोगः । ३४।७।१–४.

दीक्षितविमितात् दीक्षितेन बहिर्न गन्तव्यं, गम-नेऽपि सूर्योदये सूर्यास्तमये च प्रत्यागन्तव्यं, अन्यैरपि यजमानाय शापनीयं तथा इति नियमः । १।३।१२–१४.

दीक्षितस्य संस्काराः दीक्षायाम् । स्नानं।१।३।२–३। अभ्यञ्जनं नवनीतेन ।४-५ । अञ्जनं नेत्रयोः । ६–७। पावनं दर्भपुञ्जीलैः । ८-९ । शालाप्रवेशः । १०-११। नियमविशेषः दीक्षितविमितात् बहिर्गमनाभावः इत्यादिः । १२-१४। अहतं वासः।१५-१६। कृष्णाजिनम्।१७-१८। उन्मुच्य कृष्णाजिनं अपभृथमभ्यवैति । २३। मुष्टीकरणम्। १९। सत्यवदनम् । १।६।६ । विचक्षणपदप्रयोगः अन्य-संबोधने । ७-१२.

दुरुक्तोक्तस्य (अपवादेन जनैर्व्यवहृतस्य) अग्नि-ष्टोमे प्रातरनुवाके ऋचां अष्टौ शतानि अनूच्यानि । ७।७।६.

दुष्टे केसकीटादिना सायं सांनाय्ये प्रायश्चित्तं, एवं प्रातः, उभयस्मिंश्च । एतत् सर्वं 'सांनाय्यं' इति शब्दे द्र० । त्रयाणामेव हविषां दोषे प्रायश्चित्तं 'हवींषि' इति शब्दे द्र. । ३२।३।४.

दुहिता कृपणं अवशत्वात् परकीयत्वात् ।३३।१।८.

दूरोहणं रोहति. हंसवत्या ऋचा 'हंसः शुचिषत्' इत्यनया । १८।६।१-१९, स्वर्गकामस्य तु तार्क्ष्येण सूक्तेन 'त्यमू षु वाजिनं' इत्यनेन । २०-२१, आहूयं दूरोहणं रोहति (मन्त्रशंसनमेव दूरोहणारोहणम्). पच्छः प्रथमं, अर्धर्चशो द्वितीयं, अथ त्रिपदा, सर्वया ऋचा चतुर्थं इति चतुर्वारमाद्यादिः आरोहे । प्रत्यवरो-हणे तु विपरीतमेव. तत्र त्रिपदा प्रथमं, अर्धर्चशो द्वितीयं, पच्छस्तृतीयमिति । स्वर्गकामानां तु प्रत्यवरोहणं नास्त्येव । १८।७।१-५.

दूरोहणं 'हंसः शुचिषद्' इतिहंसवत्या ऋचः पच्छः अर्धर्चशः त्रिपदा ऋक्शः (अनवानं) त्रिपदा अर्धर्चशः पच्छः इति सप्तभिः प्रकारैः पठनम् । २९।१।१, पशुकामस्य तु ऐन्द्रे जागते महासूक्ते वरुणा नाविना दृष्टे 'प्र ते महे' इति तथोदयते दूरोहणं, प्रतिष्ठाकामस्य तु 'अग्नी थां - यत्र उपत

रजोपा ' इति ऐन्द्रावरुणे सूक्ते, सौपर्णे वा ' इमानि वां भागधेयानि ' इति सैलिके सूक्ते ' प्रधारयन्तु ' इति गृह्योक्ते वा सूक्ते दूरोहणं रोहेत् । १९।१।२-७.

दूरोहणोत्तरं ऐकाहिकानि शस्त्राणि शंसनीयानि न तु वालखिल्याभ्यः पूर्वम् । तत्रापि ' चर्षणीधृतं ' इत्यैन्द्रं ऐकाहिकं स्याज्यं, ' आ वां राजानौ ' इति ऐन्द्रावरुणं तु शंसनीयं, नान्यत् । १९।१०।१-१०.

दूर्वा यज्ञाङ्गराजाभिषेकसंभारेषु चमसादौ प्रक्षेप्या । ३७।१।३.

देवता आतिथ्यायां विष्णुः । ३।४।४.

देवता उदयनीयायां प्रायणीयावत् । विशेषस्तु पथ्या स्वस्तिः आज्यहविषां उत्तमा (आश्वला. ६।१४।३, सत्याषाढः ९।६।८) तथा च अग्निः, सोमः, सविता, पथ्या स्वस्तिः, अदितिः इति क्रमः, देशस्तु प्रायणीयानुरोधेन तत्तद्देवतानियत एव । २।५।७-८.

देवताः उपसत्सु अग्निः सोमः विष्णुश्च । ४।८।२.

देवताः त्रिविधाः आहुतिभागाः स्तोमभागाः छन्दोभागाः इति । या अमी आहुतयो हूयन्ते ताभिराहुतिभागास्तृप्यन्ति, अथ यत् स्तुवन्ति उद्गातारः, तेन स्तोमभागास्तृप्यन्ति, अथ यत् शंसन्ति होतारः, तेन छन्दोभागास्तृप्यन्ति । ७।८।६.

देवताः दीक्षणीयायां आग्नावैष्णवं एकादशकपालं पुरोडाशं निर्वपन्ति दीक्षणीये अग्निष्टोमे । १।१।१-७.

देवताः पृष्ठ्ये षडहे । प्रथमेऽहनि अग्निः २०।१।१-२, द्वितीये इन्द्रः २०।३।१-२, तृतीये विश्वेदेवाः २१।१।२-२, चतुर्थे वाक् २१।३।२, पञ्चमे गौः २१।३।२. २२।१।१, षष्ठे द्यौः । २१।३।२. २२।७।१.

देवताः प्रउगे शस्त्रे सप्त । वायव्यं शंसति, ऐन्द्रवायवं शंसति, मैत्रावरुणं शंसति, आश्विनं शंसति, ऐन्द्रं शंसति, वैश्वदेवं शंसति, सारस्वतं शंसति ११।१।३-८. ११।२।५-१०. (वायो नव, वायव्यैन्द्रवायवमैत्रावरुणास्तृचाः, अश्विना द्वादश, आश्विनैन्द्रवैश्वदेवसारस्वतास्तृचाः, सप्तैताः प्रउगदेवताः इति सर्वानुक्रमणी).

देवताः प्रातरनुवाके अग्निः उषाः अश्विनौ ७।५।२-७। आग्नेयानि सप्त च्छन्दांसि, उषस्यानि सप्त, आश्विनानि सप्त । ७।७।१२-१७.

देवताः प्रायणीयायां अग्निष्टोमे । पथ्यां स्वस्ति यजति पुरस्तात्, अग्निं यजति दक्षिणतः, सोमं यजति प्रतीच्यां, सवितारं यजति उत्तरतः, उत्तमामदितिं यजति ऊर्ध्वायां दिशि (मध्ये इत्यर्थः) पञ्च देवता यजति । उदयनीयायामेता एव, परंतु पथ्या स्वस्तिश्चतुर्थी, देशास्तु ते एव । २।१।३-१६. २।२।११-१६.

देवताध्यानं वषट्कारात् प्राक् होत्रा कर्तव्यं ' यस्यै देवतायै हविर्गृहीतं स्यात् (अध्वर्युणा) तां ध्यायेत् वषट् करिष्यन् ' । ११।८।१.

देवनीथः नाम मन्त्रः ब्राह्मणाच्छंसिशिल्पे षष्ठेऽहनि. ' आदित्या ह जरितरङ्गिरोभ्यः ' इत्यादीनि सप्तदश पदानि, तानि पदावग्राहं निविद्वत् शंसनीयानि ३० । ८-९.

देवयजनयाचनं यज्ञभूमियाचनम् । ब्राह्मणो राजन्यो वैश्यो दीक्षिष्यमाणः क्षत्रियं (राजानं) देवयजनं याचति. राजा तु यदहर्दीक्षिष्यमाणो भवति, तदहः पूर्वाह्ने एव उद्यन्तमादित्यमुपतिष्ठेत ' इदं श्रेष्ठं ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमं ' इति ऋक् ' देव सवितर्देवयजनं मे देहि देवयज्यायै ' इति देवयजनं याचति । ३४।२।१-५.

देवरातः शुनःशेपः वैश्वामित्रः आस, कापिलेयाः बाभ्रवाश्च तस्य बन्धवः अभवन् । ३३।५।२.

देवानां पत्नीः नाम ' देवानां पत्नीरुशती ' इति ऋग्द्वयं आग्निमारुते शस्त्रे अहिर्बुध्नियोत्तरम् । १३।१३।१-५.

देविकाहवींषि अनूबन्ध्यापशुपुरोडाशमनु निर्वाप्याणि, धात्रे पुरोडाशं द्वादशकपालं, अनुमत्यै चरुं, राकायै चरुं, सिनीवाल्यै चरुं, कुह्वै चरुम् । केचित्तु अनुमत्यादिचतुष्टये प्रत्येकं पुरस्तात् धातारं आज्येन यजेत् इति वदन्ति, तन्न । १५ । ३ । १-१३ । देविकाहविषा देवीनां हविर्भिर्विकल्पः गतश्रियः प्रजातिकामस्य तु समुच्चयः, धनकामस्य तु न समुच्चयः

। १५।४।९-८.

देवीना हवींषि । सूर्याय पुरोडाशमेकादशकपालं निर्वपेत्, दिवे चरुं, उषसे चरुं, गवे चरुं, पृथिव्यै चरुम् । एतेषा देविकाहविर्भिर्विकल्पः । के चित्तु चतुर्णां चरूणां पुरस्तात् प्रत्येकं सूर्ये आज्येन यजेत् इत्याहुः, तत्र । १५।४.

देशक्रमः प्रायणीयोदयनीययोः देवताना यागेषु 'देवताः प्रायणीयाया' इत्यत्र द्र० । २।१।१-१६. २।२।११ १६.

दोहकाले अग्निहोत्री धेनुः उपविष्टा चेत् प्रायश्चित्तं, वाश्येत चेत्, स्पन्देत चेत् तेन च पयः स्कन्देत चेत् । 'अग्निहोत्रदोहकाले' इतिशब्दे द्र. । २५।२. ३२।२.

द्यावापृथिवीयः चतुर्ऋचस्तृचः पञ्चमे षडहे पञ्चमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे 'मही द्यावापृथिवी' इत्यादिः २२।२।८.

द्यावापृथिवीयः तृचो गायत्रः वैश्वदेवशस्त्रे छन्दोमप्रथमेऽहनि, 'प्रेता यज्ञस्य शंभुवा' इति २३।२।८, १२. द्वितीयेऽहनि 'मही द्यौः पृथिवी च नः' इति २३।४।१०, तृतीयेऽहनि 'प्र वां महि द्यवी अभि' इति । २४।२।११.

द्यावापृथिवीयं सूक्तं निविद्धानं अग्निष्टोमे वैश्वदेवशस्त्रे 'प्र द्यावा यज्ञैः' । १३।९।७.

द्यावापृथिवीयं सूक्तं पञ्चमे षडहे वैश्वदेवशस्त्रे प्रथमेऽहनि 'प्र द्यावा यज्ञैः' २०।२।५, द्वितीये 'ते हि द्यावापृथिवी' २०।३।४, तृतीये 'घृतेन द्यावापृथिवी' २१।२।९, चतुर्थे 'प्र ऋभुभ्यो दूतमिव' २१।५।८, पञ्चमे 'मही द्यावापृथिवी इह (चतुर्ऋचः) २२।२।८, षष्ठे 'कतरा पूर्वा कतरा परा' २२।८।१०.

द्यौः देवता पृष्ठ्ये षडहे षष्ठेऽहनि । २२।७।१.

द्रव्यं आतिथ्यायां नवकपालः पुरोडाशः । ३।४।२.

द्रव्यं उपसत्सु आज्यहविषो भवन्ति । ४।८।३

द्रव्यं दीक्षणीयायां आग्नावैष्णव एकादशकपालः पुरोडाशः, घृते चरुर्वा प्रतेजाकामस्य । १।१।२-११.

द्रव्यं प्रायणीयोदयनीययोः अदितिश्चरुः, इतरेषां चतुर्णामाज्यम् । २।५।१३-१४.

द्रोणकलशः नाम काष्ठपात्रं सोमाधारभूतं अग्निष्टोमे । २५।६।४.

द्वादशाहः । अहःक्लृप्तिस्तु अतिरात्रः, षडहः, छन्दोमत्र्यहः, दशममहः, अतिरात्रः इति । १९।२।१.

द्वादशाहः द्विविधः । भरतः व्यूढश्चेति । तत्र व्यूढस्य विधानं १९-२४ अध्यायेषु । तत्र षडहे प्रथममहः । २०।१-२, द्वितीयम् । ३-४, तृतीयम् । २१।१-३, चतुर्थम् ४-५, पञ्चमम् २२।१-३, षष्ठम् ४-१०; सप्तमम् । (प्रथमश्छन्दोमः) २३।१-२, अष्टमम् (द्वितीयश्छन्दोमः) ३-४, नवमम् (तृतीयश्छन्दोमः) २४।१-२, दशमम् २४।३-६.

द्वादशाहस्य अधिकारी । यजमानः भूयसीर्दक्षिणा ददत् अपापश्च । ऋत्विज्, दक्षिणाः प्रतिगृह्णन् अपापः । १९।३।१-७.

द्वादशाहस्य कालः, शैशिरौ माघयोर्दीक्षितः।१९।४। १-३ आपूर्यमाणपक्षेषु यजन्ते । १९।५।८.

द्वादशाहे दशममहः अविवाक्यं नाम।.तत्र न केन चित् कस्मै चित् विवेक्तव्यं, संशये तु वहिर्वेदि दशाध्यायप्रयोगः, अन्तर्वेदीत्येके । २४।३-६.

द्वादशाहे दीक्षा द्वादश, उपसदो सुत्याश्च द्वादश द्वादश, इति षट्त्रिंशदहोऽयम् । १९।२।-६.

द्वादशाहे दीक्षायाः पुरस्तात् प्राजापत्यं पशुमालभेत । १९।४।४-१२.

द्वापरः । संविदानस्तु द्वापरः । आलस्यं त्यक्त्वा यदुत्थानं स एव द्वापरोनाम । ३३।३।४.

द्विदेवत्या ग्रहाः । के चिदिच्छन्ति अहं प्रथमः पिबेयं अहं प्रथमः पिबेयं इत्याजिमीयुः । तेषां आजिं यता वायुः प्रथमं प्रायतत, अथेन्द्रः, अथ मित्रावरुणौ, अथाश्विनौ । तत्र इन्द्रस्तुरीयमाक् वायोर्भागाग्रयः इति इन्द्रवाय्वोः संविभूत्, तेन ऐन्द्रवायवग्रहः इन्द्रतुरीयः ।१।१-६। ऐन्द्रवायवस्य पुरोऽनुवाक्ये अनुष्टुभौ, याज्ये च गायत्र्यौ इत्येके तत्र, किंतु 'गायत्र्यावाहि दर्शत, इन्द्रवायू इमे सुताः' इति द्वे गायत्र्या पुरोऽनुवाक्ये, 'अयं मिश मधूनां, शतेनानो अभिष्टिभिः'

इति द्वे गायत्र्यौ याज्ये ९।२।३-६। ग्रहभक्षमन्त्रः होतुः ' एष वसुः पुरूवसुरिह वसुः पुरूवसुः ' इत्यादिः ९।३।३-५। पुरस्तात् प्रत्यञ्चमैन्द्रवायवं भक्षयति ८। मैत्रावरुणग्रहभक्षमन्त्रः एष वसुर्विदद्वसुरिह वसुर्विदद्वसुः' इत्यादिः ९।३।६ पुरस्तात् प्रत्यञ्चं मैत्रावरुणं भक्षयति ८। आश्विनग्रहभक्षमन्त्रः ' एष वसुः संयद्वसुरिह वसुः इत्यादिः, सर्वतः परिहारं (शिरः प्रदक्षिणीकृत्य) आश्विनं भक्षयति ९।३।७-८। द्विदेवत्या एकपात्रेण गृह्यन्ते पात्रद्वयेन हूयन्ते। अध्वर्युः येन यजुषा द्विदेवत्यग्रहं प्रयच्छति, तेनैव होता प्रतिगृह्णाति ९।३।१-२। याज्याद्वयं अनवानमेव पठेत्. येयजामहे इति आगूस्तु प्रथमयाज्यारम्भे एव पठितव्या, न पुनर्द्वितीययाज्यारम्भे ९।४।१।५ मैत्रावरुणप्रैषस्तु ' होता यक्षद्वायुमग्रे गां० ' इत्येकः ' होता यक्षदिन्द्रवायू अर्हन्ता ' इत्यादिर्द्वितीयः, प्रत्येकान्ते होतर्यज होतर्यज इति पठेत्। होतुर्वषट्कारस्तु याज्याद्वयान्ते एक एव, न द्वौ। अयं विशेष ऐन्द्रवायवे ९।४।४ सायणः। द्विदेवत्येषु अनुवषट्कारो. नास्ति ९।४।२-३। द्विदेवत्यभक्षोत्तरं सवनीयपुरोडाशस्य इडोपाह्वनम् ९।६।१। द्विदेवत्यानां संस्रावान् होतृचमसे समवनयति। ९।६।४.

द्विपदाः अष्टाक्षरद्वादशाक्षरपादाः षष्ठेऽहनि तृतीयसवने मैत्रावरुणस्य-शिल्पशस्त्रे ' अग्ने त्वं नो अन्तमः ' इत्याद्याः।२९।९।११-१२.

द्विपदाः छन्दोमप्रथमेऽहनि वैश्वदेवशस्त्रे 'आ याहि वनसा सह ' इति २३।२।१०। द्वितीयेऽहनि इमा नु कं भुवना' इति २३।४।१२। तृतीयेऽहनि यम्रुरेको त्रिगुणः इति।२४।२-१३.

द्वितीयेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे इन्द्रो देवता, पञ्चदशः स्तोमः, बृहत् साम, त्रिष्टुप् छन्दः। आव्यं अग्निं दूतं वृणीमहे इति। प्रउगं वायो ये ते सहस्रिण' इत्यादि। मरुत्वतीयं, निष्केवल्यं, वैश्वदेवं, आग्निमारुतम्। २०।३-४.

द्यामुष्यायणो देवरातः शुनः शेपः। अधीयत देवातो रिक्थयोरुभयोरूपिः। जह्नूना चाधिपत्ये दैवे वेदे च गाथिनाम्। ३३।६।१.

धनकामस्य देविकाहविषां देवीनां हविषां च न समुच्चयः।१५।४।७-८.

धनानि = राष्ट्राणि। ४०।३।१०.

धात्रे पुरोडाशः देविकाहविःषु, तत्र धाता ददातु दाशुषे इत्यनुवाक्या, धाता प्रजानां इति याज्या। १५।३।११ सायणः।

धानाः भृष्टाः यवतण्डुलाः। सवनीयपुरोडाशेषु प्रथमं हविः। तत्र याज्या हरिवां इन्द्रो धाना अत्तु इति। ८।६।१-६.

धाय्या निष्केवल्ये शस्त्रे अग्निष्टोमे माध्यंदिने यद्वावान इति। नीचैस्तरामिव शंसतव्या। १२।११। १-११; १२।१३।५-७.

धाय्या निष्केवल्ये शस्त्रे पृष्ठ्ये षडहे प्रत्यहं, छन्दोमेषु च प्रत्यहं यद्वावान् इति। २०-२४ अध्यायेषु उक्तमिदम्.

धाय्याभिरेव इमाँल्लोकान् धयति यं यं कामं कामयते। याभिः कामं धयति ता धाय्या। यत्रयत्र वै देवा यज्ञस्य च्छिद्रं निरजानन् तद्धाय्याभिरपिदधुः तद्धाय्यानां धाय्यात्वं। दधाति अपिदधाति आभिः ता धाय्याः। एताभिर्यज्ञस्य छिद्रं संदधतेति. आभिः दधाति संदधाति ता धाय्याः। १२।७।३-४, ६.

धाय्याः मरुत्वतीये शस्त्रे,अग्निर्नेता भग इव क्षितीनां इति आग्नेयी त्रिष्टुप्, त्वं सोम क्रतुभिः सुक्रतुर्भूः इति सौम्या त्रिष्टुप्, पिन्वन्त्यपो मरुतः सुदानवः इति वैष्णवी त्रिष्टुप्। तान्वो महे इति तृतीया के चित् तत्र। एवा अग्निष्टोमे १२।७।१-१४, पृष्ठ्ये षडहे प्रत्यहं छन्दोमेषु च प्रत्यहम्। २०-२४ अध्यायेषु.

धाय्या महाव्रते निष्केवल्यस्य। पुच्छे यद्वावान इति ऐआ. १।१८।१०; ५।८।२०.

धाय्या याज्याश्च प्रकृतौ विकृतौ च समाना एव। १३।७।४.

धाय्या वैश्वदेवशस्त्रे आर्भवे सूक्ते आदौ सुरूपकृत्नुमूतये इति, अन्ते च येभ्यो माता मधु पिन्वे इति द्वयोः शंसनोत्तरं अयं वेनश्चोदयत् इति। १३।६।-२४.

धाय्याः सामिधेनीषु महाव्रते विपुवतश्चोदकप्राप्ताः

पृथुपाजा अमर्त्यः इत्यादयः षट्, गवामयने मध्यमेऽहनि च । ऐआ. ५।१।२ सायणः ।

धाय्या सामिधेनीष्विव शस्त्रेऽपि अधिकत्वेन प्रक्षेपणीया ऋक् ऋचौ ऋचः शस्त्रावयवः । १२।१२।७.

धाय्यास्थानं सामिधेनीषु समिध्यमानो अध्वरे, समिद्धो अग्न आहुतः इत्यनयोर्मध्यम् । ऐआ ५।१।२ सायणः ।

धियावसुः = धिया बुध्या वसति आच्छादयति इति, बुद्धिप्रदा इत्यर्थः । इति सरस्वती एव धियावसुः । ऐआ. १।४।१७.

धिष्ण्यशस्त्रं शिल्पं शस्त्रं षष्ठेऽहनि तृतीयसवने मैत्रावरुणस्य नाभाकास्तृचाः।२९।८।१–३। शिल्प।४। वालखिल्यानां पच्छो विहरणं ।५। वाचःकूटः ।५। एकपदाः ।६। माहानाम्नानि पदानि ।७। अर्धर्चशः विहरणं वालखिल्याना ।८। ऋक्शः विहरण ।९। विहरणप्रशंसा ।१०। चतुर्थे शंसनं अविहृतं यथापाठं, परंतु अष्टमं सूक्तं सप्तमत्वेन सप्तमं चाष्टमत्वेन शंसनीयं इति विपर्ययः कार्यः।११–१८। शिल्पशस्त्रप्रशंसा। १६। दूरोहणं हंसवत्या ऋचा ।२९।९।१–७। ऐन्द्रावरुणं सूक्तं 'आ वा राजानौ' इति ।२९।१०।१-१०। स्तोत्रे द्विपदाः अष्टाक्षरद्वादशाक्षरपादाः 'अग्ने त्वं नो अन्तमः' इत्याद्याः ।११–१२। याज्या ऐन्द्रावरुणी 'इन्द्रावरुणा मधुमत्तमा' इति । १३–१४.

धिष्ण्यात्-होतृधिष्ण्यात् पदमात्रे प्रेङ्खः अवस्थापनीयः महाव्रते । ऐआ. ।५।३।१२.

धिष्ण्येषु, अग्निविहरणं आग्नीध्रादेव अग्निष्टोमे । १०।४।२.

नराशंसपङ्क्तिः = द्विनाराशंसं प्रातःसवनं, द्विनाराशंसं माध्यंदिनं सवनं, सकृन्नाराशंसं तृतीयसवनं, इति अग्निष्टोमे । ८।१।२.

(नमस करने पुत्राकरिता)—स (हरिश्चन्द्रः) वरुणं राजानमुपससार पुत्रो मे जायतां तेन त्वा यजै इति । तस्य पुत्रो जज्ञे रोहितो नाम । ३३।१।१-२.

मानदं षोडशि नाम अचिहले 'प्रत्यमे विशो' इत्यस्यामृचि उत्तमम् । १६।२।२–४.

नापुत्रस्य लोकोऽस्तीति तत् सर्वे पशवो विदुः ।

तस्मात्तु पुत्रो मातरं स्वसारं चाधिरोहति । ते मात्राऽपि मिथुनीभवन्ति । तस्मात् पुत्र आवश्यक इति भावः । नारदो हरिश्चन्द्रमुवाच । ३३।१।१२-१३.

नाभाकाः तृचाः षष्ठेऽहनि धिष्ण्यशस्त्रे । मैत्रावरुणस्य 'य. ककुभो निधारयः' इति तृचः । ब्राह्मणाच्छंसिनः 'पूर्वीष्ट इन्द्रोपमातयः' इति तृचः । अच्छावाकस्य ता हि मध्यंभराणा इति तृचः । २९।८।१-३.

नाभानेदिष्ठस्य सत्यवस्तुः कथा । २२।९.

नाराशंसी: खिल. कुन्तापसूक्ते प्रथमं षट्कः, निनर्दश्च, 'इद जना उपश्रुत' इत्याद्याः । ३०।६।३-६.

नाशप्रायश्चित्तं, उपशान्तिप्रायश्चित्त 'गार्हपत्ये' इत्यत्र द्र० । ३२।४।८. ३२।७।४.

निखननं यूपस्य ऊर्ध्वस्य । ६।१।२.

निधनं नाम सामावयवः अन्तिमः स सर्वैर्गातव्यः । १२।११।४ सायण. ।

निनर्दः कारव्यासु कुन्तापसूक्ते षष्ठेऽहनि । ३०।६, १६-१८.

निनर्दः नाम तृतीयपादस्य प्रथमाक्षरमनुदात्तं द्वितीयाक्षरमुदात्त इति शंसनं (वृषभो यथा रोरवीति तथा)। ३०।६।६ सायणः ।

निनर्दः नाराशंसीषु ।३०।६।३-६। पारिक्षितीषु । १० १५। रैभीषु । ३०।६।७ १.

नियमविशेषः दीक्षितस्य दीक्षाया, दीक्षितनिमित्तात् बहिर्गमनाभावः कदाचिद् गमने, सूर्योदये सूर्यास्तमये च स्वस्थाने एव स्थातव्यं, अन्यैश्च शालीनो दीक्षितः ।१।३।१२-१४.

निर्भुजपाठः नाम संहितापाठः। ऐआ. ३।३।१-६.

निर्भुजप्रवादाः संहितोपाख्याः । ऐआ. ३।३।१.

निर्वापः प्रायणीयायाः निष्कासे स्थाल्या वा उदयनीयानिर्वापः । २।५।७-८.

निश्चिन्द्रमकाय अश्वं दद्यात् । ११।११।३.

निवित् 'अस्य मदे जरित' इत्यादिः षोडशपदा (११।२ १६ निविदध्याये) षोडशिशस्त्रे उत्तमे तृचे उत्तमामृचं विहृत्य धीयते । १६।१।५.

निवित् इन्द्रो देवः इति निष्केवल्ये महाव्रते ।

तासामादौ शौंऽऽऽसावोऽऽऽम् इत्याहावः । ऐआ. ५।५।२०.

निवित् एकर्चे कन्दमात्मके वा सूक्ते न दध्यात् । १२।११।१९.

निवित्प्रशंसा ।१०।१।५-८.

निवित्सूक्तयोः शंसने अभिचारार्थे विशेषः । १०।३।२-३.

निविदः आग्नेये सूक्ते आग्निमारुते शस्त्रे अग्निष्टोमे तृतीयसवने (१०।३-१६), द्वितीये आग्नेयसूक्ते च । (८।३-१५) प्रयोगे।

निविदः आज्यशस्त्रे अग्निष्टोमे प्रातःसवने (११।११२) माध्यंदिने निष्केवल्यशस्त्रे (३।१-२०) मरुत्वतीये शस्त्रे ' जनिष्ठा उग्रः ' इतिसूक्ते पण्णामृचा मुपरिष्टात् (२।१-२०) पुनश्च पञ्च ऋचः । तृतीय सवने वैश्वदेवशस्त्रे द्यावापृथिवीये सूक्ते (५।१--५) प्रयोगे।

निविदः द्वादश पदानि अग्निष्टोमे आज्यशस्त्रे । १०।२।१-१२.

निविदः पच्छः शस्यन्ते ।.११।११।२.

निविदः पदं नातीयात् (न परित्यजेत्)।११।११। ४-५.

निविदः पदे न विपरिहरेत् (विपर्यासो न कार्यः)। ११।११।६.

निविदः पदे न समस्येत् (वाक्यद्वयं न संक्षेपयेत्)। ७। प्रेदं ब्रह्म प्रेदं क्षत्रं' एते द्वे तु पदे (वाक्यद्वयं) समस्येत् । ८.

निविदः मारुते सूक्ते आग्निमारुतशस्त्रगते (९।१-१४), वैश्वदेवसूक्ते वैश्वदेवशस्त्रगते (७।१--२०)। प्रयोगे।

निविदः सावित्रे सूक्ते वैश्वदेवशस्त्रगते सविता देवः सोमस्य पिबतु (४।१।-२० निविदस्याये) इति। १३।५।६.

निविद्धानं सूक्ते चतुर्थे (अग्निष्टोमे) कर्तव्यं स्यूते तु न कर्तव्यम् । १२।११।१९ । निविद्धाने प्रातःसवने शस्त्राणां पुरस्तात्, माध्यंदिने मध्ये, तृतीयसवने तु अन्ते एकामृचं शिष्ट्वा । ११।१०-११.

निविद्धानं सूक्तं 'अभि त्यं मेषं' इति जागतं, निष्केवल्यशस्त्रे छन्दोमप्रथमेऽहनि अन्तिमम् । २३। २।३-५.

निविद्धानं सूक्तं 'अभूद्देवः सविता' इति सावित्रं वैश्वदेवशस्त्रे । प्रयोगे ।

निविद्धानं सूक्तं ' अहं भुवं वसुनः पूर्व्यं ' इति जागतं । छन्दोमतृतीयेऽहनि निष्केवल्येशस्त्रे ।२४।२।६.

निविद्धानं सूक्तं 'आ न इन्द्रो दूरात्' इति पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि निष्केवल्ये शस्त्रे । २०।२।१.

निविद्धानं सूक्तं 'आ नो भद्राः क्रतवः' इति वैश्व-देवं वैश्वदेवशस्त्रे । प्रयोगे ।

निविद्धानं सूक्तं 'आ यात्विन्द्रः' इति पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि मरुत्वतीये शस्त्रे । २०।१।१.

निविद्धानं सूक्तं'आ नो भद्राः क्रतवः' इति वैश्वदेवं वैश्वदेवशस्त्रे । प्रयोगे ।

निविद्धानं सूक्तं 'आ यात्विन्द्रः इति पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि मरुत्वतीये शस्त्रे । २०।१।१२.

निविद्धानं सूक्तं इन्द्रस्य नु वीर्याणि' इति, तत्रान्त्या परिधानीया, निष्केवल्ये शस्त्रे । प्रयोगे ।

निविद्धानं सूक्तं 'इन्द्रस्य नु वीर्याणि' इति पञ्चदशर्चं हैरण्यस्तूपं निष्केवल्ये शस्त्रे, तच प्रतिष्ठिततमया वाचा शंसतव्यं (धारेण ध्वनिना-सायणः । धीरगंभीर दमदार स्वरानें—वैद्यः) १२।१३।१०-१३.

निविद्धानं सूक्तं 'जनिष्ठा उग्रः' इति एकादशर्चं महाव्रते मरुत्वतीये शस्त्रे । ऐआ. १।६।१७.

निविद्धानं सूक्तं 'जनिष्ठा उग्रः' इति गौरिवीत शास्त्यं मैथुनं अग्निष्टोमे मरुत्वतीये शस्त्रे, तस्य अर्धाः (षट्) शस्त्वा अर्धाः (पञ्च) परिशिष्य मध्ये निविदं दधाति आत्मनाः इव । शॉगरवर चढताना गडहल्या मार्गे) दंसेत् । १२।८।१-७.

निविद्धानं सूक्तं ' तत्सु स्य सूर्ये ' इति आर्भवं अग्निष्टोमे वैश्वदेवे शस्त्रे । प्रयोगे ।

निविद्धानं सूक्तं ' तमस्य द्यावा ' इति जागतं छन्दोमद्वितीयेऽहनि मरुत्वतीये शस्त्रे । २३।१।१६-२०

32316.

निविद्धान सूक्त 'त्य सुमेष महया' इति जागत छन्दोमप्रथमेऽहनि मरुत्वतीये शस्त्रे। २३।१।१०-११.

निविद्धानं सूक्त 'दिवश्चिदस्य वरिमा' इति जागतं छन्दोमद्वितीयेऽहनि निष्केवल्येशस्त्रे। २३।४।२ ७.

निविद्धानं सूक्त निविद विना न पठेत्। विस्मरणे तु अन्यत् तद्दैवत्य तच्छन्दस्य सूक्तमाहृत्य तस्मिन् निविद दध्यात्। आहृतात् सूक्तात् प्राक् 'मा प्रगाम पथो वय' इति तृच एवतं पठेत्। सैव तत्र प्रायश्चित्तिः। २१।११।१२-२२.

निविद्धान सूक्त 'प्रत०व्यसी नव्यसी' इति आग्नेय अग्निष्टोमे आग्निमारुते शस्त्रे। प्रयोगे।

निविद्धानं सूक्तं 'प्रत्वक्षसः प्रतवसः' इति मारुतं अग्निष्टोमे आग्निमारुते शस्त्रे। प्रयोगे।

निविद्धान सूक्त 'प्र द्यावा यज्ञै' इति द्यावापृथिवीयं अग्निष्टोमे वैश्वदेवे शस्त्रे। प्रयोगे।

निविद्धान सूक्त 'प्रत्वक्षसः प्रतवसः' इति मारुतं अग्निष्टोमे आग्निमारुते शस्त्रे। प्रयोगे।

निविद्धान सूक्त 'प्र द्यावा यज्ञै' इति द्यावापृथिवीय अग्निष्टोमे वैश्वदेवे शस्त्रे। प्रयोगे।

निविद्धानं सूक्त 'प्रमन्दिने पितुमत्' इति जागतं छन्दोमतृतीयेऽहनि मरुत्वतीयशस्त्रे। २४।१।१७-१८.

निविद्धान सूक्तं 'यो जात एव प्रथम' इति पृष्ठ्ये षडहे तृतीयेऽहनि निष्केवल्ये शस्त्रे। २२।२।१-५.

निविद्धान सूक्त 'यो जात एव प्रथमः' इति पृष्ठ्ये षडहे तृतीयेऽहनि निष्केवल्ये शस्त्रे। २१।२।१-५.

निविद्धानं सूक्तं 'वैश्वानराय पृथुपाजसे' इति अग्निष्टोमे आग्निमारुते शस्त्रे। प्रयोगे।

निविद्धानः तृचः 'अय ह येन वा इद' इति गायत्र पृष्ठ्ये षडहे षष्ठेऽहनि मरुत्वतीये शस्त्रे पर्यासः। २२।७।१२-१३.

निविद्धानः तृच 'इम नु मायिन हुवे' इति गायत्र पृष्ठ्ये षडहे चतुर्थेऽहनि मरुत्वतीये शस्त्रे पर्यासः। २१।४।१६-१८

निविद्धान. तृचः 'आ नो हरिभिः सुत' इति गायत्रः पृष्ठ्ये षडहे षष्ठेऽहनि निष्केवल्ये शस्त्रे पर्यासः। २२।८।५-६.

निविद्धानः तृचः 'तमिन्द्र वाजयामसि' इति गायत्रः पृष्ठ्ये षडहे पञ्चमेऽहनि निष्केवल्ये शस्त्रे। २२।३।४-५.

निविद्धानः तृचः 'त्यमु वः सत्रासाहं' इति गायत्रः पृष्ठ्ये षडहे चतुर्थेऽहनि निष्केवल्ये शस्त्रे। २२।५।४-५.

निविद्धानः तृचः 'मरुत्वाँ इन्द्र मीढ्वः' इति पृष्ठ्ये षडहे पञ्चमेऽहनि मरुत्वतीये शस्त्रे। २२।१।१०-१४.

निविदृविधिः। १०।१।१-८, २।१-१२.

निष्कासे स्थाल्या वा प्रायणीयायाः, उदयनीया-निर्वापः। २१।५।७

32315

निष्केवल्यं शस्त्रं अग्निष्टोमे। आख्यायिका, माध्यंदिने सवने, माहेन्द्रः ग्रहः, त्रिष्टुप् छन्दः, पृष्ठं साम। १२।२।१-४। धाय्या 'यद्वावान' इति, ऋतुवेलाजपार्थः प्रयोग., याज्या पिबा सोम इति, आभिचारप्रयोगः १२।११।१-१०। आख्यायिका स्तोत्रियतृचार्थाः, सामशस्त्रप्रशसा १२।१२।१-८। स्तोत्रियः 'अभि त्वा शूर' इति। तं मध्यमया वाचा शंसति, अनुरूपः 'अभि त्वा पूर्वपीतये' इति स उच्चैस्तरामिव शंस्तव्यः, धाय्या 'यद्वावान' इति सा नीचैस्तरामिव शंस्तव्या, प्रगाथ 'पिबा सुतस्य रसिनः' इति स स्वरवत्या वाचा शस्तव्यः, निविद्धान सूक्तं 'इन्द्रस्य नु वीर्याणि' इति पच्छदर्धर्चसंस्थापूर्वं तत् प्रतिविलितया वाचा शंस्तव्यम्. तत्र आदौ (१-८) ऋचः ततो निविदः (३।१-२०) ततः सूक्तशेषः (९-१५ पच्छः) परिधानीया। प्रयोगः।

निष्केवल्य शस्त्र रथिवरं। अनिष्टुत् प्रगाथः 'त्वामिद्धि हवामहे', अनुरूप. प्रगाथः 'अभि त्वा शूर', धाय्या 'यद्वावान'। सामप्रगाथ 'उभयं शृणवच्च', निविद्धानं सूक्तं 'तमुष्टुहि यो अभि' पच्छदर्धर्च मा द्वाजय। १६।३।२ ५.

निष्केवल्य शस्त्रं छन्दोमप्रथमेऽहनि। अनिवृत्तः बृहतः स्तोत्रियः 'त्वामिद्धि हवामहे', अनुरूपस्तृचः 'त्व ह्येहि चेरवे' ...

'अभि त्वा शूर'। सामप्रगाथः 'पिबा सुतस्य', तार्क्ष्यं सूक्तं 'त्यमू षु वाजिनम्, सूक्त त्रैष्टुभं 'इन्द्रस्य नु वीर्याणि', निविद्धानं जागतं सूक्तं 'अभित्यं मेषम्'। २३।१।२०-२९। २.

निष्केवल्यं शस्त्रं छन्दोमद्वितीयेऽहनि। प्रतिपत् प्रगाथः रथंतरस्य स्तोत्रिय 'अभि त्वा शूर', अनुचरः प्रगाथः रथंतरस्यानुरूपः 'अभित्वा पूर्वे', धाय्या यद्वावान, प्रगाथः बृहतो योनिः 'त्वामिद्धि हवामहे, सामप्रगाथः 'उभयं शृणवच्च', तार्क्ष्यं सूक्तं 'त्यमू षु वाजिनम्, सूक्तचतुष्टयं त्रैष्टुभ 'अपूर्व्या पुरुतमा' 'तां सु ते कीर्तिं' 'त्वं महाँ इन्द्र यो ह', 'त्वं महाँ इन्द्र तुभ्यम्', निविद्धानं जागतं सूक्त 'दिवश्चिदस्य वरिमा'। २३।३।२१-२५; ४।१-७.

निष्केवल्यं शस्त्रं छन्दोमतृतीयेऽहनि। प्रतिपत् तृचः बृहतः स्तोत्रियः 'त्वामिद्धि', अनुचरस्तृचः बृहतोऽनुरूपः 'त्वं ह्येहि चेरवे', धाय्या 'यद्वावान', प्रगाथः रथंतरस्य योनिः 'अभि त्वा शूर', सामप्रगाथः 'इन्द्र त्रिधातु शरणम्', तार्क्ष्यं सूक्तं 'त्यमू षु वाजिनम्', सूक्तानि चत्वारि त्रैष्टुभानि 'सद्यो ह जातः' 'कदा भुवन् रथक्षयाणि' 'आ सत्यो यातु मघवान्' तत्त इन्द्रियं परमम्', निविद्धानं जागत सूक्तं 'अहं भुवं वसुनः'। २४।१। २१-२२; २।१-६.

निष्केवल्यं शस्त्रं पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि। प्रतिपत् प्रगाथः 'अभि त्वा शूर', अनुचरः प्रगाथः 'अभि त्वा पूर्व', धाय्या 'यद्वावान', सामप्रगाथः 'पिबा सुतस्य', तार्क्ष्यं सूक्त 'त्यमू षु वाजिनम्', निविद्धान सूक्तं 'आ न इन्द्रो दूरात्'। २०।१।१३-१७; २।१.

निष्केवल्यं शस्त्रं पृष्ठ्ये षडहे, द्वितीयेऽहनि। प्रतिपत् तृचः त्वामिद्धि, अनुचरस्तृचः 'त्वं ह्येहि चेरवे,' धाय्या 'यद्वावान,' सामप्रगाथः उभयं शृणवच्च, तार्क्ष्यं सूक्तं 'त्यमू षु वाजिनम्,' सूक्तं 'या त ऊतिरवमा'। २०।१। १।१४; ४।१.

निष्केवल्यं शस्त्रं पृष्ठ्ये षडहे तृतीयेऽहनि। प्रतिपत् प्रगाथः 'यद् द्याव इन्द्र ते', अनुचरः प्रगाथः 'यदिन्द्र यावतस्त्वम्', धाय्या 'यद्वावान', प्रगाथः रथंतरस्य योनिः 'अभि त्वा शूर', सामप्रगाथः 'इन्द्र त्रिधातु शरणम्', तार्क्ष्यं सूक्तं 'त्यमू षु वाजिनम्', निविद्धानं सूक्त सजनीयं गार्त्समदं 'यो जात एव प्रथमः'। २१।१ १८-२२; २।१-५.

निष्केवल्यं शस्त्रं पृष्ठ्ये षडहे चतुर्थेऽहनि। प्रतिपत् तृचः 'पिबा सोममिन्द्र', अनुचरस्तृचः 'श्रुधी हवं तिरश्चानस्य' धाय्या 'यद्वावान', प्रगाथः बृहतो योनिः 'त्वामिद्धि', सामप्रगाथः 'त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषु', तार्क्ष्यं सूक्त 'त्यमू षु वाजिनम्', सूक्तं न्यूङ्खयुक्तं 'युद्ध श्रुत इन्द्रः', सूक्त त्रैष्टुभ 'युग्मस्य ते वृषभस्य', तृचः पर्यासः 'त्यमु वः सत्रासाहम्'। २१।४।१९-२४; ५।१-५.

निष्केवल्यं शस्त्रं पृष्ठ्ये षडहे पञ्चमेऽहनि। प्रतिपत् महानाम्न्यः नाम 'विदा मघवन् विदा' इत्यादयः, अनुचरः नवर्चः 'स्वादोरित्था' (१-३) 'उप नो हरिभिः' (१-३), 'इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्'(१-३), धाय्या 'यद्वावान', प्रगाथः रथंतरस्य योनिः 'अभि त्वा शूर', सामप्रगाथः 'मो षु त्वा वाघतः', तार्क्ष्यं सूक्त 'त्यमू षु वाजिनम्', सूक्तं पाङ्क्तं 'प्रेद्ध ब्रह्म वृत्रतूर्ये', 'इन्द्रो मदाय वावृधे', सूक्तं त्रैष्टुभं 'यथा मदासस्त्व', तृचः पर्यासः 'तमिन्द्र वाजयामसि'। २२।२।१-९; ३।१ ५.

निष्केवल्यं शस्त्रं पृष्ठ्ये षडहे षष्ठेऽहनि। प्रतिपत् तृचः 'रेवतीर्नः सध', अनुचरस्तृचः 'रेवां इद्रेवत', धाय्या 'यद्वावान', प्रगाथः बृहतो योनिः 'त्वामिद्धि', सामप्रगाथः 'इन्द्रमिद्देवतातये', तार्क्ष्यं सूक्तं 'त्यमू षु वाजिनम्', सूक्तं पारुच्छेपं 'इन्द्र यायुर नः', सूक्तं 'प्रघान्वस्य महतः,' 'सूक्तं त्रैष्टुभ 'अभूरेको रयिपते', तृचः पर्यासः निविद्धानः गायत्रः 'उप नो हरिभिः सुतम्' २२।७।१४-१८; १८।१-६.

निष्केवल्यं शस्त्रं महाव्रते। पैङ्गयः। हिंकारेण प्रारम्भः। मनोवाचोःसमर्पणम्। प्राणदयः। प्रतिपद् 'यदद्याव मुखेषु' 'वायवः यवमा' इ-ह-यः इत्यादीनि ऋचादि प्रथमैर्निविदपदैःतेषु अवोक्षीयानि, 'पिवे वसुपति पृथानि', 'नरं व ओदतीनां' इति निषाद्यया

ऋक् । आत्मा–'तदिदास' नवर्चं त्रिः प्रथमा, 'ता सुते' षडर्चे, 'भूय इद् वावृधे' पञ्चर्चे, 'नृणामु त्वा तृचः इति पञ्चविंशतिऋगात्मकः' सूददोहाश्च 'ता अस्य सूददोहसः' इति । ग्रीवाः–'ग्रीवाः' इति शब्दे द्र० । शिरः–'शिरः' इति शब्दे द्र० । विजयाः–'विजयः' इति शब्दे द्र० । पक्षः दक्षिणः, पक्षः उत्तरः, पुच्छं, अशीतयः, गायत्री तृचाशीतिः, एते पदार्थाः तत्र तत्र शब्दे द्र० । बार्हती तृचाशीतिः 'मा चिदन्यद्विशंसत' इति एकयानत्रिंशत् (२९ऋचः), 'पिबा सुतस्य रसिनः' इति विंशतेः सप्तमीं चाष्टमीं चोद्धरति, 'यदिन्द्र प्रागपागुदक्' इति चतुर्दश (ऋचः) 'वयं घ त्वा सुतावन्तः' इति पञ्चदश, 'गो षु त्वा वाघतश्चन' इत्येतस्य (सूक्तस्य 'रायस्कामः' इति–) द्विपदां चोद्धरति ('अभि त्वा शूर' इति) रायंनरं च प्रगाथं, अथ हास्य 'नकिः सुदासो रथं' इत्येवं प्रगाथमुद्धृत्य तत्स्थाने 'त्वामिदा ह्यो नरः' इत्येतं प्रगाथं प्रत्यवदधाति, 'अभि प्र वः सुराधसं' इति षड् वालखिल्यानां सूक्तानि, 'यः सत्राहा विचर्षणिः' इति शेषः (१२ ऋचः), 'अयं ते अस्तु हर्यतः' इति सूक्ते (द्वे) 'उभयं शृणवच्च नः' (इति सूक्तं, तत्र) सप्तमीं चाष्टमीं चोद्धरति, 'तरोभिर्वो विदद्वसुं' इति (सूक्तं तत्र) उत्तमामुद्धरति, 'यो राजा चर्षणीनां' इत्येकादश, 'तं वो दस्ममृतीषहं' (इति सूक्तं), 'आ नो विश्वासु हव्यः' (इति सूक्तं), 'या इन्द्र भुज आभर' इति नव (ऋचः), सूददोहाः (ता अस्य सूददोहसः इति ऋक्) ।" सेयं बार्हती तृचाशीतिः ॥ अथ औष्णिही तृचाशीतिः 'औष्णिही' इति शब्दे द्र० । यशः (उदरं) 'यशः' इति शब्दे द्र० । ऊरू–ऊरुशब्दे द्र० । उपस्थं पर्–जरः, उपस्थोह–जरः । तत्र तत्र शब्दे द्र० । अध्वर्युं होता उपस्थोहं वाचयति, अध्वर्युः स्वयं वा पठति । 'ओजुपथा यत्र सोमस्य' इति इत्याये संप्रेषितः 'ये यजामहे' इत्यागूर्य नित्यमेव ('पिबा सोममिन्द्र इति') यजति । वषडन्येव अनुवषट्करोति । वषट्कारानुमन्त्रणं (वागोजः इत्यादि मन्त्रविशेषं) । भक्षयतो होता प्राक् प्रेङ्खादवरोहति । अथैनं प्रेङ्खं प्रत्यञ्चमेवञ्चन्ति यथा शंसितारं भक्षयिष्यन्तं नोपहनिष्यति । प्रेङ्खस्यायतनमासीनो होता इतराज्ञापूर्वकं 'वाग्देवी सोमस्य०' इति मन्त्रजपेन भक्षयति । ऐआ. १।७-२१, ५।३-११.

निष्केवल्यं शस्त्रं महाव्रते प्रेङ्खमारुह्य शस्यते । ऐआ. १।७।१ सायणः ।

निष्केवल्यशस्त्रस्य पञ्चमेऽहनि स्तोत्रियः 'विदा मघवन् विदा' इत्यादिः । ऐआ. ४।१।१-९.

निष्केवल्यशस्त्रे अभिचारप्रयोगः । अविराजा (विरट्छन्दोभिन्नेन) अस्य यजेत् गायत्र्या वा त्रिष्टुभा वा अन्येन वा छन्दसा ।१२।११-१०.

निष्केवल्यशस्त्रे गायत्री बार्हती औष्णिही च तृचाशीतिः, प्रत्येकान्ते सूददोहाश्च, महाव्रते । ऐआ. १।११९।१-४.

निष्केवल्यशस्त्रे निवित् 'इन्द्रो देवः' इत्यादिः महाव्रते । ऐआ. ५।५।१०.

निष्केवल्यशस्त्रे निविद्धानं सूक्तं 'आ न इन्द्रो दूरात्' इति संपातो नाम । २०।२।२.

निष्केवल्यशस्त्रे प्रतिगरः अविहृतः प्राकृत एव । ऐआ. ५।६।१०.

निष्केवल्यशस्त्रे बृहद्दिवं नाम 'तदिदास भुवनेषु' इति सूक्तम् । तच्च महाव्रतात् चतुर्विधे गवामयनस्य द्वितीयेऽहनि शंस्तव्यम् । १७।८।१-२.

निष्केवल्यशस्त्रे स्तोत्रियोत्तरं पुरीषपदानि नाम मन्त्राः पञ्चमेऽहनि । 'पुरीषपदानि' इति शब्दे द्र० । ऐआ. ४।१।१०-१५.

निष्केवल्यशस्त्रोपक्रमात् प्राक् अध्वर्यवः पिच्छोला अपाघाटलिकादीनां (वाद्यानां) शब्दान् कारयन्ति महाव्रते । ऐआ. ५।५।११.

निष्केवल्ये आहावः त्रिरेव । अथ आहावाः शस्त्रादेः, निविदः, परिधानीयायाः इति महाव्रते । ऐआ. ५।५।१०.

निष्केवल्ये त्रिष्टुप्सहस्रमेके, जगतीसहस्रमेके, अनुष्टुप्सहस्रमेके । ऐआ. २।१७।३.

निष्केवल्ये प्रतिपत् राजनसामस्तोत्रिय एव महा-

मते । ऐआ. ५।५।१३; ६।७-९.

निष्केवल्ये याज्या ' ओमुक्थशा यज सोमस्य ' इति संप्रेषिते ' ये यजामहे ' इत्यागूर्य ' पिबा सोममिन्द्र ' इति अनवानं वषट्कारश्च । वषट्कारानुमन्त्रणं ' वागोजः ' इत्यादि प्राकृतमेव महाव्रते । ऐआ ५।१३।७-८.

निष्केवल्योत्तरं उक्थसंपत् नाम मन्त्रस्य जपो होतुः महाव्रते । ऐआ. । ५।१२।३.

निष्केवल्योपासकस्य परकीययागे निष्केवल्यशंसनस्य चयनस्य महाव्रतस्तोत्रमहाव्रतशस्त्रानुष्ठानस्य च निषेधः । पित्रे आचार्याय वा शंसेत्, तत्र न निषेधः । ऐआ. ३।१०।१-६.

निष्केवल्योपासनं प्राणदृष्ट्या । अहंब्रह्मोऽस्मि । अधिदैवतं अध्यात्मं च । इदमेव स्थूलदेहरूपेण उक्थस्योपासनम् । ऐआ. २।४-२०.

निह्नवः = नमस्कारविशेषः अग्निष्टोमे । दक्षिणेन वेद्यन्ते प्रस्तरं निधाय दक्षिणान् पाणीन् उत्तानान् कृत्वा सव्यान् नीचः । (कृत्वा न्युब्जान्) तत्र, एष्टा राय एष्टा वामानि प्रेषे भगाय । ऋतमृतवादिभ्यो नमो दिवे नमः पृथिव्यै ' इति प्रस्तरे निन्हुवते । ४।९।५.

निष्टर्क्यः ग्रन्थिः = शिखाबन्धनवत् सहसा मोचयितुं शक्यत्वं निष्टर्क्यत्वम् । ऐआ ५।३।८ सायणः (सुरगाढ़) ।

नेष्टुः उपस्थे आसीनः आग्नीध्रः पात्नीवतग्रहस्य भक्षयति । २६।३।१०-११.

नेष्टुः दक्षिणं दोः पशुभागः । ३१।१।२.

नेष्टुः प्रातःसवने प्रस्थितयाज्या ' अग्ने पत्नीरिहावह ' इति । २८।२।४। माध्यंदिने ' तवायं स्तोमः ' २८ । ३ । ११ । तृतीयसवने ' अमेव नः सुहवा ' । २८।४।१०.

नैयग्रोधफलानि चमसे पात्र्या वा राजोप्यानि ऐन्द्रमहाभिषेके संभारः । ३९।२।१-२.

नौधससामयोनिः ' इममिन्द्र सुतं पिब ' इति १९।०।६ सायणः ।

न्यग्रोधः (वटवृक्षः) न्युब्जः कुरुक्षेत्रे प्रथममुत्पन्नः तेभ्यो ह्यन्ये अधिजाताः । न्यग्रोहः = न्यग्रोधः । ३५।४।३-४.

न्यूङ्खः अच्छावाकशिल्पे एवयामरुते षष्ठेऽहनि । ३०।४.

न्यूङ्खः आहनस्यासु षष्ठेऽहनि । ३०।१०।७.

न्यूङ्खः । नितरां विषमप्रकारेण ऊङ्खनं उच्चारणम् । द्वितीयं स्वरं ओकारं त्रिमात्रं उदात्तं त्रिः, तस्य तस्य चोपरिष्टात् अपरिमितान् पञ्च वा अर्धौकारान् अनुदात्तान् , उत्तमस्य तु त्रीन् । पूर्वमक्षरं निहन्यते न्यूङ्ख्यमाने (आश्वला ७।११।१-७) । मन्त्रादौ चत्वार्यक्षराणि उच्चार्य न्यूङ्खो वक्तव्यः । सोऽयं चतुरक्षरेण इत्येकः पक्षः । त्र्यक्षरेण एकाक्षरेण इति च पक्षौ द्व्यक्षरेण इति सिद्धान्तः । २१ । ३ । १-९ । चतुर्थेऽहनि निष्केवल्यशस्त्रे ' कुह श्रुत इन्द्रः ' इति वैमदे सूक्ते. माध्यंदिनीयत्वात् प्रथमे पादे न्यूङ्खः । २१।५।१ । चतुर्थेऽहनि प्रातरनुवाकप्रतिपदि अर्धर्चायोर्न्यूङ्खः (आश्व ७।११ । १-७) प्रातरनुवाके प्रथमे पादे न्यूङ्खः, आज्यशस्त्रे तृतीयपादे उत्तमावर्जे, माध्यंदिने प्रथमे पादे चतुर्थेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे । २१ । ३ ।१-९ वृषाकपिसूक्ते ब्राह्मणाच्छंसिशिल्पे षष्ठेऽहनि न्यूङ्खः । ३० । ३.

पक्षः उत्तरः निष्केवल्यशस्त्रस्य पक्षित्वेन कल्पितस्य महाव्रते । तस्य असौ लोकः, आदित्यः, मनः, बृहत् साम, भरद्वाजः, शतसंख्या, इति षड् वीर्याणि । ऐआ १।१८।२। बार्हत उत्तरः पक्षः । ऐआ ५।८।४. स्तोत्रिय. प्रगाथः बार्हतः त्वामिद्धि हवामहे, अनुरूपः प्रगाथो बार्हतः ' त्वं ह्येहि चेरवे, ' पञ्चदशर्चं सूक्तं ' तमु ष्टुहि यो अभि ', दशर्चं सूक्तं ' सुते इत्त्वं निमिश्ल, ' ' वृषा मदः इति च । नवर्चं ' या त ऊतिः ' पञ्चर्चानि अष्टौ सूक्तानि ' अपूर्व्या पुरुतमा ' ' य ओजिष्ठः, ' यं च त्वे, ', ' कदा भुवन् ' ' सत्रा मदासः ' ' अर्वाग् रथं ' ' अपाद्धितः ' इति । एकादशर्चं संपातः नाम ' कया महामवृधत् ' इति । एका पङ्क्तिः ' इन्द्रो मदाय ' इति । अथ सूददोहाः । ऐआ. ५।८।४-६.

पक्षः उत्तरः निष्केवल्ये महाव्रते । बार्हत उत्तरः, सप्तदशः स्तोमः, द्विशत (१०२), भरद्वाजप्रासादः । ऐआ. ५।८।७.

पक्षः दक्षिणः निष्केवल्य शस्त्रस्य पक्षित्वेन कल्पितस्य महाव्रते तस्य अयं लोकः, अग्निः, वाक्, रथतरं, वसिष्ठ , शतसंख्या (१०१) इति षड् वीर्याणि । ऐआ १।१।८।१। राथंतरो दक्षिण पक्ष ऐआ ५।८।१ । प्रतिपत् प्रगाथः स्तोत्रियः 'अभि त्वा शूर' । अनुचरः प्रगाथः अनु रूपः अभि त्वा पूर्वपीतये । प्रतिपदनुचरौ बार्हतौ । पञ्चदशर्चे 'इन्द्रस्य नु वीर्याणि' 'त्वे ह यत् पितरः' इति च । एकादशर्चे यस्तिग्मशृङ्गो वृषभः । दशर्चे उभो जज्ञे वीर्याय' । षड्चे द्वे 'उदु ब्रह्माण्यैरत', 'आ ते मह इन्द्रः' इति च । पञ्चर्चानि 'न सोमः' 'इंद्र नरः' 'ब्रह्मणः' 'अय सोम.' इति चत्वारि । एकादशर्चे सपातः नाम 'आ न इन्द्रो दूरात्' । 'इत्था हि सोमः' इति एका पङ्क्तिः । सूददोहाश्च । ऐआ. १ । ८ । १ – ३ .

पक्षः दक्षिणः । राथंतरो दक्षिणः पक्षः, पञ्चदशः स्तोमः, एकशत (१०१), वसिष्ठप्रासादः निष्केवल्यस्य महाव्रते । ऐआ. ३।८।७.

पक्षौ निष्केवल्यस्य महाव्रते ऊनातिरिक्तौ भवतः दक्षिणस्य ऋचः (१०१), उत्तरस्य ऋचः (१०२) इति । ऐआ. १।१।८।३.

पङ्क्ति त्रिष्टुप् असृजत । १९।६।६.

पङ्क्तिः छन्दः पञ्चमेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे ।२२।१।१.

पच्छः व्यतिमर्षविहरणं बाल खिल्यानाम् । २९।८।५ सायणः ।

पच्छः शसनं नाम एकस्मिन् पादे अवसाय उत्तरस्मिन् पादे प्रणवप्रयोगः इति । ऐआ. ५।१२।२ सायणः ।

पञ्चदशः स्तोमः द्वितीयेऽहनि षडहे । २०।१।१-३.

पञ्चदशस्तोमस्य विधुति. १२।६।४, १४।४।२ सायणः ।

पञ्चमेनिः पुरोहितः । वाचि एका, तस्या शान्तिः स्वागतेन आसनदानेन च । पादयोरेका, तस्याः शान्तिः पादप्रक्षालनोदकदानेन । त्वचि एका, तस्याः शान्तिः अलंकरणेन गन्धमाल्यैर्वस्त्रैश्च । हृदये एका, तस्याः शान्तिः अन्नदानेन मधुपर्केण च । उपस्थे एका, तस्याः शान्तिः अनवरुद्धं वेश्मनि वसत्या । ४०।१।६.

पञ्चमेऽहनि निष्केवल्ये । शस्त्रे पुरीषपदानि स्तोत्रियोत्तरम् । ऐआ. ४।१।१।१०-१९.

पञ्चमेऽहनि 'यच्चिद्धि सत्य सोमपाः' इत्याद्याः सप्त पङ्क्तयः अहीनसूक्तेषु आवापिकाः । २९।२।९.

पञ्चमेऽहनि गौर्देवता, त्रिणवः स्तोम., शाक्वर साम, पङ्क्तिश्छन्दः २२।१।१-५ । आज्य, प्रउगं, मरुत्वतीय ।२२।१।१-८ । निष्केवल्यं, वैश्वदेवं, आग्निमारुतम् । २२।२।१-१४.

पञ्चविंशस्तोमं महाव्रतम् । ऐआ. १।२९;४।२१.

पञ्चावत्तैव वपा चतुरवत्तिनोऽपि । आज्यं, हिरण्यशकल, वपा, हिरण्यशकलं, आज्यं इति । हिरण्याभावे प्रतिनिधिराज्यम् । ७।४।३,६.

पत्नी गार्हपत्यमनूची (पश्चात्) आस्ते।१३।१३।१.

पत्नीना जाघनी पशुभागः । ता ब्राह्मणाय दद्युः । ३१।१।२.

पत्नीरहितस्यापि अग्निहोत्रादि भवति । ३२।८।९-१६; १०।१-४.

पत्नीशाला प्रपद्य शालामुखीये होमः द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसग्रहे । २४।३।८.

पत्नीशालायाः सप्रसृप्य तीर्थे मार्जयित्वा आग्नीध्रं संप्रपद्य आग्नीध्रीये होमः द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसग्रहे । २४।३।१८–१६.

पत्नीसयाजनिषेधः प्रायणीयाया, उदयनीया तु कृत्वा संतिष्ठते । २।०।५-६.

पत्न्यः काण्डवीणा वादयन्ते महाव्रते । ऐआ. ५।५।१३.

पथ्या स्वस्तिः प्रायणीयायां प्रथमा देवता, उदयनीयाया तु चतुर्थी । २।५।१५.

पदानि संहिता कनः एतानुप्रासना । ऐआ. ३।१-६.

पयस्या मैत्रावरुणी सवनीयपुरोडाशेषु पञ्चमं हविः ।

८।४।१०.

पराग् वचनं नाम आवृत्तिमन्तरेण ऊर्ध्वपाठः। १।६।८ सायणः।

परिक्रपन्ति = पांसून् परिघ्नन्ति स्थूणा परितः अवटे दार्ढ्यार्थं औदुम्बरकाष्ठेन। ऐआ ५।२।२८.

परिधयः पोतृदारवाः उत्तरवेद्यां अग्निष्टोमे। ५।२।२८.

परिधानीया प्रातरनुवाक्स्य 'अभूदुषा रुशत्पशुः'। ७।८।११-१२.

परिधानीया भूमिमुपस्पृशता शंस्तव्या आग्निमारुत-शस्त्रे। 'एवा न इन्द्रो मघवा'। १३।१४।९-१३.

परिधानीया अहरहःशस्त्रेषु। मैत्रावरुणस्य 'नू ष्टुत', ब्राह्मणाच्छंसिनः 'एवेदिन्द्रम', अच्छावाकस्य 'नूनं सा ते'। २१।६।८-१०.

परिधानीयाः। मैत्रावरुणस्य अहीने प्रातःसवने 'ते स्याम देव', माध्यंदिने 'नू ष्टुत इन्द्र', तृतीयसवने इयमिन्द्रम। एकाहे प्रातःसवने ते स्याम, माध्यंदिने 'नू ष्टुत, तृतीयसवने 'इयमिन्द्रम्'। ब्राह्मणाच्छंसिनः अहीने प्रातःसवने 'इन्द्रेण रोचनाः' माध्यंदिने 'एवे-दिन्द्रं, वृषणं, 'तृतीयसवने 'बृहस्पतिर्नः'। एकाहे प्रातःसवने 'स न इन्द्रः शिवः,' माध्यंदिने 'एवे-दिन्द्र' तृतीयसवने 'बृहस्पतिर्नः'। अच्छावाकस्य अहीने प्रातःसवने 'अहं सरस्वतीवतो', 'माध्यंदिने 'नूनं सा ते,' तृतीयसवने 'उभा जिग्यथुः'। एकाहे प्रातःसवने 'गोमद्धिरण्यवत्, माध्यंदिने 'नूनं हुवेम,' तृतीयसवने 'उभा जिग्यथुः'। २७।५।१-५.

परिधानीया यूपस्य परिव्याणे सप्तमी 'युवा सुवासाः इति। ६।२।२९-१२.

परिधानीयासु अन्वचनगुरुत्वात्त्यागः न क्रियते। उक्थ्ये अच्छावाकः 'ऐरयेथामैरयेथां' इत्यन्यतरत्यनुरक्ष-रम्। अग्निष्टोमे होता 'दम्रपिबो दम्रपिबोऽ३३म्' इत्य-न्तरागो परुद्धाम्। अतिरात्रे होता 'पैहि निपं पैहि निपोऽ३३म्' इति। षोडशिनि मरुतः पदे मरुतः पदेऽ३३म्' इति। २८।७।१२-१४.

परिधानीयासु विचारः। २८।७।५-११.

परिधानीयास्तुतिः। २७।५।१-१०.

परिसरः नाम कर्मविशेषः शत्रुनाशार्थः। ४०।५.

परिवापः। लाजान् परिवाप इत्याचक्षते। न वै लाजेभ्यस्तुषान् संहरन्ति। इदं सवनीयपुरोडाशेषु तृतीयं हविः। ८।५-६। तत्र याज्या 'सरस्वतीवान भारती-वान् परिवापः' इति। ८।६-५.

परिव्याणे यूपस्य अञ्जनाद्यनुवचनीयासु सप्तमी 'युवा सुवासाः परिवीतः' इति परिधानीया। ६।२।२९-३२.

पर्णशरः 'प्रेतास्मिनाथे' इति शब्दे द्र. ।१२।१।७-९.

पर्यग्निकरणं पशोः। मैत्रः 'पर्यग्नये क्रियमाणायानु-ब्रूहि' इत्याहाध्वर्युः। अग्निर्होता नो अध्वरे' इति तृच-माग्नेयं गायत्रमन्वाह मैत्रावरुणः (आहवनीयादुल्मुक-मादाय आग्नीध्रः 'परिवाजपतिः' इति त्रिः प्रदक्षिणं पर्यग्निकरोति (आपस्तम्बः)। ६।५।१-५.

पर्यासः तृचः (पर्याय इति चान्ताख्या=जैमिनिः) गायत्रः निविद्धानःस्य मुखः सत्राहे' चतुर्थेऽहनि निष्के-वल्ये शस्ते। पञ्चमेऽहनि 'तमिन्द्रं वाजयामसि,' षष्ठेऽहनि उप नो हरिभिः सुतम्' २१।५. २२।२, ८। मरुत्वतीय-शस्त्रे चतुर्थेऽहनि 'इमं नु मायिनं,' पञ्चमेऽहनि मरुत्वाँ इन्द्र मीढ्वः', षष्ठेऽहनि अहं दयेन वा इदम्'। २१।४; २२।१,७

पश्चात्तानः आर्भवः नाम तृतीयसवनगतः। १८।४।२-३.

पवमानाः प्रयोऽपि अष्टाचत्वारिंशा भवन्ति गवाम-यनस्य द्वितीयेऽहनि चातुर्विंशे आग्निष्टोमस्तवले। उक्थ्य-स्तवले तु चतुर्विंशाः। १।१८-९.

पवमानीयं ब्रह्मोक्यं चेति द्विविधमुक्थम्। तत्र मरुत्वतीयं शस्त्रं पवमानीयम्। १६।१।४ सायणः।

पवित्रकनामे (दक्षन्याम) प्रायश्चित्तम्। आज्ये पावयति अशक्यतः निरंत्र 'पवित्रं ते विततं' 'तपो-ष्पवित्रं विततं' इति याज्यानुवाक्ये। आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् 'अग्नये पवित्रवते स्वाहा' इति। ३२।८।१.

पवित्रावती इष्टिः पवित्रकनाशे । ३२।८।३.

पशवो विवाहाः (विवाहायर्थाः) । ३२।१।८.

पशुरग्नीषोमीयः । ६।३।९-६।७।१-४.

पशुकामः अपोनप्त्रीये एकधनासु 'अपो देवीरुपह्वये' इत्यनया अनुप्रपद्येत । ८।२।२३.

पशुकामस्य यूपस्तिष्ठेत् । नाभ्नौ प्रहरेत् ।६।३।१-४ तत्पक्षे स्वरुप्रहरणमन्त्रौ ।६।३।८.

पशुपुरोडाशः वायव्यो द्वादशाहे प्राजापत्यपशोः । १९।४।९-४२.

पशुपुरोडाशः व्रीहिमयो यवमयो वा । ६।८।१-८, ९।१-४. ७।२।१०-१३.

पशुपुरोडाशस्य अग्नीषोमीयस्य इडोपाह्वानम् । ६।९।२१ । याज्या 'आन्य दिवो मातरिश्वा' इति । ६।९।७-८ । संयाज्या 'स्वदस्व हव्या' इति । ६।९।९-१०.

पशुप्रधानहविषो याज्या 'अग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्य इति । ६।१०।५-७.

पशुप्रधानावदानकालीनं अनुवचनीय मनोतासूक्तं प्रैषश्च अग्नीषोमीये । ६।१०।१-४.

पशुप्रयाजस्य उत्तमस्य पुरोऽनुवाक्या च प्रैषश्च याज्या च याः स्तोकानुवचनीयास्ता एव, न पृथक् । देवताश्च विश्वेदेवास्त एव । 'होता यक्षदग्निं स्वाहा' इत्यादिः प्रैषः, आप्रीसूक्तस्था उत्तमा याज्या । ७।३।१-५.

पशुप्रशंसा । ७।८।८.

पशुविधिः अग्निष्टोमे । २१।३।२-३.

पशुशेषभक्षः । अग्नीषोमीयपशुशेषभक्षो न कर्तव्य इति पूर्वपक्षः, कर्तव्य इति सिद्धान्त । ६।३।११-१२.

पशुषु आप्रियः (प्रयाजयाज्याः) यथर्षि भवन्ति । 'यथर्षि' शब्दे द्र० । १९।४।७.

पशूना अशनापिपासे एव विज्ञानं, न विज्ञातं वदन्ति, न विज्ञातं पश्यन्ति, न विदुः श्वस्तन, न लोकालोकौ, त एतावन्तो भवन्ति, यथाप्रज्ञं हि संभवाः । ऐआ. २।१४।५.

पशूना कृष्णाना रोहिताना अरुणाना च, गौरस्य गवयस्य ऋश्यस्य उष्ट्रस्य गर्दभस्य च सृष्टिः प्रजापतेः प्रदीप्तात् रेतःपिण्डात् । १३।१०।२.

पशोः प्रयाजा एकादश तन्मन्त्राश्च । ६।४।१-१६ । यथर्षि । १६.

पशोः विभक्तिः कस्य को भाग इति । सर्वे सवनीयपशोः शेषभक्षणोपयोगार्थम् । अथातः पशोर्विभक्तिः । तस्य विभागं वक्ष्यामः । हनू सजिह्वे प्रस्तोतुः । श्येनं वक्ष उद्गातुः । कण्ठः काकुदः (काकुदं) प्रतिहर्तुः । दक्षिणा श्रोणिर्होतुः । सव्या (श्रोणिः) ब्रह्मणः । दक्षिणं सक्थि मैत्रावरुणस्य । सव्य (सक्थि) ब्राह्मणाच्छंसिनः । दक्षिणं पार्श्वं सांसमध्वर्योः । सव्य (पार्श्वं) उपगातॄणाम् । सव्योंऽसः प्रतिप्रस्थातुः । दक्षिणं दोः नेष्टुः । सव्य (दोः) पोतुः । दक्षिण ऊरुः अच्छावाकस्य । सव्यः (ऊरुः) आग्नीध्रस्य । दक्षिणो बाहुः आत्रेयस्य । सव्य (बाहु) सदस्यस्य । सदं चानूकं च गृहपतेः । दक्षिणौ पादौ गृहपतेर्व्रतप्रदस्य । सव्यौ पादौ गृहपतेर्भार्यायै व्रतप्रदस्य । ओष्ठ. एनयोः (व्रतप्रदयोः) साधारणः (गृहपतिना विभज्य देयः) । जाघनीं पत्नीभ्यो हरन्ति, ता ब्राह्मणाय दद्युः । स्कन्ध्याश्च मणिकाः, तिस्रश्च कीकसाः ग्रावस्तुतः । तिस्रश्चैव कीकसाः अर्धं च वैकर्तस्य उन्नेतुः । अर्धं चैव वैकर्तस्य क्लोमा च शमितुः, तद् ब्राह्मणाय दद्यात् यदि (शमिता) अब्राह्मणः स्यात् । शिरः सुब्रह्मण्यायै । यः श्वः सुत्या प्राह तस्य (आग्नीध्रस्य) अजिनम् । इडा सर्वेषां (साधारणी) होतुर्वा (असाधारणी) । स एष स्वर्ग्यः पशुः, य एनमेव विभजन्ति । अथ येऽतोऽन्यथा, तद्यथा सेलगाः (केवलोदरपोषणपरायणाः) पापकृतो वा पशुं विमथ्नीरन्, तादृक् तत् । ३१।१।१-७.

पशोः शमितदेशे नयनम् । तं वा एतं पशुं आप्रीतं सन्त (प्रयाजैस्तोषितं) पर्यग्निकृतं उदञ्चं नयन्ति, तस्योल्मुकं पुरस्ताद्धरन्ति । ७।१।३-५.

पशोः स्विष्टकृतो विधिः 'स्विष्टकृतं यजति' । ६।१०।१०.

पशोः हृदयादेः प्रधानहविषामवदानकाले मनोताऽनुवचने प्रैषः 'मनोतायै हविषोऽवदीयमानायानुब्रूहि'

पुत्रप्रशंसा। ३३।१–१४.

पुत्रविक्रयः अजीगर्तेन कृतः। ३३।३।७.

पुत्रस्तु ज्योतिः स्वर्गस्य। ३३।१।८.

पुत्रेण पितृऋणापाकरणं भवति। ३३।१।४.

पुरीषपदानि नाम मन्त्राः पृष्ठ्यषडहस्य पञ्चमेऽहनि निष्केवल्ये शस्त्रे स्तोत्रियोत्तर उपसंतनीयाः। 'एवा ह्येवैवा ह्यग्ना३इ। एवा ह्येवैवा हीन्द्रम्। एवा ह्येवैवा हि विष्णा३उ। एवा ह्येवैवा हि पूष३न्। एवा ह्येवैवा हि देवा३ः। एषा हि शक्रो वशी हि शक्रो वशॉ अनु। आ यो मन्याय मन्यवे उपो मन्याय मन्यवे। उपेहि विश्वथ। विदा मघवन् विदो३म्' इति। ऐआ. ४।१।१०–१५.

पुरीषस्थापनार्थं ऊवध्यगोहः नाम अवटः कर्तव्यः पशौ ७।१।८–९.

पु–रु–षः इति त्रीण्यक्षराणि महाव्रते निष्केवल्यस्य प्रतिपदि प्रथमद्वितीयचतुर्थपादेषु क्रमेण विहरणीयानि। ततो 'नदं व ओदतीना' इत्यस्या ऋचः पादशो विहरणम्। ऐआ. १।१२।१७–१८.

पुरुषस्य (मनुष्यस्य) सृष्टिः परमेश्वरेण कृता। ऐआ. २।२६.

पुरुषे त्वेव आविस्तरामात्मा स हि प्रज्ञानेन संपन्नतमो विज्ञातं वदति, विज्ञातं पश्यति, वेद श्वस्तनं, वेद लोकालोकौ, मर्त्येनामृतमीप्सति, एवं संपन्नः। २।१४।४.

पुरोडाशः सवनीयपुरोडाशेषु अष्टाकपालः प्रातःसवने, एकादशकपालो माध्यंदिने, द्वादशकपालस्तृतीयसवने इति के चित्। ८।५।४। सर्वे एकादशकपाला एवेति सिध्दान्तः। सवनीयपुरोडाशाश्च नाम सान्नं धानाः करम्भः परिवापः पुरोडाशः पयस्या चेति। ८।५।७. ८।६।१.

पुरोडाशभागस्य घृतेनाक्तस्यैव मक्ष इति के चित्। अक्तस्य अनक्तस्य चेति सिध्दान्तः। ८।५।६–८.

पुरोडाशसत्रं लोक्यं (प्रेक्षणीयं इति सायणः। स्वर्ग्यं इति केवलः)। ६।१।४.

पुरोधातारः त्रयो देवानां,पृथिवी अन्तरिक्षं द्यौश्चेति। ४०।४.

पुरोऽनुवाक्याः आज्यभागयोः दीक्षणीयायाम्। पूर्वमनीजानस्य, 'त्वमग्ने सप्रथाः सोम यास्ते मयोभुवः' इति। पूर्वमीजानस्य 'अग्निः प्रत्नेन मन्मना, सोम गीर्भिष्ट्वा वयं' इति के चित्। तन्नादृत्य 'अग्निर्वृत्राणि, त्वं सोमासि' इति वार्त्रघ्नौ एव कुर्यात्। १।४।१–७.

पुरोऽनुवाक्याः। उन्नीयमानसूक्तानि प्रातःसवने आ त्वा वहन्तु हरयः। इति ऐन्द्रीर्गायत्रीरन्वाह न वै। माध्यंदिने अभि त्वा देवं गो ऋजीक इति दशर्चं सूक्तम्। तृतीयसवने इहोपयात शवसा इति नवर्चम्। एतानि सूक्तान्येव अनुवक्तव्यानि इति सिध्दान्तः। प्रतिसूक्तं आदिमाः सप्तसैव ऋचो ग्राह्याः इति पूर्वपक्षः। २८।१।१–९.

पुरोऽनुवाक्याः। यावत्यो वै पुरोऽनुवाक्यास्तावत्यो याज्याः। २८।१।८

पुरोऽनुवाक्याः पशुप्रयाजस्य उत्तमस्य ता एव, याः स्तोकानुवचनीयाः। ७।३।१–५.

पुरोऽनुवाक्या याज्यायाः सकाशात् न्यूना वा समा वा कार्या, न ज्यायसी। व्यृध्दं वा एतद्यज्ञे क्रियते, यत्र पुरोऽनुवाक्या ज्यायसी याज्यायै। ९।२।५.

पुरोऽनुवाक्ये आज्यभागयोः आतिथ्यायां 'समिधाग्निं दुवस्यत, आप्यायस्व समेतु ते' इति। ३।६।१–४.

पुरोरुक् (निवित्) आज्यशस्त्रे अग्निष्टोमे। द्रव्योंदंमोदरं, उक्थैः, द्वादशपदा, जातवेदस्या। अग्निर्देवेध्दः इत्यादिः (१।१–१२)। १०।३।१–११; ९।२.

पुरोहितः पञ्चमेनिः। पञ्चमेनिशब्दे द्र० ४०।१।६.

पुरोहितः पादप्रक्षालनकाले दक्षिणं पादमवनेनिजे इत्यादि अवरुन्धे इत्यन्तं पठेत्। पादप्रक्षालनानन्तरं शिष्टोदकं च आपः पादावनेजनीर्द्विषन्तं निर्दहन्तु मे इति अवेक्षेत। ४०।४.

पुरोहितः। यो ह वै त्रीन् पुरोहितान् त्रीन् पुरोधातॄन् वेद स ब्राह्मणः पुरोहितः। अग्निर्वाव पुरोहितः पृथिवी पुरोधाता, वायुर्वाव पुरोहितोऽन्तरिक्षं पुरोधाता, आदित्यो वाव पुरोहितो द्यौः पुरोधाता। ४०।४.

पुरोहितं राजा यदवमानेन प्रीणीयात्। ४०।१–५.

पुरोहितः राष्ट्रगोपः, विद्वान् ब्राह्मणः राज्ञः पुरोहितः । ४०।२।२-४; ४।२-३.

पुरोहितः विष्टरमभिमृशति वरणप्रयोगे । 'अभिमर्श-शब्दे' द्र० विष्टरे च उपाविशति । 'उपविशति' शब्दे द्र०। ४०।४.

पुरोहितप्रशंसा । राजानं परिरक्ष्य तिष्ठति, अनिष्ट-परिहारं करोति, इष्टं प्रापयति, प्रजाऽनुरागं जनयति, अयुवमार्यस्य (अयुवं आर्यस्य इति वा अयुवमारि अस्य इति वा पदच्छेदः) राष्ट्रं भवति, नैनं पुरा आयुषः प्राणो जहाति, आजरसं जीवति, सर्वमायुरेति, न पुनर्म्रियते, क्षत्रेण क्षत्रं जयति, बलेन बलमश्नुते । ४०।२।१-३। तस्मै विशः संजानते संमुखा एकमनसः, तस्य राजा 'मित्रं भवति, द्विषन्तमपबाधते । ४०।४।२। पुरोहितः आहवनीयः, तज्जाया गार्हपत्यः, तत्पुत्रः अन्वाहार्यपचनः । ४०।१।३-५.

पुरोहितवरणे राज्ञो मन्त्रौ अमोऽहमस्मि, तनूरसि तन्वं इति ।४०।४।४.

पुरोहितस्यार्षेयेण क्षत्रियस्य- प्रवरादि प्रवरापे-क्षायाम् । ३४।७।२.

पुरोहितस्य जपः वरणप्रयोगे । 'जप' शब्दे द्र० । ४०।४.

पुरोहितस्य प्रतिज्ञा भूर्भुवःस्वरोम् इति मन्त्रेण । ४०।४.

पुलिंदाः नाम समाजः विश्वामित्रपुत्राः ये पित्रा शप्ताः । ३३।६।२.

पुष्टिकामस्य आज्यशस्त्रं महाव्रते विशोविशो वो अतिथिं इति पञ्चदशर्चम् । तत्र च 'अगन्म वृत्रह-न्तमं' इति द्वितीयं तृचं प्रथमं शंसेत् । ऐआ. १।३।५-११.

पुष्टिकामस्य बैल्वो यूपः । ६।१।६-९.

पूतभृत् नाम सोमपात्रविशेषः । ३५।६।४.

पृथिवी मेध्या । ६।८।५.

पृष्ठसामानि षडहे क्रमेण रथंतर-बृहत्-वैरूप-वैराज-शाक्वर-रैवतानि । १९।६।१-५ सायणः ।

पृष्ठ्यः षडहः २०-२२ अध्यायेषु प्रतिपादितः ।

पृष्ठ्ये षडहे चतुर्थमहः आनुष्टुभम् । २१।४।६। चतुर्थेऽहनि न्यूङ्खः ।२१।३।१-१२। छन्दांसि क्रमेण सामाधारभूतानि प्रथमेऽहनि गायत्री, द्वितीये त्रिष्टुप्, तृतीये जगती, चतुर्थे अनुष्टुप्, पञ्चमे पङ्क्तिः, षष्ठे अतिच्छन्दाः । १९।६।६ सायणः ।

पृष्ठ्ये षडहे देवताः । प्रथमे अग्निः, द्वितीये इन्द्रः, तृतीये विश्वेदेवाः, चतुर्थे वाक्, पञ्चमे गौः, षष्ठे द्यौः ।

पृष्ठ्ये षडहे षष्ठेऽहनि प्रातःसवने माध्यंदिने च प्रस्थितयाज्याना पुरस्तात् पारुच्छेपीः ऋच उपदध्यात् प्रत्येकमेकैकाम् । २२।५।१-५.

पृष्ठ्ये षडहे स्तोमाः । प्रथमे त्रिवृत् ।२०।१।१-२। द्वितीये पञ्चदशः ।२०।२।१-२। तृतीये सप्तदशः । ।२१।१।१-२। चतुर्थे एकविंशः।२१।४।१-२। पञ्चमे त्रिणवः (३×९=२७) ।२२।१।१-२। षष्ठे त्रयस्त्रिंशः २२।७।१-२.

पैतुदारवाः परिधयः उत्तरवेद्या अग्निष्टोमे । पीतु-दारुः नाम खदिर इत्येके, देवदारुः इत्यन्ये । ५।२।२८ सायणः ।

पोतुः ऋतुयाजौ (प्रैषसूक्ते ५।२,८) उक्थ्ये क्रतौ, प्रस्थितयाज्याश्च तिस्रः । १५।६।६.

पोतुः प्रातःसवने प्रस्थितयाज्या 'मरुतो यस्य हि' इति । २८।२।३। माध्यंदिने 'अर्वाङेहि सोम-कामं'। २८।३।१०। तृतीयसवने 'आ वो वहन्तु सप्तयो' । २८।४।९.

पोतुः ध्यर्ध दोः पशुभागः फले । ३१।१।२.

पौर्णमास्या अमावास्यायाः वा अत्यये प्रायश्चित्तं 'अत्यये' इत्यत्र द्र० ।३२।७।३.

प्रउगम् । आग्नेयीषु सामगाः स्तुवते, वायव्यया होता प्रतिपद्यते । ११।४।१-११.

प्रउगं आज्यशस्त्रोत्तरं, आज्यं तु बहिष्पवमानो-त्तरम् । १०।५।१.

प्रउगं शस्त्रं अग्निष्टोमे प्रातःसवने । वायव्यस्तृचः वायवायाहि, ऐन्द्रवायवस्तृचः इन्द्रवायू इमे सुताः, मैत्रावरुणस्तृचः मित्रं हुवे पूतदक्षं, आश्विनस्तृचः अश्विना यज्वरी, ऐन्द्रस्तृचः इन्द्रायाहि चित्रभानो,

वैश्वदेवस्तृचः ओमासश्चर्षणी, सारस्वतस्तृचः पावका नः। ११।१।२-११. ११।२।४-१० । सप्त देवताः शंसति ११।३।१। याज्या विश्वेभि. सोम्यं मधु। ११।४।१२। वषट्कारानुवषट्कारौ। ११।५।१६। प्रउगेण आज्यमनु शंसति होता।११।५।१.

प्रउग शस्त्र छन्दोमप्रथमेऽहनि त्रैष्टुभम्। आ वायो भूष, प्र याभिर्यासि, आ नो नियुद्भि. इति प्रथमस्तृचः। प्र सोता जीरो, ये वायव इन्द्र, या वा शत नियुतो इति द्वितीयस्तृचः। प्रयद्वा मित्रावरुणा इति तृतीयः। आ गोमता नासत्या इति चतुर्थ.। आ नो देव शवसा इति पञ्चमः। प्र वो यज्ञेषु देवयन्तो इति षष्ठ.। प्र क्षोदसा धायसा इति सप्तमस्तृच.।२२।१।११.।

प्रउगं शस्त्र छन्दोमद्वितीयेऽहनि त्रैष्टुभम्। कुविदङ्ग नमसा, पीवो अन्नाँरयि, उच्छन्नुषस. इति तृच प्रथमः। उशन्ता दूता इत्येका, यावत्तरस्तन्वो इति द्वे इति द्वितीयस्तृचः। प्रति वा सूर उदिते इति तृतीयः। धेनुः प्रत्नस्य काम्य इति चतुर्थः। ब्रह्माण इन्द्रोप इति पञ्चमः। ऊर्ध्वो अग्निः सुमतिं इति षष्ठः। उत स्या नः सरस्वती इति सप्तमस्तृच। २३।३।८-९.

प्रउग शस्त्र छन्दोमतृतीयेऽहनि। प्रवीरया शुचयो दद्रिरे वै (संहितायां 'वा' इति पद, अत्र तु 'वे' इति पद) इति प्रथमस्तृच। ते सत्येन मनसा इति द्वितीयः। दिवि क्षयता रजस. इति तृतीयः। आ विश्ववाराऽश्विना इति चतुर्थः। अय सोम इन्द्र तुभ्यं इति पञ्चम.। प्र ब्रह्माणो अङ्गिरसो इति षष्ठ.। सरस्वतीं देवयन्तो, आनो दिवो बृहता, सरस्वत्यभि नो इति सप्तमतृचः। २४।१।९.

प्रउग शस्त्र पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि। वायवा याहि दर्शत इत्यग्निष्टोमवत्। २०।१।६। द्वितीयेऽहनि वायो ये ते सहस्रिणः इति।२०।३।५। तृतीयेऽहनि औष्णिह वायवा याहि वीतये इत्येका, वायो याहि शिवा इति द्वे इति प्रथमस्तृचः। इन्द्रश्च वायवेषा इति द्वे, तत्र अन्यतरा द्विवस्तव्या इति द्वितीयस्तृच.। आ मित्रे वरुणे वयं इति तृतीयः। अश्विनावेह गच्छत इति चतुर्थ.। आ याह्यद्रिभिः सुत इति पञ्चम.। सजूर्विश्वेभिर्देवेभिः इति षष्ठ। उत नः प्रियाः प्रियासु इति सप्तमस्तृचः। २१।१।१२.

प्रउग शस्त्र चतुर्थेऽहनि। वायो शुक्रो, विहि होत्रा, वायो शत हरीणा इति तृचः प्रथमः। इन्द्रश्च वायवेषा इति द्वितीयः। आ चिकितान सुक्रतू इति तृतीयः। आ नो विश्वाभिरूतिभिः इति चतुर्थः। त्यमु वो अप्रहणं इति पञ्चमः। अपत्य वृजिन रिपु इति षष्ठः। अम्बितमे नदीतमे इति सप्तमस्तृच। इदमानुष्टुभम्। २१।४।१०.

प्रउगं शस्त्र पञ्चमेऽहनि। आ नो यज्ञ दिविस्पृशं इति द्वे, आ नो वायो महे इत्येका इति प्रथमस्तृचः। रथेन पृथु पाजसा इति द्वितीयः। बह्वः सूरचक्षसः इति तृतीय.। इमा उ वां दिविष्टयः इति चतुर्थः। पिबा सुतस्य रसिन. इति पञ्चमः। देवदेवं वो इति षष्ठः। बृहदु गायिषे इति सप्तमस्तृचः। इद बार्हतम्। २२।१।७.

प्रउग शस्त्र षष्ठेऽहनि पारुच्छेप अतिच्छन्दाः सप्तपदम्। स्तीर्णं बर्हिरुप नो इति प्रथमस्तृचः। आवा रथो नियुत्वान् इति द्वितीयः। सु षु मा यातमद्रिभिः इति तृतीयः। युवा स्तोमेभिर्देवयन्तो इति चतुर्थ.। अवर्मह इन्द्र इति द्वे, वृषन्निन्द्र. इत्येका इति पञ्चम.। अस्तु श्रौषट्, ओ षु णो अग्ने, ये देवासो, दिव्येकादश इति षष्ठ.। इयमददाद्रभसमृणं इति सप्तमः। २२।७।५.

प्रउग शस्त्रं महाव्रते औष्णिह आनुष्टुभं बार्हतं पाङ्क्त त्रैष्टुभ जागत वा कुर्यात् इति पक्षाः। गायत्रमेवेति सिद्धान्तः। ऐआ. १।३।१-३.

प्रउग शस्त्र विश्वजिति महाव्रते च प्राकृतमेव वायवायाहि दर्शत इति। ऐआ ५।१।४.

प्रउग शस्त्र वैश्वदेवग्रहणादूर्ध्वं शस्यते। ऐआ. ५।१।४ सायणः।

प्रउगशस्त्रयाज्यान्ते वषट्कारः।१२।५।१.

प्रउगशस्त्रे विकारेण साम्याः प्रयोगा.। अनिष्टजनकाः शत्रोः।११।३।३-९। इष्टजनको यजमानस्य। ११।३।१०.

प्रगाथः अच्छावाकशस्त्रे अग्निष्टोमे माध्यंदिने उदिन्वस्य रिच्यते इति । प्रयोगे ।

प्रगाथः अत्र प्रग्रथनं क्रियते । यथा प्रनूनं इति बृहती । तत्र चतुर्षु पादेषु अक्षराणि क्रमेण ।८।८।१२।८ इति । तमिद् वोचेम इति सतोबृहती । तत्र चतुर्षु पादेषु अक्षराणि क्रमेण ।१२।८।१२।८ इति । अनयोः प्रग्रथनेन तिस्रो बृहत्यो निष्पादनीयाः । तत्र प्रनूनं इति बृहती यथाश्रुतैव । तत्रत्यः अन्तिमः अष्टाक्षरः पादः द्विः पठनीयः इति एकोऽर्धर्चः संपन्नः । अथ तमिदं वोचेम इत्यस्याः प्रथमद्वितीयपादाभ्यां अर्धर्चः इति मिलित्वा द्वितीया बृहती । अथ तमिद्वोचेम इत्यस्याः द्वितीयं पादं द्विरावर्त्य एकोऽर्धर्चः, उत्तरोऽर्धस्तु यथाश्रुत एवेति मिलित्वा तृतीया बृहती इति । १२.६।३ सायणः ।

प्रगाथः अनुचरः अग्निष्टोमे माध्यंदिने अच्छावाकशस्त्रे तरणिरित् सिषा, आग्निमारुतशस्त्रे देवो वो द्रविणोदाः । प्रयोगे ।

प्रगाथः अनुचरः अग्निष्टोमे माध्यंदिने निष्केवल्ये शस्त्रे अभि त्वा पूर्व । प्रयोगे । माध्यंदिने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे मरुत्वतीये शस्त्रे च तत्वा यामि सुवीर्यम् । प्रयोगे ।

प्रगाथः अनुचरः निष्केवल्यशस्त्रे छन्दोमप्रथमेऽहनि त्वं ह्येहि चेरवे ।२३।१।२०-२५। छन्दोमद्वितीये 'अभित्वापूर्वे' ।२३।३।२१। छन्दोमतृतीये 'त्व ह्येहि चेरवे' ।२४।१।२१। पडहे प्रथमेऽहनि 'अभि त्वा पूर्व' ।२०।१।१३। द्वितीयेऽहनि 'त्वं ह्येहि चेरवे'। २०।३।११। तृतीयेऽहनि 'यदिन्द्र यावतस्त्वम्'। २१।१।१८.

प्रगाथः इन्द्रनिहवः 'इन्द्र नेदीय एदिहि' इति मरुत्वतीये शस्त्रे, छन्दोमेषु त्रिष्वपि, पृष्ठये षडहे च सर्वेषु अहःसु । २०-२४.

प्रगाथः निष्केवल्ये शस्त्रे अग्निष्टोमे 'पिबा सुतस्य' । स्तोत्रियः 'अभि त्वा शूर' मध्यमया वाचा १२।१२।१-२। अनुरूपः 'अभि त्वा पूर्वं' उच्चैस्तरामिव ३-४। धाय्योत्तरं 'पिबा सुतस्य' स्वर वत्या वाचा । ८-९

प्रगाथः निष्केवल्ये शस्त्रे छन्दोमद्वितीयेऽहनि बृहतो योनिः 'त्वामिद्धि हवामहे' २३।३।२३। छन्दोमतृतीयेऽहनि रथंतरस्य योनिः 'अभि त्वा शूर' २४।१।२२.

प्रगाथः निष्केवल्ये शस्त्रे पृष्ठये पडहे तृतीयेऽहनि अभि त्वा शूर २१।१।२०। चतुर्थेऽहनि त्वामिद्धि हवामहे २१।४।२१। पञ्चमेऽहनि अभि त्वा शूर २२।२।७। षष्ठेऽहनि त्वामिद्धि हवामहे २२।७।१६.

प्रगाथः प्रतिपत् अग्निष्टोमे अच्छावाकशस्त्रे माध्यंदिने तरोभिर्वो । आग्निमारुते शस्त्रे 'यज्ञायज्ञा वो' । निष्केवल्ये शस्त्रे अभि त्वा शूर । ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे माध्यंदिने 'तं वो दस्ममृतीषहं' । मरुत्वतीये शस्त्रे 'आत्वारथम्' । छन्दोमे प्रथमे तृतीये च त्वामिद्धि हवामहे । द्वितीये अभि त्वा शूर । पृष्ठये षडहे प्रथमेऽहनि अभि त्वा शूर । द्वितीयेऽहनि त्वामिद्धि हवामहे । तृतीयेऽहनि 'यद् द्याव इन्द्र ते' २०-२१.

प्रगाथः बार्हतकाकुभादिः कन्द्वयात्मकः, आनुष्टुभस्तु तृचः । शस्त्रावयवविशेषः ।१२।१२।७.

प्रगाथः ब्राह्मणस्पत्यः मरुत्वतीये शस्त्रे अग्निष्टोमे होतुः 'प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः' । प्रयोगे.

प्रगाथः ब्राह्मणस्पत्यः मरुत्वतीये शस्त्रे छान्दोमप्रथमेऽहनि 'प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः' २३।१।१२। द्वितीयेऽहनि 'उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते' २३।३।१०। तृतीयेऽहनि- 'प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः' ।२४।१।११.

प्रगाथः ब्राह्मणस्पत्यः मरुत्वतीये शस्त्रे पृष्ठ्ये षडहे । प्रथमे चतुर्थे चाहनि प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः । द्वितीये पञ्चमे च उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते । तृतीये षष्ठे च प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः ।२०।२२.

प्रगाथः ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे अग्निष्टोमे माध्यंदिने 'उदु त्ये मधु' प्रयोगे.

प्रगाथः मरुत्वतीयः मरुत्वतीये शस्त्रे अग्निष्टोमे छन्दोमप्रथमेऽहनि च, प्र व इन्द्राय २३।१।१२ द्वितीयेऽहनि बृहदिन्द्राय २३।३।१०। तृतीयेऽहनि नकिः सुदासो २४।१।११ । पृष्ठ्ये षडहे प्रथमे चतुर्थे चाहनि

प्र व इन्द्राय वृहते । द्वितीये पञ्चमे च बृहदिन्द्राय गायत । तृतीये षष्ठे च 'नकिः सुदासो रथ' २०।२२०

प्रगाथः मैत्रावरुणशस्त्रे अग्निष्टोमे माध्यंदिने कस्तमिन्द्र त्वा वसु । प्रयोगे.

प्रगाथः-सामप्रगाथः। निष्केवल्ये शस्त्रे छन्दोमप्रथमेऽहनि पिबा सुतस्य ।२३।१।२८ । द्वितीये उभयं शृणवच । २३।१।२४ तृतीये इन्द्र त्रिधातु । २४।१।२२ । पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि ' पिबा सुतस्य ' ।२०।१।१५। द्वितीये उभयं शृणवच १०।३।१३ । तृतीये इन्द्र त्रिधातु २११।१।२१। चतुर्थे ' त्वमिन्द्र प्रयंतिषु' २१।४।२३। पञ्चमे ' नो षु त्वा वाघतः' २२।२।८। षष्ठे ' इन्द्रमिद्देवतातये ' २२।७।१८.

प्रगाथाः नाम मण्डलर्षयः प्रागपश्या उपास्याः । ऐआ. ११९।१-६, ११०।१-५.

प्रजापतेस्तनवः नाम मन्त्राः अवग्रहपठनोत्तरं द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसग्रहे । ' अन्नादा चान्नपतिश्च, भद्रा च कल्याणी च, अनिलया चाभयाच, अनाप्ता चानाप्या च, अपृष्या चाप्रतिपृष्या च, अपूर्वा चा भ्रातृव्या च' इति । २४।६।१४-२१.

प्रजापशुकामस्य महाव्रते आज्यशस्त्रं होतानिष्टचेतनः इत्यधर्चम् । ऐआ. ११११६.

प्रज्ञात्मा अशरीरः । ऐआ. ३।९।८.

प्रज्ञानं ब्रह्म । ऐआ. २।२५।६.

प्रणवस्य सृष्टिः । प्रजापतिः तानि शुक्राणि (व्याहृतित्रयं) अभ्यतपत् तेभ्यस्त्रयो वर्णा अजायन्त अकार उकारो मकार इति । तानेकधा समभरत्, तदेतत् ओम् इति । २५।७।२०.

प्रतिगरः ' ॐ होतस्तथा होत.' इति अवसितेअवसिते दशसु पदेषु चतुर्होतृमन्त्रव्याख्यानस्याग्रस्य, द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसग्रहे । २३।६।२०.

प्रतिगरः प्रकृतिवत् अविद्वः महाव्रते निष्केवल्ये । ऐआ. ५।६।१०.

प्रतिगरः प्रातःसवनादिषु अग्निष्टोमे ' शंसामोदैवोम् ' इति । १२।१।१, ३-४.

प्रतिगरः महान् ' मदामो दैव ' इति आग्निमारुते शस्त्रे अनुपानीयासु । १३।१४।१-२.

प्रतिगरः शौनः शेपाख्याने ऋचां ' ओम् ' इति, गाथायाः ' एवं तथा ' इति । ३३।६।१२-१३.

प्रतिज्ञा पुरोहितस्य वरणप्रयोगे ' भूर्भुवः स्वरोम् । इति । ४०।४.

प्रतिनिधिः यूपस्य स्वरुः प्रहरणे पशुकामस्य । ६।३।८.

प्रतिनिधिः हिरण्यस्य आज्यम् । ६।४।५-६.

प्रतिपत् तृचः अच्छावाकशस्त्रे अग्निष्टोमे प्रातःसवने इन्द्राग्नी आगतम् । प्रयोगे.

प्रतिपत् तृचः गायत्रः आग्निमारुते शस्त्रे छन्दोमप्रथमेऽहनि ' वैश्वानरो अजी ' २३।२।१३। छन्दोमद्वितीये ऋतावानं वैश्वानरम् । २३।४।१५ छन्दोमतृतीये वैश्वानरो न ऊतये २४।२।१६। पृष्ठ्ये षडहे द्वितीयेऽहनि पृक्षस्य वृष्णो २०।४।८। पञ्चमेऽहनि हविष्पान्तमजरम् २२।३।११.

प्रतिपत् तृचः निष्केवल्ये शस्त्रे पृष्ठ्ये षडहे चतुर्थेऽहनि पिबा सोममिन्द्र । २१।४।१३। षष्ठेऽहनि रेवतीर्नः सध । २२।७।१४.

प्रतिपत् तृचः ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे अग्निष्टोमे प्रातःसवने ' आ याहि सुषुमा ' । प्रयोगे.

प्रतिपत् तृचः मरुत्वतीये शस्त्रे । प्रथमा अनुष्टुप्, उत्तरे द्वे गायत्र्यौ आ त्वा रथं यथोतय । १२।४।१-२. १३।६।५.

प्रतिपत् तृचः मरुत्वतीये शस्त्रे छन्दोमप्रथमेऽहनि आ त्वा रथं २०।३।१।२२। द्वितीयेऽहनि विश्वानरस्य विस्पतिं २३।३।१०। तृतीयेऽहनि तंमिन्द्रापते । २४।१।११.

प्रतिपत् तृचः मरुत्वतीये शस्त्रे पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि आ त्वा रथं २०।१।७। द्वितीयेऽहनि विश्वानरस्य वस्पतिं २०।३।६। तृतीयेऽहनि तंमिन्द्रापते २१।१।१३। चतुर्थेऽहनि तं त्वा यज्ञेभि २१।४।११। पञ्चमेऽहनि यद् पाञ्चजन्यया २२।१।८। षष्ठेऽहनि स पूर्व्यो महानाम् । २२।७।६.

प्रतिपत् तृचः मैत्रावरुणशस्त्रे अग्निष्टोमे प्रातःसवने

आ नो मित्रावरुणा। माध्यंदिने कया नश्चित्र। वैश्वदेवशस्त्रे तत् सवितुर्वृणीमहे। प्रयोगे.

प्रतिपत् तृचः वैश्वदेवशस्त्रे अग्निष्टोमे तत् सवितुर्वृणीमहे । छन्दोमप्रथमेऽहनि तत् सवितुर्वृणीमहे २३।२।६। द्वितीयेऽहनि विश्वो देवस्य नेतुः इत्येका 'तत् सवितुर्वरेण्यं इति द्वे मिलित्वा एकस्तृचः२३।४।८। तृतीयेऽहनि तत् सवितुर्वृणीमहे । २४।२।९.

प्रतिपत् तृचः वैश्वदेवशस्त्रे पृष्ठ्ये षडहे । प्रथमेऽहनि तत्सवितुर्वृणीमहे २०।२।३। द्वितीयेऽहनि विश्वो देवस्य इत्येका तत्सवितुर्वरेण्यं इति द्वे २०।३।२। तृतीयेऽहनि तत्सवितुर्वृणीमहे २१।२।६। चतुर्थेऽहनि द्वितीयाहवत् २१।५।६। पञ्चमेऽहनि तृतीयाहवत् २२।२।६। षष्ठेऽहनि अभि त्यं देवं इत्येका तत्सवितुर्वरेण्यं इति द्वे । २२।८।७.

प्रतिपत् नवर्चः निष्केवल्ये शस्त्रे पृष्ठ्ये षडहे पञ्चमेऽहनि महानाम्नीषु अत्र स्तुवते शाक्वरेण साम्ना, 'विदा मघवन् विदा (१-९)'। २२।२।१-४.

प्रतिपत् निष्केवल्ये महाव्रते। 'तदिदास भुवनेषु' इति त्रिष्टुप् 'नदं व ओदतीनां' इत्यनुष्टुप्, अनयोः पादशो विहरणं तदिदासपादः नदंपादः इति रीत्या। तदिदासऋचः प्रथमपादान्ते 'पु' इत्यक्षरं, द्वितीयपादान्ते 'र', चतुर्थपादान्ते च 'वः' इति अक्षर. विहरणं कृत्वा 'नदं वः' इत्यास्याः पादानां विरहण कर्तव्यं, तेन बृहतीद्वयं संपद्यते। एवं त्रिः प्रथमा ऋक्। मिलित्वा षट् बृहत्यो भवेयुः। सेयं एतावती प्रतिपत्। ऐब्रा. ११।१-१२. ११।३।१-६. ५।६।६.

प्रतिपत् प्रगाथः अच्छावाकशस्त्रे अग्निष्टोमे माध्यंदिने तोभिर्वो, निष्केवल्ये अभि त्वा शूर, आग्निमारुते यज्ञायज्ञा वो। प्रयोगे.

प्रतिपत् प्रगाथः निष्केवल्ये छन्दोमप्रथमेऽहनि त्वामिद्धि हवामहे २३।२।११। द्वितीयेऽहनि अभि त्वा शूर २३।३।२१। तृतीयेऽहनि त्वामिद्धि हवामहे। २४।१।२१.

प्रतिपत् प्रगाथः निष्केवल्ये पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि अभि त्वा शूर २०।१।१३। द्वितीयेऽहनि त्वामिद्धि हवामहे २०। ३। ११। तृतीयेऽहनि यद् वाव इन्द्र ते। २०।१।१८.

प्रतिपत् प्रगाथ. ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे अग्निष्टोमे माध्यंदिने 'तं वो दस्म', मरुत्वतीये शस्त्रे 'आ त्वा रथम्'। प्रयोगे.

प्रतिपत् प्रातरनुवाकस्य ऋक् त्रिः पठनीया, 'आपो रेवतीः' इति।.७।६।१-६.

प्रतिपत् वैश्वदेवशस्त्रस्य तत्सवितुर्वृणीमहे।१३।५।४.

प्रतिपत् शस्त्रारम्भे पठ्यमान अवयवविशेषः। स च ऋक् प्रगाथः तृचः सूक्तं वा भवति।-प्रायः सामाधारभूतो यः स्तोत्रियो नाम तृचादिः सैव शस्त्रे प्रतिपत्। औद्गात्रे स्तोत्रियः, हौत्रे प्रतिपत् इत्युच्यते। १२।१२।४.

प्रतिपत् सूक्तं वैश्वानरीयं आग्निमारुतशस्त्रे अग्निष्टोमे वैश्वानराय पृथु १३।११।१। पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि वैश्वानराय पृथु २०।२।१० द्वितीयेऽहनि 'पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य २०।४।८। तृतीयेऽहनि वैश्वानराय धिषणा २१।२।१४। चतुर्थेऽहनि वैश्वानराय मुमतौ २१।५।१२ षष्ठेऽहनि 'अहश्च कृष्णमह्'। २२।१०।९.

प्रतिपदः उत्तरे द्वे ऋचौ गायत्र्यौ अग्निष्टोमे माध्यंदिने मरुत्वतीयशस्त्रे, तृतीयसवने च वैश्वदेवशस्त्रे। १३।४।२-३.

प्रतिपदः सूक्तप्रतिपदः त्रिषुभः अहरहः शस्त्रेषु। एताः प्रगाथानां पुरस्तात् धाय्यात्वेन शंस्तव्याः इति के चित्तु। मैत्रावरुणस्य 'अप प्राच इन्द्र',ब्राह्मणाच्छंसिनः 'ब्रह्मणा ते ब्रह्म युजा', अच्छावाकस्य उरुं नो लोकमनु इति। २९।६।१-७

प्रतिप्रस्थातुः सव्योऽसः पशुभागः षष्ठे।३१।१।२.

प्रतिराधः नाम मन्त्रात्मकः ब्राह्मणाच्छंसिशिल्पे षष्ठे इति 'भुगित्यभिगतः' इत्यादयः। तानि पदानि नार्ग। ३०।७।१९.

प्रतिष्ठाकामस्य दीक्षणीयायां घृते चरुः अग्निष्टोमे। १।१।८-११.

प्रतिहर्तुः कण्ठः काकुदश्च (काकुदं) पशुभागः षष्ठे ३१।१।२.

प्रतिहारः प्रविहर्ता गातव्यः पाञ्चभक्तिके चतुर्थः, साप्तभक्तिके च षष्ठः सामावयवः। १२।१२।४ सायणः।

प्रतिहारः महाव्रते। प्रस्तोतार प्रशास्ति होता। राजनाख्यस्य साम्नः पञ्चविंशस्य स्तोमस्य तिसृषु, अर्धतृतीयासु (२॥) अर्धत्रयोदशासु (१२॥) वा परिशिष्टासु (इति त्रयः पक्षाः) प्रथम प्रतिहारं प्रहूतात्' इति। 'अर्धत्रयोदशासु प्रवाचयत' इति जातूकर्ण्यः। ऐआ. ५।५।१-३.

प्रतृणपाठः नाम पदपाठः। ऐआ. ३।१।१२-६.

प्रथमेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे अग्निर्देवता, त्रिवृत् स्तोमः, रथंतरं साम, गायत्री छन्दः। २०।१।१-२। आज्यं, प्रउगं, मरुत्वतीयं, निष्केवल्यम्। २०।१।४-१७। वैश्वदेवं, आग्निमारुतम्। २०।२।१-१५.

प्रधानस्य याज्यानुवाक्ये दीक्षणीयाया 'अग्निर्मुख प्रथमो देवतानां, अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं' इति त्रिष्टुभौ।१।४।८-११.

प्रधानानां याज्यानुवाक्याः प्रायणीयोदयनीययोः। पथ्यायाः स्वस्तेः त्रिष्टुभौ 'स्वस्ति नः पथ्यासु, स्वस्तिरिद्धि प्रपथे' इति। अग्नेस्त्रिष्टुभौ 'अग्ने नय सुपथा, आ देवानामपि पन्थाम्' इति। सोमस्य त्रिष्टुभौ 'त्वं सोम प्रचिकितो, या ते धामानि दिवि' इति। सवितुर्गायत्र्यौ 'आ विश्वदेवं सत्पतिं, य इमा विश्वा जातानि' इति। अदितेर्जगत्यौ 'सुत्रामाणं पृथिवीं द्या, महीमू षु मातरं' इति। २।३।७.

प्रपदं नाम होममन्त्राः। प्रक्षिप्त पदजातं यस्मिन्नुच्चारणे, तदुच्चारणं प्रपद नाम। ३७।७।१-२ सायणः।

प्रपदहोमः महाव्रतराजाभिषेके पदे आगमनोत्तरम्। एत्य गृहान् गृहस्थाग्नेरुत्तरतः अन्वारब्धाय ऋत्विक् सर्वप्रयोगान्ते कंसेन चतुर्गृहीताज्यस्य आज्याहुतीः ऐन्द्रीः प्रपदं जुहोति। पर्यूं धन्वयाजवातवे, अनु हि त्वा सुतं सोम, भओजसो हि पवमान इति मन्त्रद्वये द्वितीयपादेषु मन्त्रान्तरप्रवेशोऽस्ति, ते मन्त्राः वैशेषिक प्रपदं नाम। ३७।६।९; ७।१-४.

प्रमंहिष्ठीयं साम 'प्र मंहिष्ठाय गायत' इति ऋचि उत्पन्नम्। १५।५।१ सायणः।

प्रमंहिष्ठीयेन साम्ना उक्थ्यस्तोत्राणि कर्तव्यानि साकमश्वेन वा। १५।५।८-१०.

प्रयाजयाज्याः आप्रियः जामदग्न्याः 'समिद्धो अद्य मनुषो'। द्वादशाहे प्राजापत्यपशौ।१९।४।६-८.

प्रयाजाः अग्नीषोमपशौरेकादश। समिधः, तनूनपात् वसिष्ठशुनकेतरेषां नराशंसः, नराशंसः, इळः बर्हिः, दुरः, उषासा नक्ता, दैव्या होतारा, तिस्रो देवीः, त्वष्टा, वनस्पतिः, स्वाहाकृतयः इति। यथर्षि आप्रियः। ६।४।१-१६.

प्रयाजा अनुयाजाश्च प्रायणीयाया, प्रयाजाः सन्ति अनुयाजा न सन्ति, उदयनीयायाया तु प्रयाजा न सन्ति अनुयाजाश्च सन्ति इति पूर्वः पक्षः। उभयत्र उभयं इति सिद्धान्तः। २।५।१-४.

प्रयाजाः पशौ यथर्षि भवन्ति। 'यथर्षि' इति शब्दे द्रष्टव्यम्। ११।४।७.

प्रयाजानुयाजनिषेधः उपसत्सु। ४।१।१.

प्रयाजेषु काम्याः प्रकाराः प्रायणीयायाम्। प्रयाजाहुतिभिः प्राङियात् ब्रह्मवर्चसकामः। दक्षिणा इयात् अन्नाद्यकामः। प्रत्यङ् इयात् पशुकामः। उदङ् इयात् भूयः सोमपीथकामः। मध्ये स्वर्गकामः।२।२।१-१०.

प्रवर्ग्यः। आख्यायिका, प्रैष., अभिष्टवः उत्तरं पटलम्।४।१-५.

प्रवर्ग्ये अभिष्टवनार्थां ऋचः। पूर्वं पटलम्। ब्रह्मजज्ञानं, इयं पित्र्ये, महान् मही (प्राग्दत्तपत्ना). अभि त्यं देवं (सावित्री) एताश्चतस्रः धारान्तरगता आश्वलायनेन (४।६।३) पठिताः। सं सीदस्व महान् इति महावीरस्य खरे संस्थापनार्था। अञ्जन्ति यं इति महावीराय अज्यमानायाभिरूपा। पतङ्गमक्त, यो नः सनुत्यो, मा नो अग्ने इति द्वे द्वे। शृणुत्व पावः इति पञ्च रक्षोघ्न्यः। परि त्वा गिर्वणो, अधि द्वयोरदधाः, शुक्रं ते अन्यत्, अपश्यं गोपाम्। ता एकविंशतिर्भवन्ति ४।२।१-११। सखे द्रप्सस्य इति नव पावमान्यः, अयं वेनश्चोदयत्, पवित्रं ते, तपोष्पवित्रं, वियत्पवित्रं, गणानां त्वा ब्राह्मणस्पत्यं एकोनविंशतिस्त्वं, प्रथम तृचं पर्यन्तम्: नाभ, अपश्यं त्वा

तृचं० काराघत् नयचं काक्षीवतमाश्विनं, आ भात्यग्निः पञ्चर्चं त्रैष्टुभं, ग्रावाणेव अष्टर्चं त्रैष्टुभं, ईळे द्यावा पञ्चविंशत्यृचं जागतं, 'अहश्चत्' उपोत्तमा आधेया, ईळेद्यावीया उत्तमा परिधानीया। इति नु पूर्वं पटलम्। ४।३–४। अथोत्तरं पटलम्। उपह्वये (त्रिः) हिंकृण्वती, अभित्वा देव सवितः, समी वत्सं, सं वाव इव, यस्ते स्तनः, गौरमीमेत्, नमसेदुप, संजानाना, आ दशभिर्, दुहन्ति सप्तैकां, 'समिद्धो अग्निरश्विना, समिद्धो अग्निर्वृषणा' इति द्वे ऋचौ शाखान्तरीये आश्वलायनेन पठिते। तदु प्रयन्त, आत्मन्वन्, उत्तिष्ठ ब्राह्मणस्पते इत्यस्यातिदेशे। अधुक्षत् पिप्युषी इति घेन्वां दुग्धायाम्। उत्रच पयसा इत्याहियमाणे दुग्धे। इयं शाखान्तरगता आश्वलायनेन पठिता। आ नूनमश्विनोर्ऋषिः इति गव्ये दुग्धे आसिच्यमाने। आमुते सिञ्चत इति आजे दुग्धे आसिच्यमाने। समु त्ये महतीरपः इत्याधित्तयोः उदु ष्य देवः सविता हिरण्यया इति अनुचिष्ठति प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः इत्यनुप्रैति। गन्धर्वं इत्या पदमस्य इति खरं (महावीरस्थापनार्थी वेदिं)। अवेक्षते। नाके सुपर्णमुप इत्युपविशति। 'तप्तो वां घर्मो (इति शाखान्तरगता आश्वलायनेन पठिता) उभा पिबतमश्विना' इति द्वाभ्यां पूर्वाह्णे यजति (द्वे याज्ये इत्यर्थः)। अग्ने वीहि इत्यनुवषट्कारः। 'उदुसिशाखादुतं (शाखान्तरगता आश्वलायनेन पठिता), अस्य पिबतमश्विना' इति द्वाभ्या अपराह्णे यजति। अग्ने वीहि इत्यनुवषट्कारः। मह्यजाः 'विश्वा आशा दक्षिणसात्' (शाखान्तरगता आश्वलायनेन पठिता) इति ऋक्। होता होमादूर्ध्वं पठनीयाः एता ऋचः, 'स्वाहाकृतः शुचिर् (शाखान्तरगता आश्वलायनेन पठिता), समुद्रादूर्मिमुदियर्ति, द्रप्सः समुद्रमभि, सखे सखायं, ऊर्ध्व ऊ षु णः, उर्ध्वो नः पात्यंहसः, सं घेमित्या' इति। पावक शोचे इति मन्त्रमाकाङ्क्षते। हुतं हविर्मधु (शाखान्तरपठिता) इति भर्मस्य भक्षणमिति। श्येनो न योनिं, आ यस्मिन् सप्त वासवाः (आश्वलायनेन पठिता) इति द्वे प्रवर्ग्यसादने। रविरसिष्यो महि इति ऋक् उपोत्तमत्वेन आधे-पनीया यदद्यस्मादविष्यन्तो भवन्ति। सूयवसाद् भगवती इत्युत्तमया परिदधाति। अथ प्रवर्ग्यप्रशंसा। ४।५।१–१५.

प्रवर्ग्ये पयसा प्रचरति। १४।२।७.

प्रवह्लिका नाम मन्त्राः ऐतशप्रलापोत्तरं ब्राह्मणाच्छंसिशिल्पे षष्ठेऽहनि 'विततौ किरणौ द्वौ' इत्यादयः षड् अनुष्टुभः अर्धर्चशः शंसति। ३०।७।१६–१७.

प्रवासे प्राप्ते अग्न्युपस्थानम्। प्रवासादेत्य च। अहरहश्च तूष्णीमेव विनयप्रदर्शनम्। किंवा 'अभयं वोऽभयं मेऽस्तु' इति पठेत्। ३२।११।८.

प्रवासे यजमानमरणे स्वगृहे पुत्रादिः अभिवान्यवत्सायाः पयसा जुहुयात्। अपि वा यत एव कुतश्च पयसा जुहुयात्। किंवा अग्नीन् अजस्रान् होमरहितानेव इन्धीरन् आ शरीराणामाहर्तोः। ३२। १। ४–६.

प्रवेशः परब्रह्मणः जीवरूपेण शरीरे। ऐआ. २।२१।७–८.

प्रस्तावः प्रस्तोत्रा गातव्यः द्वितीयः सामावयवः। १२।१२।४.

प्रस्तोतारं प्रेद्दृत्वाऽदो होता शंसाति महाव्रते। 'राजनसाम्नः पञ्चविंशस्य स्तोमस्य त्रिवृत् अर्धतृतीयासु (२॥) अर्धनवोदशासु (१२॥) वा परिशिष्टासु प्रथमं प्रतिहारं प्रतृतात्' इति। ऐआ. ५।५।१–२.

प्रस्तोतुः इन् सजिह्वे पशुभागः सक्थे। ३१।१।२.

प्रस्तोत्रा प्रथमप्रतिहारकाले प्रोक्ते होता जपति गुरुर्गोऽसि महत्वान् इत्यादि मन्त्रमयं महाव्रते। ऐआ ५।५।३–९.

प्रस्थितयाज्याः तिस्रः पोतुः उक्थे कृतौ। १५।५।६.

प्रस्थितयाज्याः प्रातःसवने। होतुः, इदं ते सोम्यं मधु। ब्राह्मणाच्छंसिनः, इन्द्र त्वा वृषभं वयम्। मैत्रावरुणस्य, मित्रं वयं हवामहे। पोतुः, मरुतो यस्य हि क्षये। नेष्टुः, अग्ने पत्नीरिहावह। आग्नीध्रस्य, उक्षा-

जाय वद्यानाय। अच्छावाकस्य, प्रातर्यावभिरागतम्। २८।२। माध्यंदिने। होतुः, पिबा सोममभि। मैत्रावरुणस्य, स ईं पाहि यः। ब्राह्मणाच्छंसिनः, एवा पाहि प्रत्नया। पोतुः, अर्वाङेहि सोमकामम्। नेष्टुः, तवायं सोमस्त्वमेह्यर्वाङ्। अच्छावाकस्य इन्द्राय सोमाः प्रदिवो। आग्नीध्रस्य, आ पूर्णो अस्य कलशः। २८। ३। तृतीयसवने। होतुः, इन्द्र ऋभुभिर्वाजवद्भिः। ब्राह्मणाच्छंसिनः, इन्द्रश्च सोमं पिबतम्। मैत्रावरुणस्य, इन्द्रावरुणा सुतपा। पोतुः आ वो वहन्तु सप्तयो। नेष्टुः, अमेव नः सुहवा। अच्छावाकस्य, इन्द्राविष्णू पिबतं मध्वो। आग्नीध्रस्य, इमं स्तोममर्हते। २८।४.

प्रस्थितयाज्यानां सप्तानां पुरस्तात् प्रत्येकं एकैका पाच्छेपी ऋक् उपधातव्या पृष्ठ्ये षडहे। प्रातःसवने क्रमेण युवामिन्द्र, सुषुमा यात, वनोति हि सुन्वन्, मो षु वो अस्मदभि ओ षू णो अग्ने, अग्निं होतारं मन्ये, दध्यङ् ह यन्मे' इति (आश्वश्री ८।१।२) माध्यंदिने तु 'पिबा सोममिन्द्र' इत्येका, इन्द्राय हि द्यौरसुरो इति षट् (आश्वश्री ८।१।४) २२।५।१-५.

प्रहरणं यूपस्य (अग्नौ) स्वर्गकामस्य।६।३।८.

प्रहरणं स्वरोरेव यूपप्रतिनिधित्वेन प्रतिष्ठाकामस्य। ६।३।८.

प्राजापत्यं पशुमालभेत द्वादशाहे दीक्षायाः पुरस्तात्। तत्र सामिधेन्यः सप्तदश आप्रियः जामदग्न्यः 'समिद्धो अद्य मनुषो' इत्यादयः।१९।४।४-८.

प्राज्यापत्या ऋक् 'तन्तुं तन्वन्' इति आग्निमारुतशस्त्रे वैष्णव्याः उत्तर, प्राजापत्योत्तरं च 'एवा नै इन्द्रो मघवा' इति परिधानीया। १३।१४।५-८.

प्राणः प्रपदाभ्यां शरीरे प्रापद्यत आत्मा तु मूर्ध्ना। ऐआ. २।४।१.

प्राणभैषज्यार्थे इन्द्रियकल्हः। ऐआ ४।४।९-१५.

प्राणस्य वंशत्वं शरीरे। वंशो गृहस्य मध्यस्थूणा। ऐआ. ३।४।२; ७।१.

प्राणाः शरीरे द्वादश। सप्त शीर्षण्याः, द्वौ स्तन्यौ, त्रयोऽवाञ्चः नाभ्या सह। ऐआ. १।२०।७.

प्राणोपासनम्। महाव्रतगतनिष्केवल्यशस्त्रस्य प्राणदृष्ट्या उपासनम्। प्राणः सूक्ष्मदेहात्मकः। अतः सूक्ष्मदेहरूपेण उक्थोपासनं इत्युच्यते। अहमुक्थोऽस्म। ऐआ. २।४।२०.

प्रातःसवनं आग्नेयम्। २७।१।४-५.

प्रातःसवनं गायत्री उदयच्छत्। १३।४।२.

प्रातःसवनं द्विनाराशंसम्। ८।६।३.

प्रातःसवने अच्छावाकशस्त्रे अग्निष्टोमे (आज्यं) 'इन्द्राग्नी आगतं सुतं' इति। प्रयोगे।

प्रातःसवने अच्छावाकशस्त्रे चतुर्विंशे महाव्रते च 'आ सुते सिञ्चत' इति। ऐआ. ५।१।५.

प्रातःसवने अच्छावाकस्य परिधानीया .' आहं सरस्वतीवतोः।' सा च युक्तियोगः। २९।७।२.

प्रातःसवने उन्नीयमानसूक्तं (मैत्रावरुणस्य) ऐन्द्रीगायत्रीनैव 'आ त्वा वहन्तु हरयः' इत्यादयः। आदिमाः सप्तैवेति केचित्, तन्न। २८।१।१-१२.

प्रातःसवने नव ग्रहा गृह्यन्ते (धाराग्रहा:), नवभिः पवमाने स्तुवते। अग्निष्टोमे। ११।१।१.

प्रातःसवने प्रतिगरः 'शंसामो दैवोम्' इति। २२।१।१.

प्रातःसवने प्रस्थितयाज्याः। २८।२।१-१०। प्रस्थितयाज्या शब्दे द्र०।

प्रातःसवने बहिष्पवमानोत्तरं आज्यशस्त्रं, ततः प्रउगम्। १०।५।१.

प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः अग्निष्टोमे परिधानीया 'स न इन्द्रः शिवः सखा' इति। विकृतौ तु 'इन्द्रेण रोचना दिवः' इति। २७।४।५.

प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः अहीने 'व्यन्तरिक्ष' इति पर्यासतृचः। 'इन्द्रेण रोचना दिवः' इति परिधानीया। २९।७।२.

प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे अग्निष्टोमे 'आ याहि सुषुमा हि' इति। चतुर्विंशे महाव्रते च 'सुरूपकृत्नुमूतये' इति। ऐआ. ५।१।५.

प्रातःसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रस्य अग्निष्टोमे स्तोत्रियतृचः विरुद्धेषु महिषी, अनुरूपतृचः 'एन्द्रया हुप नः' इत्येका, 'इन्द्राय हि द्यौः' इत्येका

'ग्रीष्मरमे' इत्येका इति लिखित्वा । प्रयोगे । प्रातःसवने '"भूरिन्द्रवन्तः स्तुध्वं ' इति ब्रह्मा स्तोत्रप्रसवमाह । .२५।१।५-६.

प्रातःसवने मन्द्रया वाचा शंसेत् । माध्यंदिने बलीयस्या वाचा ।'तृतीयसवने बलिष्ठतमया वाचा । उत्साहानुसारेण उत्तरोत्तरिण्या वाचा शंसेत् । १४।६।५.

प्रातःसवने माध्यंदिने च षष्ठेऽहनि प्रस्थितयाज्यानां पुरस्तात् प्रत्येकं एकैकां पारुच्छेपीं उपदध्यात् । २२।५।१-५.

प्रातःसवने मैत्रावरुणस्य अग्निष्टोमे अहीने च परिधानीया ते स्याम देव वरुण । ब्राह्मणाच्छंसिनः अग्निष्टोमे ' स न इन्द्रः शिवः सखा ' इति, विकृतौ तु ' इन्द्रेण रोचना दिवः । ' अच्छावाकस्य अग्निष्टोमे गोमद्धिरण्यवत्, विकृतौ तु आहं सरस्वतीवतोः इति । २७।४।२; ५।२.

प्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रं अग्निष्टोमे ' आ नो मित्रावरुणा घृतैः ' इत्यादि । ऐआ. ५।१।५ सायणः । चतुर्विंशे महाव्रते च 'ता नः शक्तं पार्थिवस्य' इति । ऐआ. ५।१।५ सायणः ।

प्रातःसवने याज्या अनवानम् । २७।५।६.

प्रातःसवने शस्त्रजपः होतुः ' उक्थं वाचि ' इति चतुरक्षरम् । अध्वर्योः ' ओमुक्थशाः ' इति चतुरक्षरम् । १२।१।२.

प्रातःसवने शस्त्राणां पुरस्तात् निविद्धानम् । ११।१०-११.

प्रातःसवने स्तोमविवृद्धौ अतिशंसनं एकया द्वाभ्यां वा, नाधिकया । २७।५।७-८. २९।७।१०-११ सायणः ।

प्रातरनुवाकः । प्रैषः ' देवेभ्यः प्रातर्यावभ्यो होतरनुब्रूहि ' इत्याद्यध्वर्युः । महति रात्र्ये अनूच्यः पुरा वाचः प्रवदितोरनूच्यः, पुरा शकुनिवादादनुब्रूयात् । अथो खलु यदैवाध्वर्युरुपाकुर्यात् (प्रैषं दद्यात्) अथानुब्रूयात् ।७।५।१।१५। शतमनूच्यमायुष्कामस्य । त्रीणि च शतानि षष्टिश्चानूच्यानि यज्ञकामस्य । सप्त च शतानि विंशतिश्चानूच्यानि प्रजापशुकामस्य । अष्टौ शतान्यनूच्यानि अब्राह्मणोक्तस्य, यो वा दुरुक्तोक्तः शमलगृहीतो यजेत । सहस्त्रमनूच्यं स्वर्गकामस्य । अपरिमितमनूच्यं सर्वेषां कामानामवरुध्यै । सप्त आग्नेयानि छन्दांस्यन्वाह । छन्दःक्रमश्च गायत्री अनुष्टुप् त्रिष्टुप् बृहती उष्णिक् जगती पङ्क्तिः इति । सप्त उषस्यानि छन्दांस्यन्वाह । सप्त आश्विनानि छन्दांस्यन्वाह । ७।७।१-११। ' आपो रेवतीः ' इत्यनया ऋचा आरम्भः । ७।६।१-६ । पञ्चः अनूच्यः इति के चित् । अर्धर्चश एवानूच्यः इति सिद्धान्तः । ७।८।१-४ । ' अभूदुषा रुशत्पशुः ' इत्युत्तमया परिदधाति । ७।८।१२। (आश्वला ४।१३-१५.)

प्रातरनुवाकस्य न्यूङ्खस्य सतः अन्यूङ्खत्वं बृहतीसप्यकत्वात् । ७।८।५.

प्रातरनुवाके न्यूङ्खः प्रथमपादे द्व्यक्षरेण चतुर्थेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे ।२१।३।१०.

प्रायणीया शंस्यन्ता । १५।१।२.

प्रायणीये धाय्यारहिताः सामिधेन्यः पञ्चदश । १४।२।४.

प्रायणीयोदयनीये अग्निष्टोमे । होता एकः, देवताः, देवताक्रमः, प्रयाजानां काम्याः प्रकाराः, याज्यानुवाक्याः प्रधानानां, संयाज्ये, प्रयाजानुयाजाः, पत्नीसंयाजास्तु न सन्ति, समिष्टयजुश्च नास्ति, प्रायणीयानिष्काशे, स्थाल्यां वा उदयनीयानिर्वापः, व्यतिषङ्गो याज्याऽनुवाक्यानां, द्रव्यं आदित्यश्चरुः प्रायणीयो भवति आदित्यश्चरुरुदयनीयः इत्येषा चतुर्णामाज्यम् । (आश्वला ६।१४।३) (तत्तच्छब्दे तत्तद्विशेषा द्रष्टव्याः) २।१-५.

प्रायश्चित्तं अग्नौ अनेरुद्धरणे । 'उद्धरणे' इत्यत्र द्र० ३२।५।१.

प्रायश्चित्तं अग्निदाहे । 'अग्नयः प्राग्न्येण' इत्यत्र द्र० ३२।६।१.

प्रायश्चित्तं अग्निनाशे । 'अग्निनाशे' इत्यत्र । 'अग्नीनां प्रवासमपि उपवासो' इत्यत्र द्र० ३२।४।८; ३२।७।४.

प्रायश्चित्तं अग्निषु 'अन्तरागमने' इत्यत्र द्र० । ३२।११।३,७.

प्रायश्चित्तं अग्निसंसर्गे । 'गार्हपत्याहवनीययोः' इत्यत्र, अग्नीना त्रयाणा' इत्यत्र, 'अन्यैराग्निभिः' इत्यत्र, 'अग्नीनां दिव्येनाग्निना' इत्यत्र, 'शवाग्निना' इत्यत्र च द्रष्टव्यम् । ३२।५-६.

प्रायश्चित्त 'अग्निहोत्रदोहकाले' इत्यत्र द्र० । धेनुः यदि उपविशेत्, यदि वाश्येत, यदि स्पन्देन पयः स्कन्दयेत् । २५।२।७-११; ३२।२।१-४.

(इत उत्तरं अवतरणचिह्नयुक्ते शब्दे तत्तत् प्रायश्चित्तं द्रष्टव्यम्, पौनरुक्त्यभयात् अत्र न विवृतम्)

प्रायश्चित्तं अग्निहोत्रहविषि अमेध्यपाते । 'अग्निहोत्र अधिश्रित अमेध्य' इत्यत्र । ३२।४।१.

प्रायश्चित्तं अमावास्यायाः पौर्णमास्याः वा 'अत्यये' ३२।७।३.

प्रायश्चित्तं 'अविज्ञातप्रायश्चित्तं' । २५।७।५.

प्रायश्चित्तं 'अस्नातेन' अग्निहोत्रहोमे कृते । ३२।८।५.

प्रायश्चित्तं 'आग्रयणेनानिष्ट्वा' नवान्नप्राशने । ३२।८।१.

प्रायश्चित्तं आरण्येनाग्निना विहारस्थाग्निना संसर्गे, अग्नये क्षामवते अष्टाकपालं निर्वपेत्, तस्य याज्याऽनुवाक्ये अक्रन्ददग्निः स्तनयन्, अधा यथा नः पितरः इति । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये क्षामवते स्वाहा इति । ३२।५।४.

प्रायश्चित्त आर्त्विज्यदोषनिरासार्थं पृष्ठस्तोत्रे वामदेव्यसामगाने 'अभी षु णः सखीना पु', 'अविता जरितॄणा च,' 'शतं भवास्यूतिभिः पः' इति पुरुषपदाक्षराणि प्रक्षिप्य उद्गातारः गायेयुः । नित्येऽप्येतत् कर्तव्यम्। १५।२।६-१०.

प्रायश्चित्तं आहिताग्निना उपवसथदिने 'अश्रुकरणे' । ३२।७।१.

प्रायश्चित्तं 'आधिश्रिते' अग्निहोत्रे, स्नान्ये, हवि षु वा आहिताग्नेर्मरणे ।३२।१।२.

प्रायश्चित्तं आहिताग्नेः उपवसथदिने 'अमत्याचरणे' ३२।७।२.

प्रायश्चित्तं आहिताग्नेः उपवसथदिने मरणे । ३२।१।१.

प्रायश्चित्तं प्रवासे यजमानमरणे ।३२।१।४-६.

प्रायश्चित्तं प्रवासे मरणेन अस्थ्यादीनामलाभे यदि शरीराणि (अस्थीनि) न विन्देरन् पर्णशरः कर्तव्यः । 'प्रेताग्निविनाशे' । ३२।१।७-९.

प्रायश्चित्तं आहिताग्नेः 'हविःषु वेद्यामासन्नेषु' मरणे । ३३।१।३.

प्रायश्चित्तं उद्धरणाभावे 'सूर्यास्तमये' 'सूर्योदये' च । ३२।११।१-२.

प्रायश्चित्तं ऋक्तः आर्तौ 'भूः' इति गार्हपत्ये जुहुयात्, यजुष्टः आर्तौ 'भुवः' इति यजे आग्नीध्रीये हविर्यज्ञेषु च 'अन्वाहार्यपचने । सामतः आर्तौ 'स्वः' इत्याहवनीये । अविज्ञातायामार्तौ सर्वतो वा आर्तौ 'भूर्भुवःस्वः' इति सर्वाभिः आहवनीये एव ।२५।७।५। एतत् ब्रह्मा करोति । २५।९।४.

प्रायश्चित्तं 'कपालनाशे' । ३२।८।१.

प्रायश्चित्त 'जीवति मृतशब्दश्रवणे' ।३२।८।७.

प्रायश्चित्त निविद्धानविस्मरणे । अन्यत् तद्दैवत्यं तच्छन्दस्कं सूक्तमाहृत्य तस्मिन् निविदं दध्यात् । आहतात् सूक्तात् प्राक् 'मा प्रगाम पथो वयं' इति तृचं सूक्तं पठेत् । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः । ११।११।१४-२२.

प्रायश्चित्तं 'पवित्रनाशे' । ३२।८।३.

प्रायश्चित्तं प्रायः नाम नाशः तस्य चित्तं समाधानम् । प्रायश्चित्तिरपि तदेव । ३२।१।२ सायणः ।

प्रायश्चित्तं भिन्ने 'स्रुक्' इत्यत्र । ३२।४।७.

प्रायश्चित्तं 'सूतकान्नभक्षणे' । ३२।८।६.

प्रायश्चित्तं स्त्रिया गवि वा 'यमलजनने' । ३२।८।८

प्रायश्चित्तं 'हविर्दोषादिविषये' । ३२।३।४; ४।१.

प्रायश्चित्तं 'हिरण्यनाशे' । ३२।८।४.

प्रायश्चित्तानि निम्नलिखितानि उक्तानि । मरणे ३२।१। दोहविषये ।३२।२। हविर्दोषे ।३२।३। हविषि अमेध्यपाते, स्कन्ने, स्खलने भ्रेषे वा, भिन्ने, अग्निनाशे ।

३२।४। उद्धरणविधये, अग्निवसर्गे ।३२।५; ६।२-३। अग्नीना केन चिदग्नेनाग्निना दाहे ।३२।६। अश्रुकरणे, अन्यथाचरणे, यागात्यये, अग्नीना उपशान्तौ ।३२।७। साम्प्रयणाकरणे, कपालनाशे, पवित्रनाशे, हिरण्यनाशे, अस्नातेन होमे, सूतकान्नभक्षणे, जीवति मृतशब्दश्रवणे, यमलजनने। ३२।८.

प्रार्थनामन्त्रः, शान्तिमन्त्रः। वाङ्मे मनसि प्रतिष्ठिता, मनो मे वाचि प्रतिष्ठितम्। आविरावीर्म एधि, वेदस्य म आणी स्थ', श्रुतं मे मा प्रहासीः, अनेनाधीतेनाहोरात्रान् संदधामि,ऋतं वदिष्यामि,सत्यं वदिष्यामि, तन्मामवतु तद् वक्तारमवतु, अवतु मा, अवतु वक्तारमवतु वक्तारम्। ऐआ. २।२६।१.

प्रासाहः=बाहुल्यम्। जगत्प्रासाहाः जगतीछन्दस्कत्र्यृचबहुलाः तृतीयसवनगताः प्रसिद्धपाज्याः। २८।४।-१५ सायणः। वसिष्ठप्रासाहाः निष्केवल्यस्य उत्तरः पक्षः। साम्मि वसिष्ठो मुनिः स्वसामर्थ्येन संपादितवान्, अतोऽयं वसिष्ठप्रासाहः। एवं भरद्वाजप्रासाहः। ५।८।७.

प्रियङ्गूनां तोक्मानि चमसे पात्र्या वा समोप्यानि ऐन्द्रमहाभिषेके संभाराः। २९।२-३.

प्रेङ्खमारुह्य शस्यते महाव्रते निष्केवल्य शास्त्रम्। तस्य फलकं एकमेवेति पै चित्, श्रीणीत्यन्ये, द्वे इति सिद्धान्तः। द्वे फलके औदुम्बरे भूमिवीतययोर्मध्ये। उद्भूते स्याता भूमिं वीतयं च (तिर्यङ्काष्ठ उपरितन) यथा न स्पृशेयाताम्। रज्जवः दक्षिणावृताश्च सव्यावृताश्चेति उभय्यः, दार्म्यः। प्रेङ्खस्य उद्धरणं अरत्निमात्रे भूमेरुपरि इति के चित्। प्रादेशमात्रे इत्यन्ये। मुष्टिमात्रे इति सिद्धान्तः। पृष्ठेन उपस्पृशेत् अधिरोहणकाले गुरुवत्। अरत्निमात्रमधिरोहेत् श्येनवत्। एकं पादं भूमौ स्थापयेत्। प्रेङ्खं होता अधिरोहति। उद्गाता औदुम्बरीमासन्दीम्। होत्रकाः समावकाः बृसीः अधिरोहन्ति। होता यथाङ्गस्य प्रेङ्गादवरोहेत्। इति के चित्, भक्षं दाते यर्हीत्या अवरोहेत् इत्यन्ये। भक्ष दृष्ट्वा अवरोहेत् इति सिद्धान्तः। प्राङ् अवरोहेत्। ऐआ. १।७-८.

प्रेङ्खं होता दार्ढ्यपरीक्षणार्थं चालयति। 'भूतेभ्यस्त्वा' इति। पश्चार्थे फलके पाणी प्रतिष्ठापयति। 'प्राणमनु प्रेङ्खस्व' इति प्राञ्चं प्रेङ्खं प्रणयति। 'व्यानमन्वीङ्खस्व' इति तिर्यञ्चम्। अपानमन्वीङ्खस्व इत्यभ्यात्मम्। भूर्भुवःस्वोरिति जपति। 'प्राणाय त्वा' इति प्राञ्चमेव पुनश्चालयति, व्यानाय त्वा इति तिर्यञ्चं, अपानाय त्वा इति अभ्यात्मम्। ऐआ. ५।४।८-१०.

प्रेङ्खः महाव्रते माध्यंदिने अध्वर्युभिरुपकल्पनीयः। ऐआ. ५।४।१ सायणः।

प्रेङ्खः महाव्रते माध्यंदिने सद:प्रवेशात् पुरस्तात् उपक्लृप्तो भवति। स्थूणे रज्जू वीवधः इत्येतत् प्रक्षाल्य तीर्थेन प्रपाद्य उत्तरेणाग्नीध्रीय परिक्रम्य पूर्वया द्वारा सदः, सर्वान् धिष्ण्यानुत्तरेण। औदुम्बराणि काष्ठानि प्रेङ्खस्य भवन्ति, पालाशानि, मिश्राणि वा। त्रीणि फलकानि उभयतस्तष्टानि, द्वे वा, सूच्यश्च तावत्यः। इषुमात्रः प्राङ् प्रेङ्खः, निमुष्टिकः (मुष्टिन्यूनेषुमात्रः) तिर्यङ् (प्राङ् = रुंदी, तिर्यङ् = लांबी)। उदग्रग्रः प्रागग्राभ्यां सूचीभ्यां समुतः (प्रोतः=ओत भरणे)। दक्षिणोत्तरे स्थूणे निखाय अभितो होतृपदनं वीवधमस्यादधाति आस्यदघ्नमिव यजमानस्य। प्रेङ्खस्य कुष्ठासु (कोणेषु चतुर्षु) छिद्राणि भवन्ति,रज्जुभ्यामुर्ध्वमुद्वयति, दक्षिणतो दक्षिणया (दक्षिणावृतया रज्ज्वा), उत्तरतः सव्यया (सव्यावृतया रज्ज्वा)। दार्म्ये त्रिगुणे स्याता रज्जू। सव्यदक्षिणे पञ्चग्रामे द्विगुणे, वीवधे लिः प्रदक्षिणं पर्यस्य ऊर्ध्वमग्निं निग्रन्थ्यं (मुरगाठ) समाति। वालाभिः तृणैर्मिर्वा परिकषन्ति (पोखून अवटे पर्यूहेत्) अप्रकम्पि यथा स्यात्। चतुरङ्गुलेन एष विभूमः (भुई सोडून वर) प्रेङ्खः स्यात् मुष्टिमात्रेण वा। दक्षिणतः उदग्दिक्ष्वरः (दक्षिणेकडून जरा उंच)। प्रपदमात्रे धिष्ण्यात्। ऐआ. ५।३।२-१२.

प्रेताग्निविनाशे पर्णशरः। पष्टिः श्रीणि च शतानि पलाशवृन्तानि (प्रान.चे दाहे) आदाय तेषा पुरुषप्रकृतिमिव कृत्वा अग्नीन् तैः संस्पर्श्य उद्वापयेयुः। दहनपिण्डदानादि च कुर्युः। सत्र (१५०) इत्यानि

शरीरमध्ये, ७०+७० सक्थिनी, २५+२५ ऊरू, शेषं (२०) शिरसि इति पुरुषरूपकक्लृप्तिः । ३२।१।७-९.

प्रैयमेधाः (प्रियमेधपुत्राः) ऋषयः उदमयं नाम अङ्गराजपुरोहितं अयाजयन् । ३९।८।४.

प्रैषः । अग्निप्रणयने 'अग्नये प्रणीयमानायानुब्रूहि' इत्याहाध्वर्युः । ५।२।१ । अग्निमन्थनीयाऽनुवचने 'अग्नये मथ्यमानायानुब्रूहि' इति । ३।५।२ । अग्निहोत्रे उद्धरणे 'उद्धराहवनीय' इति । २५।१।१२ । अग्नीषोमप्रणयनीयासु अग्निष्टोमे 'अग्नीषोमाभ्यां प्रणीयमानाभ्यामनुब्रूहि' इति । ५।४।१ । अध्रिगौ मैत्रावरुणं प्रति, 'उपप्रेष्य होतर्हव्या देवेभ्यः' इति । ६।५।६। उच्छ्रयणे यूपस्य 'यूपायोच्छ्रीयमाणायानुब्रूहि' 'उच्छ्रीयमाणायानुब्रूहि' इति वा (आपस्तम्बः)। ६।२।६- सायणः । घर्मसंभरणविधौ (प्रवर्ग्याभिधाने) 'ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामो होतरभिष्टुहि' इति अध्वर्युः प्रतिप्रस्थाता च । ४।१।३ । पशुप्रयाजस्य उत्तमस्य 'होता यक्षदग्निं स्वाहा०' इति प्रैषसूक्ते अन्तिमः । ७।३।१-२ सायणः । पशोः पर्यग्निकरणानुवचने 'पर्यग्नये क्रियमाणायानुब्रूहि' इति । ६।५।१। प्राचीनवंशे सोमे नीयमाने 'सोमाय क्रीताय प्रोह्यमाणायानुब्रूहि' इति । ३।२।१। प्रातरनुवाके 'देवेभ्यः प्रातर्यावभ्यो होतरनुब्रूहि' इति ।७।५।१। मनोताऽनुवचने 'मनोतायै हविषोऽवदीयमानायानुब्रूहि' इति । ६।१०।१ । यूपस्याञ्जनानुवचने 'अञ्जो यूपमनुब्रूहि' इति । ६।२।१ । यूपस्य परिव्याणे 'यूपाय परिवीयमाणायानुब्रूहि' इति।६।२।१२। षष्ठेऽहनि ऋतुयाजेषु मैत्रावरुणेन ऋक्शिरस्कप्रैषमन्त्रोच्चारं पठनीयः,न तु अग्निष्टोमे इव केवलप्रैषमन्त्रोच्चारम् । २२।४।१-६। सोमप्रोहणानुवचनीयासु 'सोमाय क्रीताय प्रोह्यमाणायानुब्रूहि' । ३।२।१ । स्तोकानुवचनीयासु वपां स्रुवेणाभिघारयन्नाहाध्वर्युः, 'स्तोकेभ्योऽनुब्रूहि' इति ।७।२।१-२। हविर्धानप्रवर्तनीयासु 'हविर्धानाभ्यां प्रोह्यमाणाभ्यामनुब्रूहि' इति । ५।३।१ । प्रस्तोतः प्रेष्यति । ११।१।६-८.

प्रैषसूक्ते (५।२,८) पोतुः पञ्चमो, उन्नेतुः षष्ठो ।

१५।५।६.

प्रोहणं (शकटेन नयनं) सोमस्य क्रीतस्य प्राग्वंशे अग्निष्टोमे ।३।१-२.

प्लक्षस्य फलानि चमसे पाश्यां वा समोप्यानि ऐन्द्रमहाभिषेके संभारः । ३९।२-३.

फलकानि प्रेङ्खस्य त्रीणि द्वे वा उभयतस्तष्टानि महाव्रते माध्यंदिने निष्केवल्यार्थम् । ऐआ. ५।३।५.

फलचमसः क्षत्रियस्य । न्यग्रोधावरोहान् औदुम्बर-आश्वत्थ-प्लाक्षाणि च फलानि पुरस्तादुपक्लृप्तानि भवन्ति । अथ सोमं राजानं क्रीणन्ति । राज्ञ एवावृता (रीत्या) उपनहनपर्यन्तं चरेत् (पूजयेत् फलानि)। यदा राजानं प्रातरभिषुण्वन्ति तदा एतानि द्वेधा विगृह्णीयात्, एकं भागमभिषुणुयात् अपरं भागं माध्यंदिनाय परिशिंष्यात् । ३५।६।४ चमसान् यदा उन्नयेयुः, तदा यजमानचमसमुन्नयेत्, तस्मिन् द्वे दर्भतरुणके प्रास्ते स्याताम् । तयोः पूर्वं (एकं दर्भं) वषट्कृते अन्तःपरिधि प्रास्येत् दधिक्राव्णो अकारिषं इत्येतयर्चा सस्वाहाकारया । अनुवषट्कृते अपरं (दर्भं) 'आ दधिक्राः शवसा' इति । यदा एतांश्चमसानाहरेयुः तद् एतं यजमानचमसमाहरेत् । तान् यदा उद्गृह्णीयुः तद् एनं उपोद्गृह्णीयात् । यदा होता चमसं भक्षयेत् अथैनं 'यदत्र शिष्टं रसिनः' इति भक्षयेत् (क्षत्रियो वैश्यो वा यजमानः) । 'शं न एधि हृदे०' इत्यात्मनः प्रत्यभिमर्शः । 'आप्यायस्व समेतु ते, सं ते पयांसि' इति द्वाभ्यां चमसमाप्याययति ।३५।७।१-७। तथा च फलचमसस्य उन्नयनं, होमः, भक्षः, आत्मस्पर्शः, आप्यायनं, आसादनं, प्रकम्पनं, नाराशंसचमसभक्षणं, आत्मस्पर्शः, आप्यायनं इति कर्माणि भवन्ति, मन्त्रास्तु सोमचमसादन्ये । ३५।८।१।६.

फलचमसकर्तारो महाभिषिक्ताः तदनुज्ञापका ऋषयश्च ।

ऋषयः

राजानः

रामो मार्गवः श्यापर्णः

विश्वंतरः सौषद्मनः

तुरः कावषेयः

जनमेजयः पारिक्षितः

पर्वतनारदौ	शौमकः साहदेव्यः सहदेवः सार्ञ्जयः (सृञ्जय) बभ्रुः दैवावृधः भीमः वैदर्भः नग्नजित् गान्धारः
अग्निः	सनःश्रुतः अरिंदमः क्रतुविद् जानकिः
वसिष्ठः	सुदाः पैजवनः

३५।८।७-१०.

फलचमसप्रशंसा । महाराजो भवति । आदित्य इव श्रियां प्रतिष्ठितस्तपति । सर्वाभ्यो दिग्भ्यो बलिमाव- हति । उग्रं हास्य राष्ट्रमव्यथ्यं भवति । ३५।८।९.

वद्दम् = कोटिशतम् । ३९।८।४ । बद्वं वृन्दं इति पर्यायौ ।३९।९।३ सायणः । द्वेद्वे सहस्रं बद्वानाम् । ३९।८।४। शतं बद्वानि यत्र च गजान् ददौ ।३९।९।३। बद्दयो गा विभेजिरे सहस्रं ब्राह्मणाः ।३९।९।४। श्रीमद्भागवते टीकायां श्रीधरेस्तु बद्वं = १३०८० इति संख्या उक्ता ।

वहिष्पवमानस्य उपास्मै गायता नरः इति स्तोत्रियः । १२।१।१.

बहिष्पवमाने नवभिर्ऋग्भिः स्तुवते उद्गातारः । उपास्मै, दविद्युतत्या, पवस्व इति प्रथरतृचाः । तत्र आग्नेयो मह्यो गायत्रे दशमंत्रेण, दूषते च तृतीयमन्त्रेण । ११।१।१.

बहिष्पवमाने होता सर्वेदितेके, न सर्वेदिति सिद्धान्तः किंतु सर्वेयार्थानः ' भो देवानामिह ', ' मुम्ममति मुरं मूर्धाहे ' इति चानुमन्त्रयेत । ८।४।१-९.

बहिष्पवमानोध्वं आग्नेयस्तं ताः मदवन् । १०।५।१.

बहुपत्नीकस्य पुरुषस्य, एकपतिकत्वं च स्त्रियाः । ' तस्मादेकस्य बह्व्यो जाया भवन्ति नैकस्यै बहवः सह पतयः ' । न तु निर्बंधेन एकस्याः स्त्रियाः बहवः पतयः परम्परोक्तमनेन सर्वस्ता इस्त्यै हि। सायणः (बहवः पत्यः देवतारेण सर्वस्ता इस्त्यै वा नहिं । इति तृष्णी देवकः) ।१२।११।१.

वार्हती तृचाशीतिः महाव्रते निष्केवल्ये शस्त्रे । ' मा चिदन्यद्विशंसत ' इति एकयानषिराद् (२९), पिबा सुतस्य रसिनः इति विंशतेः सप्तमीं चाष्टमीं चोद्धरति, ' यदिन्द्र प्रागपागुदक् ' इति चतुर्दश, वयं घत्वा सुतावन्तः इति पञ्चदश, मो षु त्वा वाघतश्चन इत्ये- तस्य द्विपदां चोद्धरति राथंतरं च प्रगाथं (अभित्वा शूर इति ककुभमुद्धरति) । अथ हास्य नाकिः सुदासो रथं इत्येतं प्रगाथमुद्धृत्य (तस्य स्थाने) त्वामिदा ह्यो नरः इत्येतं प्रगाथं प्रत्यवदधाति, अभि प्र वः सुराधसं इति षड् वालखिल्यानां सूक्तानि, यः सत्राहा विचर्षणिः इति(त्वामिद्धि हवामहे इति सूक्तस्य द्वादशऋगात्मकः)- शेषः, अयं ते अस्तु हर्यतः इति सूक्ते (अयं ते, आमन्द्रैः इति द्वे सूक्ते दशर्चः), उभयं शृणवच्च नः इति (सूक्तं, तत्र) सप्तमीं चाष्टमीं चोद्धरति, सर्वे- भिर्वो विददसुं (इति सूक्तं, तत्र) उत्तमामुद्धरति, यो राजा चर्षणीनां इत्येकादश, तं वो दस्ममृतीषहं (सूक्तं), आ नो विश्वासु हव्यः (सूक्तं), या इन्द्र भुज आभर इति नव, षड्दोहाः । इति । ऐब्रा. ५।१०।१-३.

वृसी=कूर्चः तृणवंशशलाकादिविनिर्मितः आसन- विशेषः । ऐब्रा. १।८।१३ सायणः । तपस्विना- मासनार्थं तृणवल्लीतालपत्रवेणुदलादिविनिर्मितः आसन- विशेषः । ऐब्रा. ५।३।१ सायणः ।

बृहतः अनुरूपः प्रगाथः त्वं ह्येहि चेरवे इति । २०।३।११.

बृहतः योनिः प्रगाथः त्वामिद्धि हवामहे । २०।३।११.

बृहतः एकाक्षरात् वैराजस्य सृष्टिः रैवतस्य च । १९।६।२,४.

बृहतीमहसं महाव्रते निष्केवल्ये शस्ते (अत्र साक्षात् कर्त्तव्यं सहस्रं नास्ति, किं तु अक्षरादिगणनयैव कथा चित् युक्त्या । ऐब्रा. २।१२.

बृहद्दिवं नाम सूक्तं 'तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठं' इति । तच्च मासत्रये चतुर्विंशदिने द्वितीयेऽहनि महाव्रतदिने च उभयदिनेऽपि समानं निष्केवल्ये शस्ये । १७।८।१-२.

बृहद्रथंतरयोर्निरुक्तस्थानानि ।१७।७।१-७.

बृहस्पतिर्ह वै देवानां पुरोहितः, तमनु अन्ये मनुष्यराज्ञां पुरोहिताः । ४०।२।४.

बृहस्पतेः सृष्टिः । प्रजापतेः रेतःपिण्डस्य प्रदीप्तस्य अङ्गाराः पुनरवशान्ताः उददीप्यन्त तद् बृहस्पतिरभवत् । १३।१०।१.

बैल्वः यूपः अन्नाद्यकामस्य पुष्टिकामस्य च । ६।१।६–९.

ब्रह्मचारिपुंश्चल्योः संप्रवादः महाव्रते । स च सामब्राह्मणे दर्शितः । ऐआ. ५।५।१३.

ब्रह्मजपः प्रवर्ग्ये 'विश्वा आशा दक्षिणसात्' इत्यादिः सौत्रो मन्त्रः ।४।१।७.

ब्रह्मणः जीवरूपेण शरीरे प्रवेशः।ऐआ।२।२.।७–८.

ब्रह्मणः परिमरोपासना तदङ्गजपश्च पुरोहितस्य । ४०।५।१–२०.

ब्रह्मणः रुव्या श्रोणिः पशुभागः सत्रे ।३१।१।२.

ब्रह्मणे यजमानस्य क्षत्रियस्य (वैश्यस्य च) भागो देयः दीक्षणीयादिषु । अग्नौ दैवे जुहोति 'प्रजापते विभान्नाम लोक०' इति मन्त्रेण, तन्न तथा । ३४।८।१–६.

ब्रह्मत्वम् । यदेतत् त्रय्यै विद्यायै शुक्रं (व्याहृतित्रय) तेन ब्रह्मत्वमकरोत् । २५।७।३ । केन ब्रह्मत्वं क्रियते इति (प्रश्ने) त्रय्या विद्यया इति ब्रूयात् । २५।८।१ । यदि यज्ञे ऋक्त आर्तिर्भवति, भूरिति गार्हपत्ये जुहवाम, यदि यजुष्टः, भुव इत्याग्नीध्रीये (सोमे) अन्वाहार्यपचने वा हविर्यज्ञेषु ।, यदि सामतः, स्वरित्याहवनीये, यद्य विज्ञाता सर्वव्यापद् वा, भूर्भुवःस्वरिति आहवनीये एव जुहवाम । २५।७।५ । ब्रह्मा उपाकृते प्रातरनुवाके वाचयमः स्यात् आ उपांश्वन्तर्यामयोर्होमात्, उपाकृतेषु पवमानेषु आ उदृचः (समाप्तिपर्यन्तम्), अथ यानि स्तोत्राणि शस्त्राणि आ तेषां वषट्कारात् । प्रस्तोता उपाकृते स्तोत्रे आह 'ब्रह्मन् प्रस्तोष्यामः प्रशास्तः' इति, स भूरिति ब्रह्मा प्रातःसवने ब्रूयात्, भुव इति माध्यन्दिने, स्वरिति तृतीयसवने, भूर्भुवः स्वरिति उक्थ्ये वा अतिरात्रे वा ब्रूयात् । प्रत्येतान्ते च 'इन्द्रवन्तः स्तुध्वं' इति ब्रूयात् । २५।९।५.

ब्रह्मवर्चसकामः अपोनप्त्रीये एकधनासु अमूर्या उप सूर्ये इत्यनया अनुप्रपद्येत । ८।२।२२.

ब्रह्मवर्चसकामस्य पालाशो यूपः । ६।१।१०–१३.

ब्रह्मा ऋत्विक् वसिष्ठः स्यात् । ऐआ ।३।९।६.

ब्रह्माणं नमस्करोति त्रिः अधस्तादासीनो राजा, 'नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे नमो ब्रह्मणे' इति । यज्ञाङ्गराजाभिषेके । ३७।५।५६.

ब्रह्मा होत्रकाश्च कूर्चान् समारोहन्ति महाव्रते । ऐआ. ५।४।१६

ब्रह्मोद्यं = ब्राह्मणानां उद्य संवादः । अग्निर्गृहपतिरिति हैक आहुः इत्यादिः । अविवाक्ये दशमेऽहनि । २४।६।२२.

ब्राह्मणः आदायी (प्रतिग्रहधर्मा) आपायी (सोमपायी याजनधर्मा) आवसायी (परगृहे भोजनयाचनधर्मा) यथाकामप्रयाप्यः (कोणी हि धुडकावून लावावें, घरातून घालवून द्यावें असा) ।३५।३।२.

ब्राह्मणः क्षत्रियात् भूयान् । ३३।३।८.

ब्राह्मणः देवयजनं (यज्ञभूमिं) क्षत्रियं याचते । ३४।२।१.

ब्राह्मणः विद्वान् राज्ञो राष्ट्रगोपः पुरोहितः । ४०।२.

ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः अग्निष्टोमे, छन्दोमतृतीयेऽहनि पृष्ठ्ये षडहे तृतीये षष्ठे चाहनि 'प्र नूनं ब्रह्मणस्पते' इति । छन्दोमद्वितीयेऽहनि, पृष्ठे षडहे द्वितीये पञ्चमे चाहनि 'उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते' इति । छन्दोमप्रथमेऽहनि, पृष्ठे षडहे प्रथमे चतुर्थे चाहनि 'प्रैतु ब्रह्मणस्पते' इति । २०।१।९; २०।३।७; ६।

ब्राह्मणस्य अग्निप्रणयने गायत्री प्रथमा 'प्र देव देव्या धिया' इति । ५।२।२–३.

ब्राह्मणस्य अब्राह्मणत्वेन शिष्टस्तस्य अग्निष्टोमे प्रातःसुवाके अष्टौ शतानि ऋचां अनूच्यानि अब्राह्मणोक्तः = राजसेवाधिकारी । ७।७।६.

ब्राह्मणाः हुतादाः आर्त्विज्यात् । ३४।२।११.

ब्राह्मणानां सोमो भक्षः, न क्षत्रियवैश्ययोः । ३५।३।२०.

ब्राह्मणानां सार्वयज्ञमनु । हुतादः प्रजाः, यद्

ब्राह्मणा । ३४।१।१

ब्राह्मणस्पत्य प्रगाथ अग्निष्टोमे, छन्दोमतृतीयेऽहनि, पृष्ठ्ये षडहे तृतीये षष्ठेचाहनि 'प्र नूनं ब्राह्मणस्पति' इति । छन्दोमद्वितीयेऽहनि, पृष्ठ्य षडहे द्वितीये पञ्चमे चाहनि 'उत्तिष्ठ ब्राह्मणस्पते' इति । छन्दोमतृतीयेऽहनि, पृष्ठ्ये षडहे प्रथमे चतुर्थे चाहनि 'प्रैतु ब्रह्मणस्पति' इति ।२०।१।९ २०।३।७, इ

ब्राह्मणाच्छंसिन. अग्निष्टोमे प्रात सवने परिधानीया 'स न इन्द्र शिव सखा' इति, विकृतौ 'इन्द्रेण रोचना दिव' इति । उभयत्र माध्यदिने 'एवेदिन्द्र वृषणम्' । उभयत्र तृतीयसवने 'बृहस्पतिर्न परिपातु'। २७।५

ब्राह्मणाच्छंसिन अहरह शस्य उदु ब्रह्माण्यैरत इति चाहिय षड्ऋच सपाताद्उपरिष्टात् ।२९।४।७ १२। अहरह शस्ये सूक्त प्रतिपत् ऋक् 'ब्रह्मणा ते ब्रह्म युजा' ।२९।६।४। अहीनसूक्त माध्यदिने अस्मा इदु प्र तवसे । चतुर्विंशे, अभिजिति, विषुवति, विश्वजिति, महाव्रते च ।२९।२।५,८। अहीने परिधानीया 'एवेदिन्द्रम्' ।२९।६।८-१०। अहीने प्रात सवने 'व्यन्तरिक्ष' इति पर्यासतृच, 'इन्द्रेण रोचना दिव' इति परिधानीया युक्तिर्नाम । माध्यदिने 'एवेदिन्द्रम्' इति परिधानीया विमुक्तिर्नाम ।२९।६।२। उक्थ्ये तृतीयसवने आरम्भणीय सूक्त जागत 'प्र मंहिष्ठाय' ।२८।७।१। ऐन्द्रे शस्त्रे अहर्गणेषु आरम्भणीया 'इन्द्र वो विश्वतस्परि' । २७।३।१-६। चतुर्थेऽहनि आवापितृच तुभ्येदिमा सवना, प्र वो महे महि वृधे, उप त्वचसे महिने इति विराज । हरीन्वस्य, यदा वज्र, सोमस्य शुष्मिर् इति तृच वैमद । पञ्चमेऽहनि शिशिरित् वाजाना, निष्वापया, सत्वन्द्र त्वा इति तृच पाङ्क्त । षष्ठेऽहनि यिद्येषु दिवसा, विश्वेवा ततक्षे, विदुष्टे अस्य वीर्यस्य इति तृच पारुच्छेप ।२९।३।८-९। परिधानीया बृहस्पतिर्न परि पातु ।२८।७।६। प्रात सवने प्रस्थित याज्या इन्द्र त्वा वृषभ वयम् । २८।२।१। माध्यदिने प्रस्थितयाज्या 'एवा पाहि प्रत्नथा' २८।३।९। तृतीयसवने प्रस्थितयाज्या 'इन्द्रश्च सोम पिबतम्'। २८।४।८। माध्यदिने द्वे सूक्ते शसनीये इन्द्र पूर्भित्, उदु ब्रह्माणि । २८।५।६। व्यन्तरिक्षमतिरत् इति सूक्ते तृतीया 'इन्द्रेण रोचना दिव' इति परिधानीया अहीने प्रात सवने ।२७।४।३-९। षष्ठेऽहनि शिल्पशस्त्रे नामाकलृच 'पूर्वीष्ट इन्द्रोप' । २९।८।१-३। स्तोम विवृद्धौ आवापिक सूक्त 'वने न वा यो न्यधायि' । २९।३।१०-११

ब्राह्मणाच्छंसिन सम्य सदिय पनुभाग सत्रे । ३।१।१,

ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र अग्निष्टोमे प्रात सवने । ऐन्द्रम् । प्रतिपत् तृच 'आ याहि सुषुमा' इति । अनुरूप तृच 'आ नो याहि' । सूक्त त्रयोदशर्चं 'आ याहि सुषुमा' (इत्यनुवर्तते) । सूक्त नवर्चं 'इन्द्र त्वा वृषभ' इति । सूक्त तृच उदघेदभि श्रुता इति, तत्र तृतीया परिधानीया । प्रयोगे । ऐआ ५।१।५ सायण ।

ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र अग्निष्टोमे माध्यदिने । प्रतिपत् प्रगाथ 'त वो दस्ममृतीषह' इति, अनुरूप प्रगाथ तत्वा यामि सुवीर्यम्, प्रगाथ ऐन्द्र उदु त्ये मधुमत्तमा, सूक्त ऐन्द्र इन्द्र पूर्भिदातिरत् एकादशर्चम्, सूक्त ऐन्द्र 'उदु ब्रह्माण्यैरत' तत्र षष्ठी परिधानीया । प्रयोगे।

ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र चतुर्विंशेऽहनि महाव्रते च प्रात सवने 'सुरूपकृत्नु' इति । ऐआ ५।१।५

ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र महाव्रते प्रात सवने । प्रतिपत् तृच त्रिकद्रुकेषु महिषो, अनुरूप तृच एन्द्र याह्युप न परावत, इन्द्राय हि द्यौरसुरो इति द्वितीया, प्रोष्वस्मै पुरोरथ इति तृतीया । इद ब्राह्मणान्तरानुसारेण । ऐआ. ५।१।७.

ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे उक्थ्ये क्रतौ 'उद्घृतो न वयो' इति द्वादशर्चं सूक्त, अच्छा इन्द्र मतय इत्येकादशर्चं सूक्त च शसनीयम् । १५।५।२.

ब्राह्मणाच्छंसिशिल्प षष्ठेऽहनि । सुकीर्ति शसति 'अप प्राच' । वृषाकपिं शसति पाङ्क्त 'वि हि सोतो रसृक्षत' न्यूङ्खयति । वृषाकपिसूक्त पञ्च शस्यम् । ३०।३।१-५ । कुन्तापसूक्त त्रिशदृच, तत्र नाराशसीस्तिस्र प्रगाह (पादे पादेऽवसाय) शसति, रैभी-

स्तिस्रः प्रगाहं शंसति, पारिक्षितीश्चतस्रः प्रगाहं शंसति, कारव्याश्चतस्रः प्रगाहं शंसति । नाराशंस्यादिषु न्यूङ्खो न कर्तव्यः, निनर्दस्तु कर्तव्यः । दिशां क्लृप्तीः पञ्च अर्धर्चशः शंसति, जनकल्पाः षड् अर्धर्चशः शंसति, अत्रोभयत्र न्यूङ्खो निनर्दश्च न कर्तव्यौ । इन्द्रगाथाः पञ्च अर्धर्चशः शंसति, न्यूङ्खनिनर्दौ न स्त एव । ३०।६। ऐतशप्रलापं सप्ततिसंख्याकपदसमूहात्मकं पदावग्राहं शंसति, तस्योत्तमेन पदेन प्रणौति । प्रवह्लिकाः षड् अर्धर्चशः शंसति । आजिज्ञासेन्याः चतस्र ऋचः अर्धर्चशः शंसति । प्रतिराधं पदत्रयात्मकं मन्त्रं शंसति । अतिवादं मन्त्रं अर्धर्चशः शंसति । ३०।७। देवनीथं सप्तदशपदात्मकं पदावग्राहं शंसति, तस्योत्तमेन पदेन प्रणौति । ३०।८-९ । भूतेच्छदास्तिस्रः अर्धर्चशः शंसति । आहनस्याः दश शंसति, ताः न्यूङ्खयति । दधिक्राव्णो अकारिषमिति दाधिक्रीं शंसति । सुतासो मधुमत्तमाः इति पावमानीस्तिस्रः शंसति । अव द्रप्सो अंशुमतीं इति ऐन्द्राबार्हस्पत्यं तृचं शंसति । ३०।१०.

ब्राह्मणाच्छंसी उक्थ्ये तृतीयसवने प्रमंहिष्ठाय इति ऐन्द्राबार्हस्पत्यं शंसति । तस्य स्तोत्रियानुरूपौ ऐन्द्रौ 'वयमु त्वा, यो न इदं' इति । २८।६।१०.

ब्राह्मणाच्छंसी महाव्रते प्रातःसवने स्वशस्त्रान्ते ईङ्खयन्तीरपस्युवः इति पञ्चर्चं सूक्तमावपेत । माध्यंदिने 'आ नो विश्वासु हव्य' इति स्वशस्त्रान्ते 'तीव्रस्याभिवयसः' इति पञ्चर्चं सूक्तमावपेत । ऐआ. ५।१।६.

भक्षः आदित्यग्रहस्य नास्ति । १३।५।३.

भक्षः उक्थ्यपात्रादीनां, आहरति अध्वर्युरुक्थ्यपात्रमतिग्राह्यान् चमसांश्च, भक्षं प्रतिहराय (दत्त्वा) होता प्राङ् प्रेङ्खादवरोहति, अथैतं प्रेङ्खं प्रत्यञ्चमवनयन्ति यथा शंसितारं भक्षयिष्यन्तं नोपहनिष्यति, प्रेङ्खस्थायतनमासीनो होता भक्षयति, अथ तदुक्थ्यपात्रं होता उपस्थेन (अनुश्रापूर्वेण, जपेन भक्षयति 'वाग्देवी सोमस्य तृप्यतु । सोमो मे राजाऽऽयुः प्राणाय यच्छतु । स मे प्राणः सर्वमायुर्ददत्' इति । ऐआ. ५।१२।११-१३.

भक्षः द्विदेवत्यग्रहाणां, ऐन्द्रवायवस्य मैत्रावरुणस्य पुरस्तात् प्रत्यञ्चं, आश्विनस्य तु सर्वतः। परिहारं (स्वशिरः प्रदक्षिणीकृत्य)। एष वसुः पुरूवसुरिह वसुः इत्यादिमन्त्रेण ऐन्द्रवायवं भक्षयति, एष वसुर्विदद्वसुः इत्यादिना मैत्रावरुणं भक्षयति, एष वसुः संयद्वसुः इत्यादिना आश्विनं भक्षयति । ९।३।३-८.

भक्षः पात्नीवतग्रहस्य, आग्नीध्रः नेष्टुरुपस्थमासीनो भक्षयति । २६।३।१०-११.

भक्षः प्रवर्ग्ये, पावकशोचे तव हि क्षयं परि इति भक्षमाकाङ्क्षते । 'हुतं हविर्मधु हवि० मा मा हिंसी' इति घर्मस्य भक्षयति । ४।५।९-१०.

भक्षः सावित्रग्रहस्य नास्ति । १३।५।४.

भरतः दौःषन्तिः ऐन्द्रेण महाभिषेकेण समन्तं पृथिवीं जयन् परीयाय अश्वेन च मेध्येनेजे । ३९।९।१-७.

भरतद्वादशाहः । तस्य अहःक्लृप्तिः । अतिरात्रः, अग्निष्टोमः, अष्टौ उक्थ्याः, अग्निष्टोमः, अतिरात्रः इति । १९।१।१-६.

भरद्वाजः मणुलर्षिः प्राणदृष्ट्या उपास्यः । ऐआ. १।९।१०.

भरद्वाजप्रासाहः । भरद्वाजेन संपादितः महाव्रते निष्केवल्यस्य उत्तरः पक्षः, बार्हतः, सप्तदशस्तोमः द्विशतम् (२०२) । ऐआ. ५।८।७.

भरद्वाजो वै ऋषीणामनूचानतमः दीर्घजीवितमः तपस्वितम आस । ऐआ. १।६।८.

भर्गः नाम राजा, तस्य गोत्रापत्यं त्रिशिरस्य पुत्रः सुत्वा नाम । तस्य शत्रुभूताः पञ्च राजानः परिमरमन्त्रपाठात् परिमम्रुः । ४०।५।१८.

भागाधिकारिणे भागादाने अदातुर्नाशः । 'यो वै भागिनं भागान्नुदते चयते (नाशयति) वैनं, स यदि वैनं न चयते, अथ पुत्रमथ पौत्रं, चयते त्वेवैनम्। ६।७।४.

भिक्षे नामभिश्चं 'सुरु' शब्दे द्र० । ३२।४।३.

भूतानां मैथुने (मागधपुंश्चल्योः) उत्तरस्यां वेदिश्रोण्यां परिश्रिते । महाव्रते । ऐआ. ५।५।१३.

भूतेच्छदः नाम मन्त्राः ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे पठ्य-

इति । त्वामिन्द्र शर्मरिणा इति तिस्रः अनुष्टुभः अर्धर्चशः शंसतव्याः । २०।१०।१-३.

भूमिः विश्वकर्माणं भौवनं नाम राजानमाह । 'न मा मर्त्यः कश्चन दातुमर्हति विश्वकर्मन् भौवन मा दिदासिथ । निमङ्क्ष्येऽहं सलिलस्य मध्ये मोघस्त एष कश्यपायास संगरः' इति (कश्यपस्य भूमिप्रतिग्रहविषयः संगरः मोघः आस)। ३९।७।१०.

भूमिदुन्दुभेः आहननं महाव्रते । भूमिदुन्दुभिर्नाम अपरेण आग्नीध्रीय भूमिन्दुदुभिं अवट (गर्ते) खनन्ति । अर्धमन्तर्वेदि अर्धं बहिर्वेदि । तमार्द्रेण चर्मणा उत्तरलोम्ना अभिवितत्य (प्रसार्य) शङ्कुभिः परिनिहत्य अत्रैतत् पुच्छकाण्डं (पशोः) आहननार्थं निदधाति । पुच्छकाण्डेन भूमिदुन्दुभिमाघ्नन्ति (आपस्तम्बः)। ऐआ. ५।५।१३ सायणः ।

भ्रंशः नाम साकल्येन द्रव्यपतनम् । स्खलनं तु बिन्दुपतनम् । तत्र प्रायश्चित्तं, अग्निहोत्रहविः आहवनीयं प्रति नयनकाले यदि स्खलते भ्रंशते वा तदा स तत्रैवोपविशेत् । अन्यः पुरुषश्च स्थालीगतं अग्निहोत्रद्रव्यशेषं तत्समीपे आहरेत् । स च पुनश्चतुरुन्नीय जुहुयात् इति। ३२।४।६.

भ्रातरः रिक्थविभागं पितरि सत्यपि कुर्वन्ति । 'नाभानेदिष्ठं वै मानवं ब्रह्मचर्यं वसन्तं भ्रातरो निरभजन्'। २२।९।२.

मञ्जिष्ठा=वर्णविशेषद्रव्यं रक्तम् । ऐआ. ३।१।५।७.

मथितस्याग्नेः अग्नौ प्रहरणम् । तदा च 'प्र देव देववीतये' इति ऋचं पठेत् । ३।५।२०-२३.

महान् प्रतिगरः 'मदामो दैवं इति आग्निमारुतशस्त्रे अनुशंसनीयात् ।१३।१४।१-२.

मधु ऐन्द्रमहाभिषेके संभारः चमसे पात्र्यां वा अभ्यानेयः । ३९।३।१ । यज्ञाङ्गराजाभिषेके च ।३७।१।३.

मनोतासूक्तं 'त्वं ह्यग्ने प्रथमो मनोता' इति पशुप्रधानावदानकालीन अनुवचनीयम् । ६।१०।१-४

मन्त्राः अभिषेके यज्ञाङ्गे । इमाः आपः शिवतमाः, याभिरिन्द्रमभ्यषिञ्चत्, महाना त्वा महीना, देवस्य त्वा सवितुः० यशसेन्नाद्याय भूर्भुवः स्वः इति । व्याहृतयो न सन्तीति केचित्, तत्र । ३७।३।१।१०.

मन्थनमग्नेः आतिथ्यायाम् । प्रैषः आग्ये मथ्यमानायानुब्रूहि इति । अग्निमथनीया ऋचः. अभि त्वा देव सवितः इति सावित्री, मही द्यौः पृथिवी इति द्यावापृथिवीया, त्वामग्ने पुष्करादधि इति तृचः आग्नेयो गायत्रः (अग्नेरजनने चिरजनने वा निमित्ते, अग्ने हंसि न्यत्रिणं इत्यादयः पञ्च राक्षोघ्न्यः) उत ब्रुवन्तु जन्तवः इति जाताय, आ यं हस्ते न खादिनं, प्र देवं देववीतये इति प्रह्रियमाणाय, आ जातं जातवेदसि, अग्निनाऽग्निः समिध्यते, त्वं ह्यग्ने अग्निना, तं मर्जयन्त सुक्रतुं, यज्ञेन यज्ञ । इति त्रयोदश । त्रिः प्रथमामन्वाह त्रिरुत्तमाम् । ३।४।६. ३।५।१-४४.

मन्थावलानां सृष्टिः सोमानयनकाले गायत्र्यां यो बाणः सोमपालेन प्रक्षिप्तः तस्य पर्णेभ्यो जाताः (ये जीवविशेषाः वृक्षशाखासु अधोमुखा अवलम्बन्ते=सायणः । सर्पटोळ.) १३.२।१३.

मरणविषये आहिताग्नेः, प्रायश्चित्तानि । आहिताग्निरुपवसथे म्रियेत, नैनं याजयेत् (उत्तरो यागो न कर्तव्यः) । आहिताग्निः अधिश्रित अग्निहोत्रे सानाय्ये वा हविःषु वा म्रियेत, तदा यजमानदहनदेशे एव एतानि हवींषि पर्यादध्यात्, यथा सर्वाणि संदह्येरन् । ३९।१।१-२ । आहिताग्निः आसन्नेषु हविःषु म्रियेत, तदा याम्य एव तानि देवताग्र्या हवींषि गृहीतानि भवन्ति ताभ्यः स्वाहा इत्येवैतानि आहवनीये सर्वहुन्ति जुहुयात् । ३२।१।३। आहिताग्निः प्रवसन् म्रियेत, तदा अभिवान्यवत्सायाः पयसा, अपि वा यत एव कुतश्च पयसा अग्निहोत्रं जुहुयात्, अथवा अग्नीन् अजस्रान् अजुह्वतः इन्धीरन् आशरीराणामाहर्तोः । यदि शरीराणि न विद्येरन् पर्णशरः । ३२।१।४-७.

मरणसूचकानि अरिष्टानि । प्रत्यक्षाणि = (१) चन्द्रमा इवादित्यो दृश्यते न रश्मयः प्रादुर्भवन्ति, (२) लोहिनी द्यौर्भवति यथा मञ्जिष्ठा, (३) व्यस्तः पायुः (विवृतो भवति न संकोचयितु शक्यते), (४) काककुलायगन्धिकमस्य शिरो वायति (दुर्गन्धं प्रसारयति), (५) यत्र छिद्र इवादित्यो दृश्यते रश्मिभिरवाभि-

ध्यायेत, (६) छिद्रां वा छायां (स्वस्य) पश्येत्, (७) अथाप्यादर्शे वा उदके वा जिह्मशिरसं वा अशिरसं वा आत्मानं पश्येत्, (८) विपर्यस्ते वा कन्याके (डोळ्यांतील बाहुल्या) जिह्मेन वा दर्शयाताम्, (९) अपिधायाक्षिणी उपेक्षेत तद्यथा बटरकाणि (शुक्लकृष्णानि सूक्ष्मवर्तुलानि) संपतन्तीव दृश्यन्ते, तानि यदा न पश्येत्, (.१०) अथापि अपिधाय कर्णौ उपशृणुयात्, स एष अग्नेरिव प्रज्वलतः रथस्येव वा उपब्दिः (घोषः) तं यदा न शृणुयात् , (११) यत्र नील इवाग्निर्दृश्यते यथा मयूरग्रीवा , (१२) अमेघे वा विद्युतं पश्येत्, मेघे वा विद्युतं (सतीमपि , न पश्येत् महामेघे वा मरीचीरिव पश्येत्, (१३), यत्र भूमिं ज्वलन्तीमिव पश्येत्, तदा न चिरमिव जीविष्यतीति मन्येत । अथ स्वप्नाः । पुरुषं कृष्णं कृष्णदन्तं पश्यति स एनं हन्ति, वराह एन हन्ति, मर्कट एनमास्कन्दयति, आशु वायुरेनं प्रवहति, सुवर्णं खादित्वा अपगिरति, मधु अश्नाति, बिसानि भक्षयति, एकपुण्डरीकं (रक्तवर्णं) धारयति, खरैर्वराहैर्युक्तैर्याति (रथादिना), कृष्णां धेनुं नल्दमाली दक्षिणामुखो याजयति । तदाऽपि न चिरमिव जीविष्यतीति विद्यात् । ऐआ. ३।१०।७ १७.

मरणे अरिष्टैर्ज्ञाते यत् करणीयं मन्येत तत् कुर्वीत । ' यदन्ति यच्च दूरके ' इति ऋचा जपेत् । आदित् प्रत्नस्य इत्येका, यत्र ब्रह्मा पवमान इति षट्, उद्वयं तमसस्परि इत्येका इति सर्वे जपेत् । उपोष्य पायसं स्थालीपाकं श्रपयित्वा रात्री व्यख्यत् इति रात्रीसूक्तेन प्रत्यृचं हुत्वा, अन्येनान्नेन ब्राह्मणान् भोजयित्वा, चरुं (हुतशेषं) स्वयं प्राश्नीयात् । अन्तरपुरुषं आत्मत्वेन जानीयात् । ऐआ ३।१०।८,१८.

' मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्य (राज्ञः) आवसन् गृहे । आविक्षितस्य कामप्रेर्विश्वे देवाः सभासदः ॥ ' ३९।७।१४.

मरुत्तः आविक्षितः ऐन्द्रेण महाभिषेकेण समंतं पृथिवीं जयन् परीयाय अश्वेन च मेध्येनेजे । ३९।७।१२–१४.

मरुत्वती इष्टिः यमजनने । ३२।८।८.

मरुत्वतीयं ग्रहं गृह्णाति, मरुत्वतीयं प्रगाथं शंसति प्र व इन्द्राय बृहते इति, मरुत्वतीयं सूक्तं शंसति,'जनिष्ठा उग्र.' इति, मरुत्वतीया निविदं दधाति इन्द्रो मरुत्वान्. इत्यादि, मरुत्वतीय्या यजति ये त्वाऽहिहत्ये मघवन् इत्यनया । १२।९।४-६.

मरुत्वतीयं शस्त्रं पवमानोक्थं माध्यंदिने । ३६।१।४.

मरुत्वतीयं शस्त्रं अग्निष्टोमे माध्यंदिने पवमानोत्तरम् । प्रतिपत् आ त्वा रथं, अनुचरः इदं वसो सुत, इन्द्रनिहवः प्रगाथः इन्द्र नेदीय, ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिः, धाय्याः अग्निर्नेता० त्वं सोम० पिन्वन्त्यपः०, तान् वो महे इति तृतीया इति के चित् तत्र, मरुत्वतीयः प्रगाथः प्र व इन्द्राय बृहते, निविद्धानं सूक्तं ' जनिष्ठा उग्रः सहसे ' गौरिवीतं शाक्त्यं, तस्य अर्धाः (षट्) शस्त्वा अर्धाः (पञ्च) परिशेष्य मध्ये इन्द्रो मरुत्वान् (२।१-१०) इति निविदं दधाति आक्रममाण इव शंसेत् (डोंगरावर चढतांना म्हटल्यासारखें) वयः सुपर्णा इति परिधानीयायां ' पूर्धि चक्षुः' इत्यंशपाठकाले चक्षुषी मरीमृज्येत । याज्या, ये त्वाऽहिहत्ये मघवन् इति । १२।४-८.

मरुत्वतीयं शस्त्रं क्षत्रिययज्ञे । ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते । शेषं समानं अग्निष्टोमस्थमरुत्वतीयेन । ३६।१–२

मरुत्वतीयं शस्त्रं छन्दोमप्रथमेऽहनि । प्रतिपत् तृचः, अनुचरस्तृचः, इन्द्रनिहवः प्रगाथः, ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः, धाय्याः ,मरुत्वतीयः प्रगाथः इति प्रथमेनाह्ना समान आतानः । कया शुभीयं सूक्तं त्रैष्टुभं कया शुभा सवयसः इति । निविद्धानं सूक्तं जागतं 'त्यं सुमेषं महया' इति । २३।१।१२,१९.

मरुत्वतीयं शस्त्रं छन्दोमद्वितीयेऽहनि । प्रतिपत् तृचः विश्वानरस्य वस्पतिम् । अनुचरस्तृचः इन्द्र इत् सोमपा एकः । इन्द्रनिहवः प्रगाथः इन्द्र नेदीय एदिहि । ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते । धाय्याः अग्निर्नेता० त्वं सोम० पिन्वन्त्यपः० । मरुत्वतीयः प्रगाथः बृहदिन्द्राय गायत । इत्येतावान् द्वितीयेनाह्ना समान आतानः । सूक्तानि त्रैष्टुभानि ऐन्द्राणि चत्वारि शंसा

महाँ इन्द्रः, महश्चित्त्वमिन्द्र, पिबा सोम मभि य, महाँ इन्द्रो नृवदा, सूक्तं जागतं ऐन्द्रं निविद्धानं तमस्य द्यावापृथिवी इति। २३।३।१०-२०.

मरुत्वतीयं शस्त्रं छन्दोमतृतीयेऽहनि। प्रतिपत् तृचः तंतमिद्राधसे। अनुचरः तृचः त्रय इन्द्रस्य सोमाः। इन्द्रनिहवः प्रगाथः इन्द्र नेदीय। ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः प्र नूनं ब्रह्मण। धाय्याः अग्निर्नेता, त्वं सोम, पिन्वन्त्यपः। मरुत्वतीयः प्रगाथः नकिः सुदासो। सूक्तानि त्रैष्टुभानि चत्वारि इन्द्रः स्वाहा पिबतु, गायत् साम नभन्यं, तिष्ठा हरी रथ आ, इमा उ त्वा पुरुतमस्य। सूक्तं जागतं निविद्धानं प्रमंदिने पितुमदर्चता। २४।१। ११-१८.

मरुत्वतीयं शस्त्रं पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि। प्रतिपत् तृचः आ त्वा रथं यथोतये। अनुचरः तृचः इदं वसो सुतमन्धः। इन्द्रनिहवः प्रगाथः इन्द्र नेदीय। ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः प्रैतु ब्रह्मण। धाय्याः अग्निर्नेता, त्वं सोम पिन्वन्त्यपः। मरुत्वतीयः प्रगाथः प्र व इन्द्राय बृहते। सूक्तं निविद्धानं आयात्विन्द्रोऽवस। २०।१।७-१२.

मरुत्वतीयं शस्त्रं द्वितीयेऽहनि। प्रतिपत् तृचः विश्वानरस्य वस्पतिम्। अनुचरः तृचः इन्द्र इत् सोमपाः। इन्द्रनिहवः प्रगाथः इन्द्र नेदीय। ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः। उत्तिष्ठ ब्रह्मण। धाय्याः अग्निर्नेता, त्वं सोम, पिन्वन्त्यपः। मरुत्वतीयः प्रगाथः बृहदिन्द्राय गायत। सूक्तं निविद्धानं इन्द्र सोमं सोमपते। २०।२।६-१०.

मरुत्वतीयं शस्त्रं तृतीयेऽहनि। प्रतिपत् तृचः तंतमिद्राधसे। अनुचरः तृचः त्रय इन्द्रस्य सोमाः। इन्द्रनिहवः प्रगाथः इन्द्र नेदीय। ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः प्र नूनं ब्रह्मण। धाय्याः अग्निर्नेता, त्वं सोम, पिन्वन्त्यपः। मरुत्वतीयः प्रगाथः नकिः सुदासो। सूक्तं निविद्धानं त्र्यर्यमा मनुषो। २१।१।१३-१७.

मरुत्वतीयं शस्त्रं चतुर्थेऽहनि। प्रतिपत् तृचः तं त्वा यज्ञेभि। अनुचरः तृचः इदं वसो सुत। इन्द्रनिहवः प्रगाथः इन्द्र नेदीय। ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः प्रैतु ब्रह्मण। धाय्याः अग्निर्नेता, त्वं सोम, पिन्वन्त्यपः। मरुत्वतीयः प्रगाथः प्र व इन्द्राय बृहते। सूक्तं श्रुधी हवमिन्द्र। सूक्तं त्रैष्टुभं मरुत्वाँ इन्द्र। निविद्धानः तृचः पर्यासः गायत्रः इमं नु मायिनम्। २१।४।११-१८.

मरुत्वतीयं शस्त्रं पञ्चमेऽहनि। प्रतिपत् तृचः यत् पाञ्चजन्यया। अनुचरः तृचः इन्द्र इत् सोमपाः। इन्द्रनिहवः प्रगाथः इन्द्र नेदीय। ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः उत्तिष्ठ ब्रह्मण। धाय्याः अग्निर्नेता, त्वं सोम, पिन्वन्त्यपः। मरुत्वतीयः प्रगाथः बृहदिन्द्राय गायत। सूक्ते पाङ्क्ते पञ्चपदे द्वे अवितासि सुन्वतो, इत्था हि सोम इन्मदे। सूक्तं त्रैष्टुभं इन्द्र पिब तुभ्यं सुतो। निविद्धानः तृचः पर्यासः गायत्रः मरुत्वाँ इन्द्र मीढ्वः। २२।१।८-१४.

मरुत्वतीयं शस्त्रं षष्ठेऽहनि। प्रतिपत् तृचः स पूर्व्यो महानाम्। अनुचरः तृचः त्रय इन्द्रस्य सोमाः। इन्द्रनिहवः प्रगाथः इन्द्र नेदीय। ब्राह्मणस्पत्यः प्रगाथः प्र नूनं ब्रह्मण। धाय्याः अग्निर्नेता, त्वं सोम, पिन्वन्त्यपः। मरुत्वतीयः प्रगाथः नकिः सुदासो। सूक्तं पारुच्छेपं यं त्वं रथमिन्द्र। सूक्तं स यो वृषा वृष्ण्येभिः। तृचः त्रैष्टुभः इन्द्र मरुत्व इह पाहि। निविद्धानः तृचः पर्यासो गायत्रः अयं ह येन वा इदम्। २२।७।६-१३.

मरुत्वतीयं शस्त्रं महाव्रते माध्यंदिने चतुर्विंशात् प्राप्तम्। तदन्ते च असत्सु मे जरितः, पिबा सोममभि, कया शुभा, मरुत्वाँ इन्द्र वृषभो इति चत्वारि सूक्तानि शंसनीयानि सर्वान्ते च प्रकृतिवत् जनिष्ठा उग्रः इति सूक्तेन समाप्तिः। ऐआ ५।१।१।८-९। प्रतिपत् तृचः ऐकाहिकः आ त्वा रथम्। अनुचरः तृचः ऐकाहिकः इदं वसो सुत। इन्द्रनिहवः प्रगाथः इन्द्र नेदीय। ब्राह्मणस्पत्याः प्रगाथाः त्रयः प्रैतु ब्रह्मण, उत्तिष्ठ ब्रह्मण, प्र नूनं ब्रह्मण। धाय्याः अग्निर्नेता, त्वं सोम, पिन्वन्त्यपः। प्रगाथाः त्रयः प्र व इन्द्राय बृहते, बृहदिन्द्राय गायत, नकिः सुदासो। ऐआ. १।५।१-१४। सूक्तानि चत्वारि असत्सु मे जरितः इति चतुर्विंशत्यृचं नासुकं भाजापत्यं, पिबा सोममभि इति पञ्चदशर्चं भारद्वाजं, कया शुभा इति पञ्चदशर्चं, मरुत्वाँ इन्द्र वृषभो पञ्चर्चं वैश्वामित्रम्। सूक्तं निविद्धानं एकादशर्चं ऐकाहिकं जनिष्ठा उग्रः। ऐआ. १।६।१।१७.

मरुत्वतीयं शस्त्रं विश्वजिति अग्निष्टोमादतिदिश्यते।

अधिकाश्च के चिद्विशेषाः विश्वजिति भवन्ति । तदेतत्सर्वं महाव्रते अतिदिश्यते । पूर्वस्माच्च तत्रापि कश्चिदधिको विशेषः । ऐआ. ५।१।१।८ सायणः ।

मरुत्वतीयं सूक्तं अग्निष्टोमे मरुत्वतीये शस्त्रे निविद्धानं जनिष्ठा उग्रः इति । प्रयोगे ।

मरुत्वतीयः प्रगाथः अग्निष्टोमे मरुत्वतीये शस्त्रे प्र व इन्द्राय ।१२।८।१ । छन्दोमप्रथमेऽहनि प्र व इन्द्राय । २३।१।१२ । छन्दोमद्वितीयेऽहनि बृहदिन्द्राय गायत । २३ । ३ । १० । छन्दोमतृतीयेऽहनि नकिः सुदासो । २४।१।१२ । पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि 'प्र व इन्द्राय' । २०।१।११ द्वितीयेऽहनि बृहदिन्द्राय ।२०।३।१। तृतीयेऽहनि नकिः सुदासो ।२१।१।६। चतुर्थेऽहनि प्र व इन्द्राय ।२१।३।१२। पञ्चमेऽहनि बृहदिन्द्राय ।२२।१।९। षष्ठेऽहनि नकिः सुदासो । २२।७।७.

मरुत्वतीयप्रहेषु लिपु मध्ये तृतीयस्य होमात् प्राक् मरुत्वतीयं शस्त्रं होत्रा शंसनीयम् । ऐआ.५।१।१।८ सायणः।

मरुत्वतीयशस्त्रयाज्या ये त्वाऽहिहत्ये मघवन् । १२।९।५-७.

मरुत्वतीयशस्त्रस्य आरम्भणीयः तृचः आ त्वा रथम् । १२।३।२.

मरुत्वतीयशस्त्रस्य महाव्रतगतस्य प्रकृतिः चतुर्विंशगतं मरुत्वतीयम् (ऐआ. ५।१)। ऐआ. १।६।१ सायणः ।

मरुत्वतीयशस्त्रे निविद्धानं सूक्तं सपादो नाम आ सत्यिन्द्रोऽवस इति । २०।२।२.

मरुत्वतीयशस्त्रे माध्यंदिने प्रतिपद- उत्तरे द्वे ऋचौ गायत्र्यौ । १३।४।२.

मरुत्वतीयशस्त्रे समाप्ते होता आग्नीध्रीये तिस्रः आहुतीर्जुहोति महाव्रते । 'संस्थिते मरुत्वतीये होता विसंस्थितसंचरेण निष्क्रम्य आग्नीध्रीये तिस्र आहुतीर्जुहोति औदुम्बरेण स्रुवेण । अनु मामिन्द्रो अनु मां बृहस्पतिः०, आदित्या मा विश्वे अवन्तु देवाः०, पितरो मा विश्वमिदं च भूतं०' इति । ऐआ ५।१।१०-१३

मष्णारः नाम देशविशेषः । 'हिरण्येन परीवृतान् कृष्णान् शुक्लदतो मृगान् (गजान्) । मष्णारे भरतोऽददात् शतं बद्वानि सप्त च ॥' ३९।५।३.

महादिवाकीर्त्यसामयोनिः विभ्राड् बृहत् पिबतु इति ।१८।५।३ सायणः ।

महानाम्नीनामुपसर्गाः नाम मन्त्राः । १ प्रचेतन, २ प्रचेतय, ३ आ याहि पिब मत्स्व, ४ क्रतुश्छन्द ऋतं बृहत्, ५ सुम्न आधेहि नो वसो इति । एते पञ्च विहृतषोडशिशस्त्रे अतिच्छन्दःसु ऋक्षु उपसर्गव्याः । १६।४।१-२.

महानाम्नीनां पञ्चाक्षरा उपसर्गाः । १ एवा हि एव, २ एवा हि इन्द्रम्, ३ एवा हि शक्रः, ४ वशी हि शक्रः इत्येते विहृतषोडशिशस्त्रे याज्यायां प्रतिपादान्ते उपसर्गव्याः । १६।४।१४-१५.

महानाम्नीमन्त्राः पृष्ठ्यषडहस्य पञ्चमेऽहनि निष्केवल्यशस्त्रस्य स्तोत्रियतृचः यदि उद्गातारः शाक्वरं गायेयुः तदा । चतुर्थे आरण्यके 'विदा मघवन् विदा' इत्यादयो नव ऋचः पठिताः । तत्र तिसृस्तिस्रो मिलित्वा एकैका ऋक् भवति । एवं सति नव मिलित्वा तृच एव संपद्यते । तृचश्च पुनरावृत्त्यर्थेकारं शंसनीयः । (आश्व ७।१२।१०) ऐआ. ४।१।१-९.

महापुरुषः कालात्मा, तस्य रस आदित्यः । ऐआ. ३।९।२,७.

महाभिषेकः ऐन्द्रः पुरुषार्थः ३९।१-९.

महावालभित् नाम विहारः वालखिल्यानां अतिमर्शो षट् सूक्तानि । प्रथमं पच्छः, पुनः षट् अर्धर्चशः, पुनः षडपि ऋक्शः, पुनश्च यथापाठं षडपि सूक्तानि । सप्तमाष्टमयोस्तु सूक्तयोः केवलं विपर्यासः आद्यं सप्तमस्थाने, सप्तमं चाद्यस्थानेनेति । ३०।२।३ सायणः ।

महावीरस्य अञ्जने अनुवचनीया, अञ्जन्ति यं प्रथयन्तो इति । प्रवर्ग्ये । ४।२।६.

महावीरस्य खरे सादने अनुवचनीया 'सं सीदस्व महाँ असि' । ४।२।८.

महाव्रतं गवामयनस्य उपान्त्यमहः । एकाहत्वेन पृथक् प्रयोगोऽपि भवति । पौण्डरीकस्य चेदं दशाहस्यमध्यवर्ति इति अहीनत्वेनापि प्रयोगोऽस्य । ऐआ. ५।१।१ सायणः । तत्र सत्रोत्पन्नं महाव्रतं प्रकृतिः, एकाहः अहीनश्च विकृतिः । १८।८।८-९ सायणः ।

महाव्रतं पञ्चविंशतिस्तोमकम् । ऐआ. १।२।१. १।४।२१.

महाव्रतं वृत्रं हतवते महते इन्द्राय सोमपानात्मकं कर्म । ऐआ. १।१।२.

महाव्रतगतमरुत्वतीयशस्त्रस्य चतुर्विंशाख्यमहः प्रकृतिः । ऐआ. १।८।१ सायणः ।

महाव्रतशस्त्रस्य मित्रावार्येतरयागे निषेध. निष्केवल्योपासकत्य । ऐआ. ३।१०।१-६.

महाव्रते अहीनसूक्तानि होत्रकाणा माध्यंदिने । २९।२।८.

महाव्रते आज्यशस्त्र अन्नाद्यकामस्य अग्निं नरो दीधितिभिः इति पञ्चविंशत्यृचम् । ऐआ.१।२।१-१२। कीर्तिकामस्य अबोध्यग्निः समिधा इति द्वादशर्चम् । ऐआ. १।१।१५ । पुष्टिकामस्य विशो विशो वो इति पञ्चदशर्चम् । ऐआ. १।१।५ १४ । प्रजापशुकामस्य होताऽजनिष्ट चेतनः इत्यर्चम् । ऐआ. १।१।१६ । प्र वो देवायाग्नये इति प्राकृतं एकमेवेति सिद्धान्तः । तच्च रद्धिकामस्यापि । अग्निं नरो दीधितिभिः इति पञ्चविंशत्यृच पैकृतं द्वितीय, विश्वजिति विद्यमान शंसतव्य इति के चित् । ऐआ. १।१।२.

महाव्रते उद्गाता औदुम्बरीमासन्दीं समारुह्य गायति । ऐआ. ५।४।१६.

महाव्रते चतुर्विंशेऽहनि च प्रातःसवने अच्छावाकशस्त्रं आ सुते सिञ्चत श्रियं इति । ऐआ ५।१।५.

महाव्रते तृतीयसवनं अभिप्लवषडहस्य पञ्चाहो प्राग्वे, अन्यत् (विना) वैश्वदेवात् निविद्धानात् । ऐआ. ५।१३।१४.

महाव्रते निष्केवल्योचरं उभयसंपत्प्रान्ते उभयदोहसंशकमन्त्रजपः । ऐआ. ५।१३।१-५.

महाव्रते पत्न्यः काण्डवीणा. वादयन्ते । ऐआ. ५।५।१२.

महाव्रते प्रभूततमं दद्यात् यजमानः । ऐआ. ५।५।१२.

महाव्रते प्रात सवने प्रउगं वायव्यादि दर्शत इति सप्तऋचात्मकं माधुच्छन्दसम् । ऐआ. १।३-४ । महाव्रते पच्छविंशत्र सुरूपकृत्नुमूतये । तस्य स्तोत्रियस्तृचः त्रिकद्रुकेषु महिषो'। अनुरूपस्तृचः एन्द्र याहुप नः', इन्द्राय हि द्यौः,' प्रोष्ठमै पुरो । मैत्रावरुणशस्त्रं चतुर्विंशवत् ता नः शक्रं पार्थिवस्य ऐआ. ५।१.

महाव्रते प्रेङ्खस्य. अध्वर्युभिः उपकल्पनीयः तत्रारूढो होता शंसति । ऐआ. ५।३.

'महाव्रते माध्यंदिने आदित्योपस्थानं मार्जालीयहोमादूर्ध्वम् । मार्जालीमसमीपे तिष्ठन् प्राङ्मुखः आदित्यमुपतिष्ठते, पर्यावृत्ते (आदित्ये) प्रदक्षिणमावृत्य । अग्नि रिवानावृष्यः इत्यादिभिर्दशभिर्मन्त्रैरस्वाहाकारैः, एवेवा इदं मधु इत्यादिना च । ततः प्रेष्याः सशास्ति पूर्णकुम्भा. तिष्ठोऽत्वमा. चलुत्तमाः, " इमं विष्णुमुदकुम्भं च तिः प्रदक्षिणं परिनृत्य दक्षिणैः पाणिभिर्दक्षिणानूरूनाघ्नानाः, एह्येवाऽऽऽइदं मधूऽऽऽइदं मधु इति वदन्त्यः उपाकृते स्तोत्रे नैव निनयाय अत्र उत्तरे च मार्जालीये (आग्नीध्रे इत्यर्थः) शेषमन्त्रवेदि " इति । ऐआ. ५।१ । प्रदक्षिणमग्निं निष्क्रम्य अग्रेग यूपं पुरस्तात् प्र यङ्मुखस्तिष्ठन् अग्रे. शिर उपतिष्ठते ' नमस्ते गायत्राय यत्ते शिर ' इति । तेनैव पथेन प्रत्येत्य दक्षिण उदङ्मुखः पक्ष ' नमस्ते राथंतराय यत्ते दक्षिणः पक्षः' इति । अपरेणाग्निपुच्छमतिक्रम्य प्राङ्मुख उत्तर (पक्ष) 'नमस्ते बृहते यस्त उत्तरः पक्षः' इति । पश्चात् प्राङ् पुच्छे ' नमस्ते भद्राय यत्ते पुच्छ या ते प्रतिष्ठा ' इति । दक्षिणतः पुच्छस्य आत्मानं 'नमस्ते राजनाय यस्त आत्मा' इति । ऐआ. ५।२। यथेत सदः प्रसर्पति । ऐआ. ५।३।१.

महाव्रते माध्यंदिने निष्केवल्य शस्त्र प्रेङ्खमारुह्य होता शंसति । ऐआ. १।७।२१.

महाव्रते माध्यंदिने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्र आ नो विश्वासु हव्यः इति । तदन्ते च तीव्रस्याभिवयस इति पञ्चर्चमावपेत । ऐआ. ५।१।६.

महाव्रते माध्यंदिने मरुत्वतीय शस्त्र आ त्वा रथं यथोतये इत्यादि । तदन्ते च अनिष्टा उग्रः सहसे इति सूक्तम् । ऐआ. ।।५।६ । तस्मिन् सविधे होता आग्नीध्रीये स्थित आ जुहोति । ऐआ. ५।१।१०-१२.

महाव्रते माध्यंदिने मार्जालीय. विहरणप्रभृति जाग रितः स्यात् परिवृतश्च भवति, द्वारं च तस्य प्राग्वा उदग्वा प्रागुदग्वा। ऐआ. ५।१।२३.

महाव्रते माध्यंदिने मार्जालीयहोम. आग्नीध्रीयहोमोत्तरम्। ऐआ. ५।१।१४–२५.

महाव्रते माध्यंदिने 'राजपुत्रेण चर्म व्याधयन्ति, आघ्नन्ति भूमिदुन्दुभिं, पत्न्यश्च काण्डवीणाः (वादयन्ति) भूतानां च मैथुन (उत्तरस्या वेदिश्रोण्या पुश्चलीमागधयोः परिश्रिते), ब्रह्मचारिपुंश्चल्यो सम्प्रवाद। स च सामब्राह्मणे दर्शित. । ऐआ. ५।१।१।३.

महाव्रते वाण शततन्तु (तन्तुवाद्यविशेष) सत्कृत्य होता छन्दोभ्यः प्रयच्छति। ऐआ. ५।४।१–७.

महाव्रते शिल्पानि। वाणः शततन्तुः, प्रेङ्खः, आसन्दी औदुम्बरी, कूर्चफलके, कूर्चाः, अघाटाटलिका, तालुक-वीणा', काण्डवीणा., पिच्छोला, अलाबुकपिशीर्षण्यः इति। ऐआ. ५।५।११. सत्याषाढश्रौ १६।६.

महाव्रते सवनीयः पशुः वैश्वकर्मण' ऋषभः पार्श्वद्वये द्विरूप'। १८।८।८–९.

महाव्रते सवनीयपशुभिर्यदा वैश्वकर्मण ऋषभः समुचीयते तदा पञ्चविंशति. सामिधेन्य। अन्यथा तु सप्तदशैव। ऐआ. ५।१।३.

महाव्रीहीणां तोक्मानि चमसेनाग्र्या वा समोप्यानि महाभिषेके सभारः। ३९।२–३.

महासूक्ता. मण्डलत्रय. प्राणदृष्ट्या उपास्याः। ऐआ. २।९–१०

माध्यंदिने सवन एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् उदयच्छत्। १३।४।२.

माध्यंदिन सवन त्रैष्टुभ 'त्रैष्टुभो हि माध्यंदिन'। ऐआ. १।६।२२.

माध्यंदिन सवन द्विनाराशंसम्। ८।६।३.

माध्यंदिनः पवमान. त्रिच्छन्दाः पञ्चदशः। उच्चा ते जात इति षट्सु गायत्रीषु स्तुवते, पुनानः सोम इति षट्सु बृहतीषु। तत्र प्रथमस्य त्रिसो बृहतीः कृत्वा रौरव साम गीयते। पुन. तथैव प्रथमस्य यौधाजय साम गीयते इति द्वे एव ऋचौ सत्यौ षट् सपद्यन्ते। 'प्र तु द्रव' इति तिसृषु त्रिष्टुप्सु, इति त्रिच्छन्दस्त्वम्। 'एतासु बृहतीषु सामगा रौरवयौधाजयाभ्यां पुनरादाय स्तुवते' १२।६।६.

माध्यंदिनस्य पवमानस्य 'उच्चा ते जात' इति स्तोत्रियः। १२।३।२.

माध्यंदिनीयशस्त्रवल्लृतिः अहर्गणेषु होत्रकाणाम्। २९।१–७.

माध्यंदिने अग्निष्टोमे अहीने च मैत्रावरुणस्य परिधानीया 'नू ष्टुत इन्द्र नू' । ब्राह्मणाच्छंसिनः एवेदिन्द्र वृषणम्। अच्छावाकस्य अग्निष्टोमे शुन हुवेम, विकृतौ तु नून सा ते।२७।४–५ सायण'।

माध्यंदिने अहीने अच्छावाकस्य परिधानीया नूनं सा ते। सा च विमुक्तिः विमोक. । २९।७।२.

माध्यंदिने अहीने वहन्त. प्रगाथाः, प्रतिपदः, अहीनसूक्तानि, अहरह.शस्यानि च। २९।१।२–४.

माध्यंदिने उक्थ्यगानसूक्त मैत्रावरुणस्य असावि देव गो ऋजीक इति दशर्चम्। तत्र सवैव शंसत्व्या इत्येके तत्र। ऐन्द्रीः त्रिष्टुभः। २८।३।१–२.

माध्यंदिने न्यूङ्खः प्रथमे पादे चतुर्थेऽहनि। २१।३।१२.

माध्यंदिने प्रतिगरः शसामो दैवोम् इति। १२।१।३.

माध्यंदिने प्रस्थितयाज्या.। २८।३।९–१४। तासां पुरस्तात् पारुच्छेपीः ऋचः प्रत्येकमेकैकामुपदध्यात्। २२।५।१–५.

माध्यंदिने बलीयस्या वाचा शसेत्। १४।६।५.

माध्यंदिने ब्रह्मा 'भुवस्त्विन्द्रवन्तः स्तुध्व' इति स्तोत्रप्रसवमाह। २५।९।५–६.

माध्यंदिने मरुत्वतीयशस्त्रस्य आरम्भणीया 'आ त्वा रथ' अनुष्टुप्। १२।३।२.

माध्यंदिने महावतीयशस्त्रे प्रतिपत्तृचस्य उत्तरे द्वे गायत्र्यौ अनुचरश्च सर्वो गायत्र.। १३।४।२.

माध्यंदिने मैत्रावरुणस्य द्वे सूक्ते शंसनीये सद्यो ह जातो, एवा त्वामिन्द्र वज्रिन् इति। ब्राह्मणाच्छंसिनः इन्द्र. पूर्भिद्, उदु ब्रह्माणि इति। अच्छावाकस्य भूय

इत्, इमान् नु इति । २८।५।६.

माध्यंदिने वैश्वदेवशस्त्रस्य आरम्भणीया तत्सवितुर्वृणीमहे । १२।३।३.

माध्यंदिने शस्त्रजपः होतुः अध्वर्योश्च । १२।१।३.

माध्यंदिने शस्त्रनये निविद्धानम् । ११।१०।२,५.

माध्यंदिने सवने दक्षिणा नीयन्ते । १३।१।१.

माध्यंदिने स्तोमविवृध्दौ अतिशंसनं एकया द्वाभ्या अपरिमिताभिर्वा । २७।५।७-८. २९।७।१०-१३ सायणः ।

माध्यंदिने होतुः सदः प्रवेश चित्यांश्मिश्वस्यानानन्तर महाव्रते । ऐआ. ५।३।१.

माध्यमाः मण्डलर्षयः प्रागदृष्टया उपास्याः । ऐआ. २।९-१०.

मानसमहः द्वादशाहस्य दशमेऽहनि पत्नीसंयाजोत्तरम् । प्रसर्पणं सदसः, मार्जनं तीर्थदेशे, पत्नीशालाया संसर्पणं, होमः शालामुखीये,सर्पण पत्नीशालायाः, मार्जनं तीर्थदेशे, होमः आग्नीध्रीये, सर्पणं सदसि, स्तोत्रं सार्पराज्याः ऋक्षु, यत्र चतुर्होतृमन्त्रपाठनरूपं, अवग्रहः नाम मन्त्रः, प्रजापतेस्तनयः नाम मन्त्राः, प्रतोषम् । २४।१-६.

मानुषस्य सृष्टिः प्रजापतेः रेतसः धनावात् । मारुतं सूक्तं वैश्वानरीयोत्तरं आग्निमारुते । १३।११।२.

मार्जनं तीर्थदेशे द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसग्रहे । २४।२.

मार्जालीयः महाव्रते माध्यंदिने विहरणप्रभृति जागरितः पवित्रश्च भवति । ५।१।२३.

मार्जालीयहोमः महाव्रते माध्यंदिने मरुत्वतीयशस्त्रोत्तरम् । आग्नीध्रीयहोमे हुते होता स्रुचि चतुर्गृहीतं गृहीत्वा दक्षिणे मार्जालीये उत्तरतः अश्मन्यभिधाय, सूत्रेण अग्निरिवानावृष्यः पृथिवीव सुषदा भूयास इत्यादिभिः नवभिर्मन्त्रैर्नवाहुतीर्हुत्वा, दशमीं पूर्ववेत चतुर्होतेन यदस एवा समितिर्मर्वानि इति मन्त्रेण जुहुयात् इति । ऐआ. ५।१।१४-२५.

माहानामनानि (=महानाम्नीगतानि) अष्टाक्षराणि पदानि षष्ठेऽहनि धिष्ण्यशस्त्रे वालखिल्यानां आदिमपञ्चभिन्नप्रगाथेषु प्रक्षेपणीयानि प्रचेतन प्रचेतन इत्यादीनि (ऐआ. ४।१।१-९) । २९।८।७ सायणः ।

मुष्टीकरणं दीक्षितधर्मः । १।३।१९-२१.

मूतिबाः नाम विश्वामित्रपुत्राः ये शप्ताः पित्रा । जातिविशेषः । ३३।६।२.

मेध्योनिर्हनने हविर्धानप्रणयनीयासु परिधानीया

पद् तृचः कया नश्चित्र । अनुचरस्तृचः कयां त्वं न ऊत्या । प्रगाथ ऐन्द्रः कस्तमिन्द्र त्वा वसु । सूक्तं ऐन्द्र सद्यो ह जातो, पञ्चर्चम् । सूक्त ऐन्द्रं एवा त्वामिन्द्र वज्रिन्, एकादशर्चं, तत्र एकादशी परिधानीया । प्रयोगे ।

मैत्रावरुणः उक्थ्ये तृतीयसवने ' इन्द्रावरुणा सुत ' इति मैत्रावरुणं शस्त्रं शंसति तस्य स्तोत्रियः आग्नेयः एह्यूषु । अनुरूपस्तृचः आग्नेय अग्निरगाम । प्रयोगे ।

मैत्रावरुणः प्रातःसवने मैत्रावरुणं शस्त्रं शंसति अग्निष्टोमे । २७।१।१.

मैत्रावरुणः होत्रादीन् ऋतुयाज्यार्थं प्रेष्यति अग्निष्टोमे । २४।४।२ सायणः ।

मैत्रावरुणग्रहशेषभक्षमन्त्रः होतुः एष वसुर्विदद्वसुः० उपहूतं चक्षुः० । पुरस्तात् प्रत्यञ्चं मैत्रावरुणं भक्षयति । ९।३।६–७.

मैत्रावरुणब्राह्मणाच्छंस्यच्छावाकशस्त्रविधानम् ।२७।१.

मैत्रावरुणशिल्पं षष्ठेऽहनि वालखिल्याः । विहृताः शंसति । प्रथमे सूक्तद्वये पच्छः, तृतीयचतुर्थसूक्तयोः अर्धर्चशः, पञ्चमषष्ठयोः सूक्तयोः ऋक्शः । अथ विहारः हौण्डिनः नाम । २९ अध्याये उक्तस्तु महावालभित् ना । विहारः । के चित्तु सह सूक्त्यौ सह सतोबृहत्यौ विहरन्ति, तत्र । किंतु अविमर्शो विहरेत् षट् सूक्तानि द्वे उत्तमे सूक्ते तु (७–८) पर्यस्यति अष्टमं सप्तमत्वेन सप्तमं चाष्टमत्वेन इति । ३०।२।१–१०.

मैत्रावरुणस्य अहरहः शस्यं सूक्तात् पुरस्तात् ' सद्यो ह जातो वृषभः ' इति वैश्वामित्रं पञ्चर्चं शंसति । २९।४।१–६.

मैत्रावरुणस्य अहरहःशस्ये प्रतिपत् अप प्राच इन्द्र इत्यृक् । २९।६।२–३.

मैत्रावरुणस्य अहीनसूक्तं माध्यंदिने आ सत्यो यातु मघवान् । इदं चतुर्विंशे अभिजिति विषुवति महाव्रते च । २९।२।५।८.

मैत्रावरुणस्य अहीने परिधानीया नू ष्टुत इन्द्र इति । २९।६।८-१० । प्रातःसवने परिधानीया ते स्याम देव वरुण । सा युक्तिः योगः । माध्यंदिने तु नू ष्टुत इन्द्र ।२९।७।४.

मैत्रावरुणस्य उक्थ्ये तृतीयसवने आरम्भणीयं सूक्तं जागतं, चर्षणी धृतं इति । २८।७।१.

मैत्रावरुणस्य आवापिकस्तृचः चतुर्थेऽहनि नते गिरो अपि मृष्यः इति, वैमदीषु सतसु प्रथमस्तृचो यजामह इन्द्रं इति वा । पञ्चमेऽहनि यच्चिद्धि सत्य सोमपाः इति तृचः । षष्ठेऽहनि इन्द्राय हि द्यौः इति तृचः पारुच्छेपः । महास्तोमेषु चाहःसु को अद्य नर्यो देवकामः इति सूक्तम् । २९।३।८–११.

मैत्रावरुणस्य दक्षिणं सक्थि पशुभागः स्ते । ३१।१।२.

मैत्रावरुणस्य परिधानीया इयमिन्द्रं वरुणमष्टमे गीः । २८।७।६.

मैत्रावरुणस्य परिधानीया प्रकृतौ अहीने च, प्रातःसवने ते स्याम देव वरुण । २७।४।२; ५।२। माध्यंदिने नू ष्टुत इन्द्र । २७।५।२ सायणः । तृतीयसवने इयमिन्द्रं वरुणमष्टमे गीः । २७।५।५.

मैत्रावरुणस्य । प्रस्थितयाज्या, प्रातःसवने मित्रं वयं हवामहे । २८।२।२ । माध्यंदिने य ईं पाहि य ऋजीषी २८।३।८ । तृतीयसवने इन्द्रा वरुणा सुतपा । २८।४।७.

मैत्रावरुणस्य माध्यंदिने द्वे सूक्ते शंसनीये सद्यो ह जातो, एवा त्वामिन्द्र वज्रिन । २८।५।६.

मैत्रावरुणस्य मैत्रावरुणशस्त्रे अहर्गणेषु आरम्भणीया ऋजुनीती नो वरुणः । २७।३।२.

मैत्रावरुणस्य शस्त्रं अग्निष्टोमे प्रातःसवने आ नो मित्रावरुणा । २७।१।१ । ऐआ. ५।१।५ सायणः । चतुर्विंशे महाव्रते न त्वा नः शस्त्रं पार्थिवस्य । ऐआ. ५।१।५ सायणः ।

मैत्रावरुणस्य शस्त्रे उक्थ्ये इन्द्रावरुणा सुतपाविमाय इति दशर्चम् । १९।५।१.

मैत्रावरुणस्य षष्ठेऽहनि शिल्पशस्त्रे नाभाकस्तृचः यः ककुभो निधा । २९।८।१–३.

मैत्रावरुणस्य स्तोमवृद्धौ आवापिकं सूक्तं को अद्य नर्यो । २९।३।१०–११.

मैत्रावरुणस्य होतारं प्रति अग्निरो उपप्रैषः ओमेदमिरससत् इत्यादिः । ६।५।७–९.

मैत्रावरुणेन पशोः पर्यग्निकरणे अनुवचनीयस्तृचः आग्नेयो गायत्रः अग्निर्होता नो अध्वरे। ६।५।२-५.

मैत्रेयः कौषारुः महर्षि. सुत्वने कैरिशये भार्गायणाय 'ब्रह्मणः परिमरं' नाम मन्त्रं प्रोवाच। तेन तस्य शत्रवः पञ्च राजानः परिमम्रुः। ४०।५।१८.

मैथुनं भूताना (मागधपुंश्चल्योः। सायणः) उत्तरस्यां वेदिश्रोण्या परिश्रिते। महाव्रते। ऐआ. ५।५।१३.

यः सकृत् पापक कुर्यात् कुर्यादेनस्ततोऽपरम्। ३३।५।४.

यजमानभागः दीक्षणीयादिषु ब्रह्मणे देयः क्षत्रिययागे। अग्नौ हेके जुह्वति प्रजापतेर्विभानाम० इति मन्त्रेण। तत्र। ३४।८।१-६.

यजमानः महाव्रते प्रभूतमन्नं दद्यात्। ऐआ ५।५।१२.

यजमानः मैत्रावरुणेन ऋतुयाज्यार्थं प्रेषितः 'होतरेतद्यज' इति स्वयाज्या होत्रे प्रयच्छति। स्वयमेव वा यजेत्। अग्निष्टोमे। पठेऽहनि तु याज्या स्वयमेव पठेत्। २२।४।२.

यजमानस्य संस्काराः दीक्षणीयाया अग्निष्टोमे। ११३, ६.

यजुष्टो यज्ञभ्रेषप्रायश्चित्त भुवः इति यज्ञे आग्नीध्रीये, हविर्यज्ञेषु अन्वाहार्यपचने जुहुयात्। २५।७।५। एतत् ब्रह्मा कुर्यात्। २५।९।४.

यज्ञस्य सृष्टिः प्रजापतेः सकाशात्। ३४।१।१.

यज्ञाङ्गः राजाभिषेकः 'अभिषेकः' इत्यत्र द्र० ३७ अध्याये.

यज्ञायज्ञीयं आग्निमारुत शस्त्र अग्निष्टोमे तृतीयसवने अन्तिमम्। अत्रत्य सामैव 'अग्निष्टोमसाम' इत्युच्यते, शस्त्र च अग्निष्टोमशस्त्र इत्युच्यते।

यज्ञायज्ञीय छन्द वा साम महाव्रते सामगा विकल्पेन गायन्ति। ऐआ. ५।१३।१९.

यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रियस्तृचः यज्ञायज्ञा वो अग्नये। १२।३।४.

यज्ञायुधानि ब्राह्मणस्यायुधानि। तानि च स्यश्च कपालानि च अग्निहोत्रहवणी च शूर्पं च कृष्णाजिनं च शम्या च उलूखलं च मुसलं च दृषच्चोपला च। एतानि वै दश यज्ञायुधानि। ३४।१।२ सायणः।

यथर्षि अग्नीषोमीयस्य पशोराप्रियो भवन्ति। 'यथर्षि आप्रिणीयात्' । यथर्षित्व च आश्वलायनीयाया नारायणवृत्तौ। कण्वानां सुसमिद्धो न आ वह। कश्यपमिश्राणामङ्गिरसां समिद्धो अग्र आवह। अगस्तीनां समिद्धो अद्य राजसि। शुनकानां समिद्धो अग्निर्निहितः। विश्वामित्राणा समित्समित् सुमनाः। अत्रीणां सुसमिद्धाय शोचिषे। वसिष्ठानां जुषस्व नः समिधं। कश्यपानां समिद्धो विश्वतस्पतिः। वाध्र्यश्वानां इमां मे अग्ने समिधम्। भृगूणां शुनकवाध्र्यश्ववर्जितानां समिद्धो अद्य मनुषो। इति। आश्वला० ३।२।७.

यथा वाच शस्त्रमेवं याज्या। २९।१०।१३.

यथा वाच स्तोत्रमेव शस्त्रम्। २९।१०।११.

यमलजनने स्त्रिया गवि वा अग्नये मरुत्वते त्रयोदशकपाल निर्वपेत्। मरुतो यस्य हि, अराइवेदचरमा इति याज्याऽनुवाक्ये। आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये मरुत्वते स्वाहेति। प्रायश्चित्तमिदम्। ३२।८।८.

यवमयः व्रीहिमयो वा पशुपुरोडाशः। ६।८।७; ९।२-, ७।१।१२.

यवाना तोक्मानि चमसे पात्र्या वा समोप्यानि महाभिषेके संभारः। ३९।२।३-४; ३।१.

यस्यै देवतायै हविर्गृहीतं स्यात् (अध्वर्युणा) तां ध्यायेत् (होता) वषट् करिष्यन् (वषट्कारात् प्राक्)। ११।८।१.

याग. द्विदेवत्यानां पात्रद्वयेन ग्रहण तु एकपात्रेण। ९।३।१.

यागप्राग्दिने व्रतार्थे उपवासः कर्तव्यो यजमानाभ्याम्। ३२।९।१.

याज्या अग्नीषोमीयपशुप्रधानस्य अग्नीषोमा हविषः प्रस्थितस्य इति। ६।१०।५-७.

याज्या अनवानं पठितव्या प्रात सवने। २७।५।६.

याज्या आग्निमारुतशस्त्रस्य आग्निमारुती अग्ने मरुद्भिः शुभयद्भि। १३।१४।१४.

याज्या आदित्यग्रहस्य तृतीयसवने आदित्यासो अदितिर्मादयन्ताम्। १३।५।२.

याज्या उत्तीयमानयाज्याः, 'प्रस्थितयाज्याः' सप्त होतारः एकैकां पठन्ति। २८।१।८ सायण.।

याज्या ऐन्द्राग्नग्रहस्य अग्न इन्द्रश्च दाशुषो। १०।५।१२.

याज्याः यावत्यो वै पुरोऽनुवाक्यास्तावत्यो याज्याः (प्रायः)। २८।२।८.

याज्याः सवनीयपुरोडाशानाम् (धानाना हरिवाँ इन्द्रो धाना अत्तु। करम्भस्य पूषण्वान् करम्भमत्तु। परिवापस्य सरस्वतीवान् भारतीवान् परिवापः। पुरोडाशस्य, इन्द्रस्यापूपः। पयस्यायाः (शाखान्तराद् ग्राह्या–सायणः)। ८।६।५–१०.

याज्या घृतयागस्य प्रथमस्य घृताहवनो घृतपृष्ठो अग्निः (सौमी)। द्वितीयस्य वैष्णवी, उरु विष्णो विक्रमस्व (सौमी)। १३।८।१.

याज्याना द्विदेवत्यानामनवानत्वम्। ९।४।१.

याज्या निष्केवल्यग्रहस्य विराट् त्रयस्त्रिंशदक्षरा, पिबा सोममिन्द्र। १२।११।१–११.

याज्याऽनुवाक्या आज्यभागयोः आतिथ्याया, समिधाऽग्निं दुवस्यत आप्यायस्व समेतु ते इति द्वे पुरोऽनुवाक्ये। जुषाणेनैव यजति प्रवृत्तिवत्। जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु, जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेतु इति। ३.६।१–६.

याज्याऽनुवाक्या उपसत्सु। अग्नेः अग्निर्वृत्राणि जङ्घनत्, य उग्र इव शर्यहा। सोमस्य त्वं सोमासि सत्पतिः, गयस्फानो अमीवहा। विष्णोः इदं विष्णुर्वि चक्रमे, त्रीणि पदा वि चक्रमे। पूर्वाह्णात् विपर्यस्ताभिरपराह्णे यजति। सच्छन्दसः कर्तव्याः। ४।८।८–१५.

याज्याऽनुवाक्या, द्विदेवत्येषु। ऐन्द्रवायवग्रहस्य अनुष्टुभौ पुरोऽनुवाक्ये गायत्र्यौ याज्ये इति केचित्। तत्र। पुरोऽनुवाक्ये च याज्ये च गायत्र्यौ एवेति सिद्धान्तः। वायवायाहि दर्शत, इन्द्रवायू इमे सुता इति पुरोऽनुवाक्ये। अग्र पिबा मधूनां, शतेनानो अभिष्टिभिः इति याज्ये। ९।२।३–६। तत्र याज्ययोरनानत्वम् ९।४।१.

याज्याऽनुवाक्या: प्रायणीयोदयनी यथोः प्रधानानाम्। पथ्यायाः स्वस्तित्रिष्टुभौ स्वस्ति नः पथ्यासु धन्वसु, स्वस्तिरिद्धि प्रपथे। अग्नेस्त्रिष्टुभौ अग्ने नय सुपथा, आ देवानामपि पन्थाम्। सोमस्य त्रिष्टुभौ त्वं सोम प्र चिकितो, या ते धामानि दिवि। सवितुर्गायत्र्यौ आ विश्वदेवं सत्पतिं, य इमा विश्वा जातानि। अदितेर्जगत्यौ सुत्रामाणं पृथिवीं, महीमू षु मातरम्। आः प्रायणीयस्य पुरोऽनुवाक्या', ता उदयनीयस्य याज्याः कुर्यात्। या उदयनीयस्य पुरोऽनुवाक्याः, ताः प्रायणीयस्य याज्याः कुर्यात्। २।३।१–९, २।४।१–२,

याज्याऽनुवाक्ये आतिथ्याया प्रधानस्य इदं विष्णुर्वि चक्रमे, तदस्य प्रियमभि पाथो। ३।६।६–८.

याज्याऽनुवाक्ये दीक्षणीयाया प्रधानस्य अग्निर्मुखं प्रथमो देवताना, अग्निश्च विष्णो तप उत्तमं महः। त्रिष्टुभौ। १।५।८–११.

याज्या पशु पुरोडाशस्य अग्नीषोमीयस्य आऽन्यं दिवो मातरिश्वा। स्विष्टकृतः स्वदस्व हव्या समिषो। ६।९।७–१०.

याज्या पशुप्रयाजस्योत्तमस्य आप्रिसूक्ते या उत्तमा सैव। ७।३।१–५.

याज्या पात्नीवतग्रहस्य ऐभिरग्ने सरथं, आग्नीध्र आह उपांशु। नानुवषट्करोति। १६।३।७–९.

याज्या पुरोऽनुवाक्याया, सकाशात् ज्यायसी वा समा वा कार्या न तु न्यूना ' यत्र वै याज्या ज्यायसी, तत् समृद्धं, अथो यत्र समे' ।९।२।५.

याज्या प्रउगस्य वैश्वदेवी विश्वेभिः सोम्यं मधु। ११।४।१२.

याज्या मरुत्वतीयग्रहस्य ये त्वाऽहिहत्ये मघवन्। १३।९।५–७.

याज्याया द्वितीयाया आगूर्नास्ति द्विदेवत्येषु। ९।४।४–६.

याज्या वषायाः जुषस्वेतान्ने दिवि। ६।९।५–६.

याज्यायाषट्कारयोर्नैरन्तर्यम्। ११।७।१२–१३.

याज्या वालखिल्याशिल्पशस्त्रस्य ऐन्द्रावरुणी इन्द्रावरुणा मधुमत्तमस्य । २९।१०।१३--१४.

याज्या वैश्वदेवशस्त्रस्य विश्वे देवाः शृणुतेमम् । १३।७।१५.

याज्या सावित्रग्रहस्य, दमूना देवः सविता वरेण्यः । १३।५।४.

याज्या सौम्यचरोः सौमी त्वं सोम पितृभिः संविदानः १३।८।१-२.

याज्या स्विष्टकृतः पशुपुरोडाशस्य स्वदस्व हव्या समिषो।६।१।९--१०.

याज्ये आतिथ्यायां आज्यभागयोः । तयोर्जुषाणेनैव यजति । प्रकृतिवत् । जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु, जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेतु । ३।६।५.

याज्ये दर्शपूर्णमासयोराज्यभागयोः जुषाणो अग्निराज्यस्य वेतु, जुषाणः सोम आज्यस्य हविषो वेतु । ३।६।५.

याज्ये प्रवर्ग्ये पूर्वाह्णे, तसो वा घर्मोनक्षतिः, उभा पिबतमश्विना । ४।५।३। अपराह्णे यदुस्रिया स्वाहुतं (सौत्र) अस्य पिबतमश्विना । ४।७।५.

यामी ऋचौ इयं मम प्रतरमादि, मातली कव्यैः । आग्निमारुतशस्त्रे पावीरव्याउत्तरं, यामीमुत्तरमेके विश्वायाः । १३।१३।९--११.

युक्तिर्योगः । अहीने अच्छावाकस्य, आऽहं सरस्वतीवतोः, ऋक् प्रातःसवने । ब्राह्मणाच्छंसिनः व्यन्तरिक्षमतिरत् इति तृचस्य इन्द्रेण रोचना दिव इति परिधानीया । मैत्रावरुणस्य ते स्याम देव वरुण इयमृक् प्रातःसवने परिधानीया । गवामयने चतुर्विंशेऽहनि वर्तमानाः सर्वाः परिधानीयाः । २९।७।१-९

युधांश्रौष्ट्रिरौग्रसैन्यः राजा ऐन्द्रमहाभिषेकेण समन्तं पृथिवीं जयन् परीयाय अश्वेन च मेध्येनेजे । ३९।७।७.

यूपः ऊर्ध्वो निर्मीयते, सोऽष्टाश्रिः कर्तव्यः, खादिरं यूपं कुर्वीत स्वर्गकामः, बैल्वं यूपं कुर्वीतान्नकामः पुष्टिकामः, पालाशं यूपं कुर्वीत तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामः । ६।१ । तस्य संस्कारः । अञ्जनं अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तः इत्याहाध्वर्युः, अञ्जन्ति त्वामध्वरे देवयन्तः इत्यन्वाह होता । उच्छ्रयस्व वनस्पते इत्युच्छ्रीयमाणायाभिरूपा, समिद्धस्य श्रयमाणः पुरस्तात्, ऊर्ध्व ऊ षु ण ऊतये, ऊर्ध्वो नः पाह्यंहसो, जातो जायते सुदिनत्वे अह्नां, युवा सुवासाः परिवीत आगात् इत्युत्तमया परिदधाति । ता एताः सप्तान्वाह, तासां त्रिः प्रथमां त्रिरुत्तमाम् । ६।२। अथ यज्ञसमाप्तौ स यूपः तथैव ' तिष्ठेत् पशुकामस्य ' । तत्पक्षे स्वयं तस्मिन्काले अनुप्रहरेत् अग्नौ । यूपमेव सर्वं अनुप्रहरेत् स्वर्गकामस्य । ६।३.

योगः युक्तिः २९।१--९.

यौधाजयं साम सामगाः माध्यंदिने पवमाने पुनानः सोम इत्यनयोर्द्वयोः प्रग्रथनेन तिस्रः कृत्वा तासु पुनर्गायन्ति । अत एव होताऽपि इन्द्रनिहवं प्रगाथं प्र नूनं ब्रह्मणस्पतिरिति ब्राह्मणस्पत्यं प्रगाथं च पुनः पुनः पठितमेव पादमादाय शंसति । १२।६।६.

रक्षः इतिपदं अग्निगौ ' अस्ना रक्षः संसृजात ' इत्यत्र नोचार्यमिति के चित् । उपांशु उचार्यं इति सिद्धान्तः । ६।७।१-९.

रज्जू द्वे प्रेङ्खबन्धनक्षमे महाव्रते । दार्भ्ये त्रिगुणे स्याताम् । पञ्चभ्यामे (पांच वांव) । सव्यावृता एका दक्षिणावृता अन्या । ते च प्रेङ्खच्छिद्रेषु दक्षिणावृतया दक्षिणतः, सव्यावृतया चोत्तरतः द्विगुणे प्रोते कुर्यात् । रज्जोरन्ताश्च बीवधान्तयोः त्रिः प्रदक्षिणं पर्यस्य ऊर्ध्वग्रन्थि निष्कृत्वे (सुरगाठ) बध्नाति । ऐआ. ५।३।३,८.

रथंतरं साम छन्दोमे प्रथमे ।२३।१।२७। तृतीये च । २४।१।२२ । पृष्ठ्ये षडहे प्रथमेऽहनि । २०।१।१-२। तृतीये २१।१।२०। पञ्चमे चाहनि । २२।२।७.

रथंतरसामयोनिः अभि त्वा शूर नोनुमः । १७।७।१. २२।२।७.

रथंतरात् वैरूपस्य सृष्टिः शाकरस्य च । १९।६। १,३.

रराट्याः ईक्षणं हविर्धानप्रवर्तनीयासु साम्न्या ऋचोऽनुवचनकाले (रराटी = ललाटी द्वारस्य उपरिस्थिता तेजनी) । ५।३।१९-१७.

राका या उत्तरा पौर्णमासी । पूर्णचन्द्रा । ३२।९।२.

राका देवपत्नीभ्यः पूर्वमेके । राकामहं इत्यृगृद्वय आग्निमारुतशस्त्रे देवपत्नीभ्यः उत्तरमेवेति सिद्धान्तः । १३।१३।२–३,६–७.

राक्षसी वाक् । यां वै दृप्तो वदति यमुन्मत्तः, सा वै राक्षसी वाक् । ६।७।८.

राक्षोघ्नीऋचः अग्नौ मथ्यमाने अजाते चिरजाते वा अग्नौ पठ्यन्ते । अग्ने हंसि न्यत्रिणं इत्याद्याः पञ्च । ३।५।९–१२. प्रवर्ग्ये अभिष्टवे पूर्वे पटले च । ४।२।८.

राजनसाम्नः स्तोत्रिय एव निष्केवल्यस्य प्रतिपद् महाव्रते । तदिदास भुवनेषु इति ऋक् । ऐआ ५।५।१३. ५।६।७–९.

राजनसाम्नि पञ्चकृत्वः प्रस्तौति, पञ्चकृत्व उद्गायति, पञ्चकृत्वः प्रतिहरति, पञ्चकृत्व उपद्रवति, पञ्चकृत्वो निधनमुपयान्ति । तत् स्तोभसहस्रं भवति । ऐआ. २।१६।३.

राजन्यवैश्यशूद्राः अहुतादः आर्त्विज्याभावात् । १४।१।१.

राजपुत्रेण चर्म व्याधयन्ति महाव्रते । ऐआ. ५।५।१३.

राजसूये अक्षैर्दीव्यति राजन्यं जिनाति शौनःशेपमाख्यापयति । (अक्षाः=खिषळ्यातील घेऊँ)। ३३।१–६.

राजसूयेन हरिश्चन्द्रः ईजे । ३३।३।८.

राजहस्ते आचार्यः सुराकं समादधाति स्वादिष्ठया मदिष्ठया इति मन्त्रेण । महाभिषेके । ३९।६।३.

राजानः अश्वमेधकर्तारः तत्पुरोहिताश्च । 'ऐन्द्रम हाभिषेकफलोदाहरणानि' इत्यत्र द्रष्टव्यम्।

राजाभिषेकः यज्ञाङ्गः । 'अभिषेक' शब्दे द्र० । अवभृथादुदेत्य अनूबन्ध्यया इष्ट्वा उदवसानीयाया संस्थिताया पुनरभिषिञ्चति ३७।१।२.

राजा यो विजिती स्यात् स शौन शेपाख्यान शृणुयात् । नैनः परिशिष्यते (एन=पापम्) (अयज्ञियुक्तः कल्पः । ३३।६।१४.

राज्ञः पुरोहितः विद्वान् ब्राह्मणो राष्ट्रगोपः ।४०।२.

राज्ञा पुरोहितस्य वरणम् । ४०।४.

राज्ञा यक्ष्यमाणेन पुरोहितः कर्तव्यः (तदा राजप्रतिनिधिरर्थी) ।४०।१–५.

राद्धिकामस्य आज्यं शस्त्रं महाव्रते प्र वो देवायाग्नये इति सप्तर्चम् । ऐआ. १।१।४.

राष्ट्रगोपः पुरोहितः ।४०।२।२–४ ; ४।३–४.

राष्ट्रादवरुध्यमानं पुनः राष्ट्रप्राप्त्यर्थिनं शरणागत पुरुषं प्रति अभिषिक्तस्य क्षत्रियस्य कर्तव्यं, ऐशानीं दिशं उपनिष्क्रमयेत् । ३७।६।१०.

रुद्रस्य भूतपतेः सृष्टिः । देवाना या घोरतमास्तन्वः आसन्, ता एकधा समभरन्, ताः संभृता एव देवोऽभवत्। १३।९।१–२.

रेततः सकाशात् (प्रजापतेः) सृष्टिः। ऐआ. २।३।१.

रैभीः नाम तिस्र ऋच' कुन्तापसूक्ते, प्रग्राहं पच्छः शंसेत्। निनर्द' ।' बच्यस्व रेभ वच्यस्व इत्याद्यः। ३०। ६।७–९.

रैवत साम षष्ठेऽहनि ।२२।७।१.

रैवतस्य बृहतः सकाशात् सृष्टिः । १९।६।४.

रैवतसामयोनिः रेवतीर्नः सधमादः इति ऋक् । १७।७।६ सायणः ।

रोहित नाम छन्दः पारुच्छेपीना ऋचा (ऋस. १।१२७-१३९ इति त्रयोदश सूक्तानि मिलित्वा १०० ऋचाम्) । २२।५।१.

रौरवं साम सामगाः माध्यंदिने पवमाने पुनानः सोम इति द्वे ऋचौ प्रग्रथनेन तिस्रः कृत्वा तासु गायन्ति। १२।६।६.

लोकपालाना अग्नेः वायोः आदित्यस्य दिशा ओषधिवनस्पतीना चन्द्रमसः मृत्योः अपा च सृष्टिः । ऐआ. २।२१.

लोकाना सृष्टिः ।अम्भः=परेण दिवं, द्यौः प्र तिष्ठा । मरीचीः अन्तरिक्षम् । मरः = पृथिवी । आपः या अधस्तात् पृथिव्याः । इति चतुर्णां सृष्टिः । ऐआ. २।२१.

वनस्पतीयागः अग्नी षोमीयपशौ । हृदयाद्यङ्गरूपप्रधानहविषो यागः, अथ वनस्पतियागः, अथ स्विष्टकृत् । 'जुह्वामुपस्तीर्य सकृत् पृषदाज्यस्योपहत्य द्विरभि-

थान्तेषु एकपदाः प्रक्षेपणीयाः । २९।८।५-१५ सायणः ।

वाशने (हमारे) दोहकाले अग्निहोत्र्या धेन्वाः प्रायश्चित्तं ' अग्निहोत्री ' इति शब्दे द्र० । २५।२।३. ३२।२।३.

विकर्णसाम्नो योनिः पृक्षस्य वृष्णो अरुषस्य इति । १८।५।३ सायणः ।

विचक्षणपदप्रयोगः अन्यसंबोधने इति दीक्षितस्य नियमः । १।६।८-१२.

विजयः = विशेषेण वेगो यस्मिन् पक्षमूले । यद्वा ग्रीवायाः अधस्तनाः अस्थिविशेषाः येन वैर्वा वेग उत्पद्यते, महाव्रते निष्केवल्यशस्त्रस्य पक्षित्वेन कल्पितस्य ।

सुतसे सोम उपयाहि इति तृचः शाखान्तरीयः शौनकेन पठितः (ऐआ ५।७।९-१२) ततः सूददोहाः । ऐआ. १।१७।७-८. ५।७।९-१३.

विद्युत् वृष्टेर्जायते । ४०।५।१६.

विद्युद् वै विद्युय वृष्टिमनुप्रविशति, सा अन्तर्धीयते । ४०।५।३.

विभूतयः प्राणपुरुषस्य । ऐआ. २।७।१-७.

विमुक्तिः विमोकः ' अहीनस्य ' इत्यत्र द्र० । २९।७।१-९.

विमोकः = विमुक्तिः । २९।७।१-९.

विविचीष्टिः ' अग्नीना स्वयाणा ' इत्यत्र द्र० । ३२।५।३.

विशः (प्रजाः) संजानते (सवहिता भवन्ति) समुखा एकमनसः यस्यैवं विद्वान् ब्राह्मणो राष्ट्रगोपः पुरोहितः । ४०।२।४.

विश्वकर्मा भौवनः ऐन्द्रमहाभिषेकबलेन समन्तं पृथिवीं जयन् परीयाय अश्वेन च मेध्येनेजे । ३९।७।८ १०.

विश्वजित सर्वपृष्ठः गवामयने विषुवतः परस्तात् दशाहे चतुर्थमहः । १८।५।२.

विश्वजिति अतिरात्रे, षष्ठेऽहनि च शस्त्र समानम् । ३०।५।१.

विश्वजिति अहीनसूक्तानि होत्रकाणा माध्यदिने । मैत्रावरुणस्य, आ सत्यो यातु मघवान् । ब्राह्मणाच्छंसिनः, अस्मा इदु प्र तवसे । अच्छावाकस्य, शासद् वह्निर्जनयन्त । २९।२।५.

विश्वजिति आज्यशस्त्रं अग्निं नरो दीधितिभिः इति पञ्चविंशत्यृचम् । ऐआ.५।१।४ सायणः । प्रउगं वायवा याहि दर्शत इति प्राकृतमेव । ऐआ. १।१।३। माध्यंदिने मरुत्वतीयं शस्त्रं अग्निष्टोमादतिदिश्यते, अधिकाश्च के चिद् विशेषा भवन्ति । तच्च सर्वं महाव्रते अतिदिश्यते तत्रापि के चिदधिका विशेषा भवन्ति । ऐआ.५।१।१।८ सायणः ।

विश्वजित् द्विविधः अतिरात्रसंस्थः अग्निष्टोमसंस्थश्च । तत्र संवत्सरान्ते अग्निष्टोमसंस्थः । तत्र होता तृतीयसवने एवयामरुतं शंसति । ३०।५।१-२.

विश्वामित्रः मण्डलर्षिः प्राणदृष्ट्या उपास्यः । ऐआ. २।९-१०.

विश्वामित्रो होता, जमदग्निरध्वर्युः, वसिष्ठो ब्रह्मा, अयास्य उद्गाता हरिश्चन्द्रस्य राजसूये । ३३।४।१.

विश्वेदेवा देवता षडहे तृतीयेऽहनि । २१।१।१-२.

विषुवति अहीनसूक्तानि होत्रकाणा माध्यंदिने, यानि विश्वजिति, तान्येव । २९।२।५.

विषुवति सामिधेन्य एकविंशतिः । प्र वो वाजा इत्याद्य एकादश, प्रथमोत्तमयोस्त्रिराङ्गत्या पञ्चदश, धाय्यास्थाने ' पृथुपाजा अमर्त्यः ' इत्यादयः षड् धाय्याः इति मिलित्वा एकविंशतिः । ताश्च महाव्रते चोदकप्राप्ताः । ऐआ. ५।१।२ सायणः ।

विषुवान् गवामयने मध्यममहः । तच्च दिवाकीर्त्यम् । तत्र पृष्ठ्यः षडहः + आभिजित् सर्वस्तोमः + स्वरसामानस्त्रयः + विषुवान् + स्वरसामानस्त्रयः पूर्ववैपरीत्येन + विश्वजित् सर्वपृष्ठः + पृष्ठ्यः षडहः इति क्रमः । १८।४।४ सायणः । तत्र विषुवति महादिवाकीर्त्यं पृष्ठ, विकर्णं ब्रह्मसाम, भास अग्निष्टोमसाम, बृहद्रथंतरे पवमानयोर्भवतः । प्रातरनुवाकः उदिते आदित्ये शंसनीयः पशुः सौर्यः सर्वश्वेतः । सामिधेन्यः एकविंशतिः । विषुवदहः एकविंशस्तोमकम् । निष्केवल्ये एकपञ्चाशतं द्विपञ्चाशत वा शिल्पा निवित् । १८।५।३-६ । दूरोहणम् । १८।६।१-३२.

विष्टरस्थानं पुरोहिताय राजा वरणान्ते । ४०।४ सायणः ।

विष्टरमभिमृशति पुरोहितः । 'आभिमर्शः' इत्यत्र द्र० । ४०।४.

विष्टुतिः त्रिवृत्स्तोमस्य उद्यती नाम । उपास्मै गायता, दविद्युतत्या, पवमानस्य ते, इति त्र्यस्तृचाः । तत्र प्रथमे पर्याये सर्वाः प्रथमाः ऋचः, द्वितीये पर्याये सर्वा द्वितीयाः, तृतीये पर्याये सर्वास्तृतीया शंसनीयाः इति । १४।४।१ सायणः

विष्यन्दनप्रायश्चित्तं 'अग्निहोत्रं' इत्यत्र द्र० । ३२।४।१–५.

विसंस्थितसंचरः=सम्यक् चरन्ति अनेन इति संचरो मार्गः । स च द्विविधः संस्थितसंचरः विसंस्थितसंचरश्च । सवने समाप्ते सदसः पश्चिमद्वारेण निर्गच्छति सोऽयं संस्थितसंचरः । असमाप्ते तु सवने प्राग्द्वारेण निर्गच्छति सोऽयं विसंस्थितसंचरः । ऐआ. ५।१।१० सायणः ।

विहरणं (= मिश्रणं) तदिदास इत्यादिसूक्तचतुष्पगतऋग्भिः (२३) प्रत्यृचं प्रतिपादं नदं व ओदतीना इत्यस्या ऋचः पादयो मिश्रणम् । तद्यथा तदिदास भुवनेषु ज्येष्ठं नु नदं व ओदतीनाम् । यतो जज्ञ उग्रस्त्वेष नृम्णो नदं योयुवतीनोऽऽम्भयो जातो निरिणाति शत्रून् पतिं वो अघ्न्यानाम् । अनु यं विश्वे मदन्त्यूमाः धेनूनामिषुध्यसोऽऽम्) इति । एवमेव प्रत्यृच विहरणम् । ऐआ. १।१३-१६. ५।६।४।६.

विहरणं = धिष्ण्येषु अग्निविहरणं आग्नीध्रात् । १०।४।२.

विहरणं = स्वस्थानात् विभज्य अन्यत्र नयनम् । गायत्रीणां पङ्क्तीनां च । प्रथमायामृचि गायत्र्याः पङ्क्त्योः प्रथमपादयोर्व्यतिषङ्गः, एवं द्वितीययोः पादयो एव तृतीययोः पादयोः । ततः पङ्क्तेः चतुर्थपञ्चमयोः । एवं द्वितीयस्यां तृतीयस्यां च ऋचि । तेनाष्टुभः शंस्यन्ते । तत्र आ त्वा वहन्तु हरयः इति तिस्रो गायत्र्यः, उपोषु शृणुही गिरः इति पङ्क्तयः । महिन्द्र वृत्रहत्येषु, अयं ते अस्तु हर्यतः इति उष्णिहः इम इतीय महिवश्री अनुष्टुबादन् । आ धूर्ष्वस्मै, महान् वीर महाकीर्ति तुवाण इति द्विपदां च त्रिष्टुभं च व्यतिषजति । एष ब्रह्मा (इति तिस्रो द्विपदाः) प्रते महे विदथे (तिस्रो जगत्यः) इति द्विपदाश्च जगतीश्च व्यतिषजति । इदं सर्वं विहृते षोडशि शस्त्रे १६।३।१-४.

विहारः, विहरणं, विरहति, विहृतः = एकऋग्गतपादस्य अर्धर्चस्य ऋच एव वा दूरस्थऋग्गतेन पादेन अर्धर्चेन ऋचैव वा संयोजनम् । २९।८।५ सायणः ।

विहृतं षोडशिनं पाप्मानमपजिघांसुः शंसयेत् । १६।४।५-६.

विहृतं षोडशिशस्त्रं स्तोत्रं च । यथाधीतपाठं त्यक्त्वा यथाविधि परस्परव्यतिषङ्गपाठोऽत्र निष्पाद्यते । १६।२।४ सायणः ।

वीणाध्यानम् । ऐआ. ३।११।३-६.

वीतयः (अकारान्तः शब्दोऽयम्) प्रेङ्खस्य रज्जनः उपरि यस्मिन् निबध्यन्ते तत् तिर्यक् स्थूलं काष्ठम् । ऐआ. १।७।८ सायणः ।

वीविधः=स्तम्भयोरुपरि तिर्यक् स्थाप्यः काष्ठविशेषः । यत्र प्रेङ्खः अवलम्ब्यते । महाव्रते माध्यंदिने । होतृसदनमभितः दक्षिणोत्तरौ स्थूणौ निखाय तदुपरि वीवधमत्यादधाति । वीवधान्तयोश्च दार्भ्याम् रज्जुभ्यां प्रेङ्खं बध्नाति । ऐआ. ५।१।२–८.

वृक्षचतुष्टयफलानि ऐन्द्रमहाभिषेके संभाराः । नैयग्रोधानि औदुम्बराणि आश्वत्थानि प्लाक्षाणि चेति । ३९।२।१–२.

वृषाकपिसूक्तं वैश्वदेवशस्त्रे षष्ठेऽहनि । वि हि सोतोरसृक्षत । इत्यादि सूक्तमिदम् । २२।१०।१–३.

वृषाकपिसूक्ते मासमात्मा ऽभिधित्सते षष्ठेऽहनि न्यूङ्खः । २०।१.

वृष्टिः चन्द्रमसो जायते, चन्द्रमा आदित्याज्जायते । ४०।५।१५.

वृष्टिर्वै मृत्वा चन्द्रमसमनुप्रविशति ।... ४०।५।७.

वृष्टिर्विद्युत्प्रायते । ४०।५।१६.

वेदपुरुषो नाम यस्यायं वेदः । ऐआ. ३।५।२,५.

वैकर्तः=पार्श्वस्थः प्रौढो मासखण्डः। ३१।१।२ सायणः।

वैराजं साम चतुर्थेऽहनि पठ्हे। २१।४।१-२.

वैराजसामयोनि. पिबा सोममिन्द्र इति। १७।७।६ सायणः।

वैराजसाम्न. स्तोत्रियस्तृचः पिबा सोममिन्द्र इति। २४।४।१९.

वैराजस्य बृहत- राकाशात् सृष्टिः।१९।६।२.

वैरूप साम तृतीयेऽहनि षड्हे। २१।१।१-३

वैरूपसामयोनिः यद् द्याव इन्द्र ते शतम् इति। १७।७।६ सायणः।

वैरूपस्य रथंतरात् सृष्टि:। १९।६।१.

वैश्यः अन्यस्य बलिकृत्, अन्यस्य आद्यः (खाद-नीयः) यथाकामज्येयः (करदान पराधीनत्व-अभिभवनीयधर्मा)। ३५।३।३.

वैश्यः अहुतादः। आर्त्विज्याधिकाराभावात्। ३४।१।१०.

वैश्यः क्षत्रिय देवयजन याचते। ३४।२।१.

वैश्यस्य अग्निप्रणयने अयमिह प्रथमोऽधायि इति जगती प्रथमा। ५।२।१०-१२.

वैश्याना दधिभक्षः सोमयागादौ। ३५।३।३.

वैश्वकर्मणः ऋषभः उपालम्भनीयः पशु.। उपांशु। महाव्रते सवनीयपशुभिः समुच्चीयते ऐतरेयिणा, इतरेषा। विकल्पः। ऐआ. ५।१।३.

वैश्वदेवं वै तृतीयसवनम्। २८।७।१.

वैश्वदेव शास्त्रं अग्निष्टोमे तृतीयसवने। प्रतिपत् तृचः तत्सवितुर्वृणीमहे। अनुचरस्तृच. अद्या नो देव सवित.। निविद्धान सूक्तं सावित्र अभूद्देवः सविता, पञ्चर्चः निविदः (४।१-२०) (ऋ. स. १।१५९।१४) ततः सूक्तशेषः षष्ठी। 'एकया च'। निविद्धान सूक्त द्यावापृथिवीय प्र द्यावा यज्ञैः पृथिवी (ऋग १।१५९। १-४) निविदः (५।१-१५), सूक्तशेष पञ्चमी। ऋक् सुरूपकृत्नुमूतये। निविद्धान सूक्त आर्भव तक्षन् रथ सुवृत (१-४), निविदः (६।१-१७), सूक्त-शेषः पञ्चमी। ऋक् अयं वेनाश्चोदयत्। ऋचो येभ्यो माता मधुमत्, एवा पित्रे विश्वदेवाय। निविद्धानं सूक्त वैश्वदेव आ नो भद्राः क्रतवो (१-८) निविदः (७।१-३०) सूक्तशेषः नवमी दशमी चेति, तत्र दशमी परिधानीया। १३।५-८.

वैश्वदेव शास्त्र छन्दोम प्रथमेऽहनि। प्रतिपत् तृचः तत्सवितुर्वृणीमहे। अनुचरस्तृचः गायत्रः अद्या नो देव सवितः। सावित्र सूक्त गायत्र तृच अभि त्वा देव सवितः। सूक्त द्यावापृथिवीय तृच गायत्र अयं देवाय जन्मने। द्विपदाः आ याहि वनसा सह (१-४)। वैश्वदेव सूक्तं गायत्र ऐभिरग्ने दुवो गिरः। २३।२। ६-१२.

वैश्वदेवं शास्त्र छन्दोमद्वितीयेऽहनि। प्रतिपत् तृचः विश्वो देवस्य नेतुः (१), तत्सवितुर्वरेण्य गायत्र्यौ (२-३)। अनुचरस्तृचः गायत्रः आ विश्वदेव सत्पतिम्। चतुर्ऋच. सावित्रः गायत्र हिरण्यपाणिमूतये। तृचः द्यावापृथिवीयो गायत्रः मही द्यौः पृथिवी। तृचः आर्भवः गायत्रः पुनाना पितरा पुनः। द्विपदाः इमा नु क भुवना (१-५)। वैश्वदेव सूक्तं गायत्रं देवाना-मिदवो महत्। २३।४।८-१४.

वैश्वदेव शास्त्र छन्दोमतृतीयेऽहनि। प्रतिपत् तृचः तत्सवितुर्वृणीमहे। अनुचरस्तृचः अद्या नो देव सवितः। तृचः सावित्रो गायत्रः (सौरः) दोषो आगात्। तृचो द्यावापृथिवीयो गायत्रः प्र वा महि द्यवी। तृचः आर्भवो गायत्र इन्द्र इषे ददातु न. (१) ते नो रत्नानि धत्तन (२-३)। द्विपदाः बभ्रुरेको वि षु णः (१-१०)। सूक्त वैश्वदेव गायत्र ये त्रिंशति त्रय-स्परः। २४।२।९-१५.

वैश्वदेव शास्त्र षडहे प्रथमेऽहनि। प्रतिपत् तृचः तत्स-वितुर्वृणीमहे। अनुचरस्तृचः अद्या नो देव सवितः। सूक्तं सावित्र युञ्जते मन उत युञ्जते। सूक्त द्यावा-पृथिवीय प्र द्यावा यज्ञैः। सूक्त आर्भव इहेह वो मनसा। सूक्तं वैश्वदेव देवान् हुवे बृहत्। २०।२।३-९.

वैश्वदेव शास्त्र षडहे द्वितीयेऽहनि। प्रतिपत् तृचः [विश्वो देवस्य (१) तत्सवितुर्वरेण्यं (२-३)।अनुचरस्तृचः] आ विश्वदेव सत्पतिम्। सूक्तं सावित्र उदु ष्य देवः

सविता । सूक्त द्यावापृथिवीय ते हि द्यावापृथिवी । सूक्त आर्भव तक्षन् रथ सुवृत । सूक्त वैश्वदेव द्यावीत मानव यज्ञस्य वो रथ्यम् । २०।४।२-७.

वैश्वदेव शस्त्र षडहे तृतीयेऽहनि । प्रतिपत् तृचः तत्सवितुर्वृणीमहे । अनुचरस्तृचः अद्या नो देव सवितः । सूक्तं सावित्र तद्देवस्य सवितुर्वार्यम् । सूक्त द्यावापृथिवीय घृतेन द्यावापृथिवी । सूक्तं आर्भव अनश्वो जातो । सूक्त वैश्वदेव परावतो ये दिधिषन्त । २१।२।६ १२.

वैश्वदेव शस्त्र षडहे चतुर्थेऽहनि । प्रतिपत् तृचः विश्वो देवस्य (१) तत्सवितुर्वरेण्य (२-३) । अनुचरस्तृचः आ विश्वदेव सत्पतिम् । सूक्त सावित्र आ देवो यातु सविता । सूक्त द्यावापृथिवीय प्र द्यावा यज्ञैः । सूक्तं आर्भव प्र ऋभुभ्यो दूतमिव । सूक्त वैश्वदेव प्र शुक्रैतु देवी मनीषा । २११५।६-११.

वैश्वदेव शस्त्र षडहे पञ्चमेऽहनि । प्रतिपत् तृचः तत्सवितुर्वृणीमहे । अनुचरस्तृचः अद्या नो देव सवितः । तृचः सावित्रः उदु ष्य देवः सविता । चतुर्ऋचः द्यावापृथिवीयः मही द्यावापृथिवी । सूक्त आर्भवं ऋभुर्विभ्वा वाज । सूक्त वैश्वदेव स्तुषे जन सुव्रतम् । २२।३।६-१०.

वैश्वदेव सूक्त षडहे षष्ठेऽहनि । प्रतिपत् तृचः अभि त्य देव (१) तत्सवितुर्वरेण्य (२ ३) । अनुचरस्तृचः दोषो आगात् । सूक्त सावित्र उदु ष्य देवः सविता । सूक्त द्यावापृथिवीय कतरा पूर्वा कतरा परा । सूक्तं आर्भव त्रयोदश ऋचः किमु श्रेष्ठः किं यविष्ठो, चतुर्ऋच उत नो वाजा अध्वर । सूक्तद्वय वैश्वदेव नाभानेदिष्ठ मानव इदमित्था रौद्र, ये यज्ञेन दक्षिणया इति एवम् । वालखिल्याः सहचरसूक्तं अभि वः पुराणम् । सूक्त सुकीर्ति काक्षीवतं 'अप प्राच इन्द्र' वृषाकपिसूक्त 'विहि सोतोरसृक्षत' । एवयामरुत प्र वो महे मतयो यन्तु । २२।८-१०.

वैश्वदेव शस्त्र महाव्रते । प्रतिपत् तृच तत्सवितुर्वृणीमहे । अनुचरस्तृच अद्या नो देव सवित । प्रतिपद् तृचयो ऐकाहिको । सूक्त सावित्र तद्देवस्य सवितुर्वार्यम् सूक्त द्यावापृथिवीय कतरा पूर्वा कतरा परा । सूक्तं आर्भव अनश्वो जातो अनभीशु । सूक्त वैश्वदेवं 'अस्य वामस्य पलितस्य' 'गौरीर्मिमाय' इत्येतदन्तम् । सूक्तं वैश्वदेव 'आ नो भद्राः क्रतवो' ऐकाहिकम् । ऐआ. १।२२।१-१०.

वैश्वदेवशस्त्रस्य तृतीय सवने प्रतिपदस्तृचस्य उत्तरे द्वे ऋचौ गायत्र्यौ अनुचरश्च गायत्रः । १३।४।३.

वैश्वदेवशस्त्रस्य प्रतिपत् तत्सवितुर्वृणीमहे । तस्यादौ निवित् सविता दवः सोमस्य पिबतु (४।१-२०). अन्ते च निवित् सविता देव इह श्रवत् (३।१५-२०)। 'एकया च' इति आवपेत् । द्यावापृथिवीयं सूक्ते प्र द्यावा यज्ञैः । १३।५।४-७। आर्भव सूक्त तक्षन् रथम् । मध्ये आदौ सुसन्दृग्ं, अन्ते अयं वेनश्चोदयत् । अन्तयथास्थाप्या । प्राक् येभ्यो माता, एवा पित्रे इति द्वे ऋचौ । १३।६।१-४ ।

वैश्वदेव सूक्तं आ नो भद्राः । आहावः उभयतो धाय्याम् । १३।७।१-३ । शसनपूर्वकाले दिग्ध्यानम् । द्वेष्यदिशि न ध्यानम् । परिधानीया अदितिर्द्यौः । परिधानीया द्विः पच्छः परिदधाति छन्दर्धर्चशः । परिधानकाले भूमिस्पर्शः । याज्या विश्वे देवाः शृणुतेमम् । १३।७।७-१५.

वैश्वानरी इष्टिः । 'आग्नावैष्णवी' इत्यत्र द्र० । १३।८।'.

वैश्वानरीयं सूक्तं आग्निमारुतशस्त्रस्य प्रतिपत् वैश्वानराय पृथु पाजसे । प्रथमा ऋगनवानम् पश्चात् विवेकन्यम् । १३।११।१.

वैष्णवस्य धृतयाज्यस्य याज्या 'उरु विष्णो विक्रमस्व' इति । आश्वला० ५।१९।३.

वैष्णवी ऋक् आग्निमारुतशस्त्रे विष्णोर्नुकं, वैष्णवारुण्या उत्तरम् । १३।१२।४.

वैष्णवी ऋक् आग्निमारुतशस्त्रे । अनुर नीथोचर, यथोरोजना स्वभिता । १३।१४।१.

व्यतिमर्श विहरण वयामाद्यम परिचय प्रकारान्तरेण त्रयाणां वादीनां मयोजनम् । २१।८।९. वाधनः ।

व्यतिषङ्गः । प्रातरनुवाके... व्यत्यासात् । या. प्रातर्यावरानु...

यस्य याज्याः कुर्यात् । याः उदयनीयस्य पुरोऽनुवाक्यास्ताः प्रायणीयस्य याज्याः कुर्यात् ।१।५।९-१२.

व्यपनुत्तिवचनं दिशुपस्थानोत्तरं महाङ्गराजाभिषेके अप प्राच इन्द्र विश्वाँ अमित्रान् इति ऋक्पठनम् । ३७।६।८.

व्याघ्रचर्मे आसन्द्यामुपरि आस्तृणाति उत्तरलोम प्राचीनग्रीवं महाद्ङगराजाभिषेके । ३७।२।१.

व्याहावनिषेधः त्रिष्टुप्सूक्तप्रतिपदर्थे । २३।५।१२.

व्याहृतयः भूर्भुवःस्वः इति । ऐआ. १।१०।१.

व्याहृतित्रयस्य सृष्टिः । प्रजापतिरतपस्तप्त्वा लोकानसृजत । पृथिवीमन्तरिक्षं दिवम् । तेभ्यस्त्रीणि ज्योतींषि अजायन्त क्रमेण अग्निः वायुः आदित्यः इति । तेभ्यः क्रमेण त्रयो वेदाः अजायन्त । तेभ्यः क्रमेण व्याहृतित्रय अजायत । ताभ्यः अकार-उकार-मकारा अजायन्त । तदेतदोम् इति । २५।७।१-२.

व्याहृतिभिः ब्रह्मा प्रायश्चित्तानि जुहोति । ऋग्भ्रेषे भू स्वाहा इति गार्हपत्ये । यजुर्मन्त्रभ्रेषे सोमयागे आग्नीध्रीये, हविर्यज्ञेषु च दक्षिणाग्नौ भुवः स्वाहा इति इति । सामभ्रेषे स्वः स्वाहा इति आहवनीये । त्रितयभ्रेषे अविज्ञातभ्रेषे वा भूर्भुवःस्वः स्वाहा इति आहवनीये ।२५।१।३.

व्यूढः द्वादशाहः १९--२४ अध्यायेषु उक्तः ।

व्यूढः पृष्ठ्यः षडहः २०--२२ अध्यायेषु ।

व्यूढत्वंनाम स्वस्वस्थानविपरीतत्वेन ऊढानि स्थानान्तरे प्रक्षिप्तानि छन्दांसि यस्मिन्, सोऽयं व्यूढ व्यूढच्छन्दाः । तस्य भावो व्यूढत्वम् । १९।५।१-४.

व्यूढत्वं प्रसिद्धक्रमविपर्ययात् । यथा प्रातरनुवाके व्यूढे षडहे च । ७।८।५ सायणः ।

व्यूढे पृष्ठ्ये षडहे चतुर्थेऽहनि व्यूहनम् । २१।३।१-९

व्रतं, उपसद्‌व्रतं, चतुरः स्तनानग्रे, अथ त्रीन्, अथ द्वौ । चतुरः सायं, त्रीन् प्रातः, द्वौ सायं एकमुत्तमः । ४।८।४-६.

व्रत प्रयच्छन्ति सायंप्रातः स्वाहाकारेण अग्निष्टोमे इदं व्रतंनाम भोजनम् । तत्र ब्राह्मणस्य पयः, क्षत्रियस्य यवागूः, वैश्यस्य आमिक्षा । १४।२।३.

व्रतं (नियमरूपं) 'ब्रह्मणः परिमरोपासकस्य' यजमानस्य । न द्विषतः पूर्वः उपविशेत् । यदि तिष्ठन्तं मन्येत तिष्ठेदेव । न द्विषतः पूर्वं संविशेत् । यदासीनं मन्येत, आसीतैव । न द्विषतः पूर्वं प्रस्वप्यात्, यदि जाग्रतं मन्येत जागृयादेव इति । ४०।५.

व्रातपती इष्टिः 'अव्रत्याचरणे' इत्यत्र द्र० । ३२।७।२.

व्रातभृती इष्टिः 'उपवसथे अश्रुकरणे' इत्यत्र द्र० । ३२।७।१.

व्रीहिमयो वा यवमयो वा पशुपुरोडाशः ।६।८।७. ७।१।१२.

व्रीहीणां महाव्रीहीणा च तोक्मानि (मोड फुटलेलें धान्य) चमसे पात्र्या वा समोप्याभि ऐन्द्रमहाभिषेके सभार ३९।२।३--४.

शंय्वन्तं पूर्वशंय्वन्तं प्रायणीयं भवति । १५।१।२.

शंसने नियमो महाव्रतस्य । 'नादीक्षितो महाव्रतं शंसेत्, नानग्नौ (चित्याग्निरहिते), न, परस्मै, नासंवत्सरे इत्येके (सत्रभिन्ने क्रतौ), काम पित्रे आचार्याय वा शंसेत्' । ऐआ. ५।१४।१.

शकटादवरोहणं सोमस्य । 'अन्यतरोऽनड्वान् युक्तः स्यात् अन्यतरो विमुक्तः, अथ राजानं (सोमं) उपावहरेयुः (शकटात् बहिः आनयेयुः) । ३।३।१.

शतर्चिनः, माध्यमाः, गृत्समदः, विश्वामित्रः, वामदेवः, अत्रि', भरद्वाजः, वसिष्ठः, प्रगाथाः, पावमान्यः, क्षुद्रसूक्ताः, महासूक्ताश्च एते मण्डलर्षयः प्राणदृष्ट्या उपास्याः । ऐआ. २।९-१०.

शत्रुक्षयार्थः 'ब्रह्मणः परिमरः' नाम प्रयोगः । ४०।५।१--२९

शत्रुसेवाजयार्थं प्रयोगः । सेनयोरुभयोर्मध्ये तिष्ठन् तृण उभयतः परिछिद्य शत्रुसेनाया प्रास्येत् 'प्रासहे कस्त्वा पश्यति' इति मन्त्रेण । १२।११।७ । अपान्यः प्रयोगः, महाद्ङगराजाभिषेकेणाभिषिक्तः क्षत्रियः शरणागतं [illegible] वीडुहरो हि भूयाः

मिमृश्य आविष्टस्तैता इत्यादिमन्त्रं ब्रूयात् । ततः 'अभीवर्तेन हविषा' इति सूक्तेन दिक्षु आवर्तयेत् । तत एनं राजानं अप्रतिरथेन (आशुः शिशानो), शासेन (शास इत्था), सौपर्णेन (प्रधारयन्तु मधुनः) च सूक्तेन अन्वीक्षेत । जयति ह । ३७।६।२-५.

शत्रूणां व्यपनुत्तिवचनं द्विगुपस्थानोत्तर यज्ञाद्राजाभिषेके । अप प्राच इन्द्र विश्वाँ अमित्रान् इत्यृग्जपः । ३७।६।८.

शपथकारिभिः संभूयशपथकारिभिःसंपत्स्यनां कुर्वद्भिः परस्परं द्रोहो न कर्तव्यः । ४।७।७.

शपथग्रहणं क्षत्रियेण महाभिषेकात् प्राक् । 'या च रात्रीमजायेऽहं या च प्रेतास्मि तदुभयमन्तरेण इष्टापूर्ते मे लोकं सुकृतमायुः प्रजा वृञ्जीथा यदि ते द्रुह्येयं' इति । अयं पुरोहिताग्रे शपथः । ३९।१।१३.

शपथदानं पुरोहितेन क्षत्रियाय महाभिषेकात् प्राक् । 'या च रात्रीमजायेथाः या च प्रेतास्मि तदुभयमन्तरेण इष्टापूर्ते ते लोकं सुकृतमायुः प्रजा वृञ्जीय यदि मे द्रुह्येः' इति । ३९।१।१-२.

शफौः प्रवर्ग्ये महावीरग्रहणार्थे उदुम्बरकाष्ठनिर्मितौ दण्डविशेषौ । ४।५।१४ सायणः ।

शबराः 'के चित् विश्वामित्रपुत्राः शबराः' संजाताः । ३३।६।२.

शमलगृहीतस्य लोकविरुद्धाचरणेन स्वीकृतस्य अग्निष्टोमे प्रातरनुवाके अष्टौ शतानि अनूच्यानि ऋचाम् । ५।७।६.

शमितुः अर्धं वैकर्तस्य क्लोमा च पशुभागः । तद् ब्राह्मणाय दद्यात् यदि शमिता अब्राह्मणः स्यात् । ३१।१।२.

शरणं ह वासः । यद् वासार्थं भवति तच्छरणं । ३३।१।८.

शरभः अष्टाभिः पादैर्युतः सिंहघाती मृगविशेषः । स च अमेध्यः अभक्ष्यः । पशित्वं च शरभं के चिन्मन्यन्ते । ६।८।६.

शारीरपुरुषः देह एव चेतनः । तस्य चैतन्यं रसः । ऐआ ३।१।२-३.

शल्यकः = मर्कट शरीरपरिमितः शल्यकाख्यः मृगाः यस्य पुच्छभागे बहवो रोमविशेषाः प्रादेशपरिमिता तीक्ष्णाग्राः उत्पद्यन्ते । १३।२।३ सायणः ।

शवाग्निना अग्नीना संसर्गे प्रायश्चित्तम् । अग्नये शुचये अष्टाकपालं निर्वपेद् । अग्निः शुचिव्रततमः, उदग्ने शुचयस्तव इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये शुचये स्वाहा इति । ३२।६।३.

शष्पाणि (श्यामतृणानि कोमलानि) यज्ञाङ्गं, राजाभिषेके समाः चमसे पात्र्या वा समोप्याः । ३७।१।३.

शस्त्रं अच्छावाकस्य ऐन्द्राग्नं प्रातःसवने आज्यं 'इन्द्राग्नी आगतं' अग्निष्टोमे । १०।४।४.

शस्त्र चतुर्होतृमन्त्रपठनरूप द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसग्रहे औदुम्बरीं समन्वारभन्ते । तत्र यच्छति अहनि । आहावः 'अध्वर्यो' इति । प्रतिगरः 'ॐ होतस्तथा होतः' इति । शस्त्रं च, 'तेषां चित्तिः स्रुगासीऽऽऽत् । चित्तमाज्यमासीऽऽऽत्' इत्यादीनि दश पदानि । २४।४-६.

शस्त्रं, यथा वाव शस्त्रमेवं याज्या । १०।५।१५ । यथा वाव स्तोत्रमेवं शस्त्रम् । १०।५।४,८;११।४।२.

शस्त्रजनः प्रातःसवने होतुः 'उक्थं वाचि' इति । अध्वर्योः 'ओमुक्था शः' इति । माध्यंदिने 'उक्थं वाचीन्द्राय' इति होतुः । अध्वर्योस्तु 'ओमुक्थशाः' इति तृतीयसवने होतुः 'उक्थं वाचीन्द्राय देवेभ्यः' इति । अध्वर्योस्तु 'ओऽऽऽम्' इति । १२।१।२-४.

शस्त्रयाज्याः रात्रिपर्यायेषु होतुः अतिरात्रे । १६।६।३.

शस्त्राणां छन्दोदैवतविषये प्रश्नोत्तरे । २८।७।१-४। पशिनानीयानां छन्दसि प्रश्नोत्तरे । २८।७।५.

शस्त्राणि द्वादश अग्निष्टोमे । आज्यं, प्रउगं इति द्वे प्रातःसवने । निष्केवल्यं, मरुत्वतीयं इति द्वे माध्यंदिने । वैश्वदेवं, आग्निमारुतं इति द्वे तृतीयसवने । इति होतुः षट्, होत्रकाणां च षट् इति द्वादश । १४।१।४.

शस्त्राणि पञ्चदश उक्थ्यस्य अग्निष्टोमात् त्रीणि अधिकानि ।

शस्त्रावयवविशेषा पञ्च आहाव, प्रतिपत्, त्रृक् चय, वषट्कारश्चेति। १२।१२।४। किञ्च स्तोत्रिय (प्रतिपत्) अनुरूप (अनुचर) धाय्या, प्रगाथ, सूक्त चेति। १२।१२।७

शस्त्रेषु स्तोत्रेषु च क्षत्रियस्याभिषेके विशेष। प्रात सवन तृतीयसवन च ऐकाहिकम्। उभयसाम्नो बृहद्रथन्तरस्य अभिजिदादिर्यो माध्यदिन पवमान, स एव। मरुत्वतीय शस्त्रस्य प्रतिपदनुचरौ आ त्वा रथ, इद वसो सुत इति। इन्द्रनिहव प्रगाथ। ब्राह्मणस्पत्य प्रगाथ उत्तिष्ठ ब्रह्म णस्पते। धाय्या। मरुत्वतीय प्रगाथ ऐकाहिक। निविद्धान सूक्त जनिष्ठा उग्र सहसे इति एकादशर्चं गौरिवीतम्। निष्केवल्यशस्त्रस्य प्रतिपत् त्वामिद्धि हवामहे अनुरूप अभि त्वा शूर। धाय्या यद्वावान। सामप्रगाथ उभय शृणवच्च न। निविद्धान सूक्त तमु ष्टुहि यो अभि इति पञ्चदशर्चं भारद्वाजम्। होता ऐकाहिका। क्षत्रियस्य उक्थ्य पञ्चदश इति केचित्। ज्योतिष्टोम एव अग्निष्टोम स्यादिति सिद्धान्त। स्तोमाश्चत्वार त्रिवृत्, पञ्चदश, सप्तदश, एकविंश। यज्ञाङ्गोऽभिषेक अभित्राणा व्यपनुत्ति। प्रपदहोम। १६।१-४ ३७। १-७.

शाकर साम पञ्चमेऽहनि षडहे। २२।१।१-५

शाक्वरसामयोनि प्रोच्यस्मै पुरोरथम्। १७।७।६ सायण।

शाकरस्य रथतरात् सृष्टि। १९।६।३

शान्तिमन्त्र प्रार्थनामन्त्र 'वाङ् मे मनसि प्रति ष्ठिता मनो मे वाचि प्रतिष्ठित' इत्यादि। ऐआ २।२६.

शान्तिमन्त्रवाचन राज्ञ आसन्द्यारोहणोत्तर अभिषे कात् प्राक्, शिवेन मा चक्षुषा पश्यताप इत्यादि मन्त्र। यज्ञाङ्गराजाभिषेके। ३७।२।३-११.

शान्तिमन्त्रवाचन मुखरसदानोत्तर यज्ञाङ्गराजा भिषेके 'माना हि वा देवहित' इत्यादिमन्त्र। ३७।४। १०-१२

शापवचन प्राणोपाहरणनिन्दक प्रति प्राणोपाहरणस्य। 'अनुव्याहारा' इत्यत्र द्र०। ऐआ ३।४.

शामित्रदेशे पशोर्नयन, पुरस्तादग्नि उल्मुकस्यो नेतव्य। ६।६।८-१०. ७।१।४-५.

शामित्रदेशे पशुहननस्थले अध्वर्युणा बर्हिष प्रक्षेप। ७।१।६-७

शार्यातो मानव ऐन्द्रमहाभिषेके नैन समन्त पृथिवीं जयन् परीयाय अश्वेन च मेध्येनेजे। ३९।७।४.

शालाप्रवेश दीक्षितसत्कार। ११।२।१०-११

शालामुखीये होम द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानस ग्रहे। सदस प्रसृप्य तीर्थे मार्जयित्वा पत्नीशाला सम्पद समन्वारमध्य हुत्वा 'इह रमेह रमध्व' इत्यादिना होम। २४।३।६-१३

शास नाम सूक्त शास इत्था इति। अनेन सूक्तेन अभिषिक्त क्षत्रिय शरणागत परान् जिगीषु राजान अवेक्षते। ३७।६।४.

शिर अग्रथत ब्रह्म। मूर्धनि सहस्रारे ब्रह्मध्यानम्। ऐआ २।४।६

शिर निष्केवल्यशस्त्रस्य पश्चिमेन कलशस्य महाव्रते। इन्द्रमिद् गाथिन इति दशर्चं सूक्त अन्ते सूददोहाश्च। ऐआ १।१७।४-६ ५।६।६-८। शिर अर्धर्चश शस्तव्यम्। ५।७।१४। अन्यासु चेत् समाम्नातासु स्तुवीरन् (उद्गातार, तदा-) उभयस्या स्तोत्रिया आदौ पठित्वा तत इन्द्रमिद् गाथिन इत्यादि तृचोऽपि पठनीय, न विपर्यय। असमाम्नातासु चेत् स्तुवीरन् मिश्रासु च (समाम्नात-असमाम्नातासु चेति) तदाऽपि अयमेव न्याय। इन्द्रमित्सूक्तस्य या दशमी, तस्या स्थाने सूददोहा पठनीया दशम्यास्तु प्रागुद्धार। ऐआ ५।७।७

शिरस नित्याग्रे शिरस उपस्थान महाव्रते माध्य दिने। होता प्रदक्षिणमग्नि निष्क्रम्य अग्रेण यूप पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन् अग्ने शिर उपतिष्ठते 'नमस्ते गायत्राय यत्ते शिर' इति। ऐआ ५।२।१

शिल्प अच्छावाकस्य, षष्ठेऽहनि, एवयामरुत शसति, तत् न्यूङ्खयति। ब्राह्मणाच्छंसिन 'अप प्राच इन्द्र सुकीर्ति शसति'। मैत्रावरुणस्य वालखिल्या वाच कूटश्च। होतु 'नाभानेदिष्ठ शसति'। तस्य प्राग्रुणेतमावा ये

यज्ञेन इति सूक्तं आवपेत।३०।१।४.

शिल्पप्रशंसा। ३०।१।१–५.

शिल्पशस्त्रं धिष्ण्यशस्त्रम्। षष्ठेऽहनि तृतीयसवने। २९।८.

शिल्पानि शंसति। ३०।१–१०.

शिल्पानि सहचराणि नाभानेदिष्ठं, वालखिल्याः, वृषाकपिः, एवयामरुत् इति चत्वारि। एतानि सह वा शंसेत् सह वा न शंसेत्। ३०।४।५–६.

शिशिरे ऋतौ द्वादशाहस्य दीक्षाः कर्तव्या। १९।४।३.

शिष्टाः आचार्यादीनामागमनात् प्राक् पश्चाद्वा नोत्तिष्ठन्ति, किंतु यावता देशव्यवधानेन ते पश्येयुः तावति देशे तद्दृष्टिपाते एव सहसोत्तिष्ठन्ति। 'एषा वा अपचितिः, यां पश्यते करोति'। ऐआ १।८।१७.

शीर्षण्यानूच्यानि अरत्निमात्राणि। शिरसि उपरिभागे अवस्थितानि अन्यक् = निर्गत् अवस्थितानि काष्ठानि। शिर्षण्यानि च तानि अनूच्यानि च काष्ठानि अरत्निमात्राणि आसन्द्याः औदुम्बर्याः। अभिषेके। ३७।१।३.

शुक्रः पक्षः यागेषु मुख्यः।१९।५।८.

शुचीष्टिः 'शवाग्निना' इत्यत्र द्र०।३२।६।२.

शुनःशेपः देवानुपससार। प्रजापतिं, कस्य नूनं कतमस्य ऋक्। अग्निं, अग्नेर्वयं प्रथमस्य ऋक्। सवितारं, अभि त्वा देव सवितः तृच.। वरुणं, अभि त्वा देव इति सूक्ते तृचात् उत्तराभिः ३१ ऋग्भिः। अग्निं, तत उत्तराभिः २२ ऋग्भिः। विश्वान् देवान्, नमो महद्भ्यो ऋक्। इन्द्रं, यच्चिद्धि सत्य सोमपाः सूक्तं, उत्तरसूक्तस्य च १५ ऋचः। इन्द्रदत्तं रथं प्रतीयाय, यथादिन्द्रः पोमुधव्दिर् ऋक्। अश्विनौ, उत्तरेण तृचेन आश्विनाऽश्वावत्या इति। उषसं, कस्त उषः तृचः। ३३।४।१४.

शुनःशेपः विश्वामित्रस्य दत्तकः पुत्रः देवैर्दत्तः। स देवरातो नाम बभूव। ३३।५।२.

शुश्रुवान् गतभीः इत्युच्यते। १५।४।६ सायणः।

शुष्मं=वीर्यम्। ४०।३।३.

शूद्रः अन्यस्य प्रेष्यः कामोत्थाप्यः यथाकामवध्यः। ३५।३।४.

शूद्रः अहुतादः आर्त्विज्याभावात्। २४।१।१.

शूद्रः। स्त्रीशूद्रयोः वेदाधिकारः प्रतिषिद्धः। उपनीतस्यैव अध्ययनाधिकार ब्रुवत् शास्त्रं अनुपनीतयोः स्त्रीशूद्रयोः वेदाध्ययनं अनिष्टप्राप्तिहेतुः इति बोधयति। कथं तर्हि तयोः इष्टोपायावबोधः ? पुराणादिभिः इति ब्रूमः। अत एवोक्तं 'स्त्रीशूद्रद्विजबन्धूनां त्रयी न श्रुतिगोचरा। इति भारतमाख्यानं मुनिना कृपया कृतम्॥' इति। उपोद्घाते सायणः पृ. २.

शूद्राणा धर्मानुष्ठानकाले आपो भक्षः। ३५।३।४.

शेषभक्षणं अग्नीषोमीयस्य पशोः नास्तीति केचित्, तन्न। किंतु अशितव्य च लीप्सितव्यं च। लिप्सा इच्छा। ६।३।११-१२.

शेषभक्षणं होता अग्निष्टोमे आश्विनग्रहस्य 'एष वसुः संयद्वसुः' इत्यादिना मन्त्रेण कर्तव्यम्। तच्च सर्वतः परिहारं-सर्वासु दिक्षु स्वशिरसः परितो हरणं प्रदक्षिणं कृत्वा कर्तव्यम्।९।३।७-८। ऐन्द्रवायवग्रहस्य 'एष वसुः पुरूवसुः' इत्यादिना मन्त्रेण पुरस्तात् (प्राङ्मुखः सन्) प्रत्यञ्च (पात्रं कृत्वा आत्मसंमुख) भक्षयति। ९।३।३-४। मैत्रावरुणग्रहस्य तु 'एष वसुर्विदद्वसुः' इत्यादिना मन्त्रेण पुरस्तात् प्रत्यञ्च भक्षणम्। ९।३।६। सवनीयपुरोडाशाना 'यद्यो घृतेन अनक्त स्यात् ततः प्राश्नीयात्' इत्याहुः, तन्न तथा, किंतु यत एव कुतश्च प्राश्नीयात्। ८।९।६-७.

शैशिरयोर्मासयोर्द्वादशाहः कार्यः। १९।४।१-३.

शौनःशेपाख्यानं राजसूये। तदेतत् परश्शतगाथं, शुनःशेपेन दृष्टाः (९७) ऋचः विरलश्चान्या मिलित्वा शतम्। ब्राह्मणे प्रोक्ता (३१) गाथाश्च। एतैः सर्वैरपेत 'हरिश्चन्द्रो ह' इत्यादिकं सर्वं शौनःशेपाख्यानम्। तत् होता राज्ञेऽभिषिक्तायाचष्टे। हिरण्यकशिपौ आसीन आचष्टे। 'हिरण्यकशिपौ आसीनोऽध्वर्युः प्रतिगृणाति। 'विजितो राजा एतच्छृणुयात्, नैनः परिशिष्यते। अयं अयशःसंयुक्तः कल्पः'। पुत्रकामाश्च शृणुयुः, लभन्ते ह पुत्रान्। ३३।१-६.

शौनःशेपाख्याने ऋचा प्रतिगरः ओऽऽऽम् इति। गाथाना 'एवं तथा' इति। ३३।६।१२-१३.

शौनकयज्ञः नाम दर्शपूर्णमासविकृतिरूपः।१४।२।९ सायणः।

श्यापर्णनामकब्राह्मणकुलगतपुरस्सरहितं यशं विश्वंतरो राजा चक्रे। ३५।१।१.

• श्यैतं शाम त्वामिदाह्यो नरः इत्यस्यामृच्युत्पन्नम्। १९।५.६ सायणः।

श्रमः कार्यः,नान्यथा श्रीर्वा शानं वाऽन्यद्वा लभ्यते। नानाश्रान्ताय श्रीरस्ति इति रोहित शुश्रुम। पापो नृषद्वरो। जन इन्द्र इच्चरतः सखा। चरैवेति। इत्यादि अर्थवादकाण्डे१६२७क्रमाङ्के द्रष्टव्यम्। ३३।३।१-५.

श्रीकामः अग्निष्टोमे दीक्षणीयायां 'एना वो अग्निं, स यीजते अरया' इति द्वे बृहत्यौ संयाज्ये कुर्यात्। १।५।१०.

श्रोणिः ऊरुमूलम्। ३१।१।२ सायणः।

षडहः पृष्ठ्यो द्वादशाहे। २०-२२ अध्यायेषु। अभिप्लवः गवामयने आदित्यानामयने च। १८।१। १-५.

षडहे अहरहः शस्याः कद्वन्तः प्रगाथाः 'कस्तमिन्द्र त्वा वसुं, कन्नव्यो अतसीना, कदू न्वस्याकृतम्' इति। २९।२।१.

षडहे चतुर्थेऽहनि षोडशिशस्त्रम्। पृष्ठ्ये। १६।१।१.

षडहे छन्दांसि क्रमेण गायत्री, अनुष्टुप्, त्रिष्टुप्, पङ्क्तिः, जगती, अतिच्छन्दाः इति। सामानि च क्रमेण रथंतरं, बृहत्, वैरूपं, वैराजं, शाक्वरं, रैवतं इति। १९।६।१-६.

षडहे शस्त्रकॢप्तिः। अनुरूपः, संपातसूक्तानि, आवपनीया ऋचः, अहीनसूक्तानि, अहरहः शस्यानि, कद्वन्तः प्रगाथाः, सूक्तप्रतिपदः, परिधानीयाश्च इति।२९।१-६.

षडहे स्तोमाः क्रमेण त्रिवृत्, पञ्चदशः, सप्तदशः, एकविंशः, त्रिणवः (३×९=२७), त्रयस्त्रिंशश्चेति। १६।४।१ सायणः।

षष्ठेऽहनि द्यौर्देवता, त्रयस्त्रिंशः स्तोमः, रैवतं साम, अतिच्छन्दाश्छन्दः। २२।७-१०.

षष्ठेऽहनि प्रस्थितयाज्यानां पुरस्तात् प्रत्येकं पाच्छेपीः ऋचः एकैकामुपदध्यात्। २२।५।१-५। यजमानोऽध्वर्युश्च ऋतुयाज्यां स्वयमेव पठेत्, न होत्रे प्रयच्छेत्। २२।४।२.

षष्ठेऽहनि शिल्पानि। अच्छावाकस्य-तत्र एवयामरुते न्यूङ्खः। ३०।४।३०। ब्राह्मणाच्छंसी-सुकीर्तिं शंसति 'अप प्राचः' इति। वृषाकपिं शंसति 'वि हि सोतोरसृक्षत' इति। न्यूङ्खयति। ३०।३। नाराशंसीः शंसति प्रग्राहं,पादेपादे। न न्यूङ्खयेत्, निनर्दस्तु कर्तव्यः। रैभीः शंसति प्रग्राहं, न्यूङ्खो नास्ति, निनर्दः कर्तव्यः। पारिक्षितीः शंसति प्रग्राहं, न न्यूङ्खः, निनर्दः कर्तव्यः। कारव्याः शंसति प्रग्राहं, न्यूङ्खो नास्ति, निनर्दोऽस्ति। दिशा क्लृप्तीः शंसति पञ्च अर्धर्चशः, न्यूङ्खनिनर्दौ न स्तः। जनकल्पाः शंसति अर्धर्चशः। इन्द्रगाथाः शंसति अर्धर्चशः। (नाराशंसीरारभ्य इन्द्रगाथान्तं कुन्तापसूक्तं नाम त्रिंशदृचम्)। ३०।६। ऐतशप्रलापं शंसति पदावग्राहं प्रवह्लिकाः शंसति अर्धर्चशः। आजिज्ञासेन्याः शंसति। प्रतिराध शंसति। अतिवादं शंसति अर्धर्चशः। ३०।७। देवनीथं शंसति सप्तदशपदं पदावग्राहं, उत्तमेन पदेन प्रणौति (प्रणवं योजयति)।३०।८-९। भूतेच्छदः शंसति अर्धर्चशः। आहनस्याः शंसति दश, अत्र न्यूङ्खयति। दाधिक्रीं शंसति 'दधिक्राव्णो अकारिषं' इति। 'सुतासो मधुमत्तमाः' इति पावमानीः शंसति (तिस्रः)। अव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठत इति ऐन्द्राबार्हस्पत्यं तृचं शंसति। ३०।१०। मैत्रावरुणः वालखिल्याः शंसति विहृताः। पच्छः प्रथमे सूक्ते, अर्धर्चशो द्वितीये, ऋक्शस्तृतीये। ३०।२।१-३। अतिमर्शमेव विहरेत् प्रथमाया ऋचः प्रथमं पादं द्वितीयस्या ऋचः द्वितीयपादेन योजयेत् इति रीत्या षट् सूक्तानि। अष्टमं सप्तमस्य सप्तमं चाष्टमस्येन शंसेत्। ३०।२।६,९। होता 'इदमित्था रौद्रं' इति नाभानेदिष्ठं शंसति, तस्य उपोत्तमायाः प्राक् 'ये यज्ञेन दक्षिणया' इति सूक्तं शंसेत्। ३०।१।६-१४।

षोडशकलं अग्निहोत्रम्। पयोरूपं अग्निहोत्रहविः षोडशावयवं षोडशदेवताकं भवति इति तदर्थः।

२५।१।५-८.

षोडशिशस्त्रं अविहृतं यथाधीतपाठो,न व्यतिषङ्गः। १६।२।४ सायणः। तत् समृद्धो यजमानः शंसयेत्। १६।४।५-६। छन्दोगानुसारेण नानदसामपक्षे अविहृतत्वेन, गौरिवीतसामपक्षे च विहृतत्वेन शंसनीयम्। १६।२।१-४.

षोडशिशस्त्रं 'असावि सोम इन्द्र ते' इत्यादि। तत्र अन्तिमे तृचे अन्तिमायाः ऋचः प्राक् षोडशपदा निवित् (११।१-१६) धीयते। १६।१-२.

षोडशिशस्त्रं द्विविधं विहृतं अविहृतं च। तत्र अविहृतं नाम अध्ययनक्रमेणैव शंसनम्। विहृतं तु ऋचां परस्परं व्यतिषङ्गः। १६।१।४ सायणः।

षोडशिशस्त्रं सर्वं आश्वलायनश्रौते ६।२।१-१२; ६।३।१-१९ इत्यत्र द्रष्टव्यम्।

षोडशिसंस्थः ज्योतिष्टोमः उक्थ्यगर्भितः एकेन स्तोत्रेण अतिरिच्यते। तस्मात् अत्र षोडश स्तोत्राणि भवन्ति। १६।१।५ सायणः।

षोडशिसंस्थायां उत्तमे शस्त्रे परिधानीयायाः अन्तिमे वचने अन्तिमं चतुरक्षरं द्विरुक्त्वा प्रणुयात् 'सख्युः पदे सख्युः पदोऽऽम्' इति। २८।७।१-४.

षोडशिसाम गौरिवीतं विहृते, नानदं अविहृते। १६।१-२.

षोडशि स्तोत्रे एकविंशं साम तदीयतृचगतानामृचां आवृत्त्या सामगैर्गीयते। १४।३।२ सायणः।

षोडशी ज्योतिष्टोमस्य चतुर्थी संस्था। १५।५।१ सायणः।

संख्याविशेषः प्रातरनुवाके ऋचाम्। आयुष्कामस्य शतम्। यशस्कामस्य ३६०। प्रजापशुकामस्य ७२०। अब्राह्मणोक्तस्य दुरुक्तोक्तस्य शमलगृहीतस्य च ८००। स्वर्गकामस्य १०००। सर्वकामस्य अपरिमितं सहस्राधिकम्। ७।७।१-११.

संग्रामजयार्थिनं शरणागतं पुरुषं प्रति अभिषेकसन्निवेश यत् कर्तव्यम्। ऐशान्यां दिशि एनं यातयेत्, जयति ह तं संग्रामम्। ३७।६।६.

संचरः = सम्यक् चरन्ति अनेन इति मार्गः। स द्विविधः संस्थितसंचरः विसंस्थितसंचरश्च। सवने समाप्ते सदसः पश्चिमद्वारेण निर्गच्छति सोऽयं संस्थितसंचरः। असमाप्ते तु सवने प्राग्द्वारेण निर्गच्छति सोऽयं विसंस्थितसंचरः। ऐआ. ५।१।१० सायणः।

संज्ञानं नाम सूक्तं 'कया शुभा सवयसः सनीळा' इति पञ्चदशर्चं, एतेन इन्द्रः अगस्त्यः मरुतः ते समजानत। २३।१।११-१६. ऐआ. १।६।११। इदमेव संवनि सूक्तं संततिप्रदम्।

संधिस्तोत्रं रथंतरसाम्ना निष्पाद्यम्। १६।६।११.

संपातः नाम सूक्तं 'आ न इन्द्रो दूरात्' इति एकादशर्चं 'कया महामवृधत्' इति च एकादशर्चम्। ऐआ. ५।८।३,६.

संपातसूक्तानि। मैत्रावरुणस्य प्रथमेऽहनि एवा त्वामिन्द्र, द्वितीयेऽहनि यन्न इन्द्रो जुजुषे, तृतीयेऽहनि कया महामवृधत्। एतानि वामदेवस्यार्षम्, अहरहःशस्यं च सद्यो ह जातो वृषभः इति। २९।३। ब्राह्मणाच्छंसिनः प्रथमेऽहनि इन्द्रः पूर्भिदातिरत्, द्वितीयेऽहनि य एक इद्धव्यः, तृतीयेऽहनि यस्तिग्मशृङ्गो, अहरहःशस्यं अस्मा इदु प्र तवसे। अच्छावाकस्य प्रथमेऽहनि इमामु प्रभृतिं, द्वितीयेऽहनि इच्छन्ति त्वा सोम्यासः, तृतीयेऽहनि शास्सद्वह्निर्दुहितुः, अहरहःशस्यं अभितष्टेव दीधया। २९।३.

संपातौ भवतः निष्केवल्यमरुत्वतीययोर्निविद्धाने आ याहीन्द्रो, आ न इन्द्रो इति। संपातिमाप्नुवन्ति आभ्यां इति संपातौ। २०।२।२.

संप्रस्दनं संप्राप्तिः गमनम्। द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसग्रहे पत्नीशालायां आग्नीध्रे च। २४।३। ८,१४.

संभारा उत्तरवेद्यां गुग्गुलुः ऊर्णास्तुका सुगन्धितेजनं (वाळा) इति अग्निष्टोमे। ५।२।२८.

संभाराः ऐन्द्रमहाभिषेके। वानस्पत्यानि फलानि, नैयग्रोधानि औदुम्बराणि आश्वत्थानि प्लाक्षाणि (पिंपरी) च। औषधानि तोक्मानि (मोड आलेले धान्य) व्रीहीणां महाव्रीहीणां प्रियङ्गूनां यवानां च। आसन्दी औदुम्बरी। चमसः औदुम्बरः। पात्री औदु-

म्बरी । उदुम्बरशाखा अलीयसी आभिषेकार्थम् । दधि, मधु, सर्पिः, आतपवर्ष्या आपश्चेति । ३९।२-३.

संभाराः पशाङ्गे राजाभिषेके । आसन्दी, व्याघ्रचर्म आसन्द्यामुपरि, चमसः, उदुम्बरशाखा अश्वीयसी। अभिषेकार्थे, दधि, मधु, सर्पिः, आतपवर्ष्या आपः, शष्पाणि, तोक्मानि, सुरा, दूर्वा चेति । ३७।१।३.

संयाज्या अग्नीषोमीय पशुपुरोडाशस्य, स्विष्टकृतश्च हव्या समिधो । ६।१।९-१० । आतिथ्याया होतारं चित्ररथं, प्रयाममग्निः इति त्रिष्टुभौ । दीक्षणीयायां तेजस्कामस्य ब्रह्मवर्चसकामस्य च गायत्र्यौ स हव्यवाळमर्त्यः, अग्निर्होता पुरोहितः । आयुष्कामस्य उष्णिहौ अग्ने वाजस्य गोमतः, स इधानो वसुष्कविः । स्वर्गकामस्य अनुष्टुभौ त्वमोर वसून् इति द्वे । श्रीकामस्य यशस्कामस्य च बृहत्यौ एना वो अग्निं इति द्वे । यज्ञकामस्य पङ्क्ती अग्निं तं मन्ये इति द्वे । वीर्यकामस्य त्रिष्टुभौ 'द्वे विरूपे चरतः' इति द्वे । पशुकामस्य जगत्यौ 'जनस्य गोपाः' इति द्वे । अन्नाद्यकामस्य विराजौ 'प्रेद्धो अग्ने, इमो अग्ने' इति । एते एव विराजौ नित्ये । १।५।१-२५। प्रायणीयोदयनीययोः विराजौ यथाक्रियदशरे 'सेदग्निरग्नीन्, सेदग्निर्यो' इति । २।४।४-७ । पत्नीपशुपुरोडाशानां 'इरिये वीदि' इत्यनुवचनं भवति । ८।६।११-१२.

संयाज्ये हवुरने सौविष्टकृती प्रतीयात् । आश्व० १।१।२१.

संवत्सरसत्राणां गवामयनं प्रकृतिः । १८।३।१ सायनः ।

संवत्सरस्य प्रतिमास पञ्चारः अभिप्लवाः षडहाः, पञ्चमस्तु पृष्ठ्यः षडहः । १८।२।६ सायनः ।

संसर्गे क्षत्रियवर्णे प्रायश्चित्तम् । अग्नौ अग्नेरन्यस्मिन्, गार्हपत्याहवनीययोः, पवमानमपि अग्नीनाम्, इतरेतराग्निभिः, मार्जालीयेन, दिव्येनाग्निना (विद्युत्), आरण्येनाग्निना । ३२।५।१-४.

संसर्गेषिः 'आरण्येनाग्निना' इत्यत्र 'अप्सव्येन' । सायण प ग्रन्थे द्रष्टव्यम् । ३२।६।१.

संसवः । द्वयोर्बहूनां वा यजमानानां एककाले सोमाभिषवः संसवः । स च महान् दोषः । तस्मिन्नेव देशे तस्मिन्नेव काले मत्सरग्रस्तैर्यजमानैः प्रवर्तितत्वात् । नद्या वा पर्वतेन वा व्यवधानरहितयोः परस्परमन्त्रध्वनिश्रवणयोग्ययोर्देशयोः स्पर्धमानाभ्यां प्रवर्तितयोः सोमयागयोरयं संसवाख्यो दोषः । 'तदाहुः न पूर्वदीक्षिणः संसवोऽस्ति, (किंतु) अपरदीक्षिण एव । 'संवेशाय त्वोपवेशाय त्वा' इत्यादिमन्त्रेण संसवप्रायश्चित्ताहुतिः । १।३।२१.

संस्कारा दीक्षितस्य । स्नानं, अद्भिरभिषिञ्चन्ति । नवनीतेनाभ्यञ्जन्ति । अञ्जनं, 'आञ्जन्त्येनम्' । पावन एकविंशत्या दर्भपिञ्जूलैः । शालाप्रवेशः, दीक्षितविमितं प्रपादयन्ति । नियमविशेषः, दीक्षितविमिते एव आस्ते च चरति च, तस्माद् दीक्षितं नान्यत्र दीक्षितविमितात् आदित्योऽभ्युदियाद्वा अस्तमियाद्वा । अहतं वासः, वाससा प्रोर्णुवन्ति, सदैव वाससा अभ्यवैति अवभृथम्, कृष्णाजिनमुत्तरं भवति, उन्मुच्य कृष्णाजिनमवभृथमभ्यवैति । मुष्टी कुरुते । सत्यवदनम् । विचक्षणपदप्रयोगः अन्यथाघोषणे, 'विचक्षण केशव' इत्यादि । १।३।१-६.

संस्थितयजुर्निषेधः (समिष्टयजुः) प्रायणीयायाम् । २।५।९-६.

संस्थितसञ्चरः । यजने समाप्ते सदसः पश्चिमद्वारेण निर्गच्छन्ति, स मार्गः । ऐआ ५।१।१० सायणः ।

संहिता- पद- क्रमाणां उपासनाः । ऐआ. । ३।१।६.

संहितोपनिषत् । संहितोपासना बहुविधा । ऐआ. ३।१-६.

सक्थि अधोभागः, ऊरुस्तु ऊर्ध्वभागः । ३१।१।२ सायणः ।

सजनीयं नाम सूक्तं 'यो जात एव प्रथमो मनस्वान्' इति । अत्र प्रत्युवं 'स जनास इन्द्र' इति विदो यस्मिन् स्युः शस्तं सजनीयम् । इदं षष्ठे तृतीयेऽहनि निष्केवल्ये शस्ये । २ ।३।१-५.

सत्यवचसा नामानेदिष्ठो मनुपुत्रः मनुश्च । तत्कथा । २२।९.

सत्यवचनं दीक्षितधर्माः । १।६।६.

सत्यवचनविधिः पुरुषार्थः 'सत्यमेव वदितव्यम्'। २२।१।७.

सत्रिणां जीविका। 'अथातः पशोर्विभाक्तिः' इत्यारभ्य कस्य ऋत्विजः कः पशुभागः स्यात् इति सविस्तरं प्रतिपादितम्। ३१।१।१-२.

सत्रे उपसदः एकैकस्मिन् दिने द्विर्द्विः इति द्वादशदिनेषु अनुष्ठातव्याः। ४।६।७ सायणः। 'चतुर्विंशतिः संवत्सरे (गवामयने) इति आश्व० ८।८।१५.

सत्रे द्वादशाहे संन्युप्य (एकत्र समोप्य) अग्नीन् यजेरन्। सर्वे दीक्षेरन्। सर्वे सुनुयुः। वसन्ते उदवसानीया कुर्युः। १९।४।१३.

सत्रे ये यजमानाः, ते एव ऋत्विजः। १७।६।१ सायणः।

सत्रे सांवत्सरिके पूर्वमुत्तरं चेति पक्षद्वयं मध्ये विषुवान्। तत्र पूर्वे पक्षासि षडहाद्यनुष्ठान आरोहणक्रमेण उत्तरे तु प्रत्यवरोहणक्रमेण। १७।७।८। विश्वजिदहः अग्निष्टोमसंस्थम्। ३०।५।१ सायणः।

सदं तु पृष्ठवंशः स्यात् इति पूर्वाचार्याः। ३१।१।२ सायणः।

सदःप्रवेशः होतुर्महाव्रते माध्यंदिने चित्याग्न्युपस्थानोत्तरं मार्जालीयं वामभागे अवस्थाप्य 'सपेतं सदः प्रसर्पति'। ऐआ ५।३।१.

सदःप्रवेशे 'पुरस्तादन्ये होत्रकाः सदः प्रसर्पन्ति पश्चा अच्छावाकः। १०।४।५.

सदः प्रसृप्य प्रेङ्खात् पश्चाद्देशे आसीनो होता वाग्यतवन्तं संनह्यति। ऐआ. ५।४।१-६.

सदसः प्रसृप्य तीर्थे मार्जयित्वा पत्नीशाला समपद्य समन्वारभध्वं इत्युक्त्वा 'इह रम इह रमध्व' इति शाला मुखीये जुहोति द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसग्रहे। २४।३।६-११.

सदस्यस्य सव्यो बाहुः पशुभागः उक्तः। ३१।१।२.

सदस्याः अग्नयः नाम धिष्ण्याग्नयः आग्नीध्रात् विहरन्ति। १०।४।२.

सप्तदशः स्तोमः पञ्चे तृतीयेऽहनि। २१।२।१-३.

सप्तदशस्तोमस्य विष्टुतिः। १४।४।३ सायणः।

सप्तमेऽहनि होतुः षट्शस्त्राणि। २३।१-२.

सप्तहोतारः—होता, मैत्रावरुण, ब्राह्मणाच्छंसी, नेष्टा, पोता, आग्नीध्रः अच्छावाकश्चेति। ते च उन्नीयमानसूक्तगता एकैका पठन्ति। २८।१।८ सायणः।

समानोदर्के यस्मिन् सूक्ते ऋक्षु प्रत्येकं एक एव चरणादिः पुनः पुनः पठ्यते, तादृशं सूक्तम्। २१।२।१७ सायणः।

समिदाधानम्। वाचं विसृज्य उपोत्थाय आहवनीये 'समिदसि समृद्धेद्धस्वेन्द्रियेण वीर्येण स्वाहा' इति समिदमभ्यादधाति यजमानः क्षत्रियः। ३७।५।८-१०.

समिष्टयजुः संस्थितयजुर्नाम प्रायणीयायां निषिद्धः उदयनीया तु कृत्स्ना संतिष्ठते। २।५।५-६.

समुच्चयः दैविकानां देवीनांच हविषां गतश्रियः प्रजातिकामस्य। धनकामस्य तु न समुच्चयः। १५।४।७.

32316

समुद्र इव भूमिं पुरोहितः पञ्चभिर्मानिभिः (यज्ञैः गोभिः) राजानं परिगृह्य तिष्ठति। ४०।२।१.

सर्पणं (गमनं) सदसः सकाशात् गार्हपत्ये होमार्थम्। २४।३।६। पत्नीशालायाः सकाशात् आग्नीध्रीये होमार्थम्। २४।३।१४। आग्नीध्रात् सकाशात् सदसि स्तोत्रार्थं उद्गातॄणाम्। २४।४।१.

सर्पराज्ञीभिर्ऋग्भिः उद्गातारः सदसि स्तुवन्ति दशमेऽहनि मानसग्रहे 'आऽयं गौः पृश्निरक्रमीत्' इत्यादिभिः (साम. ६३०-३२)।

सर्वस्य निर्देशिनः (दुर्गेड) सार्द्र. सोमाहरणकाले गायत्र्या अशितवागस्य गायत्रीनखेन कुण्ठितापस्य सकाशात्। १२।२।१.

सर्पिः ऐन्द्रमहाभिषेके सम्भवे पाद्या वा अभ्यानेयः संभारः। ३९।३।७। यशाद् राजाभिषेके च। ३७।२।२.

सवनत्रये होतुर्द्वेद्वे शस्त्रे। प्रातःसवने आज्यं प्रउगं च, माध्यंदिने मरुत्वतीयं निष्केवल्यं च, तृतीयसवने च वैश्वदेवं आग्निमारुतं चेति। २८।५।७ सायणः।

सवनपङ्क्तिर्नाम पशुरुत्तमे (इत्येकं), त्रीणि सवनानि, पशुरन्नकृण्यः (इति पदमं) इति। ८।६।४.

सवनानामुत्पत्ति । स्वर्गात् । सोममानयन्ती गायत्री सोमस्य यावन्त भाग दक्षिणेन पदा समगृह्णात् तावत् प्रात सवनसभवत्, यत् सव्येन पदा तत् माध्यंदिन, अथ यन्मुखेन तत् तृतीयसवनम् । १३।३।१

सवनीय पशु महाव्रते वैश्वकर्मण द्विरूप (पार्श्वयो शुक्लवर्ण) ऋषभः । १८।८।८.

सवनीय पशु विषुवति सर्वेषित सौर्य ।१८।५।५

सवनीयपशुपुरोडाशप्रचारादूर्ध्वं तदङ्गेडोपाह्वानात् प्राक् द्विदेवयग्रहप्रचार शेषाभक्षणान्त, ततोऽवशिष्ट इडोपाह्वान, तत अवान्तरेडाप्राशन, तत होतृचमस भक्षणम् । ३।६।१-२.

सवनीयपशो. वपा सुत्यादिने प्रात सवने हुत्वा हृदयाद्यङ्गानि पक्त्वा तृतीयसवने जुह्वति । ७।३।८ सायण ।

सवनीयपशो. वैश्वकर्मणस्य ऋषभस्य ऐतरेयिणा आग्नेयेन समुक्षितस्य प्रोक्षणादूर्ध्वं अध्वर्युणा प्रेषितो होता सामिधेनीरनुब्रूयात् म.भ्रते । ऐआ ५।१।१.

सवनीयपुरोडाश अनुसवन धाना करम्भ परिवाप पुरोडाश पयस्या चेति पञ्च । हविष्पङ्क्तिर्नाम इयम् । तत्र भृष्टा यवतण्डुला धाना, धानापिष्ट जलसयुत करम्भ । व्रीहीणा लाजा परिवाप, पयस्या आमिक्षा । ८।६।१

सवनेषु त्रिषु मन्द्रया वाचा प्रात सवने, बलीयस्या माध्यंदिने, बलिष्ठतमया तृतीयसवने । १४।६।५.

सहचराणि सूक्तानि नाभानेदिष्ट, वालखिल्या, वृषाकपि, एवयामरुत् इति चत्वारि । २२।१०।१४.

सानाय्य साय दुग्ध यदि केशकीटादिना दुष्येत्, कश्चिदपहरेद्वा, तदा प्रातर्दुग्ध द्वैध कृत्वा अन्यतरत् आतच्य उभाभ्या यजेत् । ३२।३।१ । यदि प्रातर्दुग्ध दुष्येद्वा अपह्रियेत वा, तदा तस्य स्थाने ऐन्द्र माहेन्द्र वा पुरोडाश निर्वपेत् । २ । यदि उभय दुष्येद्वा अपह्रियेत वा प्रातर्वत् कुर्यात् । ३.

सानाय्ये अधिश्रिते यजमानमरण 'अधिश्रिते' इति ग्रन्थे द्रष्टव्यम् । ३२।१।२

साकमश्व प्रमंहिष्ठीय वा साम उक्थ्यस्तोत्रनिष्पादकम् । तयोरैच्छिको विकल्प । १५।५।८-१०.

साकमश्व साम 'एह्यूषु ब्रवाणि ते' (साम ७) इत्यस्यामृचि उत्पन्नम् । प्रमंहिष्ठीय तु 'प्रमंहिष्ठाय गायत' (साम १०७) इत्यस्यामृचि । १५।५।७ सायण. ।

सामगा 'अग्न आ याहि' (साम १) इत्याद्या ग्नेयीषु स्तुवते, होता तु 'वायवा याहि' इति वायव्यया प्रतिपद्यते प्रउगे । ११।४।१-११.

सामगा 'उपास्मै गायत' (साम. ६५१) इत्यादिगायत्रीषु स्तुवते, होता 'प्र वो देवाय' इत्यानुष्टुभ आज्य शसति । १०।५।८-११.

सामगा पावमानीषु स्तुवते, होता आग्नेय आज्य शसति (आज्यवत्) । १०।५।४ ७.

सामगा माध्यंदिनपवमाने 'उच्चा ते जातमन्धस' इति (साम ६७२ ७४) गायत्रीषु माध्यंदिनपवमानेन स्तुवते । 'पुनान सोम' इति (साम ६७५-७६) द्वे प्रग्रथनेन तिसृषु बृहतीषु रौरव साम, पुन तास्वेव तिसृषु यौधाजय साम गायन्ति इति बृहत्य षट् भवन्ति । तत 'प्र तु द्रव' इति (साम ६७७ ७९) तिसृषु त्रिष्टुप्सु स्तुवते । १२।६।४ सायण ।

सामतो भ्रेषे प्रायश्चित्त 'स्व स्वाहा' इति आहवनीये ब्रह्मा जुहोति । २५।७।५.

सामप्रगाथ' निष्केवल्ये शस्त्रे छन्दोमप्रथमेऽहनि 'पिबा सुतस्य रसिन'। छन्दोमद्वितीयेऽहनि 'उभय शृणवच्च न'। २३।३।२४ । छन्दोमतृतीयेऽहनि 'इन्द्र त्रिधातु शरण' इति । २४।१।२२

सामप्रगाथ निष्केवल्ये शस्त्रे षडह । प्रथमेऽहनि 'पिबा सुतस्य रसिन' इति । २०।१।१५ । द्वितीयेऽहनि 'उभय शृणवच्च न' इति । २०।३।१३ । तृतीयेऽहनि इन्द्र त्रिधातु शरणम् । २१।१।२१ । चतुर्थेऽहनि 'त्वमिन्द्र प्रतूर्तिषु'। २१।४।२२ २३। पञ्चमेऽहनि 'मो षु त्वा वाघत' । २२।२।८ । षष्ठेऽहनि 'इन्द्र मिद्देवतातये'। २२।३।१-३.

सामानि पृष्ठ्ये षडहे अहसु क्रमेण रथतर, बृहत्, वैरूप, वैराज, शाक्वर, रैवत इति । एतदाधारभूतानि छन्दांसि च क्रमेण गायत्री, त्रिष्टुप्, जगती, अनुष्टुप्, पङ्क्ति,

अतिच्छन्दाः इति । १९।६।५ सायणः ।

सप्तमानि विषुवति अहनि महादिवाकीर्त्यं पृष्ठं (विभ्राड् बृहत् पिबतु सोम्य इत्यत्र), विकर्णं ब्रह्मसाम (पृथस्य वृष्णो अरुषस्य इत्यत्र), भासं अग्निष्टोमसाम (पृथस्य वृष्णो इत्यत्र), बृहद्रथन्तरे पवमानयोः (माध्यन्दिनार्भवयोः) भवतः । १८।५।३.

सामावयवाः पञ्च पाञ्चभक्तिके हिंकारः, प्रस्तावः । उद्गीथः, प्रतिहारः, निधनं इति । साप्तभक्तिके तु उद्गीथात् प्राक् आदिः, प्रतिहाराच्च प्राक् उपद्रवः इत्यधिकौ । भक्तिः अवयवः । १२।१२।४.

सामिधेन्यः । उपसद्यु उपसद्याय मीढुषे इति तिस्रः पूर्वाह्णे । इमा मे अग्ने समिधमिमामुपसदं इति तिस्रः अपराह्णे । ४।८।७ । दर्शपूर्ण मासयोः प्र वो वाजा अभिद्यवः इत्याद्याः पञ्चदश । १४।२।४ । दीक्षणीयाया प्रयाजा, तं सबाधो इति द्वे धाय्ये इति सप्तदश । १।१।१३-१५ । द्वादशाहे दीक्षणीयायां पूर्वं कर्तव्ये प्राजापत्ये पशौ सप्तदश । १९।४।५ । विषुवति सवनीये पशौ समिद्धो अद्य आहुतः इत्यतः प्राक् पृथुपाजा इत्याद्याः षड् धाय्याः इति एकविंशतिः । महाव्रते 'एकविंशतौ प्रायुक्तमायाः समिधाऽसि इति चतस्रः अधिकाः इति पञ्चविंशतिः । यदि वैश्वकर्मणः पशुः सवनीयपशुभिः समुच्चीयेत तदेव तत्र पशौ पञ्चविंशतिः; अन्यदा तु तत्र पश्वन्तरे सप्तदशैव । ५।१।१२ सायणः ।

सार्पराज्ञ्याः ऋचः 'आयं गौः पृश्निः' इत्याद्याः स्तुवते उद्गातारः सदसि संगम्य द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसमहे । २४।३।१-५.

सार्पसंनियवयः (सार्वसेनियवः इति नामान्तरम्) नाम दर्शपूर्णमासविकृतिरूपः यागः । १४।१।१९ सायणः ।

सावित्रं सूक्तं वैश्वदेवशस्त्रे । छन्दोमप्रथमेऽहनि 'अभि त्वा देव सवितः' तृचं गायत्रम् । २३।२।७, १९ । छन्दोमद्वितीयेऽहनि 'हिरण्यपाणिमूतये' चतुर्ऋचं गायत्रम् । २३।४।१९ । छन्दोमतृतीयेऽहनि 'दोषो आगात्' तृचः गायत्रः (?)। २४।२।१० । षष्ठे प्रथमेऽहनि 'युञ्जते मन उत' सूक्तम् । २०।३।४। द्वितीयेऽहनि 'उदु ष्य देवः सविता' तृचम् । २०।१।१। तृतीयेऽहनि 'तद्देवस्य सवितुर्वार्यं' सूक्तम् । २१।२।७-८ । चतुर्थेऽहनि 'आ देवो यातु सविता' तृचः । २१।५।७ पञ्चमेऽहनि 'उदु ष्य देवः सविता' तृचः । २२।२।७ षष्ठेऽहनि 'उदु ष्य देवः सविता' सूक्तम् । २२।८।९.

सावित्रं सूक्तं वैश्वदेवशस्त्रे निविद्धानं अग्निष्टोमे तृतीयसवने 'अभूद्देवः सविता' । प्रयोगः ।

सावित्रप्रहस्य याज्या 'दमूना देवः सविता' । अनुवषट् करोति, न भक्षयति । ११।५।४.

साहः क्रतुर्नाम एकाहः । १४।६।१.

सिनीवाली या पूर्वा अमावस्या (सा दृष्टेन्दुः सिनीवाली इत्यमरः)। ३२।९।३.

सुकीर्ति काक्षीवतं सूक्तं वैश्वदेवशस्त्रे षष्ठेऽहनि 'अप प्राच इन्द्र' इति । २२।१०।४.

सुगन्धितेजनानि तृणविशेषः, यस्य मूलानि घर्मकाले पानीयमध्ये स्थाप्यन्ते (वाळा) । ५।२।२८ सायणः ।

सुत्या द्वादश द्वादशाहे । १९।२।४.

सुत्वा कैरिशिः (किरिशस्यापत्यं) मारांयणः । तस्य शत्रुभूताः पञ्च राजानः सुत्वकृतपरिमरमन्त्रपाठात् परिमम्रुः । ४०।५।१८.

सुदाः पैजवनः उदाहरणं ऐन्द्रमहाभिषेकस्याप्तौ । ३०।७।११.

सुपर्णस्य (पक्षिणः) उत्तरः पक्षः पक्षेण पक्षेण ज्यायान् । ऐआ १।८।४.

सुपर्णस्य प्रत्यग्नि पत्राणि एकविंशतिर्भवन्ति । ऐआ १।८।६.

सुब्रह्मण्या ऋत्विक् । तस्य सुब्रह्मण्याह्वयमन्त्रपठनेन देवताऽऽह्वानं, तदेव सुब्रह्मण्याऽऽह्वानं इति । २६।१।१-७,१२.

सुब्रह्मण्या दक्षिणानु नीताम् सा दक्षिणा अनु संविष्टे (कर्मसमाप्तिर्भवति) अग्निष्टोमे । २६।१।१२.

सुब्रह्मण्यायाः शिरः पत्नीमाः वदे । ३१।१।२.

सुब्रह्मण्यायै वृषभं दक्षिणां अध्वर्युभ्यः (ददाति)। २६।१।७.

सुब्रह्मण्याऽऽह्वानम् । राजनि क्रीते सुब्रह्मण्यामाह्वयति उत्करे तिष्ठन् (मन्त्रं पठति) । २६।३।१–७.

सुरभिमती इष्टिः 'जीवति मृतशब्दे' इत्यत्र द्रष्टव्यम् । ३२।८।७.

सुरां पिबेत् कसस्थां ऐन्द्रमहाभिषेके 'यदत्र शिष्टं रसिनः' इत्यादिमन्त्रेण । ३९।६।४–९.

सुराकसं आचार्यः राजहस्ते आदधाति ऐन्द्रमहाभिषेके 'स्वादिष्ठया मदिष्ठया' इति । ३९।६।३ । यज्ञाङ्गराजाभिषेके च । ३७।४।८–९.

सुरा यज्ञाङ्गराजाभिषेके संभारः चमसे प्रक्षिप्ता । ३७।१।७.

सुराप्रदानं पालाशं मिश्रम यज्ञाङ्गराजाभिषेके । ३७।४।१३–१४.

सूक्तं ऋक्, अर्धर्चः, पादः, अक्षरं इति सर्वे प्राण एव । २०।१०।६–११.

सूक्ष्मदेहद्रष्टा महानतगतनिष्केवल्यशस्त्रस्य उपासना । अहंब्रह्मोऽत्र । ऐआ. २।४-२०.

सूच्यः (काष्ठमयः कीलाः) प्रेङ्खस्य फलकयोः संधानहेतवः सूदमाभाः तिस्रो देवाः । महाव्रते । ऐआ. ५।३।५.

सूतकान्नभक्षणे प्रायश्चित्तं आहिताग्नेः । अग्नये तन्तुमते अष्टाकपालं निर्वपेत् । तन्तुं तन्वन् रजसः, अक्षानहो नह्यत इति याज्यानुवाक्ये । आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् 'अग्नये तन्तुमते स्वाहा' इति । ३२।८।६.

सूददोहाः नाम ऋक् 'ता अस्य सूददोहसः' इति । ऐआ. १।१७।१.

सूर्यस्य पश्य श्रेमाणं यो न तन्द्रयते चरन् । चौर । ३३।३।५.

सूर्यास्तमये उद्धरणाभावे हिरण्यं पुरस्कृत्य सायं अग्निमुद्धरेत् । ३२।११।२.

सूर्यास्तमये सूर्योदये च दीक्षितस्य दीक्षितविमितात् (विमितं मण्डपः कुटी) विशेषतो बहिर्गमनं निषिद्धं, तत्प्रसङ्गे च अन्येर्दीक्षितः मनोधनीयः । १।३।१२-१४.

सूर्योदये उद्धरणाभावे रजतमन्तर्धाय (उपरि धृत्वा) प्रातः अग्निमुद्धरेत् । ३२।११।१-२.

सोमं राजानं क्रीणन्ति अग्निष्टोमे । १४।२।५.

सोमक्रयणं प्राच्याम् । ३।१।१ । शकटे प्राङ्मुखे तिष्ठति सोममादधाति । शकटं दक्षिणा परिवहन्ति, प्रसव्यमावर्तयन्ति, उदङ्मुखात् तिष्ठतः शकटात् सोमं उपावहरन्ति सोमोपावहरणं ऐशान्याम् । ३।३।५-७.

सोमक्रयणी आख्यायिका । ५।१।१.

सोमक्रयणी वत्सतरी अवत्सा (गर्भधारणात् प्राक्तनी) । तां पुनर्निष्क्रीणीयात् । ५।१।२३.

सोमक्रयणान्वेषु मन्त्रः स्वरः । 'उपांशु वाचा चरितव्यम्' । ५।१।४.

सोमपा देवाः त्रयस्त्रिंशत् अष्टौ वसवः, एकादश रुद्राः, द्वादश आदित्याः, प्रजापतिश्च, वषट्कारश्चेति । ७।८।८.

सोमप्रशंसा । सोमेन त्रयस्त्रिंशद्देवान् सोमपान् प्रीणाति । ७।८।८.

सोमप्रोहणानुवचनीयाः अष्टौ ऋचः । (प्रोहणं शकटेन नयनम्) । आदौ प्रैषः 'सोमाय क्रीताय प्रोह्यमाणायानुब्रूहि' इति । 'भद्रादभि श्रेयः प्रेहि' ऋक्, 'सोम यास्ते मयोभुवः', तृचः, 'सर्वे नन्दन्ति यशसा' ऋक्, 'आगन् देव' ऋक्, 'या ते धामानि' ऋक्, 'इमां धियं शिक्षमाणस्य' इत्यष्टमी परिधानीया । त्रिः प्रथमा त्रिरुत्तमा (इति द्वादश स्युः) । ३।२।१-३५.

सोमविक्रयिणः प्रत्यवायः । पापो हि सोमविक्रयी । ३।१।२.

सोमस्य शकटादवरोहणम् । अन्यतरोऽनड्वान् युक्तः, अन्यतरो विमुक्तः अथ (तदा) राजानमुपावहरेयुः । ३।३।१-४.

सोमस्य स्विष्टकृत् नास्ति । तस्य अनुवषट् सिद्धिः । ४।५।६.

सोमाहरणकथा । सोमः छन्दोभिः ... आनीतः । तत्रापि गायत्र्या । सोमपालान् अमुष्मात् लोकादानीतः ... है.

सोमे हविर्धानं (मण्डपं) प्राप्यमाणे अग्नीषोमप्रणयनीयासु पञ्चदशीं 'अन्तश्च प्रागाददितिर्' इति अन्वाह । ५।४।२०.

सोमे हविर्धानसमीपवर्तिनि सति अग्नीषोमप्रणयनीयासु षोडशी 'श्येनो न योनिं' इत्यन्वाह ।५।४।२१.

सोमो ब्राह्मणानां भक्षः, न क्षत्रियवैश्ययोः। ३५।३।२. (तयोस्तु सोमस्थाने न्यग्रोधादीनां फलानि)।

सोमो राजा जयहेतुः । ३।३।६-७.

सौपर्णं आख्यानम् । सुपर्णानां पक्षिरूपाणां छन्दसामिदम् । तत्र जगतीवृत्तान्तः । १३।१।२ । त्रिष्टुब्वृत्तान्तः ।२। गायत्रीवृत्तान्तः ।३। गन्धर्वेण युद्धम् ।४.

सौपर्णं सूक्तं 'इमानि वा भागधेयानि' यद्वा 'प्रधारायन्तु' इति गृह्योक्तं सूक्तम् । (प्रधारयन्तु इति सायणपाठः ।३७।६।४) । २९।९।७ सायणः ।

सौम्यचरोः याज्या सौमी 'त्वं सोम पितृभिः संविदानः' इति । १३।८।१.

सौम्यचरौ बहुलघृताक्ते होता छन्दोगेभ्यः प्राक् स्वात्मानमवेक्षेत । छन्दोगाः पूर्वमवेक्षेरन् इति केचित्, तत्र । १३।८।५.

सौम्ययागः मध्ये,अभितश्च आज्ययागौ अग्निष्टोमे । १३।८।१-६.

स्कन्नप्रायश्चित्तं 'अग्निहोत्रं' इति शब्दे द्रष्टव्यम् । ३२।२।४.

स्खलनं बिन्दुपतनं, साकल्येन द्रव्यपतनं तु भ्रंशः । तत्र प्रायश्चित्तं 'अग्निहोत्रं' इति शब्दे । ३२।४।६ सायणः ।

स्तोकानुवचनीयाः वपायां (अग्नौ संतापनकाले) स्तोकेषु उत्पन्नेषु 'इमं नो यज्ञं' इति सूक्तं पञ्चर्चं पठेत् । आदौ प्रैषस्तु 'स्तोकेभ्योऽनुब्रूहि' इति । ७।२।१-२। स्तोकप्रशंसा । ७।२।१८.

स्तोत्रं सार्पराज्याः ऋक्षु 'आयं गौः पृश्निरक्रमीत्' इत्याद्यासु । सदः संप्रपद्य यथायथं अन्ये ऋत्विजः स्तुवन्ति, संसर्पन्ति उद्गातारः, सार्पराज्याः ऋक्षु स्तुवते । द्वादशाहस्य दशमेऽहनि मानसमहे । मनसा प्रस्तौति, मनसा उद्गायति, मनसा प्रतिहरति । २४।४।१-५.

स्तोत्रशस्त्रयोः विशेषः क्षत्रियाग्निष्टोमे । प्रातःसवनमैकाहिकं तृतीयसवनं च । माध्यंदिनं तु उभयसाम्नः बृहत्पृष्ठस्य यत्, तदेव । मरुत्वतीयं निष्केवल्यम् । होत्रका ऐकाहिकाः । ३६।१-४.

स्तोत्रियः तृचः निष्केवल्ये मध्यमया वाचा । 'अभि त्वा शूर नोनुमः' इति प्रगाथे ऋग्द्वयस्य पादाष्टके प्रग्रथनेन । तेन बृहतीत्रयं संपद्यते । प्रग्रथनं तु प्रथमा बृहती एकदा यथापाठं, पुनः चतुर्थपादं द्विरावर्त्य द्वितीयस्याः सतो बृहत्याः प्रथमद्वितीयौ पादौ संयोज्यौ सा द्वितीया बृहती संपद्यते । पुनश्च द्वितीयस्याः ऋचः द्वितीयं पादं द्विरावर्त्य तृतीयचतुर्थपादौ संयोजनीयौ सा तृतीया बृहती संपद्यते इति ।

स्तोत्रियः तृचः राजनसाम्नः 'तदिदास भुवनेषु, सत्रूधानः शवसा, त्वे क्रतुमपि वृञ्जन्ति' । ऐब्रा. १।१२।१-१३.

स्तोत्रियः सामाधारः ऋक्त्रयात्मकः । येन तृचेन सामगाः स्तुवन्ति, स स्तोत्रियः । स एव शस्त्रे प्रतिपत् भवति । १२।१२।१.

स्तोत्रियः नवर्चः निष्केवल्ये शस्त्रे पञ्चमेऽहनि, 'विदा मघवन् विदा' इति महानाम्न्यः नाम । २२।२।१-४। मन्त्रास्तु । ऐआ. ४।१।१-९.

स्तोत्रियः प्रगाथः, बृहतः प्रतिपत् छन्दोमतृतीयेऽहनि 'त्वामिद्धि हवामहे' । २४।१।२१ । द्वितीयेऽहनि च । २०।३।११.

स्तोत्रियः बहिष्पवमानस्य 'उपास्मै गायता नरः'। १२।३।१। माध्यंदिनपवमानस्य 'उभा ते जातमन्धसः'। १२।२।३। आर्भवस्य 'स्वादिष्ठया मदिष्ठया' ।१२।३।२.

स्तोत्रियः यज्ञायज्ञीयस्य 'यज्ञायज्ञा वो अग्नये'। १२।३।४.

स्तोत्रियः चतुर्विंशाख्ये गवामयनस्य द्वितीयेऽहनि त्रीणि च शतानि षष्टिश्च । १७।६।७-९.

स्तोत्रियानुरूपकरणम् । यः श्वः स्तोत्रियः, सोऽद्य अनुरूपः क्रियते प्रातःसवने । २१।१।१-२.

स्तोमः षष्ठे प्रथमेऽहनि त्रिवृत् । २०।१।१-२ ।

द्वितीयेऽहनि पञ्चदशः । २०।३।१-३ । तृतीयेऽहनि सप्तदशः । २१।१।१-३। चतुर्थेऽहनि एकविंशः २१।४।१-२। पञ्चमेऽहनि त्रिणवः । २२।२।२-५। षष्ठेऽहनि त्रयस्त्रिंशः । २२।७।१.

स्तोमविवृद्धौ अतिशंसनं प्रातःसवने एकस्याः द्वयोर्वा ऋचोः इति नियमः । माध्यंदिने एकस्याः द्वयोः अपरिमितानां वा, तृतीयसवने तु अपरिमितानामेव । २७।५।७-८. २९।७।१०-११.

स्तोमविवृद्धौ आवपनीयानि सूक्तानि । को अद्य नर्यो देवकामः इति मैत्रावरुण आवपेत, वनेन वायो न्यधायि इति ब्राह्मणाच्छंसी, आ याह्यर्वाङुप इति अच्छावाकः । २९।२।१०-११.

स्तोमाः सर्वे चतुर्विंशे उक्थ्यपक्षे चतुर्विंशाः, अग्निष्टोमपक्षे तु पवमानेभ्य इतरे सर्वे चतुर्विंशाः । १७।६-३, ८-९.

स्त्रियां गवि वा यमलजनने प्रायश्चित्तं 'यमलजनने' इति शब्दे द्रष्टव्यम् । ३२।८।८.

स्थाली उपकल्पनीया फलचमप्रयोगे । ३५।६।४.

स्थाल्यां प्रायणीयायाः निष्कासे वा उदयनीयायाः निर्वापः । २५।७-८.

स्नानं तीर्थे दीक्षितसंस्कारः । १।३।२-३.

स्थूणौ द्वौ स्तम्भौ होतृषदनमागेतः दक्षिणोत्तरौ निखातौ स्थातां अप्रकम्पिणौ । तयोरुपरि प्रेङ्खस्य वोधः स्थापनीयः महाव्रते । ऐआ. ५।३।३.

स्थूलदेहदृष्टया महाव्रतगतनिष्केवल्यशस्त्रस्य उपासना । अहंब्रह्मोऽस्य । ऐआ. २।१२।१-३.

स्रुक् यदि भिद्येत अन्या संस्कृत्य ग्राह्या । भिन्नां तु प्राग्दण्डां प्रत्यक्पुष्करां आहवनीये अभ्यादध्यात् । (पुष्करं = टवळें इति भाषा) । ३२।४।७.

स्रुवेण औदुम्बरेण तिस्र आहुतीर्जुहोति होता महाव्रते मरुत्वतीये शस्त्रे समाप्ते । 'अनु मामिन्द्रो, आदित्या मा विश्वे, पितरो मा, विश्वे ' इति ऋग्भिः । ऐआ. ५।१।१०-१३.

स्रुवेण औदुम्बरेण नव आहुतीः स्रुचा न चतुर्गृहीतेन दशमीं होता महाव्रते माध्यंदिने आग्नीध्रीयहोमोत्तरं जुहोति । 'अग्निरिवानाधृष्यः ' इत्यादिभिर्नवभिर्मन्त्रैः 'यदस्य एषा भवितिः' इति ऋचा च । ऐआ. ५।१ १४-२५.

स्रुवेण वपामभिघारयन् अध्वर्युराह 'स्तोकेभ्योऽनुब्रूहि ' इति प्रैषम् । ७।२।१-२.

स्वप्ने मरणसूचकानि अरिष्टानि दृश्यन्ते । तानि यथा, 'अथ स्वप्नाः, पुरुषं कृष्णं कृष्णदन्तं पश्यति स एनं हन्ति, वराह एनं हन्ति, मर्कट एनमास्कन्दयति, आशु वायुरेनं प्रवहति, सुवर्णं खादित्वा अवगिरति, मधु अश्नाति, कृष्णो धेनुं कृष्णवत्सां नलदमाली दक्षिणामुखो माजयति । ऐआ. ३।१०।१६-१७ । एवं स्वप्ने दृष्टे न चिरमिव जीविष्यति इति विद्यात् । ऐआ. ३।१०।७.

स्वरः उच्चैः । उच्चैः पुरोरुचं शंसति ।१०।७।६.

स्वरः । उपांशु तूष्णींशंसं शंसति । १०।७।२.

स्वरः । उपांशु वाचा चरितव्यं सोमे राजनि क्रीते । ५।१।४.

स्वरः मध्यमः निष्केवल्यस्य स्तोत्रिये तृचे, अनुरूपे ततः उच्चैस्तरामिव, धाय्यायां नीचैस्तरामिव, प्रगाथः स्वरवत्या वाचा शंस्तव्यः, निविद्धानं सूक्तं प्रतिष्ठितमया वाचा (मध्येन ध्वनिना) शंस्तव्यम् । १२।१३। २--१३.

स्वरसामानः गवामयने विषुवतः प्राक् परस्ताच्च त्रयस्त्रयो भवन्ति । ते च सप्तदशा उक्थ्याः ।१८।४। ५-८.

स्वरुप्रहरणं अग्नौ यूपप्रहरणस्य प्रतिनिधिः पशुकामस्य । ६।१।८.

स्वरूपं अग्नीषोमीयस्य पशोः । द्विरूपः इति के चित् । पीवा स्यात् इत्येव सिद्धान्तः । ६।३।१०.

स्वर्गकामस्य अग्निष्टोमे प्रातरनुवाके ऋचां सहस्रमनूच्यम् ।७।७।८.

स्वर्गकामस्य खादिरो यूपः । ६।१।५.

स्वर्गकामस्य यूपं प्रहरेत् अग्नौ । ६।३।५-७.

स्वस्त्ययनं 'प्र, आ ' इत्यक्षरद्वयम् । क्षेमेण सोमं प्र आप्नुहि इति प्रथमस्याक्षरस्यार्थः । क्षेमेण आगच्छ

इति द्वितीयस्यार्थः। परिपूर्णोऽयं महान् आशीर्वादः। योऽस्य प्रियः स्यात् तमेतेनानुमन्त्रयेत 'प्र' इति च 'आ' इति च। १३।२।१.

स्वाहाकृतयः नाम विश्वेदेवाः। ७।३।३-५.

स्विष्टकृत् अग्नीषोमीयस्य पशोः वनस्पतियागोत्तरं इडोपाह्वानात् प्राक्। ६।१०।११.

स्विष्टकृत् सोमस्य घर्मस्य वाजिनस्य च नास्ति। अनुवषट्कारेणैव तस्य सिद्धिः। ४।५।६.

स्विष्टकृद्याज्या पशुपुरोडाशस्य 'स्वदस्व हव्या समिषः' इति। ६।१९।९-१०.

हंसवती ऋक् 'हंसः शुचिषद् वसुः' इति। १८।६।४-५.

हंसवत्या ऋचः सप्तधा पठनं दूरोहणं नाम। पच्छः अर्धर्चश,त्रिपदा, ऋकुशः,अनवानं, त्रिपदा, अर्धर्चशः, पच्छ इति। २१।९।१.

• हरिश्चन्द्रोपाख्यानम्। ३३।१-६.

हविः दीक्षणीयायां आग्नावैष्णवः पुरोडाशः एकादशकपालः। घृते चरुर्वा योऽप्रतिष्ठितो मन्येत। ११।१।२।८-११

हविः प्रायणीयोदयनीययोः। अदितिश्चरुः। २।५। १३-१४। इतरेषां चतुर्णामाज्यम्। (आप० ६।१४।३)

हविःषु अधिश्रितेषु दर्शादौ यजमानमरणे याभ्य एव देवताभ्यो हवींषि गृहीतानि भवन्ति, ताभ्यः स्वाहा (अग्नये स्वाहा इति रीत्या) इति आहवनीये सर्वहुन्ति जुहुयात्। ३२।१।३.

हविर्दोषादिविषये प्रायश्चित्तम्। यस्य सर्वाण्येव हवींषि दुष्येयुर्वा आवद्येयुर्वा, आज्यमप एतानि यथा-देवतं परिकल्प्य तया आज्यहविषा इष्ट्या यजेत, अतः (ऊर्ध्वं) अन्यामिष्टिं अनुल्बणां (उत्सन्नहविषा होतरहिता वपायाश्च) कुर्वीत। ३२।३।४। अग्निहोत्रहविर्विषये अग्निहोत्रप्रकरणे द्रष्टव्यम्। ३२।४।१.

हविर्धाने सोमे प्राक्तनमग्नेः अग्नीषोमप्रणयनीयासु पञ्चदशी 'अनक्ष माता अदितिः' इत्यन्वाह। ५।४।२०.

हविर्धान-(शकट-) प्रवर्तनीया ऋचः अष्टौ। तत्र प्रथमा अन्तिमा च त्रिस्त्रिः इति द्वादश। आदौ प्रैषः 'हविर्धानाभ्यां प्रोह्यमाणाभ्यामनुब्रूहि' इति। युजे वां ब्रह्म ऋक्, प्रेतां यज्ञस्य इति तृचः, यमे इव यतमाने ऋक्, अधि द्वयोरदधाः ऋक्, विश्वा रूपाणि प्रति इत्यनया ररराट्याः (द्वारस्य उपरितिर्यक्काष्ठस्य) ईक्षणं कर्तव्यं, परि त्वा गिर्वणो गिरः इति अष्टम्या परिदधाति। सा च हविर्धानसंपरिश्रयणान्ते, तत्रापि मेथ्योर्निहननकाले। ५।३।१२-२४.

हविर्धानसमीपवर्तिनि सति सोमे अग्नीषोमप्रणयनीयासु षोडशी 'श्येनो न योनिं' इत्यन्वाह। ५।४।२१.

हविष्पङ्क्तिः नाम धानाः, करम्भः, परिवापः, पुरोडाशः, पयस्या चेति हविष्पञ्चकम्। ८।६।१-१३.

हिं इति हिंकारः निष्केवल्यशस्त्रस्य आदौ उच्चार्य ततो व्याहृतयः, ततश्च प्रतिपत् वक्तव्या महाव्रते। ऐआ. १।१।१-६.

हिंकारः सामावयवः प्रथमः 'हिंऽऽऽम्' इति शब्दः उद्गात्रा पठनीयः। १२।१२।४ सायणः।

हिरण्यं रूपं (सौन्दर्यवर्धकम्)। ३३।१।८.

हिरण्यनाशे प्रायश्चित्तम्। अग्नये हिरण्यवते अष्टाकपालं निर्वपेत्। हिरण्यकेशो रजसो, आ ते सुपर्ण अमिनन्त इति याज्यानुवाक्ये। आहुतिं वा आहवनीये जुहुयात् अग्नये हिरण्यवते स्वाहा इति। हिरण्यवती नाम इष्टिरियम्। ३२।८।४.

हिरण्यस्य प्रतिनिधिः आज्यम्। ७।५।६.

हृदयं ब्रह्म इति आरुणयः नाम ऋषयः उपासते। ऐआ. ३।४।५.

होता अग्निष्टोमसंस्थे विश्वजिति तृतीयसवने वैश्वदेवशस्त्रे सामानिदधो होति, न माध्यंदिने। ३०।५।१.

होता अग्निष्टोमे उक्थे वाक्ये परिधानीयायाः उत्तमे वचने उत्तमं चतुरक्षरं विहाय प्रणुयात् 'यज्ञामात्रे यज्ञस्तोमेऽऽऽम्' इति। २८।७।१३.

होता अप्सु उदप्लवे सामवति प्रस्तुते, प्रस्तोते अध्वर्युः स्वयं पठेत् होतृजपोत्तरम्। महाव्रते

निष्केवल्योत्तरम् । ऐआ. ५।१२।६.

होता अध्वर्युं पृच्छति 'अध्वर्योऽध्वर्याऽऽउ' इति। एकधनासु होतृचमसे समवनीतासु । ८।२। १०-११.

होता अन्तर्यामग्रहं अभिमन्त्रयेत 'अपानं यच्छ स्वाहा त्वा सुहव सूर्याय' इति । तमपानेच (श्वासं मुञ्चेत्) 'अपानापानं मे यच्छ' इति।८।३।१.

होता. आज्यशस्त्रं शंसति ऋतुग्रहभक्षणादूर्ध्वम् । ऐआ. ११३।१ सायणः ।

होता आनुष्टुभं आज्यं शंसति, सामगास्तु गायत्रीषु स्तुवते । १०।५।८-११.

होता उपांशुग्रहं अभिमन्त्रयेत 'प्राणं यच्छ स्वाहा त्वा सुहव सूर्याय' इति । तमभि प्राणेत् (ग्रहसमीपे स्वमुखं नीत्वा उच्छ्वसेत्) 'प्राण प्राणं मे यच्छ' इति। ८।३।२.

होता एक एव स्यात् प्रायणीयोदयनीययोः । ३।१।२.

होता चित्याग्निप्रदेशात् सदः प्रसृप्य प्रेङ्खात् पश्चात् भूमौ आसीनः औदुम्बरं वाणं शततन्तुं (वाद्यविशेषं) उभाभ्यां हस्ताभ्यां उरसः (उभे) धारयति यथा वीणाम् । शतमिच्छन्दोभिः चतुरुत्तरैः वाणस्य स्थानानि (षड्जादिस्वरस्थानानि) उर्ध्वं उद्गृह्णीयात् (चिह्नानि कृत्वा निश्चिनुयात्) दशभिर्वा । 'गायत्रेण त्वा छन्दसा उद्गृह्णामि' इत्यादिभिः 'अतिच्छन्दसा उद्गृह्णामि' इत्यन्तैर्मन्त्रैः । शाल्मलि पलाशया मूलप्रदेशेन वाणं निरूर्ध्वं उल्लिखति। अथैनं छन्दोगेभ्यः प्रयच्छति । ऐआ. ५।४।१-७.

होता जपति सुपर्णोऽसि गरुत्मान् इत्यादीन् मन्त्रान् प्रस्तोत्रा प्रथमप्रतिहारकाले प्रोक्ते, महाव्रते।५।५।३-९.

होता, निष्केवल्यशंसनोत्तरं भक्षमानीतं दृष्ट्वा प्रेङ्खादवरोहेत् । ऐआ. ।१।८।१५-१८.

होता । पवमानीषु सामगाः स्तुवते, आग्नेयं होता आज्यं शंसति आनुष्टुभम् । सहैता भवन्ति (ऋचः)। त्रिः प्रथमा त्रिरुत्तमा । १०।५।४-७, १०.

होता प्रेङ्खमारोहति महाव्रते निष्केवल्यशंसनार्थम् । शौचाचमनाद्यर्थं गमने प्राप्ते यजमानमनुज्ञाप्य गत्वा पुनरेत्य पूर्ववत् जपरहितं प्रेङ्खं समारोहेत् ।५।८।११-१७.

होता प्रेङ्खं दार्ढ्यपरीक्षार्थं चालयति, व्यङ्गती जेवति, पुनश्चालयति । महाव्रते। ऐआ. ५।४।८-१०.

होता प्रेङ्खारूढः प्रस्तोतारं संशास्ति 'पञ्चविंशस्य स्तोमस्य अर्धतृतीयासु (२॥) अर्धत्रयोदशासु(१२॥) वा (ऋक्षु) परिशिष्टासु प्रथमं प्रतिहारं प्रब्रूतात्' इति । 'अर्धत्रयोदशासु प्रब्रूतात्' इति आचार्याः (आह) । ऐआ. ५।५।१-२.

होता बहिष्पवमाने सर्पेत् इत्येके, न सर्पेत् इति सिद्धान्तः । तत्रैवासीनः अनुमन्त्रयेत 'यो देवानां' इत्यादिना । अथो ब्रूयात् 'सुकमहि सुरं भूयासम्' इति । ८।४।१-९.

होता महाव्रते माध्यंदिने चित्याग्निरयवात् उपतिष्ठते। 'चित्याग्नेः उपस्थानं' इति शब्दे द्र० । ऐआ. ५।२।२-६.

होता महाव्रते माध्यंदिने मार्जालीयहोमान् जुहोति आग्नीध्रीयहोमोत्तरम् । ऐआ. ५।३।१४-२५.

होता सौम्ये चरौ बहुलघृताक्ते छन्दोगेभ्यः प्राक् स्वात्मं नमवेक्षेत । छन्दोगाः पूर्वमवेक्षेरन् इति के चित् । तन्न । १३।८।५.

होता हिरण्यकशिपौ (जरतारी गादीवर) आसीनः अभिषिक्ताय राज्ञे शौनःशेपाख्यानमाचष्टे । ३३।६। ११-१२ राजा सहस्रमाख्यात्रे दद्यात्, एतच्चैवासनं, श्वेतं च अश्वतरीरथम् । १५.

होतुः अग्निष्टोमे माध्यंदिने मरुत्वतीयं शस्त्रं 'आ त्वा रथं यथोतये' इत्यादि, तदन्ते च 'जनिष्ठा उग्रः सहसे' इति सूक्तम् । ऐआ. ५।१।८ सायणः ।

होतुः अग्निमन्त्रपाठः अग्नीषोमीये पशौ, तदन्ते च 'शमितारो यदत्र सुकृतं' इत्यादिर्नवः । ६।६।१-१६. ६।७।१-१३.

होतुः दक्षिणा श्रोणिः (ऊरुमूले) पशुभागः स्मृते । ३१।१।२.

होतुः प्रस्थितयाज्या प्रातःसवने 'इदं ते सोम्यं'

मधु' ।२८।२।१। माध्यंदिने 'पिबा सोममभि यमुग्र' २८।३।७। तृतीयसवने 'इन्द्र ऋभुभिर्वाजवद्भिः।' २८।४।६.

होतुः महाव्रते मरुत्वतीय शस्त्र। चतुर्विंशात् (अधिक) आतानः (विस्तारः–) 'असत्सु मे जरितः' सूक्त, 'पिबा सोममभि' सूक्त, 'वय' शुभ्रा सवयसः' सूक्त, 'मरुत्वाँ इंद्र वृषभः' सूक्तम्। तत ऊर्ध्वं च 'जनिष्ठा उग्रः सहसे' इति सूक्तेन समाप्तिः ऐआ. ५।१।८-९.

होतुः वाङ्नियमः प्रातरनुवाकोत्तर अन्तर्यामग्रह-होमपर्यन्तम्। उपांशुमनुमन्त्र्य अभिप्राण्य अन्तर्याममनु-मन्त्र्य अभ्यपान्य उपांशुसवन ग्रावाण अभिमृश्य वाच विसृजते। ८।३।१-५.

होतुः शस्त्रजपः प्रातःसवने 'उक्थ वाचि' माध्यं-दिने 'उक्थ वाचीन्द्राय', तृतीयसवने 'उक्थ वाची-न्द्राय देवेभ्यः' इति। १२।१।२-४.

होतुः शिल्प षष्ठेऽहनि 'इदमित्था रौद्रं' इति नाभानेदिष्ठ, तस्य अन्ते द्वे ऋचौ शिष्ट्वा 'ये यज्ञेन' इति नाराशंस सूक्तमावपेत ।३०।१।६-१९.

होतृचमसभक्षणात् प्राक् सवनीयपशुपुरोडाशस्य अवान्तरेडाभक्षणम्। ९।६।२-३.

होतृचमसे एकधनासु वसतीवरीषु च वनीय मानासु अनुवचनीया अपोनप्त्रीयासूक्ते 'आपो न देवीरुपयन्ति' इति। ८।२।९.

होतृचमसे द्विदेवत्यानां संस्रावान् समवनयति होता। ९।६।४.

स्थूणौ निखाय तदुपरि बीवध (तिर्यक् स्थूल काष्ठ) अत्याधाति, तत्र च प्रेङ्खः। महाव्रते। ऐआ. ५।३।७.

होत्रकाः मञ्जा च बृसी. समारोहन्ति। महाव्रते। बृसी दर्भासनम्। ऋषीणामासन बृसी इत्यमरः। शौचा-चमनाद्यर्थं गमने प्राप्ते यजमानमनुज्ञाप्य गत्वा पुनरेत्य पूर्ववत् समारोहेत्। ऐआ.१।८।१३-१४. ५।४।१६.

होत्रकाः—मैत्रावरुणः, ब्राह्मणाच्छंसी, अच्छावाकः, पोता, नेष्टा, आग्नीध्रश्चेति। तथापि सामान्यतः आद्या-स्त्रयः एव भूयसा होत्रकशब्देन गृह्यन्ते। ऐआ.१।८।१३ सायणः।

होत्रकाणा अहीनसूक्तानि माध्यंदिने। मैत्रावरुणस्य 'आ सत्यो यातु मघवान्,' । ब्राह्मणाच्छंसिनः अस्मा इदु प्र तवसे। अच्छावाकस्य शासद् वह्निर्जनयन्त। तानि च चतुर्विंशे, अभिजिति, विषुवति, विश्वजिति, महाव्रते च भवन्ति गवामयने। २९।२।४-११.

होत्रकाणा परिधानीयाः ऋचौ अहीने च। परि-धानीयाशब्दे द्रष्टव्यम्। २७।४-५.

होत्रकाणा माध्यंदिने शस्त्रक्लृप्तिः अहर्गणेषु। २१ तमे अध्याये।

होत्रकाणा शस्त्राणि अग्निष्टोमे तृतीयसवने न सन्ति, अतिरात्रे तु सन्ति। ३०।५।१.

होत्रकाणा शस्त्रेषु आरम्भणीयाः अहर्गणेषु। मैत्रा-वरुणस्य मैत्रावरुणशस्त्रे 'ऋजुनीती नो वरुणः', ब्राह्मणाच्छंसिनः ऐन्द्रे शस्त्रे 'इन्द्र वो विश्वतस्परि', अच्छावाकस्य ऐन्द्राग्ने शस्त्रे यत् सोम आ सुते नरः।

होमः क्षत्रिययज्ञाङ्गाभिषेकाङ्गभूतः 'ब्रह्म प्रपद्ये स्वाहा' 'क्षत्रं प्रपद्ये स्वाहा'। इत्याहुतिद्वयम्। ३७।३।१०.

हौत्रं ऋचैव क्रियते, यजुषा आध्वर्यवं, साम्ना उद्गीथं, त्रय्याः विद्यायाः शुक्रेण (व्याहृतिभिः) ब्रह्मत्वम्। २५।७।३-४.

हौण्डिनविहारः वालखिल्यानाम्। पच्छः प्रथमद्वितीयसूक्तयोः, अर्धर्चशः तृतीयचतुर्थयोः सूक्तयोः, ऋक्शः पञ्चमषष्ठयोः सूक्तयोः, अष्टमं सूक्तं सप्तमत्वेन सप्तमं चाष्टमत्वेन शंस्तव्यं इति। ३०।२।१-९.

॥ इति शम् ॥

मधुकर नारायण चापेकर यांनी आर्यसंस्कृति मुद्रणालय, लि०, १९८/१७ सदाशिव, पुणें २ येथें छापिलें व त्यांनींच आर्यसंस्कृति मुद्रणालय, लि० करितां प्रसिद्ध केलें.

ऐतरेयब्राह्मणारण्यककोषस्य

शुद्धिपत्रकम्

पृ.-स्तं.-पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
१।१।२७	दितीय	द्वितीय
१।२।१८	प्रैषं	प्रैषः
२।१।२३	अग्विगुः	अघ्रिगुः
२।२।२३	पष्ठ	पृष्ठ
३।२।५	ग्रह	ग्रह्
४।१।२४	मिलित्वा	मिलित्वा सवत्सरे
४।१।२४	होत्रकाले	होमदोहकाले
४।१।१८	निर्वेतेपत्	निर्वेत्
४।२।१५	तिस्रः	तिस्रः
५।१।२६	ईनन	ईनन
५।१।२९	अन्या	आन्या
५।१।२	मीय	मीये
५।२।३	यात	यात्
५।२।१५	अग्नीषोमीयपशो.	सवनीयपशोः
५।२।२०	उक्ये	उक्थ्ये
५।२।३२	प्रगाथः	प्रगाथः
५।२।३५	,,	,,
६।१।१७	यिपुवति	विपुवति
६।१।३५	प्रवोमहे	प्र वा मदे (साम. ७।३१।१० १२)
६।२।१४	परिप्सयने	परिष्वाने
८।१।२२	६।१६,	६।१६,
८।१।२२	मत्तरपम्	वत्सरूपम्
८।१।२५	त्रिर्नुईयात्	त्रिर्नुईयात्
८।२।२	येन	तेन
८।२।२१	आग्निगो	अध्रिगो
९।२।११	प्रशिष्टं	प्रशिष्टाः
९।२।२७	कपूर	कार
९।२।३२	ऋऋशः	ऋकृशः
१०।१।२	याज्यावषट्	याज्यामनुवषट्
१०।२।८	होमगर्भन्तं	होमपर्यन्त
१०।२।२९	अन्यतरात्	अन्यतरस्मात्
१०।२।३२	पाक्लिप्य	परिकल्प्य
११।१।२७	स्यसस्या शेष	स्य सस्याविशेष
११।२।१	छन्दस्काया	छन्दस्कया
११।२।३३	ऐन्द्रामहा	ऐन्द्रमहा
१२।१।११	,,	,,
१२।१।१४	सोम राज्ञी	सोमराज्ञी
१२।२।१४	मदिष्ठया	मदिष्ठया
१३।१।१३	हित०	हित
१३।२।१२	ममभि	मैमभि
१४।१।११	केरोति	करोति
१४।१।२३	शाद्दश	शाङ्क्ष
१४।२।२७	अशभिः	अष्टाभि.
१६।१।४	सीना	सीना,
१६।२।१०	धानीयया.	धानीयाः
१६।२।१०	इषामिन्द्र	इषमिन्द्र पृ
१६।२।१७	रिर्पीथाः	पिपासीयाः
१६।२।१२	मुन	सुन
१७।१।१८	गार्या	गार्या
,,।२।१	पद्–	पद्
,,।,,।१८	भाति	भाति
,,।,,।११	वाक्य	वाक्य-
१८।१।८	वेदस्ये	वेदस्या
,,।,,।१	वेदस्पत्रा	वेदस्या त्रा
	पदस्या,	पदये,

पृ.-स्तं.-पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
१९।१।४	प्रात सवने	प्रातःसवने
,,।,,।२०	सगाद्	समाद्
,,।,,।३२	इात	इति
,,	चतस्त्रः	चतस्रः
,,।२।४	दिन्दुमतौ	दिन्दुमन्तौ
,,।,,।१४	पूर्वसीजा	पूर्वमनीजा
२१।१।२४	गंपाहु	गम्राहु
,,।,,।३४	धोमे	घोमीये
,,।२।२६	ज्यं ष्ठं	ज्येष्ठं
२२।१।३१	प्राडःमु	प्राड्मु
,,।२।२७	ग्राभत्वा	ग्रभित्वा
२३।१।२४	आरण्यनोग्निना	आरण्येनाग्निना
,,।,,।२७	गविष्ठये	गविष्ठये
,,।२।२	उक्थ्ये	उक्थ्ये
,,।,,।३	चर्पणी धृतं	चर्षणीधृतं
,,।,,।९	छान्दसा	छन्दसा
,,।,,।२२	जरितृगा	जरितृगा
२४।१।१	पृष्ठये	पृष्ठये
,,।,,।६	मेहऽनि	मेऽंहनि
,,।,,।९	इत्येकं चतुर्भच, उप	इत्येक (१-१२), चतुर्ऋच उप
,,।,,।१०	स्वादिष्ठया	स्वादिष्ठया
,,।,,।१८	नर्यो	नर्यो
२४।१।२९	यश्चिद्धि	यचिद्धि
,,।,,।३२	हि धाः	हि धीः
२५।१। ८	संभरेषु	सभारेषु
,,।,,।१२	फऽपि	फेऽपि
,,।,,।२२	क्षत्रिय यशे	क्षत्रिययशे
,,।,,।२३	राद्ध	रोद्ध
२५।१।३४	पुर	पुर–
,,।२।२६	आहावः	आहावः
,,।,,।२७	मध्वर्यो	अध्वर्यो
,,	,,	,,

पृ.-स्तं.-पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
२६।१।१३	प्रवासे,	प्रवासे
,,।२।१४	सायाणः	सायणः
,,।,,।२९	निष्कैव	निष्केव
,,।,,।३२	दष्टया	दृष्टया
,,।,,।३४	उक्थप	उक्थ्यप
,,।,,।३५	मैत्रव	मैत्राव
२७।१।१४	मैत्र वरुणः	मैत्रावरुणः
,,।,,।१७	च्छसी	च्छंसी
,,।,,।२१	गिवर्णः	गिर्वणः
,,।,,।३०	उर्ध्वं	ऊर्ध्वं
,,	उर्ध्वानः	ऊर्ध्वो नः
,,।,,।३५	सिमधं	समिधं
,,	आम्यु	अंम्यु
,,।२। ५	वेदी नाभिः	वेदीनाभिः
,,।,,।१५	समिष्टयजु	समिष्टयजु
२८।१।३१	समेदात्	संभेदात्
,,।२।१८	ऋचः	ऋचः
,,।,,।२३	वसिष्टः	वसिष्ठः
,,।,,।२५	व मदे	वामदे
,,।,,।२९	गातृणा	गातृणा
२९।१।२८	मन्दः	मन्द्रः
,,।२।१२	वम	वतम
,,	अमीभः	आमीभः
,,।,,।१६	छेमे	छोमे
३०।१।११	वृंध	वृधन्
,,।,,।२४	शसेत्	शंसेत्
,,।,,।३४	, १ २।१	, २।१
,,।२।१०	ऋचा	ऋचा
,,।,,।१६	दसमा	दशमा
३१।,,।१६	कर्तृगा	कर्तृगो
,,।२।१२	प्रतिस	प्रातिस
,,।,,।२९	यशाम्र:	यकारम्
३२।१।१४	परिक्षितः	पारिक्षितः

शुद्धिपत्रकम्

पृ.-स्तं-पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
३३।१।१८	पर्वत रदौ	पर्वतनारदौ
,, ।,,।२९	आत्यरातिः	अत्यरातिः
,,	जानंतापिः	जानंतपिः
,, ।२।२९	क्षात्रिय यज्ञे	क्षत्रिययज्ञे
,, ।,,।२४	यज्ञाङ्गे, । ३७	यज्ञाङ्ग ३७
३३।१।१३	त्र	त्रं
,, ।,,। ,,	१:४	११४
,, ।,,।३३	सूदयोहाः	सूददोहाः
३४।२।१५	कूर्चान्	कूर्चान्
,, ।,,।३०	ष्टोमे	ष्टोमः
३६।१।२७	सामे	सोम
,, ।,,।२७	ष्ट्रीयत	ष्ट्रीयते
,, ।,,।२९	चतुर्विश	चतुर्विंश
३७।२।२०	अपारमितिः	अपरिमिताः
३८।१। ९	धर्म	घर्म
,, ।,,।१९	घृतया	घृतया
,, ।,,।२३	सत्यॅ	सत्यं
,, ।,,।,,	यश्च	यच
,, ।,,।३०	शाम्भे	शम्भे
,, ।,,।३४	न्यूङ्खल्याः	न्यूङ्ख्याः
,, ।२।११	पवमानाः	पवमानाः,
,, ।,,।२७	स्तोभे	स्तोभैः
,,।२।२६-२९		अथ सर्वो बिन्दुः 'चक्षुर्वै सत्यं' इत्यस्मात् प्राक् क्षेपः
३९।२।४	नमस्तो	'नमस्ते'
,, ।,,।१८	मीळे	मीळे
४०।१।३	मैत्रदाभेषु	मैत्रावरुणेषु
,, ।,,।११	अगातीः	जगती
,, ।,,।१५	प्रातः सवनः	प्रातःसवनः
,, ।२।४	सागर	सामिरे
४१।१।१७	नकरने	नैकरने
,, ।,,।१२	देनैव	देवेव
४१।२।१५	इमा	इमाः
,, ।,,।१६	णस्यं	पस्य
४२।१।२२	शंसन०कर्त्रे	शंसनकर्त्रे
,, ।,,।२५	आवतनं	आयतनं
,, ।२।१५	याज्याः हो	याज्याः। हो
४३।१।१९	तमान	तमान्
,, ।२।२	दविद्यु तत्या	दविद्युतत्या
४४।१।१३	दधिधर्मे	दधिघर्मे
,, ।,,।३१	नाम, ।	नाम।
,, ।२।२५	शिरस्थित	शिरःस्थित
४५।१।२४	दीक्षाणीया	दीक्षणीयाऽऽ
४६।१।१	यक्गे	यज्ञे
४७।१।१२	द्रोह	दोह
,, ।,,।१३	पठये	पृष्ठ्ये
,, ।,,।१४	पथिवी	पृथिवी
,, ।,,।२७	,,	,,
,, ।२।२१	सदो	सदः
,, ।,,।३४	गायत्र्या	गायत्र्यो
४८।१।४	मथा	मैत्रा
,,	मभ	भक्ष
,, ।,,।१९	ह्ननम्	दानम्
,, ।,,।२१	याम्	ह्यामु
,,	शुनः शेपः	शुनःशेपः
४९।२।२८	धंदि	गंदि
,, ।,,।२९	गयिा	गीया
५०।२।२०	मस्यं	मन्ये
५१।१।१८	माया	माता
,, ।२।२५	रम्न	रम्न
५२।१।२१	मम	मम्
,, ।,,।२१	पुमांसि म्	पुमांसिनम्
,, ।,,।३०	षम	इष
५३।१।१४	म्ह नाम्नः	महानाम्नः
५४।१।१४	इन्द्र मर	इन्द्र मरः

शुद्धिपत्रकम्

पृ. स्तं-पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
७५।१।१३	च्छदा	च्छद
,, ,, ३१	पूर्वकेण,	पूर्वकेण)
,,।२।११	सर्वतः ।	सर्वतः
,,।२।१९	हिंसी'	हिंसीः'
७६।१।२७	दैवं	देव
,,।२।१९	प्रदि,यमाणाय	प्रद्रियमाणाय
७७।२।२५	त्वतुीयः	त्वतीयः
,, ,, ३१	नदीय	नेदीय
७८।१।३३	प्रेतु	प्रैतु
७९।१।२७	विस्रः	तिस्रः
८२।२।१०	सदः प्रवेश	सदःप्रवेशः
,,।२।३३	धानीयाः	धानीया ।
८३।१।११	क्या	कया
,,।,,।३२	वरुण	वरुण
८४।१।३	कौपाखः	कौपारवः
,,।,,।१७	अग्नि	अग्नि
८५।१।२७	सत्ततिः	सत्पतिः
,,।२।७	सत्तर्ति	सत्पति
,,।,,।,,	शातामि	जातानि
,,।,,।१८	पञ्च पुरो	पञ्चपुरो
,,।,,।१९	स्वद	स्व द
,,।,,।२१	आमि	आग्नी
८६।१।११	आतिथ्याया	आतिथ्यायां
,,।,,।२१	पायारिण्या	पारीरण्या
,,।,,।१५	अग्नमो	अग्न्मो
,,।२।१६	जात	अगात्
८७।१।८	यमु	याम्
,,।,,।,,	सो मे	सा मे
,,।,,।१९	आस्थिरया	आस्थिरया
,,।,,।१४	राक्र गमा	राक्रमा
,।,,।२९	नीदां यां	नीदां
,,।२।१०	आतन	आतन्
,,।,,।१४	बन्दारन ह	बन्दारव ह

पृ.-स्तं. पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
८७।२।२९	प्र तिष्ठा	प्रतिष्ठा
,,।,,।३३	अग्नी षो	अग्नीषो
८८।१।१०	प्रेषो	प्रैषो
,, ।,,।१२	रोचना	रोचनानि
,, ।,,।	वल्गूदयति	वल्गूयति
,,।२।३	यज्ञ धा	यज्ञधा
,, ।,,।१०	गच्छम	गच्छ म
,, ।२।२३	वल्य	वल्वस्य
,, ।२।२५	इत्था दी	इत्था हि
८९।१।१३	उपारस	उपारस
,, ।२।९	न्मध्य	न्मध्य
९०।२।३	इमारि	इंमारबे
,, ।,,।३०	जित	जित्
,, ।२।११	रात्रि	रात्रे
,, ।,,।१६	अपात्य	अपात्य
९१।१।५	त्रिवृत्स्तो	त्रिवृत्स्तो
,,।,,।२१	नौ ऽऽ"	नौऽऽऽ"
,,।,,।२८	श्री प	श्रीप
,,।२।४	इथि श	इथिश
,,।,,।१५	रजयः	रजमरः
१,,।,,।१९	दन	दन—
९२।१।८	वृहत	वृहतः
,,।,,।२८	गविता, पयर्च.	गविता पयर्चः
,,।२।५	छन्दोम प्र	छन्दोमप्र
,,।,,।१५	गायत्र	गायत्रः
९३।१।२९	अभि षः	अभि प्र षः
,,।२।६	सुर्गेव गत्ये	सुर्गेयगवे
,,।,,।९	देवः	देवः
,,।,,।१६	देव	देवं
,,।,,।२२	देवा नि	देवानि
,,।,,।१६	[illegible]	[illegible]
९४।१।१४	इ॰ ।	।
९४।२।९	[illegible]	रुन्द्रशी

पृ.-स्तं.-पङ्क्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्
९४।२।१५	संमार	संमारः
९४।२।२२	शुक:	शुक्तः
९४।२।३०	सेवा	सेना
९५।१।३	आशु,	आशुः
९५।१।५	अन्दी	अन्वी
९५।१।१३	पृथ्वीया	पृश्नीया
९५।१।१५	प्राङ्	प्राक्
९५।१।१९	शफोः	शफौ
९५।२।१	मर्कट श	मर्कटश
९५।२।१	मृग ।ः	मृगः
९५।२।६	याज्यऽनु	याज्याऽनु
९५।२।८	पशाङ्गः	पशाङ्ग
९५।२।१४	प्रद्दे औ	प्रद्दे । औ
९५।२।२२	मुक्य शाः	मुख्यशाः
९५।२।२४	इति तु	इति । तु
९६।१।१०	ऐकहिकः	ऐकाहिकः
९६।१।१२	महे	महे ।
९६।१।१४	वश्च	यच्च
९६।१।१६	क्षत्रियशः	क्षत्रिययशः
९६।१।२५	पनाति	मनाति
९६।१।३५	वचन	वचनं
९६।२।५	भिषे प	भिषेक्य
९६।२।१३	जि गिषुं	जिगीषुं
९६।२।२२	दि स्तृ	दिस्तृ
९७।१।२२	न्दनं	नूनं
९८।१।११	यरो । जन	रोजन
९८।१।११-१२	इत्यादि द्रष्टव्यम् ० (इदं सर्वं नास्ति)	
९८।२।१५	रारम्यः	राम्य
,, ,, १७	यद्दलि	पद्दलि
९९।१।१	रात्र	तान्
,, ,, १०	पिद्दतं	पिद्दतं
,, ,, २१	दधि स्तो	दधिस्तो
९९।२।३४	प्रियद्गू	प्रियद्गू
१००।१।४	यश्री ।	यश्री
,, ,, ७	मीम पशु	मीमपशु
,, ,, ९	प्रपा	प्रपा
१००।१।१६	गोपाः ।	गोपाः
,, ,,१७	अनाद्य	अलाद्य
,, ,,२९	श्वितम्	श्वित्तम्
,, ,,२४	ण' । इ	ण' इ
१ ,,।२।६	पूर्वं	पूर्वं
,, ,,२१	सदयः	सदस्यः
,, ,,२१	द्वारेण ।	द्वारेण
,, ,,३०	जनासः इन्द्र'	जनास इन्द्र'ः
,, ,,३३	तत्कयाः	तत्कया
१०१।१।३२	मयः आ	मयः । तान् आ
१०१।२।२	रण,	रणः
,, ,, ४	एकैका प	एकैकामृचं प
,, ,,१२	निषिद्धं	निषिद्धं
,, ,,२३	राशीभि	राशीभि
१०२।१।१	स्वर्गात् । सो	स्वर्गात् सो
,, ,,२०	दुष्येद्दो	दुष्येद्दा
,,।२।२२	प्रगायः	प्रगाथः
१०३।१।३	सौम्य	सौम्यं
,, ,, ४	पृक्षस्य	पृक्षस्य
,, ,, ५	इत्यत्रव	इत्यत्रैव
१०३।१।७	प्रस्तावः ।	प्रस्तावः,
१०३।१।१३	पूर्ण माष	पूर्णमास
१०३।१।२७	नियपशः	नियशः
१०३।२।१५	धंर्मं	धर्मं
१०४।१।१४	सूक्तं	सूक्तं,
१०४।१।१८	कलिः	कीलाः
१०४।१।१९	द्वेवा	द्वे वा
१०४।१।२१	तन्तु	तन्तु-
१०५।२।९	सतो वृद	सतोवृद
१०६।१।१३	चतुविंशाः	चतुर्विंशाः
१०७।१।२८	आर	अर
१०८।१।५	आभि	अभि
१०८।२।२१	इम नम	इमानम
१०८।२।३५	ते यो	से सोम्यं
१०९।२।१२	रेन् अनु	रेत् । अनु